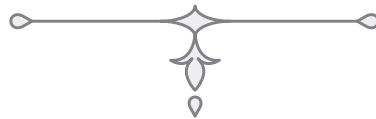
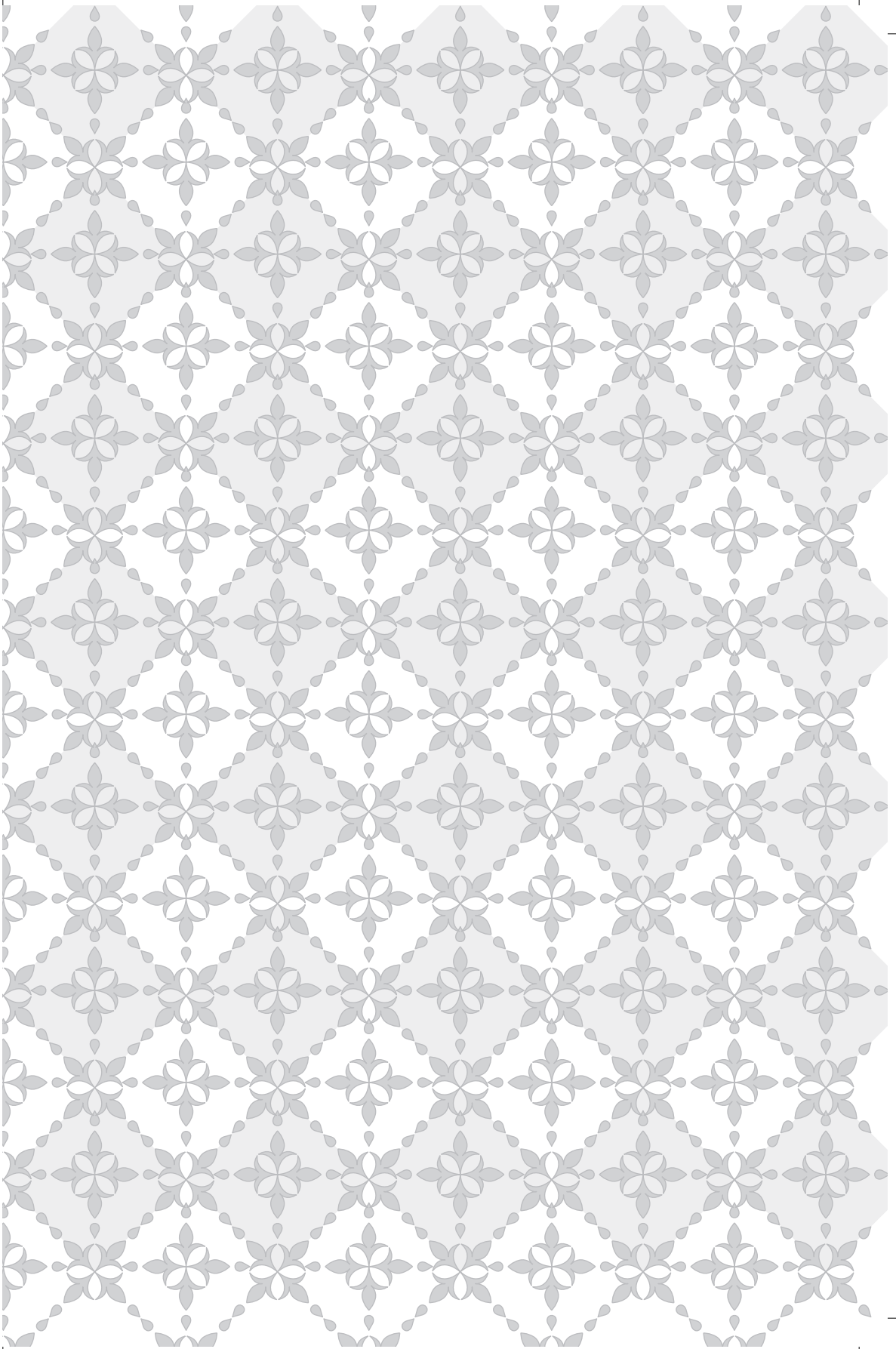

אהלי הלכה

הלכות המועדים
חלק ב

אהלי הלכה

הלכות המועדים מבוארות בטעמיהן
ליוצאי אשכנז וספרד
עם פסקי הלכות
מאת הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א

שבט תשפ"ד

כתיבה:

הרב מאיר בראלי
הרב יהודה גולדברג
הרב אליעזר יצחקי

מערכת:

הרב בן ציון משה אלגאדי
הרב דוד דודקביץ'
הרב יהודה הלוי עמיחי

עריכת לשון:

'שפה ברורה' 054-4852279

בהוצאת מכון התורה והארץ

ת.ד. 8 ניצן מיקוד 7928700
טל. 08-6847325 פקס. 08-6847055
אתר: www.toraland.org.il
דוא"ל: machon@toraland.org.il

© כל הזכויות שמורות

ISBN 978-965-599-974-7

תוכן העניינים

ספירת העומר

17	מצוות ספירת העומר	פרק כט
33	מנהגי ספירת העומר	פרק ל

מועדי אייר

49	יום הזיכרון	פרק לא
52	ערכו של יום העצמאות	פרק לב
60	דיני יום העצמאות	פרק לג
67	ל"ג בעומר	פרק לד
72	יום ירושלים	פרק לה

חג השבועות

79	חג השבועות, דיניו ומנהגיו	פרק לו
----	---------------------------	--------

תעניות

101	דיני התעניות	פרק לז
113	הוספות ושינויים בתפילות התעניות	פרק לח

בין המצרים

123	חסרון המקדש	מבוא
130	ימי בין המצרים	פרק לט
133	נישואין, ריקודים ושמיעת מוזיקה	פרק מ
138	תספורת וגילוח	פרק מא
142	ברכת "שהחיינו"	פרק מב
145	מנהגי תפילה וזהירות מסכנות	פרק מג

תשעת הימים

149	מיעוט בשמחה ובמשא ומתן	פרק מד
152	רחצה	פרק מה
156	אכילת בשר ושתיית יין	פרק מו
163	כיבוס, לבישת בגדים מכובסים ולבישת בגדי שבת	פרק מז
168	אריגה ותפירה	פרק מח
170	בניין של שמחה ונטיעה של שמחה	פרק מט
174	שבת חזון	פרק נ

תשעה באב

179	לימוד תורה, טיול ואמירת תחנון בערב תשעה באב	פרק נא
182	סעודה מפסקת	פרק נב
191	דיני התענית	פרק נג
197	רחצה	פרק נד

תוכן העניינים

201	נעילת הסנדל	פרק נה
205	סיכה ותשמיש המיטה	פרק נו
208	לימוד תורה	פרק נז
211	עשיית מלאכה	פרק נח
214	ישיבה ושינה בתשעה באב	פרק נט
217	דינים שונים בתשעה באב	פרק ס
220	סדרי התפילות בתשעה באב	פרק סא
233	תשעה באב שחל בשבת	פרק סב
235	מוצאי תשעה באב ועשרה באב	פרק סג
239	תענית תשעה באב שחלה ביום ראשון	פרק סד

ט"ו באב

249	ט"ו באב	פרק סה
257	הערות למעיין	

תוכן מפורט

ספירת העומר

17. פרק כט מצוות ספירת העומר

ספירת העומר - הציפייה וההכנה למתן תורה • ספירת העומר בזמן הזה • ברכת ספירת העומר • ספירת הימים והשבועות • אמירת "הרחמן הוא יחזיר עבודת בית המקדש וכו'" • ספירת העומר ותפילת ערבית • ספירה בלילה • שכח לספור בלילה ונזכר ביום • שכח לספור את אחד הימים • ספירה בברכה אחר ספירה ביום בלא ברכה • נשים ומצוות ספירת העומר • חינוך קטנים לספירת העומר • קטן שנעשה בר מצווה בימי הספירה • אמר את מניין הימים בלא כוונה לקיים את המצווה • ספירה בזמן בין השמשות • הטועה בספירתו • אכילה ומלאכה לפני ספירת העומר

33. פרק ל מנהגי ספירת העומר

נישואין ואירוסין • ריקודים ושמיעת מוזיקה • מוזיקה שקטה • שירה בפה ומוזיקה ווקאלית • מוזיקה שאין מטרתה לעורר שמחה • מוזיקה המושמעת שלא לרצון השומע • מוזיקה בסעודת מצווה • לימוד נגינה • תספורת • תספורת לנשים • תספורת וגילוח במקום הפסד • גילוח לכבוד שבת • תספורת לבעלי הברית ביום המילה ולחתן בר מצווה • ברכת "שהחיינו" וקניית דברים חדשים • סיום מנהגי האבלות • תספורת כאשר ל"ג בעומר חל בשבת או ביום ראשון • פסח שני • לימוד מסכת אבות בשבתות הספירה • תפילת "אב הרחמים"

מועדי אייר

49. פרק לא יום הזיכרון

עניינו של יום הזיכרון • מעלת חללי מערכות ישראל • מנהגי היום

פרק לב ערכו של יום העצמאות 52

הקמת המדינה והניצחון במלחמת השחרור • מגלות לגאולה • חזרה לקיום לאומי • חירות מדינית • שיבת ישראל לארצם • מצוות יישוב ארץ ישראל • התעוררות הגבורה הלאומית • מדינת ישראל - קידוש השם • מדינת ישראל - הבסיס למימוש הייעוד של עם ישראל • חשיבות ההודיה לה' על חסדיו

פרק לג דיני יום העצמאות 60

יום הודאה ושמחה • תפילת ערבית ואמירת הלל בלילה • סעודה • תפילת שחרית ואמירת הלל • מוזיקה וריקודים • יום העצמאות מוקדם או נדחה

פרק לד ל"ג בעומר 67

הפסקת המגפה בל"ג בעומר • הילולא דרשב"י • מנהגי היום

פרק לה יום ירושלים 72

מלחמת ששת הימים • שחרור ירושלים ומקום המקדש • דיני היום • מקומם של יום העצמאות ויום ירושלים במערכת הזמנים

חג השבועות

פרק לו חג השבועות, דיניו ומנהגיו 79

הימים שמראש חודש סיוון ועד לחג השבועות • חג מתן תורה • חג השבועות • זמנו של חג השבועות • חג הקציר • הכנת מאכלים משובחים לכבוד החג • קישוט בית הכנסת והבתים בצמחים • אכילת מאכלי חלב • לימוד תורה בליל שבועות • אכילה ושתייה מזמן עלות השחר • נטילת ידיים • ברכות התורה • ברכת ציצית • ברכת "אלוקי נשמה" וברכת "המעביר חבלי שינה מעיני" • שחרית ומוסף • מגילת רות • קריאת התורה • עמידה בעשרת הדיברות • תפילת "יזכור" • אמירת ה'אזהרות' וקריאת ספר תהלים • שבועות שחל במוצאי שבת • אסרו חג • הימים שאחרי חג שבועות

תעניות

פרק לז דיני התעניות 101

ארבע התעניות • תקנת התענית • תענית ותשובה • תענית שחלה בשבת • הכרזת התענית • חיוב קטנים בתענית • תענית לחולה

ולזקן • תענית למעוברות ומניקות • תענית ליולדת • בליעת גלולה לרפואה • אדם בריא הזקוק לאכילה או לשתיה כדי שלא יחלה • עבודה לשכיר בתענית • אכילה ושתיה קודם עלות השחר • שטיפת הפה וצחצוח שיניים בתענית • רחיצת הגוף במים חמים בתענית

113. פרק לח **הוספות ושינויים בתפילות התעניות**
• אמירת "עננו" • סליחות וקריאת התורה • ברכת כהנים במנחה • נתינת צדקה • הפיכת הצומות לששון ולשמחה

בין המצרים

123. מבוא **חסרון המקדש**
130. פרק לט **ימי בין המצרים**
ריבוי אהבה ואחוה • תוקפם של דיני האבלות בימי בין המצרים
133. פרק מ **נישואין, ריקודים ושמיעת מוזיקה**
נישואין בימי בין המצרים • ריקודים ושמיעת מוזיקה • לימוד נגינה
138. פרק מא **תספורת וגילוח**
תספורת לנשים • תספורת שאינה לשם יופי • תספורת וגילוח במקום הפסד • גילוח לכבוד שבת • תספורת לבעלי הברית ביום המילה, ולחתן בשבעת ימי המשתה
142. פרק מב **ברכת "שהחיינו"**
ברכת "שהחיינו" כאשר דחיית הברכה תגרום לביטולה • אכילת פרי חדש כאשר מניעת אכילתו עלולה לגרום נזק • ברכת "שהחיינו" לילדים קטנים
145. פרק מג **מנהגי תפילה וזהירות מסכנות**
אמירת תיקון חצות • הפטרות 'ג' דפורענותא' • זהירות מסכנות

תשעת הימים

149. פרק מד **מיעוט בשמחה ובמשא ומתן**
משכנס אב ממעטים בשמחה • שידוכים • מיעוט במשא ומתן

152. פרק מה רחצה
 רחצה שאינה של תענוג • רחצה לצורך מצווה • רחצה לכבוד שבת
 • רחצת קטנים • לימוד שחייה • גזיזת ציפורניים
156. פרק מו אכילת בשר ושתיית יין
 בשר עוף ותבשיל של בשר • אכילת בשר לצורכי בריאות • אכילת
 בשר ותבשילים בשריים שנשארו משבת • אכילת בשר לילדים
 קטנים • יין של מצווה • אכילת בשר ושתיית יין בשבת ובסעודת
 מצווה • אכילת בשר בסעודת מלווה מלכה
163. פרק מז כיבוס, לבישת בגדים מכובסים ולבישת בגדי שבת
 כיבוס • כיבוס בגדי ילדים • לבישת בגדים מכובסים • הכנת בגדים
 שאינם מכובסים • לכלוך בגד לשם לבישתו • מצעים מכובסים
 לאורחים • גיהוץ • לבישת בגדי שבת
168. פרק מח אריגה ותפירה
 170. פרק מט בניין של שמחה ונטיעה של שמחה
 בניין של שמחה • בנייה שדחייתה עלולה לגרום נזק או הפסד
 כספי • בנייה לצורך מצווה • עבודה בבנייה לשם פרנסה • בנייה
 על ידי פועלים גויים • מעבר דירה • נטיעה של שמחה
174. פרק נ שבת חזון
 לבישת בגדי שבת • ניגוני אבלות בשבת • שבת חתן ושבת בר
 מצווה • ברכת הלבנה

תשעה באב

179. פרק נא לימוד תורה, טיול ואמירת תחנון בערב תשעה באב
 לימוד תורה בערב תשעה באב אחרי חצות • טיול בערב תשעה
 באב • אמירת תחנון
182. פרק נב סעודה מפסקת
 איסור אכילת בשר ושתיית יין • איסור ריבוי התבשילים • צלי
 ומשקה מבושל • תבשיל העשוי מכמה מינים שדרך לבשלם יחד •
 מאפים ופירות וירקות חיים • מאכלים ומשקים מענגים • אכילת
 עדשים או ביצים • הטבלת הפת באפר • ישיבה על הרצפה • אכילת

- הסעודה ביחידות • הגדרת סעודה מפסקת • המנהג לאכול שתי סעודות אחר חצות • סיום הסעודה ותחילת התענית
- 191..... **דיני התענית** פרק נג
דין חולה בתשעה באב • מעוברת • יולדת • מניקה • קטנים • בליעת גלולה לרפואה • אדם בריא הזקוק לאכילה או שתייה כדי שלא יחלה
- 197..... **רחצה** פרק נד
רחצה שאינה של תענוג • שטיפת הפה וצחצוח שיניים • נטילת ידיים לאכילת לחם ולברכת כהנים • נטילת ידיים בהשכמת הבוקר • נטילת ידיים לקראת התפילה ולאחר עשיית צרכים • שימוש בממחטות לחות
- 201..... **נעילת הסנדל** פרק נה
נעלים איכותיות שאין בהן עור • נעל שיש בה מעט עור • נעילת נעלי עור שלא לשם תענוג • איסור נעילת הסנדל לילדים קטנים
- 205..... **סיכה ותשמיש המיטה** פרק נו
סיכה • סיכה שלא לשם תענוג • איפור • כלה • תשמיש המיטה
- 208..... **לימוד תורה** פרק נז
איסור לימוד תורה והדברים המותרים בלימוד • לימוד בעיון ובהעמקה • דברי תורה שהם חלק מסדר התפילה
- 211..... **עשיית מלאכה** פרק נח
עשיית מלאכה עד חצות • מסחר • מכירת אוכל • 'דבר האבד' • עשיית מלאכה על ידי גוי
- 214..... **ישיבה ושינה בתשעה באב** פרק נט
ישיבה על הארץ • ישיבה על כיסא באוטובוס ובמכונית • ישיבה על כיסא מחצות היום • דרך השינה בתשעה באב
- 217..... **דינים שונים בתשעה באב** פרק ס
אמירת שלום • טיול • הרמת תינוק • עישון • הליכה לבית הקברות • קריאת ספרי חכמה וחדשות

220..... **פרק סא סדרי התפילות בתשעה באב**

מיעוט התאורה • הסרת הפרוכת • קריאת מגילת איכה • הכרזת שנות החורבן • עיטוף בטלית והנחת תפילין • ברכת "שעשה לי כל צרכי" • "עננו" • ברכת כהנים • אמירת תחנון ו"למנצח" • הפטרה • אמירת הקינות • אמירת 'שיר של יום' ו'פיטום הקטורת' • קריאת מגילת איכה ביום • החזרת הפרוכת • תפילת מנחה • הפטרה במנחה • "נַחֵם" • התפילות שאומרים בהן "נחם" • השוכח לומר "נחם" • אמירת "נחם" בברכת המזון

233..... **פרק סב תשעה באב שחל בשבת**

דברים שבצנעה • טיול לשם תענוג • חובת התענית לנשים מעוברות ולנשים מניקות כאשר התענית נדחית ליום ראשון

236..... **פרק סג מוצאי תשעה באב ועשרה באב**

נטיילת ידיים במוצאי תשעה באב • ברכת הלבנה • אכילת בשר ושתיית יין בעשירי באב • רחצה תספורת וכיבוס בעשירי באב • ברכת "שהחיינו" • מנהגי אבלות אחר תשעה באב נדחה

240..... **פרק סד תענית תשעה באב שחלה ביום ראשון**

סעודה מפסקת בשבת • התחלת התענית • חליצת נעלי העור ולבישת בגדי חול • הבדלה • ברכת הנר • ברכת הבשמים • הבדלה על הכוס במוצאי תשעה באב • הבדלה על ידי נשים • הבדלה לחולה האוכל בתשעה באב • הבדלה לילדים קטנים

ט"ו באב

249..... **פרק סה ט"ו באב**

ט"ו באב - יום שמחה ואחדות • סיום כריתת עצי המערכה בט"ו באב • תוספת לימוד תורה מליל ט"ו באב ואילך

257..... **הערות למעיין**

ספירת העומר

פרק כט

מצוות ספירת העומר

ספירת העומר - הציפייה וההכנה למתן תורה

מצווה לספור את הימים ממחרת חג ראשון של פסח עד חג שבועות, כמו שנאמר בתורה: "וּסְפַרְתֶּם לָכֶם מִמַּחֲרַת הַשַּׁבָּת, מִיּוֹם הַבֵּיאֲכֶם אֶת עֹמֶר הַתְּנוּפָה, שִׁבְעַת שַׁבָּתוֹת תִּהְיֶינָה, עַד מַחֲרַת הַשַּׁבָּת הַשְּׁבִיעִית תִּסְפְּרוּ חֲמִשִּׁים יוֹם".¹

טעמה של מצווה זו הוא שנבטא את ציפייתנו וכיסופינו לחג השבועות – היום שבו קיבלנו את התורה. וכך כותב בעל ספר החינוך בביאור טעמה של מצווה זו: "כי התורה היא עיקרם של ישראל, ובעבורה נגאלו ועלו לכל הגדולה שעלו אליה, ולכן נצטוינו למנות ממחרת יום טוב של פסח עד יום נתינת התורה, להראות בנפשנו התשוקה הגדולה אל היום הנכבד הנכסף לליבנו, כעבד ישאף צל, וימנה תמיד מתי יבוא העת הנכסף אליו שיצא לחירות, כי המנין מראה לאדם כי כל חפצו להגיע אל הזמן ההוא".²

במדרש מסופר שישראל סָפְרוּ את הימים לקראת מתן תורה מיד בצאתם ממצרים, עוד לפני שהצטוו על כך; וכך נאמר שם: "בשעה שאמר להם משה 'תעבדון את האלקים על ההר הזה', אמרו לו ישראל: 'משה רבינו אימתי עבודה זו?' אמר להם 'לסוף חמשים יום', והיו מונין כל אחד ואחד לעצמו".³ אף שישראל שמחו מאוד בצאתם מעבדות לחרות לאחר שנים רבות של שעבוד וסבל, הם לא הסתפקו בחירות פיזית והשתוקקו לקבל את התורה, שתאיר את דרכם הרוחנית ותביא אותם להשלמת ייעודם האלוהי.

1. ויקרא כג טו-טז. רמב"ם תמידין ומוספין ז כב.

2. ספר החינוך מצווה שו. ועיין מורה נבוכים חלק ג פרק מג, ולבוש תפט א, שכתבו כעין זה.

3. ר"ן פסחים כח א (בדפי הר"ף) ד"ה ובהגדה.

ימי ספירת העומר אינם ימים של השתוקקות וציפייה בלבד אלא גם ימים של הכנה, היטהרות והתקדשות⁴. עם ישראל נדמה בימים אלו לאישה הסופרת שבעה נקיים לקראת טהרתה. כך גם עם ישראל סופר שבעה שבועות של ניקיון וטהרה, ולאחריהם הוא מתייחד עם הקב"ה בקבלת התורה⁵. לכן יש להתחזק בימים אלו בעבודת ה', בתורה ובמצוות, כדי להיות ראויים לקבלת התורה⁶, ויש בימים אלו סייעתא דשמיא מיוחדת להתעלות ולהתקדש לקראת מתן תורה⁷.

'ספירת העומר' נקראת כן, כיוון שהספירה מתחילה מט"ז בניסן – היום שבו מקריבים את קרבן העומר בבית המקדש. הטעם לכך שהספירה מיוחדת לקרבן העומר הוא כדי לרמוז לנו על מהותה ועניינה של התורה שנקבל בשבועות. קרבן העומר הוא קרבן של שעורים, שהן מאכל בהמה, ואילו בשבועות אנו מקריבים קרבן של חיטים, שהן מאכל אדם. מתוך כך, אנו למדים כי בלי התורה שניתנה לנו במתן תורה – אנו נדמים לבהמות, והשלמת צורתנו בתור אדם בצלם אלוקים היא רק בקבלת התורה על ידינו⁸.

ספירת העומר בזמן הזה

לדעת רבים מהפוסקים, מצוות ספירת העומר נוהגת מהתורה רק בזמן שמקריבים את קרבן העומר. הטעם לכך הוא שנאמר בתורה שיש לספור את ספירת העומר "מיום הביאכם את עמור התנופה"⁹, ובזמן הזה איננו זוכים להקריב את קרבן העומר. אף שאין המצווה נוהגת מהתורה בזמן הזה, חכמים תיקנו לקיים את מצוות ספירת העומר גם בזמן הזה, כדי שנזכור את המקדש ונצפה לבניינו¹⁰. ויש חולקים וסוברים שמצוות ספירת העומר

4. עיין אבודרהם תפלות הפסח סוף ד"ה כל ארבעה, עיין משך חכמה ויקרא כג טו, בשם הזהור.

5. עיין אור החיים ויקרא כג טו, משך חכמה שם.

6. לב דוד לחיד"א פרק ל אות יב, עיין בני יששכר מאמרי חודש אייר מאמר א אות ה.

7. לב דוד שם, עיין שפת אמת אמור תרמ"ב.

8. ערוך השלחן תפט ג.

9. ויקרא כג טו.

10. ר"ן פסחים כח א (בדפי הרי"ף) ד"ה וכי היכי, שו"ע הרב תפט ב, ח"י אדם קלא א, חזון עובדיה

יום טוב עמ' ריב. ועיין חזון עובדיה שם, שכן סוברים התוספות, הרא"ש, רבינו ירוחם, הרשב"א,

הנימוקי יוסף ועוד, וזו דעת רוב הראשונים. ועיין חזון עובדיה שם עמ' רטו, ואשרי האיש פרק סד

נוהגת מהתורה גם בזמן הזה¹¹. ואף שנאמר בתורה שיש לספור את ספירת העומר "מיום הביאכם את עֹמֶר הַתְּנוּפֶה", אין הכוונה שיש לספור מהיום שבו הקריבו בפועל את קרבן העומר, אלא מהיום הראוי להקרבת העומר¹².

ברכת ספירת העומר

תיקנו חז"ל לברך את ה' לפני עשיית מצווה, כדי להודות לו על כך שזיכה אותנו לקיים את מצוותיו¹³, וכדי שהמצווה תיעשה מתוך תשומת לב ובכוונה ולא 'כמצוות אנשים מלומדה'¹⁴. וזהו נוסח הברכה שמברכים לפני ספירת העומר: "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על ספירת העומר"¹⁵.

בשעת הברכה והספירה יש לעמוד¹⁶, לגודל מעלת המצווה¹⁷.

סעיף ו, ואור לציון חלק ג פרק טז שאלה ב, שנכון להשמיט מנוסח ה"לשם ייחוד" שאומרים לפני ספירת העומר את המילים "מצוות עשה כמו שכתוב בתורה וספרתם לכם ממחרת השבת וכו'", כיוון שלדעת רוב הפוסקים, מצוות ספירת העומר בזמן הזה אינה מהתורה, ויש חשש שהסופר ספירת העומר ומכוון לקיים בה מצווה מהתורה, עובר על איסור "בל תוסיף". ועיין הליכות שלמה פרק יא סעיף ב, שחולק וסובר שאין צורך להשמיט מילים אלו, כיוון שהמילים "מצוות עשה" יכולות להתפרש בתור מצוות עשה מדברי חכמים, והבאת הפסוק "וספרתם לכם" לאחר מכן, באה לומר שהמצווה מדברי חכמים היא זכר למצווה מהתורה.

11. רמב"ם תמידין ומוספין ז כד. ועיין באור הלכה תפט א ד"ה לספור העומר, שכן דעת רב יהודאי גאון, רב עמרם גאון, רי"ץ גיאת, הראב"ה, בעל ספר החינוך ועוד ראשונים. ועיין רמ"א תפט ד, ומשנ"ב שם.

12. עיין ערוך השולחן תפט ג.

13. ספר החינוך מצווה תל ד"ה ואחרי זאת.

14. עיין ריטב"א פסחים ז ב ד"ה וכתב הרי"ט, ושפתי כהן לרבי מרדכי הכהן פרשת בא ד"ה ולזה תקנו (מהדורת תשס"ה) עמ' שלד.

15. ועיין ר"ן פסחים כח א (בדפי הרי"ף), שאין מברכים "שהחיינו" לפני קיום מצוות ספירת העומר, כיוון שמצווה זו היא זכר למקדש, וזיכרון המקדש מעורר צער, ועיין לבוש תפט א, שכתב טעם נוסף.

16. שו"ע תפט א, ומשנ"ב שם. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף ח, שזקן או חולה רשאים לספור בישיבה.

17. ערוך השולחן תפט ד. ועיין שער הציון תפט ז, בשם הראשונים, שהמילה "קמה" בפסוק "מִקְהַל חֲרָמֶשׁ בְּקֶמְהָ תִּחַל לְסַפֵּר שְׁבַעַת שְׁבַעַת" (דברים טז ט), רומזת לכך שיש לקיים את מצוות ספירת העומר בקומה, כלומר בעמידה.

אין להפסיק ולשהות בין הברכה לספירה, ולכן יש לברר לפני הברכה מהו המניין שסופרים באותו יום¹⁸.

ספירת הימים והשבועות

בספירת העומר יש לספור את הימים ואת השבועות¹⁹. הצורך לספור את הימים נלמד מהפסוק: "תִּסְפְּרוּ חֲמִשִּׁים יוֹם"²⁰, והצורך לספור את השבועות נלמד מהפסוק: "שִׁבְעָה שָׁבָעַת תִּסְפֹּר לָךְ"²¹. לכן מהיום השביעי, שבו נשלם השבוע ראשון, מוסיפים למספר הימים גם את מספר השבועות.

יש שנתנו טעם למניית השבועות, והוא שכאשר אדם ממתין ומצפה לאיזה יום, הוא מעדיף לכלול את הימים במניין השבועות, כיוון שכך המניין נראה מועט יותר והדבר מקל עליו את הקושי שבהמתנה; וכיוון שספירת העומר היא ספירה לקראת קבלת התורה, אנו סופרים בדרך שמסמלת את הציפייה שלנו להגיע למתן תורה²².

אמירת "הרחמן הוא יחזיר עבודת בית המקדש וכו'"

לאחר ספירת העומר נוהגים לומר "הרחמן הוא יחזיר (לנו) עבודת בית המקדש למקומה במהרה בימינו". הטעם לכך הוא שבזמן הזה מצוות ספירת העומר אינה מתקיימת בשלמות, כיוון שאיננו זוכים להקריב את קרבן העומר, ולכן אנו מתפללים שנזכה להקריב את קרבן העומר, ומצוות

18. משנ"ב תפט כט.

19. שו"ע תפט א. ועיין משנ"ב תפט ז, שאדם שספר רק את השבועות לא יצא ידי חובה, ואדם שספר רק את הימים, נחלקו האחרונים בדינו, ולמעשה יחזור ויספור בלא ברכה. עיין רמ"א תפט א, שיש לומר "היום כך וכך בעומר", ועיין ט"ז תפט ג, שהכוונה היא שהיום הוא כך וכך בתוך ימי העומר, ועיין חק יעקב תפט ט, שחולק וסובר שיש לומר "היום כך וכך לעומר", והכוונה היא שהמניין הוא ליום שבו מקריבים את העומר. ועיין משנ"ב תפט ה, שאדם שספר ספירת העומר בשפה שאינה מובנת לו, לא יצא ידי חובה.

20. ויקרא כג טז.

21. דברים טז ט.

22. ילקוט ביאורים בתוך גמרא מנחות מהדורת מתיבתא דף סו א, בשם בעל שו"ת שואל ומשיב.

ספירת העומר תתקיים בשלמות²³.

ספירת העומר ותפילת ערבית

נוהגים לספור את ספירת העומר לאחר תפילת ערבית, כיוון שמצוות קריאת שמע ומצוות תפילת ערבית הן תדירות (שכיחות) יותר, וכלל בידינו: 'תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם'²⁴.

ספירה בלילה

מצווה מן המובחר לספור את ספירת העומר בתחילת הלילה, כדי שכל הלילה יהיה כלול בספירה. דבר זה נלמד מהפסוק "שִׁבְעַת יָמֵי תְּמִימֵי תְּהִינָה". פירוש המילה "תְּמִימֵי" הוא שלמות, וכאשר היום כולו ספור מתחילתו, אז הספירה היא ספירה שלמה²⁵.

23. משנ"ב תפט י, ושער הציון שם טו.

24. שו"ע תפט א, ובאור הלכה ד"ה אחר תפילת ערבית. ועיין אור לציון חלק ג פרק טז שאלה א, ושו"ת שבט הלוי חלק ו סימן נג אות ג, ותשובות והנהגות חלק ו סימן קיד, שאדם המתפלל ערבית בציבור בשעה מאוחרת, טוב יותר שיספור ספירת העומר בתחילת הלילה ביחידות, כיוון שמצווה מן המובחר לספור ספירת העומר בתחילת הלילה. ואף שכלל בידינו 'תדיר ושאינו תדיר - תדיר קודם', כלל זה נאמר כאשר עומדות לפני האדם שתי מצוות שברצונו לקיים באותה עת, אחת תדירה ואחת שאינה תדירה; אך בידינו שכאן, אין בדעת האדם לקיים את המצווה התדירה, ולכן אין לדחות את קיום המצווה שאינה תדירה. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן צט אות א, ושו"ת משנה הלכות חלק ח סימן קצג, שחולקים וסוברים שאדם המתפלל ערבית בציבור בשעה מאוחרת, לא יספור ספירת העומר לפני תפילת ערבית, ועיין אגרות משה שם, שגם במצב זה נאמר הדין של 'תדיר ושאינו תדיר - תדיר קודם', ועיין אשרי האישי פרק סד סעיף ז, ושו"ת משנה הלכות חלק ח סימן קצג, ותשובות והנהגות חלק ו סימן קיד, שכן הוא מנהג העולם, ועיין תשובות והנהגות שם, שהטעם למנהג העולם הוא משום שיש מעלה בקיום מצוות ספירת העומר בציבור, ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ו סימן נג, שכתב טעם נוסף למנהג העולם, שספירת העומר היא דבר הנשכח בקלות, ואם כל אחד יספור בתחילת הלילה לבד, תתבטל הספירה בציבור, והרבה אנשים ישכחו את הספירה לגמרי, לכן הנהיגו לספור תמיד לאחר תפילת ערבית. ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' צג, שיש בסיס לכל אחת מהשיטות, וניתן לנהוג ככל אחת מהשיטות. ועיין שו"ת שבט הלוי שם, ותשובות והנהגות שם, שאדם שעתיד להתפלל ערבית ביחידות, לא ידחה את הספירה לאחר ערבית אלא יספור בצאת הכוכבים, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן צט, שמשמע מדבריו שגם במצב זה אין לספור ספירת העומר לפני תפילת ערבית, כיוון ש'תדיר ושאינו תדיר - תדיר קודם'.

25. לבוש תפט א, שו"ע הרב תפט ג, עיין משנ"ב תפט ב. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן

אדם שלא ספר את ספירת העומר בתחילת הלילה יכול לספור את ספירת העומר כל הלילה בברכה, כיוון שכל עוד לא הגיע היום, הלילה כלול בספירתו, וספירתו נחשבת ספירה שלמה²⁶.

שכח לספור בלילה ונזכר ביום

אדם שלא ספר ספירת העומר כל הלילה ונזכר בכך ביום, נחלקו הראשונים בדינו. יש סוברים שעליו לספור את ספירת העומר בברכה ביום²⁷, כיוון שלדבריהם הדין הנלמד מהמילה "תמימות" – שכל היום צריך להיות ספור – נאמר רק לכתחילה, והוא אינו מעכב את המצווה²⁸. ויש סוברים שאדם שלא ספר כל הלילה אינו יכול לספור ספירת העומר ביום²⁹, כיוון שהדין הנלמד מהמילה "תמימות" מעכב את המצווה³⁰.

להלכה, אדם ששכח לספור את ספירת העומר בלילה צריך לספור ביום, כיוון שיש סוברים שבכך הוא יקיים את המצווה, אך אין הוא רשאי לברך³¹, כיוון שיש פוסקים שסוברים שאי אפשר לקיים את מצוות ספירת העומר ביום, וכלל בידינו: "ספק ברכות – להקל"³².

צט אות א ד"ה ציבור, ואור לציון חלק א אורח חיים סימן לו, וילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' עג. ועיין משנ"ב תפט ב, שיוצאי אשכנז נוהגים לספור ספירת העומר לפני אמירת "עלינו לשבח" כדי להקדים את הספירה ולכלול עוד מהלילה בספירה, ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' רלה, שיוצאי ספרד נוהגים לספור ספירת העומר אחרי "עלינו לשבח", ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' צ, שיוצא ספרד המתפלל במניין של יוצאי אשכנז יספור ספירת העומר עם הציבור לפני "עלינו לשבח".

26. עיין משנ"ב תפט ד.

27. תוספות מנחות סו א ד"ה זכר, בשם בה"ג.

28. עיין מאירי מגילה כ ב ד"ה כל הלילה. יש להוסיף שדעה זו מבוססת על ההנחה שקצירת העומר כשרה בדיעבד ביום, שאלמלא כן לא היה ניתן לספור ביום, כיוון שהזמן הראוי לספירת העומר הוא הזמן הראוי לקצירת העומר (עיין תוספות מנחות סו א ד"ה זכר).

29. תוספות מנחות סו א ד"ה זכר, ור"ן מגילה ז א (בדפי הרי"ף), בשם ר"ת, מאירי מגילה כ ב ד"ה כל הלילה, בשם יש אומרים.

30. עיין מגן אברהם תפט יג, ושער הציון תפט מג. טעם נוסף לקביעה שלא ניתן לקיים את מצוות ספירת העומר ביום הוא שהזמן הראוי לספירת העומר הוא הזמן הראוי לקצירת העומר, וישנן דעות שהזמן הראוי לקצירת העומר הוא רק בלילה (עיין תוספות מנחות סו א ד"ה זכר, ור"ן מגילה ז א, בשם ר"ת, ורא"ש פסחים פרק י סימן מא).

31. שו"ע תפט ז.

32. שו"ע הרב תפט ג.

שכח לספור את אחד הימים

אדם ששכח לספור ספירת העומר באחד מימי הספירה, ושם לב לכך בלילה שלאחר מכן, נחלקו הראשונים בדינו. לדעת התוספות עליו להמשיך ולספור את הימים הנותרים בברכה³³, כיוון שספירת כל יום מימי הספירה היא מצווה בפני עצמה, ושכחת יום אחד אינה מעכבת את ספירת שאר הימים³⁴. ואולם לדעת בעל הלכות גדולות, אין הוא יכול להמשיך ולקיים את המצווה בימים שנותרו, כיוון שספירת העומר צריכה להיות ספירה שלמה, כמו שנאמר: "שִׁבְעַת יָמֵי שִׁבְתוֹת תְּמִימֹת (שלמות) תִּהְיֶינָה"³⁵, וספירה שדילגו בה על יום אחד אינה שלמה³⁶.

להלכה, אדם ששכח לספור יום אחד צריך להמשיך ולספור ספירת העומר בימים שנותרו, כיוון שלדעת התוספות הוא חייב במצווה, אך לא יברך על הספירה, כיוון שלדעת בעל הלכות גדולות אין הוא יכול לקיים את המצווה, וכלל בדינו: "ספק ברכות - להקל"³⁷. וטוב שישמע את הברכה משליח

33. תוספות מנחות סו א ד"ה זכר, רא"ש פסחים פרק י סימן מא.

34. רא"ש שם, משנ"ב תפט לו.

35. ויקרא כג טו.

36. תוספות מנחות סו א ד"ה זכר, בשם בעל הלכות גדולות. ועיין חידושי הגר"ז סנטסיל מנחות סו א תוספות ד"ה זכר, ונתיבות הקודש מנחות סו א ד"ה אימתי, שביארו בדעת בעל הלכות גדולות שמצוות ספירת העומר היא מצווה אחת ארוכה, ולכן השוכח יום אחד אינו יכול להמשיך ולספור, כיוון שחסר לו חלק מהמצווה, וכן משמע מדברי החיד"א בספר מורה באצבע סימן ז אות ריז, שאדם ששכח לספור יום אחד, כל הברכות שבירך עד אותו יום נחשבות כברכות לבטלה, ועיין אור לציון חלק א סימן לו ד"ה אבל נראה, ומנחת אשר מועדים חלק ג סימן לח עמ' רצב, שחולקים וסוברים שלדעת בעל הלכות גדולות ספירת העומר אינה מצווה ארוכה, אלא כל יום הוא מצווה בפני עצמה, והטעם לכך שאם לא ספר יום אחד אינו יכול להמשיך לספור בברכה הוא שלומדים מהמילה "תמימות" שהספירה צריכה להיות רציפה, ואדם שהחסיר יום אחד, ספירתו אינה רציפה, ועיין אור לציון שם, שלפי זה אדם שהחסיר יום אחד, הברכות שבירך עד אותו יום אינן ברכות לבטלה, כיוון שספירת הימים שלפני היום החסר הייתה רציפה. ועיין הלכות שלמה פרק יא אות ט, ואור לציון חלק א סימן לו, וקובץ תשובות לגר"ש אלישיב חלק ג סימן פג, שאדם שיוזע מראש שלא יוכל לספור את אחד הימים, כגון שהוא עתיד לעבור ניתוח ממושך בהרדמה מלאה, רשאי לספור בברכה את הימים עד הניתוח, כיוון שהספירה עד אותו יום היא ספירה רציפה.

37. שו"ע תפט ח, ומשנ"ב שם, ושו"ע הרב שם כד. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ג סימן צו, שרב קהילה ששכח לספור יום אחד, ואם הוא יימנע מלברך בימים הבאים כבוד התורה וכבוד הציבור יפגעו, רשאי לסמוך על דעת התוספות ולספור את הימים הנותרים בברכה, ועיין הגר"א וי"ט שליט"א

הציבור ויתכוון לצאת בברכתו, וכך לא יפסיד את הברכה³⁸.

ספירה בברכה אחר ספירה ביום בלא ברכה

אדם ששכח לספור ספירת העומר בלילה, וספר למחרת ביום ללא ברכה, רשאי להמשיך ולספור את הימים הבאים בברכה³⁹. ואף שלדעת בעל הלכות גדולות, אדם שהחסיר יום אחד אינו יכול להמשיך ולספור בברכה, וישנן דעות שספירה ביום איננה נחשבת ספירה (ולכן הסופר ביום אינו רשאי לברך על ספירתו), ונמצא שהוא החסיר יום אחד מהספירה, מכל מקום הוא רשאי לספור את הימים הבאים בברכה. הטעם לכך נגזר משתי סברות המאפשרות לו לספור בברכה. סברה אחת היא סברת התוספות, שלפיה אדם ששכח לספור יום אחד יכול להמשיך ולספור בברכה. סברה שנייה היא הדעה שאפשר לספור את ספירת העומר ביום, ונמצא שהוא לא הפסיד שום יום⁴⁰.

הכרעה הלכתית זו נקראת בלשון הפוסקים "ספק ספקא", ומובנה הוא שהשאלה מורכבת משני ספקות, וכדי להכריע שאדם זה יכול לברך, די שבאחד משני הספקות ההכרעה תהיה כדעה המקלה. הספק הראשון הוא אם הלכה כדעת בעל הלכות גדולות, שאדם שהחסיר יום אחד אינו יכול להמשיך ולספור בברכה, או שההלכה היא כדעת התוספות, שאדם שהחסיר

בתוך קובץ דרכי הוראה גיליון ה עמ' עח, שחולק וסובר שאין להקל בזה כי "מי יהין לחלוק על השלחן ערוך כאשר הרמ"א לא חלק עליו, וגם מגיני הארץ מגן אברהם ומגן דוד הסכימו לדבריו, וכבר כתבו האחרונים דכל הפורש מן השלחן ערוך כפורש מן החיים, ודבריו כתורת משה רבינו, ועיין בשו"ת אבקת רוכל אבן העזר סימן יז שכתב הבית יוסף דבית דינו כבית דין הגדול של לשכת הגזית וכל החולק עליו חייב בנידוי, וקל וחומר בדורות האחרונים לא נהגו אף גדולי הגדולים לסור מפסקי השלחן ערוך כאשר אהרן וחור תומכים בידי מזה אחד ומזה אחד", ועיין שם שפתרון אפשרי הוא שהרב יבקש מאחד המתפללים שיתכוון לצאת בברכתו, ועיין פסקי תשובות סימן תפט אות כב, שיש ששללו אפשרות זו.

38. משנ"ב תפט לז, כף החיים תפט פג. ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' ריט, שטוב ששליח הציבור יכוון להוציא את כל מי שאינו מברך בעצמו. ועיין משנ"ב תפט ה, וביאור הלכה תפט א ד"ה ומצוה, שלכתחילה יש לחשוש לדעת האחרונים הסוברים שלא ניתן לקיים את מצוות ספירת העומר על ידי דין שומע כעונה, וכל אדם צריך לספור את ספירת העומר בעצמו, ועיין שם שאת חובת הברכה אפשר לקיים על ידי דין שומע כעונה.

39. משנ"ב סימן תפט ס"ק לד וס"ק לח.

40. שער הציון תפט מה.

יום אחד יכול להמשיך ולספור בברכה. והספק השני הוא אם ההלכה כדעה שלא ניתן לספור ספירת העומר ביום, או שההלכה היא שניתן לספור ספירת העומר ביום. אם ההלכה בספק הראשון היא כדעת התוספות, שאדם ששכח לספור יום אחד יכול להמשיך ולספור בברכה, ודאי שאדם זה יכול להמשיך ולספור בברכה. ואף אם ההלכה בספק הראשון היא כבעל הלכות גדולות, שאדם ששכח לספור יום אחד אינו רשאי להמשיך ולספור בברכה, אפשר שההלכה בספק השני היא כדעה שניתן לספור ספירת העומר ביום, ונמצא שאדם זה לא החסיר שום יום, והוא יכול להמשיך ולספור בברכה⁴¹.

כיוון שאדם ששכח לספור בלילה וספר למחרת ביום יכול להמשיך ולספור את שאר הימים בברכה, נוהגים רבים לומר בכל יום לאחר תפילת שחרית "היום כך וכך ימים לעומר", כדי שגם מי ששכח לספור בלילה יספור ביום ויוכל להמשיך לספור בלילות הבאים בברכה⁴².

נשים ומצוות ספירת העומר

נשים פטורות ממצוות ספירת העומר, כיוון שזו מצווה התלויה בזמן. אף על פי כן הן יכולות לקיימה, כיוון שאישה המקיימת מצווה התלויה בזמן, קיומה נחשב לה למצווה והיא מקבלת שכר עליה⁴³. ויש מפוסקי ספרד הסוברים

41. שער הציון תפט מה. ועיין שו"ע תפט ח, ומשנ"ב שם לח, שדין זה נכון גם כאשר ישנן ספקות אחרים, כגון שאדם מסופק אם הוא ספר באחד הימים. גם במקרה זה הוא יכול להמשיך ולספור בברכה מדין ספק ספקא, שמא הוא ספר ביום המסופק, ואף אם הוא לא ספר ביום המסופק, שמא ההלכה היא כדעת התוספות שאדם שלא ספר יום אחד רשאי להמשיך ולספור בשאר הימים בברכה. ועיין הליכות שלמה פרק יא הערה 24, שאף שבדרך כלל אין מברכים ברכה על סמך ספק ספקא, במקרה זה מברכים, כיוון שהעיקר להלכה כדעת התוספות שספירת כל יום מימי הספירה היא מצווה בפני עצמה שאינה תלויה בשאר הימים, ולכן בצירוף ספק נוסף מברכים. ועיין הליכות שלמה פרק יא סעיף ו, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף כב, ואשרי האיש פרק סד סעיף י, שאדם שנזכר לאחר השקיעה שהוא לא ספר את היום הקודם, יספור את היום הקודם בלא ברכה, ויוכל להמשיך ולספור את הימים הבאים בברכה, כיוון שזמן בין השמשות הוא ספק יום ספק לילה, ואפשר שהוא יצא בספירתו, ועיין כף החיים תפט פג, שחולק.

42. כף החיים תפט פ, ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' רכא.

43. משנ"ב תפט ג, ועיין משנ"ב תקפט ח.

שעדיף שנשים לא תקיימנה את מצוות ספירת העומר, כיוון שעל פי הקבלה אין מצווה זו שייכת בנשים.⁴⁴

לדעת הרמב"ם, אישה המקיימת מצוות עשה התלויה בזמן אינה רשאית לברך לפני קיום המצווה, כיוון שנוסח הברכה הוא: "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו", והיא אינה מצווה⁴⁵. כדעה זו פסק מרן השלחן ערוך, וכן נוהגות יוצאות ספרד⁴⁶. לכן אישה יוצאת ספרד הסופרת ספירת העומר לא תברך לפני הספירה⁴⁷. לעומת זאת לדעת רבנו תם ועוד ראשונים, אישה המקיימת מצוות עשה התלויה בזמן צריכה לברך לפני קיום המצווה, והיא יכולה לומר "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו", כיוון שעם ישראל הצטווה בכך, והנשים הן חלק מעם ישראל⁴⁸. כדעה זו פסק הרמ"א, וכן נוהגות יוצאות אשכנז⁴⁹. אף על פי כן, נשים רבות מיוצאות אשכנז נוהגות שלא לברך לפני ספירת העומר, מחשש שתשכחנה לספור באחד הימים⁵⁰. עם זאת אישה יוצאת אשכנז היודעת בעצמה שלא תשכח יכולה לספור בברכה⁵¹, ורצוי שתעשה לעצמה תזכורת בטלפון לספור ספירת העומר⁵².

44. רב פעלים חלק א סוד ישרים סימן יב, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כ סעיף לה: על פי הסוד אין להן לספור כלל, אור לציון חלק ג פרק טז אות ח: טוב שלא תספורנה כלל. ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' רכ, שנשים רשאיות לספור ספירת העומר, ולא כתב שלפי הקבלה רצוי שלא תספורנה.

45. רמב"ם הלכות ציצית פרק ג הלכה ט, ותוספות ראש השנה לג א ד"ה הא.

46. עיין שו"ע תקפט ו, כף החיים תפט ט, חזון עובדיה יום טוב עמ' רכ.

47. חזון עובדיה שם.

48. תוספות קידושין לא א ד"ה דלא, ועיין ר"ן ראש השנה ט ב (בדפי הרי"ף) ד"ה ומ"מ.

49. עיין רמ"א תקפט ו.

50. משנ"ב תפט ג, והליכות שלמה פרק יא הערה 35. ועיין הליכות שלמה שם, שחשש זה מבוסס על דעת החיד"א בספר מורה באצבע סימן ז אות ר"ז, שאדם ששכח לספור יום אחד, כל הברכות שביקר עד אותו יום נחשבות כברכות לבטלה, ועיין הערה 36, שיש חולקים על זה. ועיין הליכות שלמה שם, שיש שפירשו את דברי המשנה ברורה באופן אחר.

51. עיין ארחות רבנו חלק ב (תשע"ד) עמ' קיא, אשרי האיש פרק סד סעיף א, ועלהו לא יבול חלק א עמ' קפ.

52. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין ועלהו לא יבול חלק א עמ' קפ.

חינוך קטנים לספירת העומר

ילדים קטנים שהגיעו לגיל חינוך (גיל שש בערך⁵³) צריכים לספור ספירת העומר מדין חינוך⁵⁴.

ילד קטן ששכח לספור ספירת העומר באחד הימים ימשיך לספור את הימים הנותרים ללא ברכה, כיוון שמצוות חינוך מחייבת את הקטן לספור כאילו הוא היה גדול, ואדם גדול ששכח לספור ספירת העומר באחד הימים ממשיך לספור את שאר הימים בלי ברכה⁵⁵. ויש מי שסובר שקטן ששכח לספור ספירת העומר באחד הימים יכול לסמוך על דעת התוספות, שהשוכח לספור יום אחד רשאי להמשיך ולספור בברכה, ואף שאין הלכה כדעת התוספות, מותר לקטן לנהוג כשיטה הלכתית מבוססת, אף שלא נפסק כך להלכה⁵⁶.

קטן שנעשה בר מצווה בימי הספירה

יש מי שסובר שקטן שנעשה בר מצווה בתוך ימי הספירה, אינו יכול לספור ספירת העומר מהיום שנעשה בו בר מצווה ואילך, אף אם הוא הקפיד לספור את כל הימים עד בר המצווה. הטעם לכך הוא שמרגע שנעשה גדול, הספירה שספר בקטנותו אינה נחשבת לספירה של מצווה לגביו, כיוון שהיא נעשתה בשעה שהוא היה פטור מהמצוות, וכאילו לא קיים את המצווה בכל אותם ימים⁵⁷. אך רוב הפוסקים חולקים וסוברים שהוא יכול לספור בברכה, כיוון

53. חוט שני שבת חלק ד עמ' רעז: קטן בן שש, אם הוא חריף מסתמא הגיע לגיל חינוך. ועיין שם, שגיל חינוך הוא הגיל שבו הקטן מסוגל לספור בברכה, והוא מבין שיש לספור את כל ימי הספירה ולהוסיף כל יום אחד על המניין של היום הקודם.

54. חזון עובדיה יום טוב עמ' רכא, חוט שני שבת חלק ד עמ' רעז.
55. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף לו, קובץ מבית לוי גיליון ניסן-אייר-סיוון (תשס"ו) עמ' עד, אשרי האיש פרק סד סעיף ב.

56. חזון עובדיה יום טוב עמ' רכא, וילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' שח ואילך. ועיין ילקוט יוסף שם, שהאריך וכתב טעמים נוספים לדין זה.

57. חזון עובדיה יום טוב עמ' רכא.

שספירתו היא ספירה שלמה⁵⁸, וכן הלכה⁵⁹.

אמר את מניין הימים בלא כוונה לקיים את המצווה

אדם שספר ספירת העומר, אך לא התכוון לקיים בכך את המצווה, צריך לחזור ולספור לשם המצווה, אך אין הוא יכול לברך על ספירתו, והוא הפסיד את הברכה של אותו יום. לדוגמה: אדם שחברו שאל אותו כמה ימים היום לעומר, והוא השיב: "היום ארבעה ימים לעומר", צריך לחזור ולספור, כיוון שבספירה הראשונה הוא לא התכוון לקיים את המצווה אלא להשיב לשאלת חברו, ולפני שיספור שוב בכוונה לא יברך, כיוון שאפשר שיצא כבר בספירה הראשונה⁶⁰.

כדי להבין הלכה זו כראוי, יש להכיר את מחלוקת האמוראים אם "מצוות צריכות כוונה". מחלוקת זו מתייחסת למצב שבו אדם עושה מצווה, כגון שהוא סופר ספירת העומר, אך אינו עושה זאת כדי לקיים את המצווה אלא לשם מטרה אחרת, כגון כדי להשיב לשאלת חברו; ונחלקו האמוראים בדינו. יש סוברים שמצוות צריכות כוונה, ואין הוא יוצא ידי חובה, כיוון שהוא לא התכוון לקיים את המצווה, ויש סוברים שמצוות אינן צריכות כוונה, והוא יוצא ידי חובה, כיוון שהוא עשה את מעשה המצווה כראוי. ההלכה היא כדעה שמצוות צריכות כוונה. לכן אדם שעשה מצווה ולא התכוון לשם מצווה צריך לחזור ולקיים אותה מתוך כוונה⁶¹, אך אין הוא רשאי לברך לפני קיום המצווה בשנית, כיוון שלעניין הברכה אנו חוששים לדעה שמצוות אינן צריכות כוונה, ולדעה זו הוא כבר יצא ידי חובה בפעם הראשונה, והברכה

58. ערוך השלחן תפט טו, הר צבי אורח חיים חלק ב סימן עו, הליכות שלמה פרק יא סעיף י, ציץ אליעזר חלק יד סימן נה, אשרי האיש פרק סד סעיף ג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף לד, אור לציון חלק ג פרק סז אות ה. ועיין אור לציון שם, ופירוש תפילה של ראש לגר"ח קנייבסקי על מסכת תפילין עמ' לט, שקטן שהגדיל בספירה יכול להמשיך ולספור בברכה גם משום שכשם שבקטנותו הוא ספר בברכה מדין חינוך, כך גם בגדלותו יכול להמשיך לספור בברכה מדין חינוך.

59. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

60. שו"ע תפט ד, וביאור הלכה שם ד"ה אינו.

61. שו"ע ס ד.

שיברך כעת היא ברכה לבטלה. לכן כאמור, אדם שאמר לחברו את מספר הימים צריך לחזור ולספור מתוך כוונה, אך אין הוא רשאי לברך, והפסיד את הברכה באותו יום⁶².

כדי שלא להגיע למצב זה, אדם ששואלים אותו כמה ימים היום לעומר, לא יאמר "היום כך וכך ימים לעומר" אלא יאמר "אתמול היה כך וכך", וחברו יוסיף למניין הימים יום אחד וידע מה מספר הימים באותו יום⁶³.

מחלוקת האמוראים אם מצוות צריכות כוונה עוסקת במצב שאדם עשה מצווה מבלי לחשוב שהוא עושה זאת לשם מצווה. ואולם אדם שעשה מצווה והתכוון בפירוש שלא לצאת ידי חובה במעשה זה, לדעת כולם לא יצא ידי חובה. לכן אדם שחברו שואל אותו "כמה ימים היום לעומר"? יכול להתכוון בפירוש שבדעתו לא לצאת ידי חובה בתשובה ששייב לו, ואז יוכל לומר לחברו "היום כך וכך ימים לעומר", ולאחר מכן יחזור ויספור ספירת העומר בברכה, כיוון שלדעת כולם הוא לא יצא ידי חובה בספירה הראשונה⁶⁴.

על סמך זה כתבו האחרונים שאדם שחברו שאל אותו "כמה ימים היום לעומר"? והוא השיב לו "היום כך וכך ימים לעומר", אך לא הזכיר את מספר

62. משנ"ב תפט כב. ועיין שם, שאדם שאמר את מספר הימים בלי לומר את המילה "היום", כגון שחברו שאל אותו "כמה ימים היום לעומר"? והוא השיב: "חמישה", עליו לחזור ולספור בברכה, כיוון שעיקר הספירה הוא האמירה שהיום כך וכך לעומר, ואין יוצאים ידי חובה באמירת המספר בלבד, ועיין כף החיים תפט נג, שלכתחילה אין להשיב כן, כיוון שיש חולקים וסוברים שיוצאים ידי חובה באמירת המספר בלבד. ועיין משנ"ב תפט ח, שאדם שספר את היום כראוי אך לא אמר 'לעומר', יצא ידי חובה. ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' רלא, שכיוון שיש סוברים שמצוות אין צריכות כוונה, ולדבריהם אדם השומע את חברו סופר יוצא בזה ידי חובה, טוב לומר בתחילת ימי הספירה "אני מכוון שבכל לילה מן הלילות של ספירת העומר בשנה זו לא אצא ידי חובת הברכה והספירה של העומר בשמיעתי אותן מפי שליח הציבור או מפי אדם אחר, אלא רק כשאברך ואספור העומר בעצמי".

63. שו"ע תפט ד. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שבמיוחד יש לשים לב לפני ל"ג בעומר שלא לומר את המילים "ל"ג בעומר" לפני הברכה והספירה שהאדם מברך וסופר.

64. משנ"ב תפט כב. ועיין כף החיים תפט ז, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף ה, שבליה"ה האחרון של ספירת העומר אין לומר ב"לשם ייחוד" שאומרים לפני ספירת העומר את הפסוק "אֲסַפְּרָתֶם לָכֶם מִסְפַּרְתְּ הַשָּׁבֻת וכו' שְׁבַע שָׁבֻתוֹת תְּמַיִמֹת תִּהְיֶינָה" (ויקרא כג טו), כדי שלא להזכיר את ספירת אותו יום, אך אדם שלא נהג כן ואמר פסוק זה רשאי לספור בברכה, כי ברור שכוונתו הייתה שלא לקיים את המצווה באמירת פסוק זה.

השבועות, כגון שאמר לחברו: "היום חמישה עשר ימים לעומר", ולא אמר "שהם שני שבועות ויום אחד", יכול לחזור ולספור בברכה, כיוון שמכך שלא הזכיר את מספר השבועות ניכר שהוא התכוון שלא לקיים את המצווה בספירה זו⁶⁵. מובן מאליו שדין זה נאמר מהיום השביעי ואילך, שסופרים גם את הימים וגם את השבועות, אך לא בששת הימים הראשונים של ספירת העומר, שאין סופרים בהם את השבועות.

ספירה בזמן בין השמשות

לכתחילה אין לספור ספירת העומר בזמן בין השמשות, כלומר בין השקיעה לצאת הכוכבים, כיוון שספק אם זמן זה נחשב יום ושייך ליום הקודם, או שזמן זה נחשב לילה ושייך ליום הבא⁶⁶. אדם שספר ספירת העומר בזמן זה, יחזור ויספור לאחר צאת הכוכבים בלי ברכה, כדי לקיים את המצווה ללא פקפוק⁶⁷.

הטועה בספירתו

אדם שטעה וספר ספירה שאיננה נכונה, כגון שבמקום לומר "היום שלושה ימים לעומר" אמר "היום ארבעה ימים לעומר", יתקן מייד את טעותו⁶⁸. ואם עבר משך זמן של "תוך כדי דיבור", שזהו משך הזמן שלוקח לומר "שלוש

65. משנ"ב תפט כב. ועיין כף החיים שלכתחילה אין לסמוך על זה, אלא יש לומר "אתמול היה כך וכך".

66. שו"ע תפט ב. ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' רלב, שבמקומות שנהגים להתפלל ערבית בשעה מוקדמת ומסיימים את התפילה לפני צאת הכוכבים, ויש חשש שאם לא יספרו ספירת העומר לאחר התפילה אנשים ישכחו ולא יספרו את ספירת העומר בביתם לאחר צאת הכוכבים, יספרו ספירת העומר בברכה בין השמשות, כיוון שלדעת הרבה פוסקים מצוות ספירת העומר בזמן הזה מדרבנן, ו"ספק דרבנן לקולא", ועיין שם עמ' רלו, שבמקומות שבהם מתפללים ערבית לפני צאת הכוכבים, ראוי להנהיג שבימי הספירה יקיימו שיעור קצר עד צאת הכוכבים "ונמצא מצוה גוררת מצוה, שבכדי לקיים המצוה מן המובחר לומדים תורה ברבים, וכל המזכה את הרבים בזה זכות הרבים תעמוד לו". ועיין ביאור הלכה תפט ג ד"ה מבעוד יום, שהסופר ספירת העומר לפני השקיעה לא יצא ידי חובה, וצריך לחזור ולספור בברכה.

67. משנ"ב תפט טו.

68. משנ"ב תפט לב.

עליך רבי⁶⁹ (כשתיים-שלוש שניות), אין הוא יכול יותר לתקן את מה שאמר, ועליו לחזור ולברך ולספור שנית כראוי⁷⁰. כדי שאנשים לא יטעו בספירה נוהגים ששליח הציבור או הרב סופרים את ספירת העומר בקול לפני הציבור, וכך הציבור ידע את המניין הנכון לפני הברכה⁷¹.

אכילה ומלאכה לפני ספירת העומר

חצי שעה לפני צאת הכוכבים, אסור לאדם לעשות דברים שעלולים להשכיח ממנו את קיום מצוות ספירת העומר, כגון ללכת לישון, לאכול או לעשות מלאכה שעשויה להתמשך⁷². האכילה האסורה היא אכילת לחם או עוגה בשיעור של יותר מכביצה (56 סמ"ק), אך אכילה קלה של לחם או עוגה בשיעור כביצה, או פירות וירקות ובשר ודגים גם יותר משיעור כביצה, מותרת. זאת כיוון שאין חשש שאכילה קלה תשכיח מהאדם את קיום המצווה⁷³.

אדם שרוצה ללמוד, לאכול או לעשות מלאכה בחצי השעה הסמוכה לצאת הכוכבים יכול לבקש מחברו (שאינו לומד, אינו עושה מלאכה ואינו אוכל אכילת קבע), שיזכיר לו לספור ספירת העומר, וכך יהיה מותר לו ללמוד, לאכול או לעשות מלאכה. וכן הוא יכול לכוון לעצמו שיעון מעורר או לעשות תזכורת בטלפון הסלולרי, שיזכירו לו לספור ספירת העומר מאוחר יותר⁷⁴.

69. משנ"ב ר' יב, ושער הציון שם י, ותשובות הגר"ח קנייבסקי בסוף ספר שער העין עמ' תמא תשובה לג.

70. משנ"ב תפט לב.

71. חזון עובדיה יום טוב עמ' רכח ואילך. ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' קעה, שכאשר אין לבית הכנסת רב, נהגו לכבד בספירת העומר את חכם הקהל או בן תורה.

72. רמ"א תפט ד, ומשנ"ב שם. ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' רפח, שמי שקיבל שבת מוקדם רשאי לאכול סעודת שבת בחצי השעה הסמוכה לצאת הכוכבים, כיוון שסעודת שבת היא סעודת מצווה, והאיסור לאכול לפני הספירה אינו כולל סעודת מצווה, ועיין משנ"ב רסד ו, שחולק וסובר שהאיסור לאכול לפני ספירת העומר כולל גם סעודת מצווה.

73. כף החיים תפט סו, ועיין שו"ע רלב ג.

74. עיין משנ"ב תפט כג, וחוט שני שבת חלק ד עמ' שעו, ושבות יצחק שבת חלק ב עמ' רצא, ואשרי האיש פרק סד סעיף ה, וילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' רפב, ואשי ישראל (פויפר) פרק כז סעיף יט. ועיין הליכות שלמה פרק יא סעיף א, שהמדקדקים נוהגים להחמיר ואינם עושים דברים שעלולים להשכיח מהם לספור ספירת העומר על סמך העמדת 'שומר' שיזכיר להם לספור ספירת העומר.

אדם שנוהג להתפלל תפילת ערבית במניין בשעה קבועה, רשאי להתחיל במלאכה או בסעודה גם בחצי השעה הסמוכה לצאת הכוכבים, כיוון שיש להניח שבבוא השעה שהוא רגיל להתפלל בה הוא ייזכר בכך מחמת הרגלו.⁷⁵

יש שנוהגים לא לעשות מלאכה בימי ספירת העומר משקיעת החמה עד השעה שסופרים בה את ספירת העומר, גם כאשר המלאכה אינה עלולה להשכיח מהאדם את קיום מצוות ספירת העומר⁷⁶, ורבים אינם נוהגים כן.⁷⁷

75. עיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן צט ד"ה עכ"פ, אשרי האיש פרק סד סעיף ה, ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' רפב, נטעי גבריאל פסח חלק ג פרק כו סעיף ד.

76. עיין שו"ע תצג ד, ומשנ"ב שם. ביתר הרחבה: עיין משנ"ב תצג יט, שישנם שני טעמים למנהג זה, טעם אחד - שתלמידי רבי עקיבא נקברו לאחר השקיעה, ובשעת קבורתם היו בטלים ממלאכה, וזכר לכך נוהגים להיבטל ממלאכה, וטעם שני - שנאמר בתורה בענין ספירת העומר "שָׁבַע נְשָׁבוֹת תְּמִימֹת תִּהְיֶינָה", ויש בכך רמז שיש לשובות מעשיית מלאכה בזמן הספירה. ועיין משנ"ב שם, ושער הציון שם טז, שלטעם הראשון המנהג להימנע מלאכה הוא רק כשיעור זמן של כדי קבורה (עיין פסקי שמועות על ספירת העומר וחג השבועות עמ' מו, בשם הגר"ש אלישיב, שמשך זמן זה הוא עשרים דקות, ועיין שם, בשם הגר"י קרליץ, שהוא כשעה), ולפי הטעם השני המנהג להימנע מעשיית מלאכה הוא עד השעה שסופרים ספירת העומר, ועיין שונה הלכות תצג ח, שיש לסמוך על הטעם הראשון ולעשות מלאכה לאחר שעבר משך זמן של כדי קבורה. ועיין הלכות חג בחג ספירת העומר עמ' קג, שיש לסמוך גם על הטעם השני, ולספור ספירת העומר ולעשות מלאכה מייד לאחר מכן. ועיין שער הציון תצג טז, שלפי הטעם הראשון המנהג להימנע מעשיית מלאכה בימי ספירת העומר הוא רק עד ל"ג בעומר, ולפי הטעם השני המנהג הוא עד שבועות, ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' רעא, ואור לציון חלק ג פרק יז שאלה ז, שהכריעו שהמנהג הוא בכל ימי הספירה, וכן משמע משער הציון תצג טז, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף נו, שחולק וסובר שהמנהג הוא רק עד אחרי ל"ג בעומר. ועיין כף החיים תצג נד, והליכות שלמה פרק יא סעיף יג, שהמלאכה שנהגו בה איסור היא מלאכה גמורה שאורכת זמן כתפירת בגדים, אך עבודות הבית כשטיפת כלים וקיפול כביסה מותרות. ועיין משנ"ב תצג יח, שהמנהג כולל גברים ונשים כאחד, ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' רעא-רעב, ואור לציון חלק ג פרק יז שאלה ז, שחולקים וסוברים שהמנהג כולל רק נשים, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף נו, שטוב שגם הגברים ייזהרו בזה.

77. חק יעקב תצג יב: לא ראיתי נזהרים בזה, בית דוד לרבי דוד יוסף משאלוניקי אורח חיים סימן רעא (מובא בכף החיים תצג ג), שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רטז: לא נהגו העולם, חזון עובדיה יום טוב עמ' רעא: נהגו מקצת נשים, שו"ת משנה הלכות חלק ח סימן רטו: לא ראינו נוהגים כן, רבבות אפרים חלק א סימן שכו: הרבה אין נוהגים כן. ועיין הליכות שלמה פרק יא הערה 50, שבבית הגרש"ז אוירבך לא נהגו כן.

פרק ל

מנהגי ספירת העומר

ימי ספירת העומר הם הימים שבין חג הפסח לחג השבועות, וביסודם הם ימים חגיגיים, הדומים לחול המועד¹, אך מאחר שמתנו בהם עשרים וארבעה אלף תלמידי רבי עקיבא, נוהגים בהם קצת דיני אבלות²: אין מתחתנים, אין מסתפרים, אין מקיימים בהם ריקודים ומחולות ואין שומעים בהם מוזיקה עליזה³.

הסיבה לכך שנגזרה גזרה קשה כל כך על תלמידי רבי עקיבא היא משום שהם לא נהגו כבוד זה בזה⁴. כך אמרו חכמים: "שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה". הם מתו דווקא בימי ספירת העומר, שהם ימי הכנה למתן תורה, כיוון שאהבת ישראל היא תנאי לקבלת התורה. זאת למדים מן הפסוק שנאמר על ישראל בשעה שהגיעו להר סיני: "וַיִּחַן שָׁם יִשְׂרָאֵל נֶגֶד הָהָר"⁵. מהכתוב "וַיִּחַן" בלשון יחיד, דרשו חכמים שעם ישראל באותה שעה היה מאוחד "כאיש אחד בלב אחד"⁶, ומכוח אחדות זו הוא היה ראוי לקבל את התורה⁷. וכיוון שבימים אלו

1. רמב"ן ויקרא כג לו, רבנו בחיי ויקרא כג טז. ועיין שו"ת מנחת אלעזר חלק ד סימן מד, שימי ספירת העומר הם מהימים "היותר מובחרים לחסד, ובהם עיקר הצלחת ישראל".
2. שו"ע תצג א.
3. עיין להלן.
4. יבמות סב ב.
5. שמות יט ב.
6. רש"י שמות יט ב.
7. מדרש הגדול שמות פרשת יתרו פרק יט פסוק ב, אור החיים שמות יט ב, שפת אמת פורים תרל"א ד"ה ומצות משלוח ותרמ"ט ד"ה והמצות שתקנו. ועיין ירושלים במועדיה שבועות עמ' עד, שהאריך בזה.

יש להתחזק באהבת ישראל והם מיועדים לחיזוק האהבה והאחוה בין איש לרעהו, התעורר בהם קטרוג על תלמידי רבי עקיבא, שלא נהגו כבוד זה בזה.⁸

לאחר האסון הנורא שפקד את רבי עקיבא, הוא לא התייאש אלא העמיד תלמידים חדשים ואמר להם: "הראשונים לא מתו אלא מפני שהיתה עיניהם צרה בתורה זה לזה, אתם לא תהיו כן". ואכן, התלמידים החדשים תיקנו פגם זה, ו"מלאו כל ארץ ישראל תורה"⁹, ומאותם תלמידים נמשכה כל התורה שבעל פה, שאותה הם ביססו על אהבת ישראל ועל כבוד יָרְעִים.

תכליתם של מנהגי האבלות היא שנוכח את האסון שפקד את תלמידי רבי עקיבא, ומתוך כך "נתרחק מהשנאה והקנאה והתאוה והגאווה והכבוד, ונתחזק לקנות את מדת האהבה, הענוה והשלום"¹⁰. כל השנה יש להקפיד ולהימנע ממידות רעות אלו, ולקנות אהבה, ענוה ושלום, אך בימי ספירת העומר יש להקפיד בכך הקפדה יתרה. וכך כתב הגאון רבי חיים פלאג'י: "אהבת החברים צריכה להיות בכל עת ובכל זמן, אהבת עולם מלב ומנפש, וכל שכן שצריכים להיזהר בזה ביותר בין פסח לעצרת להיות באהבה וחובה יתרה"¹¹.

במשך הדורות התרגשו על עם ישראל צרות נוספות בימי הספירה. לפני כתשע מאות שנה כאשר מסעות הצלב הגיעו לגרמניה ולצרפת, הנוצרים פרעו ביהודים, החריבו את קהילותיהם הגדולות והרגו אלפי יהודים שסירבו להמיר את דתם¹². כחמש מאות שנה לאחר מכן אירעו פרעות ת"ח ות"ט בפולין, וגם הן התרחשו בעיקר בימי ספירת העומר¹³. הקוזקים בהנהגתו של

8. משאת מרדכי (חברוני) על התורה פרשת אמור עמ' רסב.

9. עיין קהלת רבה (וילנא) פרשה יא, בין אב שיחות ומאמרים חלק ג עמ' קעה, נטעי גבריאל פסח חלק ג עמ' כ.

10. כף החיים תצג ה.

11. מועד לכל חי סימן ו אות יג. ועיין שם שהוסיף: "ומעיד אני שמים וארץ שבכל מקום שמצינו קנאה ושנאה בין אחים או שותפים ומה גם בתלמידים ומשרתי הקהל הקדוש דיש בהם קנאת איש מרעהו וכל אחד רוצה להפיל לחברו ולהתכבד בקלונו, לא יצאו נקיים רחמנא ליצלן. ומרובה מידה טובה, בכל המקום אשר ביניהם אהבה וחובה מלב ומנפש, האריכו ימים ושנים ובהצלחה מרובה גם בניהם עדי עד".

12. עיין לבוש תצג ד, וט"ז תצג ב, וערוך השלחן תצג א. ועיין כל בו על אבלות חלק ב עמ' 129.

13. סידור בית יעקב ליעב"ץ שער המפקד מבוי יב אות ז עמ' 268.

פרק ל - מנהגי ספירת העומר

בוגדן חמליצקי ("חמיל הרשע") עינו בעינויים קשים וטבחו עשרות אלפי יהודים והחריבו קהילות שלמות¹⁴.

בעקבות הצרות הללו נקבע שבימי ספירת העומר יש להצטער לא רק על תלמידי רבי עקיבא אלא על כל הצרות שהגויים הביאו על עם ישראל בגלות¹⁵. לכן יש להצטער בימים אלו גם על השואה הנוראה, שבה נרצחו כשליש מבני עמנו¹⁶.

נישואין ואירוסין

נוהגים שלא להתחתן בימי ספירת העומר, כדי שלא להרבות בשמחה¹⁷. מותר להתארס (לקבל החלטה להתחתן) ולערוך סעודה לכבוד המאורע, אך אין לרקוד או להשמיע בה מוזיקה¹⁸.

ריקודים ושמיעת מוזיקה

נוהגים שלא לקיים ריקודים ומחולות בימי ספירת העומר¹⁹. 'ריקוד' הוא ריקוד של כל אדם עם עצמו, ו'מחול' הוא ריקוד של כמה אנשים היוצרים יחד מעגל, ושניהם אסורים²⁰. לכן אין לקיים חוגי מחול בימים אלו. ואף שמטרת

14. עיין יון מצולה.

15. עיין לבוש תצג ד: "מתאוננים בזמן הזה על הגלות ועל הצרות שיש לנו עכשיו בין הגוים, ומזכירין כל הגזירות שהיו באלו המדינות ובמדינות אשכנז, מפני שבעוונותינו כולם או רובם היו בזמן הזה".

16. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

17. שו"ע תצג א, ומשנ"ב שם.

18. משנ"ב תצג ג, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף מה. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שלדעת כף החיים תצג ט מותר לרקוד מעט, ולדעת המשנ"ב אסור לרקוד כלל.

19. משנ"ב תצג ג, חזון עובדיה יום טוב עמ' רנח, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף מה. ועיין אשרי האיש פרק סה אות כג, שמותר לרקוד לכבוד חתן בישיבה כפי שרגילים לרקוד לכבודו בכל השנה, ועיין הליכות שלמה פרק יא דבר הלכה כ, שחולק וסובר שאסור אפילו לקבל את פניו בשירה כנהוג בשאר ימות השנה. ועיין פסקי שמועות ספירת העומר עמ' נו, בשם הגר"ש דבליצקי, ושו"ת חיי הלוי חלק י סימן סג, שמותר לרקוד אחרי קידוש לבנה. ועיין שו"ת חיי הלוי שם, שאדם המתעורר לאחר קיום מצוות ספירת העומר לרקוד ולבקש מה' שיזכה להשפעות הטובות מכוח המצווה, יש בריקוד זה מצווה, והוא מותר.

20. הליכות שלמה פרק יא דבר הלכה כא.

החוג אינה לשם שמחה, קיומו אסור, כיוון שהשמחה מתעוררת מאליה בעקבות הריקוד²¹. וכן נוהגים שלא לשמוע מוזיקה בימים אלו, בין ישירות מכלי נגינה ובין דרך מכשירים חשמליים²², שכן מוזיקה מעוררת לשמחה, וזו אינה מתאימה לימים אלו.

מוזיקה שקטה

המוזיקה האסורה היא מוזיקה עליזה, אך מוזיקה שקטה שאינה מעוררת לשמחה ולריקוד – מותרת בשמיעה²³.

שירה בפה ומוזיקה ווקאלית

שירה בפה המעוררת לריקוד, אסורה גם היא²⁴. אך מותר לשיר שירים שקטים,

21. עיין הליכות שלמה פרק יא הערה 51. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שבחוג התעמלות מותר להשמיע מוזיקה שמטרתה לקבוע את קצב התרגילים, וכן מבואר בקובץ הלכות לגר"ש קמינצקי הלכות ספירת העומר פרק ט סעיף יג, ועיין שם שהביא ראיה לכך מדברי המשנ"ב בסימן תקס"ק יג.

22. אגרות משה אורח חיים חלק א סוף סימן קסו, מנחת יצחק חלק א סימן קיא, ציץ אליעזר חלק טו סימן לג, שבט הלוי חלק יא סימן ככה, חזון עובדיה יום טוב עמ' רנח: נכון שיחמירו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף מז, אשרי האיש פרק סה סעיף כ. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן כא אות ד, שלדעת מרן השלחן ערוך (אורח חיים סימן תקס"ט סעיף ג), כל השנה אסור לנגן בכלי שיר. ואף שכל השנה רבים סומכים על שיטת הרמ"א, המתיר לנגן בכלי שיר שלא בבית משתה (שם), בימי ספירת העומר יש להחמיר כדעת השלחן ערוך. ועיין מסורת משה חלק א עמ' קנו אות שכת, וחלק ב עמ' קיח אות רכג. ועיין הלכות חג בחג ספירת העומר עמ' סא, שילדים קטנים שלא הגיעו לגיל חינוך אינם כלולים במנהג שלא לשמוע מוזיקה בימי ספירת העומר, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שגם ילדים שהגיעו לחינוך אינם כלולים במנהג זה עד הגיעם למצוות.

23. עיין הליכות שלמה פרק יא סעיף יד ודבר הלכה כב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הליכות שלמה שם הערה 54, שההיתר לשמוע מוזיקה שקטה הוא רק כאשר יש בכך צורך, אך כשאין בכך צורך אין לשמוע מוזיקה שקטה, כיוון שנהגו למעט בשמחה בימים אלו. ועיין קובץ מבית לוי ניסן-אייר-סיוון (ניסן תשס"ו) עמ' עז, בשם הגר"ש וזנר, שחולק ואוסר שמיעת מוזיקה שקטה.

24. הליכות שלמה פרק יא סעיף יד, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סוף סימן קסו, ואשרי האיש פרק סה סעיף כ, וקובץ מבית לוי ניסן-אייר-סיוון (תשס"ז) עמ' עז, בשם הגר"ש וזנר, וילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תמא, שחולקים וסוברים ששירה בפה מותרת. ועיין חוט שני שבת ד עמ' שעט, ושו"ת ציץ אליעזר חלק טו סימן לג, שמכשיר חשמלי

וכן מותר לשמוע מוזיקה ווקאלית שאינה מעוררת לריקוד²⁵.

מוזיקה שאין מטרתה לעורר שמחה

המוזיקה האסורה בשמיעה היא מוזיקה שנועדה לעורר שמחה, אבל מוזיקה שלא נועדה לעורר שמחה מותרת. לכן מותר לשמוע מוזיקה המשמשת כצלצול במכשיר טלפון, מוזיקה המושמעת בשיחת טלפון בזמן המתנה לנציג שירות²⁶, מוזיקה לשם הפגת פחד או בדידות²⁷, או מוזיקה לשם שמירה על ערנות בשעת נהיגה²⁸.

מוזיקה המושמעת שלא לרצון השומע

אדם הנמצא במקום שמשמיעים בו מוזיקה אסורה, כגון אדם הנוסע באוטובוס שמושמעת בו מוזיקה, אינו צריך לאטום את אוזניו, מכיוון שמוזיקה המושמעת לאדם בעל כורחו ואין כוונתו ליהנות ממנה, לא נאסרה²⁹.

- נחשב ככלי זמר, ואסור לשמוע ממנו מוזיקה או שירה בפה, ועיין אגרות משה שם, ומסורת משה חלק א' עמ' קנו, שחולק.
25. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שדינה של מוזיקה ווקאלית כדן מוזיקה סכלי נגינה. ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תמה, שחולק וסובר שדינה של מוזיקה ווקאלית אינה כדן מוזיקה סכלי נגינה, והיא מותרת, אך ראוי להימנע משמיעתה אם היא מביאה לריקוד.
26. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כה סעיף י', עיין אשרי האישי פרק טה סעיף כז וכל המתאבל עליה עמ' ט, בשם הגרי"ש אלישיב, קובץ הלכות לגר"ש קמניצקי ספירת העומר פרק ט סעיף טו, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו שם סעיף ט, שהשומע חדשות, ובין קטעי החדשות ישנם קטעי נגינה, אינו חייב להשקיט את הרדיו בין קטעי החדשות, והמחמיר בזה תבוא עליו ברכה.
27. הליכות שלמה פרק יד הערה 8, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
28. קובץ הלכות לגר"ש קמניצקי ספירת העומר פרק ט סעיף יד, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תמד, וחוט שני שבת ד עמ' שעט, שמותר לגנות להשמיע מוזיקה לילדים קטנים כדי להעסיק אותם, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שגנונות בגני ילדים יכולות לנהוג כרגיל.
29. עיין הליכות שלמה פרק יא הערה 51, קובץ הלכות לגר"ש קמניצקי פרק ט סעיפים יז-יח, שער המועדים (ספטימוס) עמ' סה.

מוזיקה בסעודת מצווה

נחלקו הדעות בעניין נגינה בסעודת מצווה הנערכת בימי ספירת העומר. יש סוברים שאין לנגן בה בכלי נגינה, כיוון שבימים אלו יש למעט בשמחה³⁰. ויש סוברים שמותר לנגן בה בכלי נגינה לכבוד השמחה³¹, כיוון שהשמחה במצווה היא עצמה מצווה, והמנהג שלא לנגן בכלי נגינה בימי ספירת העומר אינו כולל נגינה של מצווה³²; וכך נפסק להלכה³³. לכן מותר לנגן בכלי נגינה בסעודת ברית מילה, בסעודת פדיון הבן ובסעודת שבע ברכות; ובמיוחד יש להקל בכך בסעודת בר מצווה, שכן אם לא ינגנו בסעודה זו, ייגרם צער רב לנער בר המצווה³⁴.

לימוד נגינה

מותר ללמוד נגינה בימי ספירת העומר, אך בימים אלו ראוי ללמוד ולתרגל מנגינות שקטות, ולא מנגינות המעוררות לריקודים ולמחולות³⁵.

תספורת

נוהגים שלא להסתפר ושלא להתגלח בימי ספירת העומר³⁶. התספורת

30. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף מו, קובץ סבית לוי ניסן-אייר-סיוון (תשס"ז) עמ' עז, בשם הגר"ש וזנר, שו"ת דבר חברון סימן תקכה.
31. עיין אליה רבה תצג ב, עיין מחצית השקל תצג א, חזון עובדיה יום טוב עמ' רנח, אור לציון חלק ג פרק יז אות א, אשרי האיש פרק סה סעיפים כא-כד.
32. עיין אות חיים ושלום יורה דעה סימן רסה ס"ק כט.
33. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. וכן מותר לרקוד בסעודת מצווה.
34. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
35. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמיעצקי הלכות ספירת העומר פרק ט סעיף י שמתיר לימוד נגינה ללא הגבלת סוג המנגינה. ועיין אשרי האיש פרק סה סעיף כה, שחולק וסובר שאין ללמוד נגינה בימי ספירת העומר כאשר הלומד כבר יודע לנגן שירים, ועיין חוט שני שבת חלק ד עמ' שעט, שכתב כעין זה.
36. שו"ע תצג ב. ועיין מעדני שלמה עמ' קמב, בשם הגרש"ז אוירבך, ואשרי האיש פרק סה סעיף ב, שאיסור תספורת כולל גם את שיער הזקן. ועיין נפש הרב עמ' קצא, בשם הגר"ד סולובייצ'ק, שהרגיל להתגלח בכל יום רשאי להתגלח בימי ספירת העומר, כיוון שדיני האבלות בספירת העומר דומים לדיני האבלות בשנים עשר החודשים שלאחר פטירת אב או אם, ובשנים עשר חודשי האבלות מותר לאדם להתגלח כאשר ניכר עליו שהוא אינו מגולה, ועיין שלמי מועד עמ'

האסורה היא זו הנעשית כדי להתייפות, אבל תספורת הנעשית לתכלית אחרת מותרת. לכן מותר לספר את שערות השפם המפריעות לאכילה³⁷, וכן מותר להסתפר כדי למנוע חציצה בטבילה³⁸.

תספורת לנשים

המנהג שלא להסתפר חל גם על נשים³⁹, ויש המקילים לנשים יוצאות ספרד להסתפר בימי ספירת העומר⁴⁰. לדבריהם לא נאסרה התספורת על נשים בימים אלו, כדי שאישה נשואה לא תתגנה על בעלה, וכדי שאישה רווקה לא תתקשה במציאת שידוך, כי מראה פרוע עלול להקשות עליה בכך⁴¹.

תספורת וגילוח במקום הפסד

המנהג שלא להסתפר בימי ספירת העומר אינו כולל מצבים שבהם ההימנעות מתספורת תגרום להפסד כספי. לכן אדם שאינו רשאי לבוא לעבודתו כשהוא אינו מגולח, רשאי להתגלח, כדי שלא להפסיד ימי עבודה⁴².

תנ, בשם הגרש"ז אוירבך, שחולק, ועיין קיצור שולחן ערוך עם פירוש הגר"ש אבינר שליט"א חלק ד עמ' 309, שכן דעת רוב הפוסקים, ועיין שו"ת מבשן אשיב חלק א סימן יט, שהאר"י לבסס את דעת האוסרים. ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תסו, ואור לציון חלק ג פרק יז אות ג, שמעיקר הדין אין איסור לספר ילדים קטנים בימי ספירת העומר, ועיין הלכות חג בחג עמ' סט, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק וסובר שהמנהג כולל גם ילדים קטנים, ורק במקום צורך יש להקל.

37. עיין שו"ע תקנא יג, הלכות חג בחג עמ' סט.

38. הלכות חג בחג עמ' סט, שו"ת להורות נתן חלק ב סימן לב.

39. אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן קלז: ראוי להחמיר אם אינו נחוץ כל כך, אשרי האיש פרק סה סעיף ב, קובץ מבית לוי ניסן-אייר-סיוון (תשס"ו) עמ' עו הערה ד (השנייה), בשם הגר"ש וזנר, הלכות חג בחג עמ' סט, קובץ הלכות לגר"ש קמיעצקי פרק י סעיף ב. ועיין אור לציון חלק ג פרק יז הערה ג שחולק, ומשמע מדבריו שגם יוצאות אשכנז יכולות להקל בזה, ועיין בהערה הבאה. ועיין אשרי האיש פרק סה סעיף ב, שהמנהג כולל רק את שיער הראש, ועיין הלכות שלמה הלכות בין המצרים פרק יד דבר הלכה ט.

40. עיין חזון עובדיה יום טוב עמ' רסא, אור לציון חלק ג פרק יז שאלה ג. היתר זה מבוסס על דעת השלחן ערוך (יורה דעה שצ ה), הסובר שאף שאסור לאבל להסתפר בשלושים ימי האבלות, לאישה אבלה מותר להסתפר, שלא תתגנה על בעלה, ועיין שם שהרמ"א חולק על השלחן ערוך, וסובר שאין הבדל בין גברים לנשים בעניין זה.

41. עיין שו"ת חיים שאל חלק א סימן ב ד"ה והיה בהניח.

42. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קב, וחלק ה סימן כד אות ט, וחושן משפט חלק א סימן צג.

אין לאדם להסתפר, גם אם ההימנעות מתספורת תגרום לאנשים ללעוג לך⁴³.

גילוח לכבוד שבת

יש סוברים שמותר להתגלח בימי ספירת העומר לכבוד שבת⁴⁴, אך המנהג המקובל הוא שלא לעשות כן⁴⁵. ומי שמקל בכך, יש לו על מי לסמוך⁴⁶.

כאשר ראש חודש אייר חל בשבת, יוצאי אשכנז רשאים להסתפר ולהתגלח בערב שבת לכבוד שבת, כיוון שיש תוספת שמחה בשבת זו, שראש חודש חל בה, ולכן מותר להסתפר ולהתגלח לכבודה⁴⁷. יוצאי ספרד אינם מבחינים בין שבת זו לשאר השבתות בספירת העומר, והם נוהגים שלא להסתפר ולהתגלח גם לקראת שבת זו⁴⁸.

תספורת לבעלי הברית ביום המילה ולחתן בר מצווה

אדם המכניס את בנו בבריתו של אברהם אבינו, יום הברית הוא יום טוב עבורו, ומותר לו להסתפר לכבוד ברית המילה, וגם המוהל והסנדק רשאים להסתפר לכבוד הברית⁴⁹. וכן נער בר מצווה רשאי להסתפר לכבוד בר

ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תנח, ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף ז והערה י, שמקל רק כשיש חשש להפסד גדול ולאייבוד הפרנסה.

43. עיין אגרות משה חושן משפט חלק א סוף סימן צג.

44. חזון עובדיה יום טוב עמ' רסב: במקום צורך גדול, הגר"א ליכטנשטיין בעלון ישיבת הר עציון פרשת בחוקותי תשמ"ד, מובא בשו"ת מבשן אשיב חלק א עמ' 201, רץ כצבי (רייזמן) במעגלי השנה חלק ב עמ' רנא ואילך.

45. מסורת משה חלק ב עמ' קיד וחלק ג עמ' קמג, ועלהו לא יבול חלק א עמ' קפב-קפג, בשם הגרש"ז אוירבך, שו"ת מבשן אשיב חלק א עמ' 208. ועיין מסורת משה חלק ג שם, שאיסור זה תלוי במנהג, ונהגו לאסור אף לכבוד שבת. ועיין שו"ת מבשן אשיב חלק א סימן יט, שהאר"י בזה. ועיין הערת הגר"י אריאל שליט"א בתוך שו"ת חבל נחלתו חלק כ סוף סימן כד, שפוסקי ארץ ישראל לא התירו להתגלח לכבוד שבת בימי הספירה, כיוון שניווול הוא עניין מציאותי ויחסי, ובארץ ישראל זיפי זקן אינם נחשבים כל כך לניווול.

46. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

47. עיין ב"ח תצג ד"ה וכתב, ומשנ"ב תצג ה.

48. כף החיים תצג יב, ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תסג.

49. רמ"א תצג ב, ומשנ"ב שם, חזון עובדיה יום טוב עמ' רסד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף

המצווה⁵⁰, אך לכתחילה יסתפר בעודו קטן⁵¹.

ברכת "שהחיינו" וקניית דברים חדשים

מותר לברך את ברכת "שהחיינו" בספירת העומר. לכן בימים אלו אין מניעה לאכול פירות חדשים או לקנות בגדים חדשים⁵².

סיום מנהגי האבלות

מנהגי האבלות אינם נוהגים בכל ימי הספירה, אלא רק בימים שמתו בהם תלמידי רבי עקיבא⁵³, ונחלקו בדבר השלחן ערוך והרמ"א.

נג. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו שם, שלפי האר"י הקדוש אין לבעלי הברית להסתפר לכבוד הברית. ועיין משנ"ב תצג יג, שאם הברית חלה בשבת מותר להסתפר ביום שישי, ואם הברית חלה ביום חול מותר להסתפר ביום שלפני הברית סמוך לערב, ועיין כף החיים תצג לה, שדברי המשנ"ב אמורים רק כאשר אין אפשרות להסתפר ביום המילה. ועיין כף החיים תצג לד, וחזון עובדיה יום טוב עמ' רסד, שכאשר הברית חלה ביום ראשון, ולא ניתן להסתפר ביום ראשון, מותר להסתפר ביום שישי.

50. מקור חיים (לבעל החוות יאיר) סימן תצג, ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תסז. ועיין אשרי האיש פרק סה סעיף ה, ושו"ת משנה הלכות חלק ו סימן מה, שחולקים ואוסרים. ועיין מקור חיים שם, שגם אביו של הנער בר המצווה רשאי להסתפר לכבוד בר המצווה, ועיין מסורת משה חלק א עמ' קנד, שגם אחיו של בר המצווה רשאים להסתפר לכבוד בר המצווה.

51. הליכות שלמה פרק יא סעיף טז, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הליכות שלמה שם, שאם הדבר לא אפשרי יסתפר ביום בר המצווה.

52. משנ"ב תצג ב, כף החיים תצג ד, ועלהו לא יכול חלק א עמ' קפא, חזון עובדיה יום טוב עמ' רנט, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כ סעיף נה, ציץ אליעזר חלק יח סימן מא, אור לציון חלק ג פרק יז אות ב, מסורת משה חלק א עמ' קנו. ועיין חזון עובדיה שם, שטוב לחוש ממידת חסידות לסוברים שאין ללבוש בגד חדש בימי ספירת העומר. ועיין אשרי האיש פרק סה סעיף יב, שהרוצה לאכול פרי חדש או ללבוש בגד חדש בימי הספירה, עדיף שיעשה זאת בשבת. ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' רסט, שמוותר לעבור דירה או לשפץ את הבית בימי ספירת העומר, ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן קלה, ומשנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תצג ב, שחולקים וסוברים שאם הדבר אפשרי אין לעבור דירה בימים אלו, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שיש משפחות הנוהגות כן.

53. עיין פרי מגדים סימן תצג משבצות זהב ס"ק ב, וכף החיים תצג ט, שריקודים ומחולות של רשות אסורים בחול המועד פסח, ועיין הלכות חג בחג ספירת העומר עמ' פט, בשם הגרי"ש אלישיב, שריקודים ומחולות לכבוד שמחת החג מותרים בחול המועד. עיין כף החיים תצג יג, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כ סעיף מא, ואור לציון חלק ג פרק יז שאלה ו, וקובץ מבית לוי ניסן-אייר-סיון (תשס"ו) עמ' פ, שעל פי האר"י הקדוש אין להסתפר בכל ימי ספירת העומר עד ערב חג

לדעת השלחן ערוך, תלמידי רבי עקיבא מתו בשלושים וארבעה הימים הראשונים של ספירת העומר, ולכן יש לנהוג מנהגי האבלות עד יום ל"ד בעומר, וכן מנהג יוצאי ספרד. אמנם אין צורך לנהוג מנהגי האבלות בכל יום ל"ד בעומר, אלא די לנהוג אותם מעט זמן ביום ל"ד, מכיוון שבענייני אבלות אומרים "מקצת היום ככולו", כלומר הנהוג אבלות במקצת היום שבו מסתיימת האבלות, נחשב לו הדבר כאילו נהג אבלות בכל היום. למנהג זה, הזמן שמתר בו להסתפר, להתגלח ולשמוע מוזיקה הוא יום ל"ד בבוקר⁵⁴.

לדעת הרמ"א, תלמידי רבי עקיבא מתו בשלושים ושלושה הימים הראשונים של ספירת העומר, ומכיוון ש"מקצת היום ככולו" יש לנהוג מנהגי אבלות עד יום ל"ג בעומר בבוקר, וכן מנהג יוצאי אשכנז. לפי מנהג זה אפשר להסתפר, להתגלח ולשמוע מוזיקה כבר ביום ל"ג בעומר בבוקר⁵⁵.

השבועות, ועיין כף החיים שם, והלכות חגים לגר"מ אליהו שם וסעיף נג, שלדעת האר"י אפילו חתן ביום חתונתו ובעל ברית ביום המילה לא יסתפרו, ועיין אור לציון שם, שיוצאי ספרד צריכים לנהוג כדעת האר"י, ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תנה, שחולק וסובר שיוצאי ספרד אינם צריכים לנהוג כן, ועיין שער המועדים (ספטימוס) עמ' נא, בשם הגרי"מ הלל שליט"א, שכוונת האר"י לאסור זאת רק לתלמידיו המחזיקים במנהגיו ולא לכל ישראל, ועיין אור לציון חלק ג פרק יז הערה ו, שדברי האר"י נאמרו לגבי שיער הראש ולא לגבי שיער הזקן.

54. שו"ע תצג ב, ומשנ"ב שם, חזון עובדיה יום טוב עמ' רנג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף מ. ועיין שער הציון תצג ד, בשם האליה רבה, שיש להסתפק אם דברי השלחן ערוך שביום ל"ד בעומר מסתיימים מנהגי האבלות אמורים רק לעניין נישואין ותספורת, או גם לעניין ריקודים ומחולות, ועיין הלכות חג בחג ספירת העומר פרק ז הערה 37, שביאר הספק, שאפשר שהתירו רק נישואין ותספורת שיש בהם צד מצווה, כגון להסתפר לכבוד שבת, אך לא התירו ריקודים ומחולות של רשות, ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תמג, שהמנהג להקל בכך. ועיין הלכות שלמה פרק יא סעיף טו, וקובץ מבית לוי גיליון ג עמ' לח, בשם הגר"ש וזנר, שחולקים ואוסרים. ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמיניצקי פרק ח סעיף ז, שמחלק בין ריקודים ומחולות לשמיעת מוזיקה, שריקודים ומחולות אסורים, ושמיעת מוזיקה מותרת. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שגם ריקודים ומחולות מותרים, אך יש להתחשב באלו הנהגים את מנהגי האבלות גם אחרי ל"ג בעומר, ולכן הרוצה להשמיע מוזיקה יעשה זאת בביתו לעצמו ולא בפרהסיא. ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' רנד, שבשעת הדחק אפשר להקל ולהפסיק את מנהגי האבלות בליל ל"ד בעומר, כיוון שיש סוברים שכדי לקיים את דין "מקצת היום ככולו" די לנהוג אבלות מעט זמן בלילה, ואין צריך לנהוג אבלות גם מעט זמן מהיום, ובשעת הדחק אפשר לסמוך על דעה זו. ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תמח, שרבים נוהגים להקל ולשמוע מוזיקה ב"חג המימונה", אף שהוא בתוך הימים שנוהגים בהם אבלות.

55. רמ"א תצג ב, ומשנ"ב שם. עיין משנ"ב תצג יא, שיש מקילים להסתפר כבר בליל ל"ג בעומר, ועיין אשרי האישי פרק סה סעיף כט, שבמקום הצורך מותר להתחתן בליל ל"ג בעומר, ועיין

תספורת כאשר ל"ג בעומר חל בשבת או ביום ראשון

כאשר ל"ג בעומר חל ביום שישי, גם יוצאי ספרד רשאים להסתפר ולהתגלח ביום שישי לכבוד שבת⁵⁶.

כאשר ל"ג בעומר חל ביום ראשון, יוצאי אשכנז רשאים להסתפר ביום שישי לכבוד השבת⁵⁷, כיוון שאין זה לכבוד השבת שיהיו בה בשיער מגודל, וביום ראשון יסתפרו ויתגלחו לכבוד ל"ג בעומר⁵⁸. ויוצאי ספרד רשאים להסתפר רק ביום שני ל"ד בעומר, כמנהגם בכל שנה⁵⁹.

אגרות משה אורח חיים חלק א סוף סימן קנט. ועיין רמ"א תצג ג, ומשנ"ב שם, ובאור הלכה ד"ה יש נוהגים, שישנם מנהגים נוספים בין יוצאי אשכנז באילו ימים יש לנהוג מנהגי אבלות. יש שנוהגים אבלות מיום ב' באייר ועד לשבועות, על סמך ההנחה שתלמידי רבי עקיבא מתו בימי ספירת העומר רק בימים שלא אומרים בהם תחנון, וכיוון שבספירת העומר ישנם שלושים ושלושה ימים שלא אומרים בהם תחנון, נוהגים אבלות בשלושים ושלושה הימים שמיום ב' באייר ועד לשבועות. ויש שנוהגים אבלות בשלושים ושלושה הימים שמיום ל' בניסן ועד ג' סיוון, ויש שנוהגים אבלות מפסח עד שבועות, מלבד בראש חודש אייר ובל"ג בעומר. ועיין משנ"ב תצג יז, שכל אחד ינהג כמנהג מקומו. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף מב, ופסקי שבת הלוי עמ' שמי, שמנהג האשכנזים בארץ ישראל לאסור עד ראש חודש סיוון, וכמדומה שהיום המנהג המקובל במקומותינו הוא לנהוג אבלות עד ל"ג בעומר, וכן משמע משו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תקכט. ועיין חוט שני שבת ד עמ' שפ, שאף המסיימים את האבלות בל"ג בעומר נוהגים שלא להתחתן עד ראש חודש סיוון, כיוון שעריכת חתונה בימים שאירעה בהם פורענות היא סימן לא טוב לזוג, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קנט שהתיר ליוצאי אשכנז להינשא מל"ג בעומר ואילך רק בשעת דחק גדול, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שיש רבנויות הנוהגות להימנע מלסדר נישואין מפסח ועד ר"ח סיוון, מלבד בל"ג בעומר ובראש חודש סיוון. ועיין הליכות שלמה פרק יא סעיף יט, ואשרי האיש פרק סה סעיף ל, שאדם שמתחתן ביום שלפי מנהגו אין נוהגים בו מנהגי אבלות, מותר לחבריו הנוהגים מנהגי אבלות באותו יום להשתתף בשמחתו, כגון יוצא אשכנז המתחתן בל"ג בעומר, שמותר לחבריו יוצאי ספרד להשתתף בשמחתו, אף שהם נוהגים מנהגי אבלות ביום זה.

56. שו"ע תצג ב.

57. רמ"א תצג ב.

58. אגרות משה אורח חיים חלק ו סימן לו אות ב.

59. כף החיים תצג לב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כ סעיף נא.

פסח שני

כאשר בני ישראל היו במדבר והגיע זמן הקרבת קרבן פסח, היו בעם ישראל אנשים טמאים שלא יכלו להקריב את הקרבן. הדבר ציער אותם מאוד, והם ניגשו אל משה וטענו: "לָמָּה נִגְרַע לְבַלְתִּי הַקְּרִיב אֶת קִרְבְּן ה' בְּמַעַדוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל⁶⁰? משה רבנו פנה אל ה' ונענה שאדם שאינו יכול להקריב את קרבן פסח במועדו, יקריב אותו חודש לאחר מכן, בי"ד באייר.

בספרי חסידות מבואר שפרשת פסח שני ניתנה לעם ישראל רק בזכות "גודל תשוקת אותם אנשים למצווה, והצמאון אשר היה בהם שיקריבו גם הם את הפסח, ולב נשבר שהיה להם שדאג לָבָם בקרבם מאוד למה יגרעו משאר כל ישראל? ועל ידי אלו זכו להמשיך פרשה חדשה בתורה, ונפתח פתח חדש, שיתפשט אור קדושת הפסח שלושים יום עד פסח שני, ויוכלו לעשותו גם בי"ד באייר"⁶¹. מכך יש ללמוד ש"אין שום מניעה לקיים את התורה והמצוות, והעיקר תלוי באדם להשתוקק במסירות נפש לעשות את רצון ה', ואז נפתח לפניו הכל"⁶².

כאמור, בזמן שבית המקדש היה קיים, אדם שלא היה יכול להקריב את קרבן פסח במועדו, היה מקריב אותו חודש לאחר מכן, בי"ד באייר, ולכן מרבם קצת בשמחה ביום זה⁶³, ואין אומרים בו תחנון⁶⁴. ויש שנוהגים לאכול מצות בפסח שני⁶⁵, זכר למצות שהיו אוכלים עם קרבן הפסח⁶⁶.

60. במדבר ט ז.

61. שפתי צדיק פרשת בהעלותך אות יג, בשם חידושי הרי"ם.

62. שפתי צדיק שם.

63. מורה באצבע לחיד"א סימן ח אות רכב. ועיין סידור בית יעקב ליעב"ץ שער היסוד סדר חודש אייר אות כא, שפסח שני הוא "יום טוב מדבריהם".

64. אשל אברהם (בבטשאטש) סימן קלא ד"ה הנהגין, הליכות שלמה פרק יא סעיף כ, ליקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תקלה. ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצ'ינסקי), והליכות שלמה פרק יא דבר הלכה כט, שאומרים תחנון במנחה שלפני פסח שני, כיוון שמעלת היום היא שמקריבים בו את קרבן פסח, וזמן הקרבת קרבן פסח הוא ביום ולא בלילה, ועיין מאמר מרדכי לגר"מ אליהו הלכות לימות החול פרק כב סעיף מב, וילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תקלו, שחולקים וסוברים שאין אומרים תחנון במנחה שלפני פסח שני, ועיין שו"ת רבבות אפרים חלק ו סימן רנח, שהאריך בזה.

65. ברכת הפסח לבעל הפלאה סימן יז אות ו, ליקוטי מהרי"ח חודש אייר ד"ה והנה מנהג (מהדורת תשע"ג) עמ' קמט, אוצר מנהגי חב"ד ניסן-סיוון עמ' רסח ואילך.

66. עיין אוצר מנהגי חב"ד שם.

לימוד מסכת אבות בשבתות הספירה

רבים נוהגים ללמוד בכל אחת משש השבתות שבספירת העומר פרק אחד ממסכת אבות, כדי לסיים את המסכת לקראת חג שבועות. הטעם למנהג זה הוא שמסכת אבות גדושה בדברי מוסר המעוררים את האדם ללמוד תורה ולתקן את מידותיו, ולימודה הוא הכנה טובה לקבלת התורה⁶⁷. ויש מיוצאי אשכנז הנוהגים ללמוד פרק ממסכת אבות בכל שבתות הקיץ, ולא רק בשבתות ספירת העומר⁶⁸.

תפילת "אב הרחמים"

כאמור לעיל במשך הדורות באו צרות נוספות על עם ישראל בימי הספירה. לפני כתשע מאות שנה, כאשר מסעות הצלב הגיעו לגרמניה ולצרפת, הנוצרים פרעו ביהודים, החריבו את קהילותיהם והרגו אלפי יהודים שסירבו להמיר את דתם. בעקבות פורענות זו חוברת תפילת "אב הרחמים", הנאמרת בקרב יוצאי אשכנז בכל שבת לאחר קריאת התורה. בתפילת זו מזכירים את צדקותן של אותן קהילות שמסרו נפשן על קדושת השם, ומתפללים שה' ינקום את נקמתן⁶⁹.

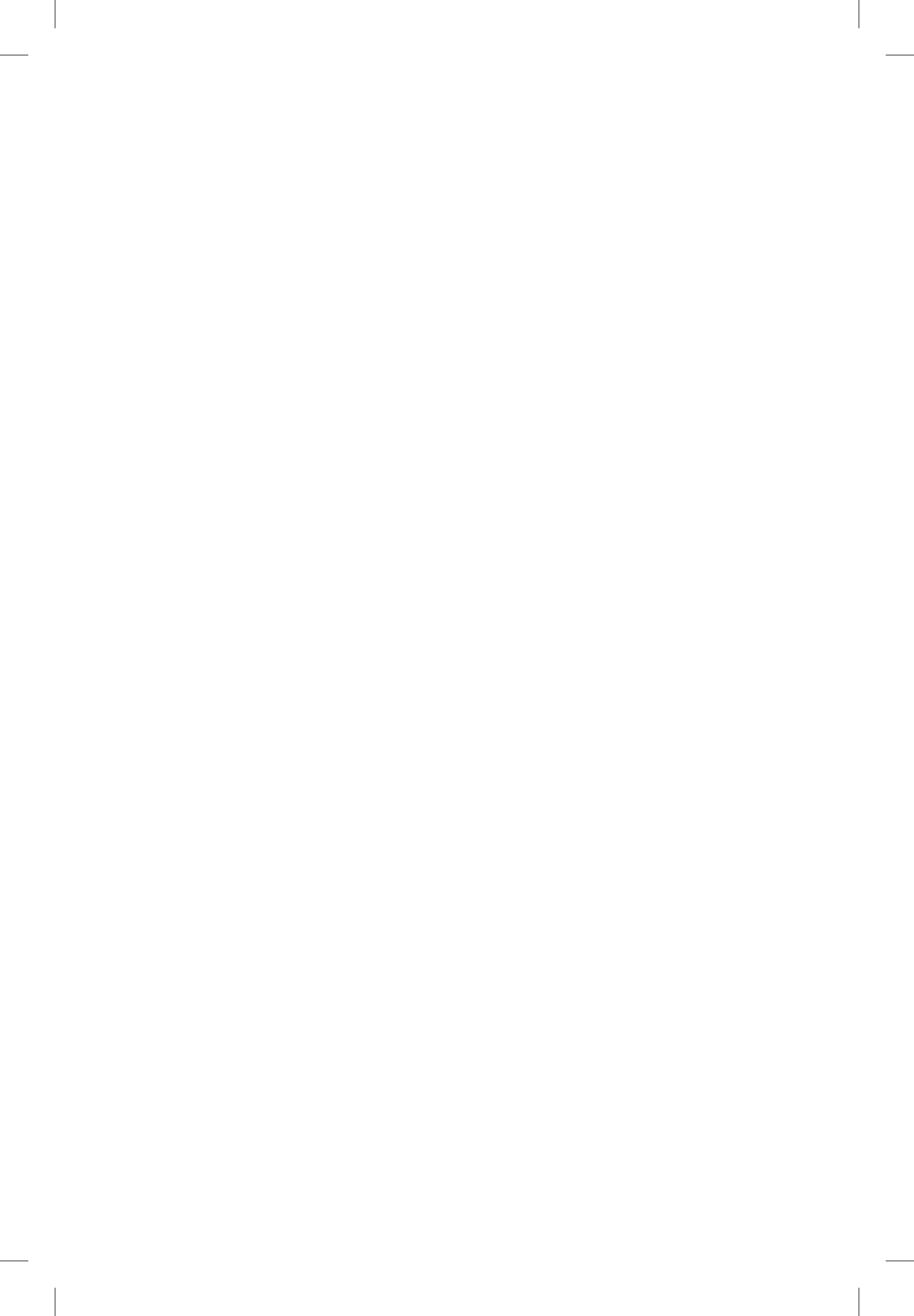
בדרך כלל אין אומרים את תפילת "אב הרחמים" בשבתות חגיגיות, כגון בשבת מברכים או כאשר יש חתן בבית הכנסת, אך בימי ספירת העומר אומרים את תפילת "אב הרחמים" בכל השבתות, כיוון שחורבן קהילות גרמניה וצרפת אירע בימים אלו⁷⁰.

67. אבודרהם תפלות הפסח סוף ד"ה כל ארבעה, לבוש תצג ד, ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תפו.

68. עיין רמ"א רצב ב, לבוש תצג ד: יש מקומות. ועיין דרך חיים למהר"ל הקדמה ד"ה וסדר, שהטעם לכך שלומדים מסכת אבות רק בשבתות הקיץ הוא ששבתות החורף הן קצרות ולימוד מסכת אבות לאחר תפילת מנחה עלול לגרום לביטול סעודה שלישית.

69. עיין מגן אברהם רפד ח, ומחצית השקל שם, ושו"ת בית מרדכי (פוגלמן) חלק א סימן ל ד"ה אולם, ושיח תפילה (טשזנר) סימן ז אות ד עמ' רעה.

70. רמ"א רפד ז, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שאם ראש חודש אייר חל בשבת אין אומרים באותה שבת "אב הרחמים".

מועדי אייר

פרק לא יום הזיכרון

עניינו של יום הזיכרון

ביום ד' באייר, ערב מלחמת השחרור, נפלו יישובי גוש עציון בידי הלגיון הירדני, ויום זה נקבע במדינת ישראל ליום הזיכרון לחללי מערכות ישראל ונפגעי פעולות האיבה. מטרת יום זה אינה לעורר עצב ודכדוך הנפש, אלא לייקר את גבורת הלוחמים ולהעלות על נס את מסירות נפשם למען תקומת עם ישראל בארצו, וללמוד מהם להתמסר לעניין נשגב זה בכל כוחות הגוף והנפש¹.

מעלת חללי מערכות ישראל

המוסר נפשו למען עם ישראל וארצו, מעלתו גדולה מאוד, ואין לך דבר נעלה יותר מכך². מסופר בגמרא שבְּתו של אחד ממלכי רומא נמצאה הרוגה, והרומאים הטילו את אשמת הריגתה על כל ישראל ורצו להיפרע מהם. כדי להציל את עם ישראל, באו פפוס ולולינוס – שני יהודים מהעיר לוד, ואמרו שהם הרגו את בת המלך, וכך המלך הרג אותם והניח לכל ישראל. על שני יהודים אלו אמרו חז"ל בגמרא שלרוב מעלתם, "אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם"³. כך גם הלוחמים שמסרו את נפשם להצלת עם ישראל בדורותינו – אין כל ברייה יכולה לעמוד במחיצתם⁴.

1. עיין תורה וגאולה עמ' 62.

2. תורת מנחם לאדמו"ר מלובביץ' שנת תשמ"ב חלק ד עמ' 1853.

3. בבא בתרא י א, ורש"י שם ד"ה הרוגי לוד.

4. ספר הזכרון לגר"ח שמואלביץ עמ' רט, בשם הגר"ח שמואלביץ. ועיין שם, שיש להכיר תודה לנופלים ללא גבול, כיוון שהם מסרו את נפשם להצלת עם ישראל. ועיין אורו של עולם (תשס"ג)

מסירות נפש להצלת ישראל אינה רק מסירות למען עם ישראל אלא גם מסירות למען כבוד ה' יתברך, שכן הקמים להילחם כנגד ישראל – קמים להילחם כנגד אלוקיו. זאת כפי שאמרה אביגיל לדוד המלך: "כִּי מִלְחָמוֹת ה' אֲדַנִּי גְלָחִים"⁵, וכן אמרו חכמים: "כל מי שקם כנגד ישראל, כאילו קם כנגד הקדוש ברוך הוא"⁶.

רגילים לכנות את חללי מערכות ישראל 'נופלים', אך חללים אלו לא נפלו אלא קמו, עלו ונתעלו. הם ניצבים ועומדים כלפידים בוערים ומאירים, כמקדשי השם בכל דורות ישראל, ההולכים לפני העם להנחותו הדרך ולהאיר לפניו⁷.

מנהגי היום

יש המדליקים נר נשמה לזיכרון חללי מערכות ישראל⁸.

בשעת הצפירה בערב יום הזיכרון ובבוקרו, ראוי לעמוד לכבוד הנופלים⁹. יש האומרים בלחש פרקי תהילים או משניות ומתפללים לעילוי נשמת הנופלים¹⁰, ויש המתייחדים עם זכרם בשתיקה יחד עם כל עם ישראל¹¹.

עמ' 380, שכאשר הגרש"ז אוירבך הרגיש צורך להתפלל על קברי צדיקים, הוא היה הולך לבית העלמין הצבאי בהר הרצל ומתפלל על קברי החיילים שמסרו נפשם על קידוש השם, ועיין אזור ישראל בגבורה (הירש) עמ' 140, שהגרש"ז אוירבך זצ"ל והגר"א נבנצל שליט"א נמנעו מלשבת בבית עלמין צבאי משום קדושת המקום. ועיין כי עין בעין יראו עמ' נד ואילך.

5. שמואל א פרק כה פסוק כח.
6. מכילתא דרבי ישמעאל פרשת בשלח מסכתא דשירה פרשה ו.
7. מדברי הגרמ"צ נריה על חללי מערכות ישראל. ועיין זה היום עשה ה' עמ' מ.
8. החלטת מועצת הרבנות הראשית בתוך הלכות יום העצמאות ויום ירושלים עמ' שפח.
9. פסקי רבנו אורח חיים עמ' 184: מצווה קדושה, עיין הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 641 הערה 183, ופסקי שלמה חלק ו עמ' 62, בשם הגר"א שפירא, ועיין הרבנות הראשית לישראל שם עמ' 443, עיין שו"ת באהלה של תורה חלק א סימן כג. ועיין פסקי רבנו שם, והרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 443, בשם הגר"א שפירא והגר"מ אליהו, ושו"ת באהלה של תורה שם, שאין בעמידה בצפירה איסור של הליכה בחוקות הגויים, כיוון שיש למנהג זה טעם הגיוני, ועיין שו"ת באהלה של תורה שם, שהוסיף שההימנעות מן העמידה בצפירה עלולה לגרום לשנאה וריחוק בין חלקים שונים בעם, ועוד, שלא ידוע לנו על גויים שנוהגים כן.
10. עיין הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 443, בשם הגר"א שפירא והגר"מ אליהו, עיין שו"ת באהלה של תורה חלק א סוף סימן כג.
11. אבן ישראל חלק ה עמ' קמט.

בתפילת שחרית אומרים את תפילת "א-ל מלא רחמים" לעילוי נשמת חללי מערכות ישראל¹², ולאחר התפילה יש שנוהגים לומר את פרק ט בתהילים, הפותח במילים "לְמַנְצַחַן עַל מוֹת לְבָן"¹³.

יש העולים לבתי הקברות הצבאיים, לפקוד את קברי הנופלים¹⁴.

בתפילת מנחה אין אומרים תחנון, כדין כל תפילת מנחה הסמוכה ליום שאין אומרים בו תחנון¹⁵.

12. החלטת הרבנות הראשית לישראל, מובא בספר הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 862 הערה 31, סידור בית מלוכה עמ' א, סידור גואל ישראל עמ' 148. ועיין הלכות יום העצמאות לגר"מ שטרנברג בתוך סידור יראו ישרים וישמחו, שכאשר יום הזיכרון חל ביום שני או ביום חמישי, אומרים "א-ל מלא רחמים" אחרי קריאת התורה, וכאשר יום הזיכרון חל בשאר הימים, אומרים "א-ל מלא רחמים" לאחר התפילה.

13. החלטת הרבנות הראשית לישראל, מובא בספר הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 862 הערה 31, סידור בית מלוכה עמ' א.

14. סידור בית מלוכה עמ' א.

15. סידור גואל ישראל עמ' לב אות יא, בשם הגר"י אריאל שליט"א, דבר חברון מועדים עמ' קכה, הלכות יום העצמאות לגר"מ שטרנברג בתוך סידור יראו ישרים וישמחו, ועיין שחר אהללך חלק ב סימן יט, שכן המנהג. ועיין שיחות הרב צבי יהודה מועדים חלק ב (תשע"ג) עמ' 170, שצידד שיש לומר תחנון במנחה של יום הזיכרון, על אף שבדרך כלל אין אומרים תחנון במנחה הסמוכה ליום שאין אומרים בו תחנון, כיוון שיום הזיכרון הוא יום של אבל וכאב על מות הקדושים, ועיין שם שסיים: ועדיין יש מקום לדון על זה. ועיין הלכות יום העצמאות לגר"מ שטרנברג בתוך סידור יראו ישרים וישמחו, שכן הדין גם כאשר יום העצמאות מוקדם או נדחה.

פרק לב

ערכו של יום העצמאות

הקמת המדינה והניצחון במלחמת השחרור

ביום ה' באייר תש"ח, זכינו בחסד ה' לחדש את שלטוננו בארץ ישראל ולהקים את מדינת ישראל, לאחר כאלפיים שנות גלות. בשנות הגלות סבלנו סבל רב וצרות רבות הקיפוננו, הגויים הרגו וטבחו בנו, רדפו, השפילו ודיכאו אותנו. עברנו פרעות ופוגרומים, ושיאם בשואה הנוראה, שבה גמרו אומר להכחידנו. גורשנו מעיר לעיר וממלכה לממלכה, מבלי יכולת להגן על עצמנו. עם הקמת המדינה, יצאנו מעבדות לחירות ונזקפה קומתנו. פרקנו את עול הגויים מעל צווארנו, והתחלנו לנהל חיים לאומיים עצמאיים, בתור אומה חיה השולטת בארצה וחופשית להגן על עצמה¹.

מיד לאחר הכרזת המדינה פרצה מלחמת העצמאות. חמישה צבאות סדירים של מדינות ערב, מצוידים במיטב הנשק, פלשו לשטחי מדינתנו הקטנה להשמידנו. כנגדם עמד היישוב היהודי בארץ ישראל בכוח קטן ודל. מלחמה קשה התנהלה במשך עשרה חודשי לחימה, ובחסדי שמיים, לוחמי צה"ל הצליחו להדוף את צבאות ערב ולהרחיב את שטח המדינה – בניגוד לכל תחזיות המומחים. הכרזת המדינה והניצחון במלחמת העצמאות הביאו רווח והצלחה לעם ישראל כולו, להרמת קרנם של ישראל בכל מקום שהם² ולחיזוק ביטחונם האישי, כיוון שמדינת ישראל ערבה לשלומם³.

1. עיין שו"ת קול מבשר חלק א סימן כא, וארץ חמדה לגר"ש ישראלי חלק א עמ' לו, והגר"א שפירא בתוך קובץ הציונות הדתית (תשס"ב) עמ' 101 ואילך, וכי עין בעין יראו עמ' צא.
2. ישכיל עבדי חלק ו אורח חיים סימן י סעיף א אות ה, דבר חברון מועדים עמ' ככו הערה 4 ועמ' קלד.
3. דבר חברון מועדים עמ' ככו הערה 4.

פרק לב - ערכו של יום העצמאות

הקמת מדינת ישראל היא פלא גדול ומאורע בעל משמעות וערך עצומים, והיא מקפלת בתוכה עניינים רבים שעליהם ראוי להודות לה' ולהללו.

מגלות לגאולה

הקמת מדינת ישראל היא נקודת מפנה משמעותית במעבר מגלות לגאולה. המהר"ל מפראג מבאר שישנם שלושה מרכיבים לגלות: האחד הוא שעם ישראל אינו נמצא במקום המיוחד לו – בארץ ישראל; השני הוא שעם ישראל אינו נמצא במקום אחד, אלא הוא מפוזר בין הגויים; והשלישי הוא שעם ישראל משועבד תחת עול הגויים⁴. עם הקמת מדינת ישראל, חסרונות אלו הולכים ומתבטלים: עם ישראל חוזר ומתקבץ יחד לגוף לאומי אחד, הוא נעשה בן חורין משעבוד עול הגויים, והוא חוזר למקומו – לארץ ישראל⁵.

חזרה לקיום לאומי

בשנות הגלות, לא היה קיום ממשי לעם ישראל כעם. אמנם גם בגלות התקיימו יחידים, משפחות וקהילות, אך לא היה קיום לאומה בתור ישות כללית חיה וממשית. ישראל היו מפוזרים ומפורדים, ורק האחדות הפנימית – אחדות הנשמה, ההזדהות עם רוח ישראל והציפייה לעתיד, עשו אותנו לעם אחד. עם קום המדינה, חזרנו להופיע על במת ההיסטוריה בתור עם אחד חי וממשי⁶.

חירות מדינית

עם קום המדינה, הוסר עול גויים מעל צווארנו וזכינו בעצמאות מדינית. כאמור, השחרור משעבוד עול הגויים הוא מרכיב מרכזי ביציאת ישראל מן הגלות. חז"ל מבארים כי: "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד

4. נצח ישראל פרק א.

5. עם וארצו חלק ב עמ' 236.

6. עיין לנתיבות ישראל מאמר ובגוים לא יתחשב (תשע"א) עמ' קח ואילך, ושיחות הרב צבי יהודה ארץ ישראל (תשע"א) עמ' 126.

מלכויות בלבד⁷, ומשמעות הדבר היא שהשינוי שיתרחש בימות המשיח אינו שינוי בסדרי הטבע, אלא שנזכה בתקופה ההיא לעצמאות מדינית, ומתוך כך נוכל ללמוד תורה ולקיים את המצוות הפרטיות והציבוריות, בשלווה ובנחת⁸. על כן חירות מדינית היא יסוד מרכזי בגאולה.

שיבת ישראל לארצם

עם קום המדינה, הואץ מאוד תהליך קיבוץ הגלויות ושיבת ישראל לארצם. הקמת המדינה הביאה לפתיחת שערי הארץ לפליטי אירופה, ליהודי ארצות ערב שסבלו מרדיפות, ולכל יהודי בכל מקום בעולם, ומיליוני יהודים עלו לארץ ישראל מכל ארצות תבל⁹.

שובו של עם למולדתו לאחר אלפיים שנות גלות היא תופעה פלאית, שאין לה אח ורע בתולדות האנושות, והיא אחד המאפיינים של הגאולה, כמו שנאמר בתורה בתיאור הגאולה: "וְשָׁב ה' אֱלֹהֵיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְצְךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְצִיךָ ה' אֱלֹהֵיךָ שָׁמָּה. אִם יִהְיֶה נִדְחָךְ בְּקִצָּה הַשָּׁמַיִם מִשָּׁם יִקְבְּצֶךָ ה' אֱלֹהֵיךָ וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ"¹⁰. קיבוץ הגלויות הוא גם השלב המקדים לבניין ירושלים, כמו שאמרו חכמים: "אין ירושלים נבנית עד שיתכנסו הגלויות. ואם יאמר לך אדם שנבנית ולא נתכנסו הגלויות, אל תאמין, שנאמר: 'בֹּנֶה יְרוּשָׁלַם ה' נְדַחֵי יִשְׂרָאֵל יִכְנֹס"¹¹.

מצוות יישוב ארץ ישראל

זאת ועוד, בהקמת המדינה, זכינו לחזור ולקיים בציבור את מצוות יישוב ארץ ישראל, השקולה כנגד כל המצוות שבתורה¹², וזאת לאחר אלפיים שנות גלות

7. ברכות לד ב, רמב"ם מלכים יב ב.
8. רמב"ם הלכות תשובה פרק ט הלכה ב והלכות מלכים פרק יב הלכה ב והלכה ד. ועיין ספר העיקרים מאמר ד פרק מא.
9. ישכיל עבדי חלק ו אורח חיים סימן י אותיות ד-ה, שו"ת קול מבשר חלק א סימן כא אות א.
10. דברים ל ג-ה. ועיין רמב"ם מלכים יא א, עיין שיחות הרב צבי יהודה מועדים ב (תשע"ג) עמ' 147.
11. תהלים קמז ב. ילקוט שמעוני תהלים רמז תתפח.
12. ספרי דברים פרשת ראה פייסקה פ.

שבהן לא זכינו לקיים מצווה זו כהלכתה. מצוות יישוב ארץ ישראל מתקיימת במגורים בארץ ישראל, בבניין הארץ ובהפרכת שממותיה. אך עיקר המצווה הוא בהחלת ריבונות לאומית של עם ישראל על ארץ ישראל; כמו שכתב הרמב"ן: "שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה"¹³.

ניתן ללמוד עד כמה חשוב שלטונם של ישראל על ארץ ישראל, מהלכות האבלות על החורבן. הרואה את ערי יהודה בחורבן צריך לקרוע את בגדו, כדי לבטא את צער החורבן. מבואר בפוסקים שלא רק עיר שבתיה חרבים נחשבת עיר חרבה, אלא גם עיר הבנויה לתלפיות נחשבת כחרבה, אם היא נתונה תחת שלטון זרים; ולכן על הרואה אותה לקרוע את בגדו¹⁴. מכך למדים ששלטון ישראל הוא המוציא את ערי יהודה מגדר 'ערים חרבות'¹⁵.

התעוררות הגבורה הלאומית

פלא נוסף שהתרחש בהקמת המדינה הוא התעוררות הגבורה הלאומית. בשנות הגלות היה עם ישראל חסר אומץ וגבורה לאומיים. ביום העצמאות עשה ה' עמנו נס, והפיח בנו רוח של גבורה לאומית. למרות התלבטויות קשות ועל אף כל הסיכונים שעמדו בפני העם ומנהיגיו, התעוררה בהם רוח גבורה והכריזו על הקמת המדינה, אף שהיה ברור שהכרזה זו עלולה להביא למלחמה כוללת. מכוח אותה גבורה, לוחמי ישראל אזרו אומץ ועוז רוח להילחם באויבי ישראל, וגבורה זו היא יסוד ושורש לכל הנסים שאירעו אחר כך במלחמות ישראל¹⁶.

13. השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם שכחת העשין מצוה ד. ועיין שו"ת ישועות מלכו חלק יורה דעה סימן סו, לנתיבות ישראל חלק א (תשע"א) מאמר לז' לתוקף קדושתו של יום עצמאותינו, שיחות הרב צבי יהודה בסדבר עמ' 29 והערה 35, ארץ חמדה לגר"ש ישראלי חלק א עמ' לז, הגר"א שפירא בתוך קובץ הציונות הדתית (תשס"ב) עמ' 103 ואילך, כי עין בעין יראו עמ' צד.

14. עיין בית יוסף תקסא ד"ה הרואה, וב"ח תקסא ד"ה ואיכא למידק, משנ"ב תקסא ב. ועיין שפת אמת ראש השנה יח א ד"ה על אב, שלפי הרמב"ם בימי בית שני התענו בתשעה באב אף שהמקדש היה קיים, כיון שבתקופה ההיא עם ישראל לא זכה לעצמאות מדינית.

15. צניף מלוכה עמ' 24 ואילך, קמעא קמעא עמ' 196 ואילך.

16. לנתיבות ישראל חלק א מאמר לז' (תשע"ז) עמ' רסז, דבר חברון מועדים עמ' קלד. ועיין לנתיבות ישראל שם, שהוכיח מהגרמא במסכת בבא מציעא קו א ומהתוספות שם ד"ה מתיב, שרוח

מדינת ישראל - קידוש השם

מציאות עם ישראל בגלות, שעבודו ופיזורו, אינם רק אסון לאומי, אלא הם חילול השם, ושובו להיות עם ריבוני, חי ומלא גבורה בארץ ישראל – הוא קידוש השם. כך נאמר בספר יחזקאל: "וַיָּבֹאוּ אֶל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם וַיְחַלְּלוּ אֶת שֵׁם קְדֹשִׁי בְּאֵמֹר לָהֶם עִם ה' אֱלֹהֵי וּמְאַרְצוֹ יֵצְאוּ... לָכֵן אֶמַר לְבֵית יִשְׂרָאֵל כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהִים לֹא לְמַעַנְכֶם אֲנִי עֹשֶׂה בֵּית יִשְׂרָאֵל כִּי אִם לְשֵׁם קְדֹשִׁי אֲשֶׁר חָלַלְתֶּם בְּגוֹיִם אֲשֶׁר בְּאֶתְּם שָׁם. וְקְדַשְׁתִּי אֶת שְׁמִי הַגָּדוֹל הַמְּחַלְּלֵ בְּגוֹיִם אֲשֶׁר חָלַלְתֶּם בְּתוֹכָם, וַיִּדְעוּ הַגּוֹיִם כִּי אֲנִי ה'". הקמתה של מדינת ישראל היא אפוא קידוש השם שאין דוגמתו.

עם ישראל הוא עם ה', ולכן כאשר הוא מפוזר בגלות, מושפל ומשועבד לזרים, נדמה כאילו ה' אינו מנהל את העולם חלילה, או שמא הוא עזב חלילה את עם ישראל וכתת עם הגויים ברית חדשה – ואין לך חילול השם גדול מזה. אך כאשר העם חוזר לארצו, ניכר שה' מנהל את עולמו, וכן ניכר שאהבת ה' לא זזה מעם ישראל – ואין לך קידוש השם גדול מזה¹⁷.

מדינת ישראל - הבסיס למימוש הייעוד של עם ישראל

מעל כל הדברים שנמנו לעיל ובמרכזם, הקמת מדינת ישראל היא הבסיס והיסוד למימוש הייעוד האלוקי של עם ישראל – להיות "מְמַלְכֵת כְּהַנִּיחַ וְגוֹי קְדוֹשִׁי"¹⁸.

שיבת ישראל לארצם מאפשרת להם להוציא לפועל את ייחודם וייעודם. בספר הכוזרי, ממשיל רבי יהודה הלוי את הקשר בין עם ישראל לארצו, לזיקה בין עץ למקום גידולו. עץ גדל כראוי רק כאשר נוטעים אותו במרחב המחיה שמתאים לו. עץ הזקוק לחום, לא יגדל כראוי אם ישתלו אותו במקום קר, וכן

גבורה ודעת המתגלה באדם להתגבר על כוחות משחיתים הסתנגדים לקיומו, היא נס ממרומים.
 17. עיין שיחות הרב צבי יהודה ארץ ישראל עמ' 123, עיין איש האמונה (תשכ"ח) עמ' 79, עיין כי עין בעין יראו עמ' צח, קמעא קמעא עמ' 93 ואילך, ועמ' 257 ואילך.
 18. שמות י"ו.

להפך. כך גם עם ישראל, מקום הגידול המתאים לו הוא ארץ ישראל, ורק בה הוא יכול לפרוח, להתפתח, לגלות את כוחותיו המיוחדים ולממש את ייעודו לעבוד את אלוקיו¹⁹. לכן אמרו חכמים שהמקום המתאים לקיום המצוות הוא רק בארץ ישראל, וקיום המצוות בחוץ לארץ נועד רק כדי שהמצוות לא תהיינה לנו חדשות בבואנו לארץ ישראל; כדברי חז"ל: "אמר הקדוש ברוך הוא לישראל בני היו מצוינים במצוות בחוץ לארץ, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים, שנאמר: 'הֲצִיבִי לָךְ צִיָּנִים'²⁰.

אך ייעודו של עם ישראל אינו רק שכל יהודי יעבוד את ה' בחייו הפרטיים, בעוד עוצמות החיים, המתגלות בחיים חברתיים ולאומיים, יישארו הפקר ליצרי לב האדם. ייעודו של עם ישראל הוא לחיות חיים לאומיים שלמים של קודש, חיים שבהם כל המערכות הציבוריות – הפוליטיקה, הכלכלה, הצבא והמשפט – כולן מתנהלות על פי התורה ויונקות מאורה. חיים כאלו של אומה מפותחת, העומדת בקדמת האנושות ביכולותיה ובשגשוגה, יהיו אות ומופת לכל העמים, ויעוררו את רצונם לבקש את האמת, הטוב והיופי בחייהם האישיים והלאומיים, ללכת בדרך ה' ולקבל את עול מלכותו עליהם. זהו הייעוד הלאומי של ישראל – להיות "מְמַלְכֶת כְּהַנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ"²¹, לקדש את שם ה' בעולמו ומתוך כך לתקן עולם במלכות ש-ד²².

בשנות הגלות היינו רחוקים מקיום ייעוד זה, שכן לא היה לעם ישראל קיום ממשי בתור עם. היינו יחידים, משפחות וקהילות, אך לא היה קיום לאומה בתור ישות כללית חיה וממשית²³. עם קום המדינה, חזרנו לחיות חיים לאומיים בארצנו, ובכך הונח היסוד להופעת הייעוד הגדול של עם ישראל בעולם²⁴.

19. כוזרי מאמר ב אות יב.

20. ירמיהו לא כ. ספרי דברים פרשת עקב פייסקה מג.

21. שמות יט ו.

22. עיין למהלך האידיאות בישראל למרן הרב קוק זצ"ל פרק ב, ואורות ישראל פרק ו פייסקה ז, וישראל ותחייתו פסקה טו, עיין מדרכי הכרם מועדים עמ' 396 ואילך.

23. עיין לנתיבות ישראל מאמר לא יתחשב (תשע"א) עמ' קח ואילך, ושיחות הרב צבי יהודה ארץ ישראל (תשע"א) עמ' 126.

24. זה היום עשה ה' עמ' כב.

חשיבות ההודיה לה' על חסדיו

ישנם אנשים יראי שמיים, אשר נמנעים מלהודות לה' על הקמת המדינה, מרוב צפייתם לגאולה רוחנית שלמה ומלאה. זאת כיוון שמדינת ישראל עדיין אינה מתנהלת על פי התורה, וישנם בה חסרונות רבים. אך יש לדעת כי כל החסרונות והפגמים אינם סיבה שלא להודות על האור והברכה, הפלא והנס שבקיום המדינה. יש להכיר בחסרונות ולשאוף לתיקונם, אך יחד עם זאת יש לשמוח בכל הטוב והברכה הקיימים, ולהודות לה' עליהם.

התרשלות מן ההודיה לה' על הטובה, עלולה לגרום לצמצום השפע והברכה מאת ה'. מסופר בגמרא שה' רצה לעשות את חזקיהו המלך למשיח, לגודל מעלתו של חזקיהו. אך הוא נמנע מכך, כיוון שחזקיהו לא אמר שירה על כך שה' הושיע אותו והיכה את מחנה אשור שצר על ירושלים²⁵. לעומת זאת, כאשר מקפידים להודות לה' על טובותיו – "מוסיפים בזה כח למעלה והקב"ה עושה ניסים עד אין סוף, וזהו פירוש הפסוק 'וְדוּ לַה' חֶסְדוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לְבְנֵי אָדָם'²⁶, שעל ידי שידו לה', על ידי כך באים עוד נפלאותיו לבני אדם"²⁷. וכן אמרו חכמים: "כל המודה בניסו, עושים לו נס אחר"²⁸.

הפלא האלוקי והסייעתא דשמיא הגדולים שבקום המדינה ממשיכים לאורך שנות קיום המדינה, הן בנסים העצומים של מלחמות ישראל, בהמשך כיבושם של חבלי ארץ ובהצלת ישראל מיד צריהם, והן בהישגים הגדולים של מדינת ישראל בתחומים שונים ומגוונים: בילודה, במערכת הבריאות, במשק המים, בחקלאות, בכלכלה, בחדשנות ובהמצאות, ומעל כל אלו, בהעמדת עולם תורה משגשג כפי שלא היה מעולם²⁹. ולכן יש להכיר בטובה הגדולה שזכינו לה ולהודות לה' על חסדיו הרבים. ואף שלא זכינו עדיין להתקיימות כל חזון הגאולה, ואנו מצפים לחיי קודש מלאים שבמרכזם עבודת המקדש, ולמלכות

25. סנהדרין צד א.

26. תהלים קז ח.

27. תפארת שלמה על זמנים ומועדים שער התפילה ד"ה זכור רחמיך (מהדורת תשע"א) עמ' כו. ועיין ישכיל עבדי חלק ו אורח חיים סימן י סעיף א אות ח.

28. עיין הקדמה לספר שתי הלחם לרבי משה חגיז (מהדורת תשע"ז) עמ' י, בשם חז"ל.

29. עיין ספר הנבואה לרה"ג שמואל אליהו שליט"א.

פרק לב - ערכו של יום העצמאות

ישראל השלמה שתופיע – עלינו לדעת כי כך היא דרכה של הגאולה, שהיא באה בהדרגה; כמו שנאמר בתלמוד הירושלמי: "רבי חייא ורבי שמעון בן חלפתא היו מהלכים בבקעת ארבל וראו איילת השחר שבקע אורה. אמר רבי חייא לר' שמעון בן חלפתא: כך היא גאולתן של ישראל, בתחילה קמעא קמעא, וכל מה שהיא הולכת, היא רבה והולכת"³⁰.

30. ירושלמי ברכות פרק א הלכה א.

פרק לג

דיני יום העצמאות

יום הודאה ושמחה

יום העצמאות נקבע על ידי הרבנות הראשית ליום הודאה ושמחה על גאולתנו ופדות נפשנו¹. נוהגים להתרחץ וללבוש בגדי שבת לכבוד היום², ומותר להסתפר ולהתגלח לכבוד³. ואף שבימי ספירת העומר, אין מסתפרים

1. תקנת הרבנות הראשית לישראל בראשות הראש"צ הגר"צ מאיר חי עוזיאל והגר"א הלוי הרצוג, בתוך הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 832 ואילך. ועיין שו"ת חתם סופר אורח חיים סימן קצא, ח"י אדם כלל קנה סעיף מא, משנ"ב תרפ"ח, שו"ת יביע אומר חלק י אורח חיים סימן נג, שיחיד או ציבור שנעשה להם נס, יכולים לקבוע יום טוב באותו יום. ועיין שו"ת קול מבשר חלק א סימן א ע"פ יצא לנו לדינא, הגר"צ נריה בתוך הלכות יום העצמאות ויום ירושלים (רקובר) עמ' פ ואילך, דבר חברון מועדים עמ' קכט ואילך. ועיין הלכות יום העצמאות עמ' שמא, ושחר אהלך חלק ב סימן כ, שכל דיני אבלות נוהגים ביום העצמאות. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שאסור להספיד ביום העצמאות, מלבד תלמיד חכם בפניו, ועיין שחר אהלך חלק ב סימנים יא, יב, טז.

2. החלטת הרבנות הראשית תש"י, נדפס בספר הלכות יום העצמאות ויום ירושלים עמ' שפג.
3. עיין הראש"צ הגר"י ניסים בתוך הלכות יום העצמאות ויום ירושלים עמ' שלד ואילך, שיחות הרב צבי יהודה ארץ ישראל עמ' 262 והערה 26, הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 789-790 הערות 86-87, בשם הגר"צ פ"פ פרנק, הגר"א אונטרמן, הגר"ש גורן והגר"א שפירא, דבר חברון מועדים עמ' קכה, שחר אהלך חלק ג סימן לו, שמותר להסתפר ביום העצמאות. ועיין שו"ת ישכיל עבדי חלק ו סימן י סעיף ב אות ז, ומכמי עוזיאל חלק ה סימן תל, והרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 878 הערה 83, בשם הגר"מ אליהו, שחולקים. ועיין מועד לכל חי לגר"ח פלאגי סימן ו אות ח, שהתיר לתושבי איזמיר שקבעו את יום ח' באייר ליום טוב בגלל נס שאירע להם, להתגלח ביום זה. ועיין דבר חברון מועדים עמ' קכה הערה 2, שעדיף להתגלח כמה שיותר סמוך לכניסת היום, אך מותר להתגלח לכבוד היום כבר מחצות היום שלפניו, ועיין שחר אהלך חלק ג סימן לז, שמותר להתגלח מזמן מנחה קטנה, ויש פנים לומר שכבר מזמן מנחה גדולה, ועיין הלכות יום העצמאות לגר"מ שטרנברג בתוך סידור יראו ישרים וישמחו, שמותר להסתפר מפלג המנחה.

ואין מתגלחים, מותר להסתפר ולהתגלח לכבוד יום העצמאות, כיוון שיום זה נקבע בתור יום הודאה ושמחה לכל ישראל⁴.

תפילת ערבית ואמירת הלל בלילה

מתפללים תפילת ערבית חגיגית בבית הכנסת ברוב עם, ומוסיפים בה פרקי הודאה על גאולתנו ופדות נפשנו, כפי שמודפס בסידורים⁵.

אין אומרים הלל בלילה⁶, כיוון שזמנו של ההלל הוא ביום, כמו שנאמר בהלל: "זֶה הַיּוֹם עָשָׂה ה' נְגִילָה וְנִשְׂמָחָה בּוֹ"⁷. ויש הנוהגים לומר הלל גם בליל יום העצמאות⁸, אך אין לברך על הלל זה⁹.

סעודה

נוהגים לקיים סעודה לכבוד יום העצמאות¹⁰, ועוסקים בה בעניינו של יום¹¹.

4. הראש"ל^צ הגר"י ניסים בתוך הלכות יום העצמאות ויום ירושלים עמ' שלד.
5. עיין ישכיל עבדי חלק ו סימן י סעיף ב, והגרמ"צ נריה בתוך הלכות יום העצמאות ויום ירושלים עמ' רסה, ושו"ת דבר יהושע חלק ב סימן צא, וביע אומר חלק ו סימן מב, ושחר אהלך חלק ב סימן כד, שאין לברך ביום העצמאות את ברכת "שהחיינו" על היום, ועיין ישכיל עבדי שם, והגרמ"צ נריה שם, שאחד הטעמים לכך הוא שברכת "שהחיינו" על עיצומו של יום תוקנה רק ביום שהוא אסור במלאכה וניכרת בו קדושת היום, ועיין יביע אומר שם סוף אות ד, שזו הייתה דעתם של כל נשיאי הרבנות הראשית לישראל וחבריהם, ביניהם: הגרא"ה הרצוג והגר"צ פ פרנק, ועיין שו"ת משפטי עוזיאל חלק ח סימן כג, ושו"ת קול מבשר חלק א סימן כא אות ד ואילך, ותורת המועדים עמ' 591 ואילך, ודבר חברון מועדים עמ' קכו, שסוברים שיש לברך "שהחיינו" על יום העצמאות. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שהרבנות הראשית לא תיקנה ברכת "שהחיינו", אך היו שהורו לברכה.
6. הגר"א שפירא בתוך הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 902, צניף מלוכה עמ' 111, שו"ת באהלה של תורה חלק ד סימן כא, שחר אהלך חלק א סימן א.
7. תהלים קיח כד. מגילה כ ב, עיין שו"ת חיים שאל חלק ב סימן יא.
8. תורת השבת והמועד לגר"ש גורן עמ' 419 ואילך, אך רוב גדולי ישראל חלקו עליו.
9. הגר"א שפירא בתוך הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 902, עיין שו"ת הרב הראשי לישראל תשמ"ח-תשמ"ט עמ' 33, שו"ת באהלה של תורה חלק ד סוף סימן כא. ועיין להלן שיש סוברים שאין לברך גם על אמירת ההלל ביום.
10. עיין הלכות יום העצמאות ויום ירושלים עמ' שני-שנב. ועיין שחר אהלך חלק ג סימן לה, והמחזיר שכיתו לציון חלק א עמ' 188, שסעודה זו נחשבת סעודת מצווה.
11. עיין שפת אמת לרבי משולם שרגא הלפרין פרשת בשלח ד"ה ויבאר עוד (מהדורת תשע"ד)

תפילת שחרית ואמירת הלל

בפסוקי דזמרה של תפילת שחרית, נוהגים להוסיף את הפרקים שאומרים בשבתות ובימים טובים, כדי להרבות בדברי שבח והודאה לה'; ולאחר שירת הים ממשיכים ב"ישתבח", כשאר ימות החול¹². את שירת הים נוהגים לומר בשירה, או פסוק – פסוק על ידי שליח הציבור והקהל¹³.

לאחר חזרת הש"ץ אומרים הלל שלם¹⁴. יש סוברים שיש לומר הלל בברכה¹⁵, שכן אמרו חכמים: "נביאים שביניהם תקנו להן לישראל, שיהו אומרים

עמ' שגג, בשם רבי אלימלך מליז'נסק, "שעל ידי שמספרים בטובות ובנפלאות שעשה ה' יתברך, נמשך וניתוסף נפלאות וטובות יותר גדולים".

12. סידור בית מלוכה עמ' נז, סידור גואל ישראל עמ' 102, וכן המנהג. ועיין נפש הרב עמ' צד, ושחר אהלך חלק ג סימן לד, שהסתייגו ממנהג זה.

13. החלטת הרבנות הראשית בתוך הלכות יום העצמאות ויום ירושלים עמ' שנג, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א.

14. החלטת הרבנות הראשית תשל"ד בתוך הלכות יום העצמאות ויום ירושלים עמ' שפח-שפט. ועיין במקורות דלהלן. המנהג המקובל הוא לומר את ההלל מיד לאחר חזרת שליח הציבור, אך עיין שו"ת ישכיל עבדי חלק ו סימן י אות ח, שסובר שאין לומר את ההלל לאחר חזרת שליח הציבור, וזאת על פי הקבלה, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק א סעיף יב, שטוב לאומר את אחרי קדיש 'תתקבל', ועיין יביע אומר חלק ו סימן מא אות ו, שאין למחות ביד האומרים את ההלל מיד לאחר חזרת הש"ץ, כיוון שהקפדה שלא להפסיק בין חזרת שליח הציבור ל"אשרי" היא על פי הקבלה, ואין למחות ביד מי שאינו מדקדק בעניין שיסודו רק על פי הקבלה. ונראה שטעם מנהג העולם לומר את ההלל לאחר חזרת הש"ץ הוא שדברי אותם גדולים אמורים לפי שיטתם, שאין חובה גמורה לומר הלל ביום העצמאות, ולכן אמירתו היא הפסק בין חזרת הש"ץ ל"אשרי", אך לסוברים שחובה לומר הלל ביום העצמאות, ניתן לומר את ההלל לאחר חזרת הש"ץ ואין בכך הפסק, כפי שבשאר ימים שבהם יש חובה לומר בהם את ההלל, אומרים אותו מיד לאחר חזרת שליח הציבור, ואין בכך הפסק. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שיש לומר הלל בבית האבל כשם שאומרים הלל בבית האבל בחנוכה, ועיין שו"ת ניצני ארץ חלק ב סימן י, שהאריך בזה.

15. שו"ת קול מבשר חלק א סימן כא (אם יסכימו לכך רוב גדולי הרבנים). פסקי רבנו עמ' 187, דת ומדינה לגר"ח הלוי עמ' 102, תורת המועדים (תשכ"ד) עמ' 582, דבר חברון מועדים עמ' קכו, שחר אהלך חלק א סימנים ב-ח. ועיין שחר אהלך חלק א סימן ט שנטה לומר שיוצאות ספרד לא תברכנה על ההלל ביום העצמאות, כיוון שזו מצווה התלויה בזמן, ועיין הלכות יום העצמאות לגר"מ שטרנברג בתוך סידור יראו ישרים וישמחו, שיוצאות ספרד תברכנה על ההלל ביום העצמאות, והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שרוב יוצאות ספרד לא נוהגות לברך על ההלל, אך ישנן יוצאות ספרד שנוהגות לברך על מצוות עשה שהזמן גרמא (עיין ציץ אליעזר חלק ט סימן ב).

הלל על כל צרה וצרה שלא תבא עליהם, ולכשנגאלים אומרים אותו על גאולתם"¹⁶, וכיוון שביום העצמאות נגאלנו ונושענו מצרה, יש לומר ביום זה הלל בברכה¹⁷. עוד אמרו חכמים שיש לקבוע סדר הודאה על הצלה ממוות לחיים, ודבר זה נלמד בדרך של 'קל וחומר' מגאולת מצרים: "ומה מעבדות לחירות (-גאולת מצרים) אמרינן שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן?!"¹⁸. לכן, כיוון שביום העצמאות חוגגים את הניצחון במלחמת השחרור, ועל ידו ניצלנו ממוות לחיים, יש לומר בו הלל בברכה¹⁹. ויש סוברים שאין לומר הלל בברכה ביום העצמאות²⁰, כיוון שהניצחון לא התרחש ביום העצמאות, אלא בו רק התחילה מלחמת השחרור²¹.

16. פסחים קיז א.

17. שו"ת קול מבשר חלק א סימן כא, דבר חברון מועדים עמ' קכו.

18. מגילה יד א.

19. שו"ת קול מבשר חלק א סימן כא, תורת המועדים (תשכ"ד) עמ' 578.

20. משפטי עוזיאל חלק ח סימן כג, ישכיל עבדי חלק ו אורח חיים סימן י סעיף א, שבט מיהודה חלק ב סימן נט, נפש הרב עמ' צו, הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 886 ועמ' 982, בשם הגר"ש ישראלי, הגר"א שפירא בתוך הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 902, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק א סעיף יב, יביע אומר חלק ו סימן מא, שם"ש ומגן חלק ג סימן סג וסימן סו. ועיין שם"ש ומגן שם ושם, שבמקום שנהגו לברך, יישארו במנהגם, כיוון שבמקום מנהג, אין אומרים 'ספק ברכות להקל'.

21. כן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א בביאור דעה זו, ועיין ישכיל עבדי חלק ו סימן י סעיף ב אות ג. ועיין שו"ת קול מבשר חלק א סימן כא אות א שכתב: "ויפה כיוון המנהיגים שקבעו את היום הזה דוקא, אשר בו היה עיקר הנס שיצאנו מעבדות לחירות על ידי הכרזת העצמאות, ואלמלא נעשית ההכרזה באותו היום והיתה נדחית ליום אחר אז היינו מאחרים את המועד ולא היינו משיגים את ההכרה וההסכמה של המעצמות הגדולות שבאומות העולם, כידוע, ונס זה משך אחריו גם את הנס השני של ההצלה ממות לחיים הן במלחמתנו נגד הערבים בארץ ישראל והן הצלת יהודי הגולה מיד אויביהם במקומות מגוריהם שעלו לארץ ישראל ובא על ידי כך הנס השלישי של קיבוץ גליות". ועיין לנתיבות ישראל חלק א מאמר לז "לתוקף קדושת יום עצמאותנו" אות ב (תשע"א) עמ' רסז, שמבאר מדוע יום ההודאה נקבע דווקא בה' באייר, אף שהניצחון במלחמה אירע עשרה חודשים לאחר מכן. ועיין יביע אומר חלק ו סימן מא אות ד, שאין לומר הלל בברכה ביום העצמאות, כיוון שיש סוברים שאומרים הלל רק על נס שיוצא מגדר הטבע, והישועה שהייתה ביום העצמאות ובניצחון במלחמת השחרור, הייתה ישועה כפי דרך הטבע, והגר"א אריאל שליט"א הקשה על זה, שבפורים היה מקום לומר הלל, למרות שבפשטות, הגאולה הייתה בדרך הטבע, ועיין יביע אומר שם, מה שכתב בעניין זה, ועיין יביע אומר שם אותיות א-ג, שאין לומר הלל בברכה, כיוון שתקנת הנביאים לומר הלל היא רק כאשר כל עם ישראל נושע מצרה, וביום העצמאות, לא כל עם ישראל נושע מצרה, ועיין הגר"א גרשוני בתוך הלכות יום העצמאות ויום ירושלים עמ' קסז, ושחר אהלך חלק א סימן ג אות ה, שיושבי ארץ

לאחר אמירת ההלל, נוהגים לקרוא פסוקים מספר ישעיהו העוסקים בביאת המשיח ובגאולה השלישית²², ולאחר מכן אומרים תפילה לשלום המדינה ותפילה לשלום חיילי צה"ל²³.

אין אומרים תחנון ביום העצמאות, וכן אין אומרים את הפרק "לְמַנְצֵחַ וְכו' יַעֲנֶה ה' בְּיוֹם צָרָה" שקודם "ובא לציון", כיוון שיום העצמאות אינו יום צרה²⁴.

מוזיקה וריקודים

מותר לרקוד ולשמוע מוזיקה ביום העצמאות, אף שנמנעים מכך בימי ספירת העומר, כיוון שיום העצמאות הוא יום הלל והודאה²⁵.

ישראל נחשבים לעניין זה לכלל ישראל, ועיין הגרמ"צ נריה בתוך הלכות יום העצמאות ויום ירושלים עמ' קפג ואילך, שמאורע בעל חשיבות כלל ישראלית נחשב ישועה לכל עם ישראל, ועיין שחר אהללך שם, שהאריך בזה. ועיין ישכיל עבדי חלק ו אורח חיים סימן י סעיף א אות ז, וביע אומר שם אות ה, שאין לומר הלל בברכה ביום העצמאות, כיוון שעוד לא נושענו לגמרי מהצרה, שכן אנו מוקפים באויבים שמתנכלים לנו ורוצים להשמידנו, ודומה הדבר לחולה שהוטב מצבו, שאינו מברך ברכת "הגומל" כל עוד לא החלים לגמרי, ועיין שחר אהללך חלק א סימן ה, שהקשה על דבריו שגם בחנוכה היו עוד מלחמות כבודת לאחר חנוכת המקדש, ואף על פי כן תיקנו לומר הלל בחנוכה.

22. עיין הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 841, שהגרא"י אונטרמן ייסד מנהג זה.

23. סידור גואל ישראל עמ' 145, סידור בית מלוכה עמ' צה.

24. החלטת הרבנות הראשית לישראל בתוך הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 835. ועיין התקופה הגדולה עמ' רכז-רכח, שאדם שמתפלל במקום שמנהגי התפילה שונים ממנהגו, יתפלל כמנהגו בצנעה ולא יעורר מחלוקות ומדנים. ועיין שו"ת קול מבושר חלק א סימן כא ד"ה עכ"פ יצא לנו לדינא, פסקים וכתבים לגר"א הרצוג או"ח חלק ב סימן קה עמ' תעה ד"ה והנהי להלכה למעשה, שחר אהללך חלק ב סימנים יג יד, שאין להתענות ביום העצמאות, ועיין לנתיבות ישראל חלק ג עמ' עד, שחולק.

25. שו"ת שבט מיהודה חלק ב סימן נח, מכתבי הגר"ש גורן, הגר"א שפירא והגר"מ אליהו בתוך הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 877 הערה 79. עיין הגר"י ניסים בתוך הלכות יום העצמאות ויום ירושלים עמ' שלד ואילך, והלכות יום העצמאות לגר"מ שטרנברג בתוך סידור יראו ישרים וישמחו, ושחר אהללך חלק ג סימן לט, שמתירים להתחתן ביום העצמאות, ועיין שו"ת ישכיל עבדי חלק ו סוף סימן י, ושו"ת שבט מיהודה חלק ב סימן ס, בשם החזון איש, שחולקים, והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו, שברוב הרבנויות, אין עורכים חופות ביום העצמאות. ועיין הלכות יום העצמאות לגר"מ שטרנברג בתוך סידור יראו ישרים וישמחו, שהנוהגים לומר קידוש לבנה לאחר שעברו שלוש ימות מהמולד, יכולים לומר קידוש לבנה במוצאי יום העצמאות, ואינם צריכים לחכות למוצאי שבת.

יום העצמאות מוקדם או נדחה

כאשר יום העצמאות חל בימים שישי או שבת, מקדימים את יום העצמאות ליום חמישי, כדי למנוע חילול שבת בטקסים הממלכתיים של יום העצמאות. כמו כן, כאשר יום העצמאות חל ביום שני, מאחרים אותו ליום שלישי, כדי למנוע חילול שבת בטקסי יום הזיכרון.²⁶

לומדים שיש לשנות את זמן אמירת ההלל ומנהגי החג של יום העצמאות כדי למנוע חילול שבת, ממצוות קריאת מגילה בפורים. כאשר פורים חל בשבת, אין קוראים את המגילה בשבת אלא מקדימים את קריאתה ליום שישי. הטעם לכך הוא חששם של חכמים שאדם שאינו יודע לקרוא את המגילה ייקח את המגילה בידו בשבת וילך לחברו שידוע לקוראה, כדי שילמד אותו לקרוא כראוי, ויעבור בכך על איסור הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים.²⁷ כך גם ביום העצמאות, כאשר קיומו ביום ה' אייר עלול לגרום לחילול שבת, מקדימים או מאחרים אותו.²⁸

26. עיין שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן עג אות א, שכך קבעה הכנסת על פי דרישת הרבנות הראשית לישראל, הלכות יום העצמאות לגר"מ שטרנברג בתוך סידור יראו ישרים וישמחו. ועיין שו"ת באהלה של תורה שם, ושחר אהלך חלק ב סימן כה, שבשנים אלו מקדימים או מאחרים בהתאם את אמירת ההלל ואת שאר מנהגי היום. ועיין קונטרס ויתבוננו חסדי ה' עמ' 6, בשם הגר"א שפירא, ושו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תקלב.

27. מגילה ד ב, ורש"י סוכה מג א ד"ה ויעבירונו.

28. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן עג. ועיין שם, שאף שאין חשש שאמירת ההלל תגרום לחילול שבת, יש להקדים או לאחר את ההלל, כיוון שאם לא יעשו כן, כל התקנה של הקדמת יום העצמאות עלולה להתערער, כי יתברר שהרבנות הראשית לישראל, שהיא שיזמה את הקדמת יום העצמאות או דחייתו, ממשיכה לחגוג את יום העצמאות בתאריך המקורי שלו, ועוד שההפרדה בין הציבור הדתי לציבור שאינו דתי בחגיגות היום, עלולה לפתוח פתח להפרדת הדת והמדינה, והדבר סותר את עיצומו של יום העצמאות.

בשנים שבהן מקדימים או מאחרים את יום העצמאות, נוהגים קצת שמחה ביום ה' באייר, ואין אומרים תחנון בו, וגם לא במנחה שלפניו²⁹.

29. באהלה של תורה חלק ב סימן עג אות ה, הלכות יום העצמאות לגר"מ שטרנברג בתוך סידור יראו ישרים וישמחו, ועיין שו"ת הרב הראשי תשמ"ח עמ' 458 הערה 6, ותש"ן עמ' 307, שחולק וסובר שבשנים שמקדימים או מאחרים בהן את יום העצמאות, אומרים תחנון ביום ה' באייר. והגר"מ אריאל שליט"א כתב לנו שבשנים אלו, גם מנהגי האבלות אינם נוהגים בה' באייר, ומותר להסתפר ולשמע שירים ביום זה, ועיין הלכות יום העצמאות לגר"מ שטרנברג שם, שכתב כן, ועיין שחר אהלך חלק ג סימן מא. ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן עד, שבשנים בהם ה' באייר חל בשבת, יוצאי אשכנז יאמרו "אב הרחמים" בשבת, כיוון שבחודש אייר אומרים "אב הרחמים" גם בשבתות שיש בהן חגיגות, כגון בשבת מברכים, ועיין הלכות יום העצמאות לגר"מ שטרנברג בתוך סידור יראו ישרים וישמחו, שחולק.

פרק לד ל"ג בעומר

הפסקת המגפה בל"ג בעומר

בל"ג בעומר פסקו תלמידי רבי עקיבא מלמות¹, וביום זה התחיל רבי עקיבא ללמד תורה את תלמידיו החדשים – רבי מאיר, רבי יהודה, רבי יוסי, רבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר בן שמוע, והם מילאו את כל ארץ ישראל תורה², ועל ידם העולם התקיים³. לכן נוהגים להרבות קצת בשמחה בל"ג בעומר, ואין אומרים בו תחנון, ולא במנחה שלפניו⁴.

הילולא דרשב"י

ל"ג בעומר הוא גם 'יום ההילולא' של רבי שמעון בר יוחאי⁵. פירוש המילה 'הילולא' הוא שמחת חתונה, ול"ג בעומר נקרא כן כיוון שרבי שמעון בר

1. עיין טור סימן תצג. ועיין שער הכוונות עניין ספירת העומר דרוש יב, שתלמידי רבי עקיבא מתו דווקא בימים אלו, משום שימים אלו הם ימי דין, ובל"ג בעומר, שבו פסקו מלמות, מתגלה מידת הרחמים, ולכן הוא יום של שמחה.
2. טוב עין (לחיד"א) סימן יח אות פז, ועיין בנין אב שיחות ומאמרים חלק ג עמ' קעה.
3. משנת חסידים למקובל רבי עמנואל חי ריקי מסכת אייר פרק א אות ו (מהדורת תשנ"ח) עמ' תקיג.
4. רמ"א תצג ב, ומשנ"ב שם. ועיין ערוך השלחן תצג ה: ל"ג בעומר מוחזק לנו ליום טוב, ומרבים בו קצת בסעודות. ועיין שו"ת חתם סופר יורה דעה סימן רלג, שכתב טעם אחר לכך שאין אומרים תחנון בל"ג בעומר, והוא שביום השלושים ושלושה ליציאת מצרים, התחיל לרדת מן לבני ישראל במדבר, וראוי לעשות לזה זכר טוב.
5. חיי אדם קלא יא, ערוך השולחן תצג ז, כף החיים תצג כז, חזון עובדיה יום טוב עמ' רעג. ועיין אנציקלופדיה תלמודית ערך ל"ג בעומר פרק א.

יוחאי ציווה על תלמידיו לשמוח ביום זה⁶ – יום פטירתו⁷, שכן בו התירו לו לגלות סודות עליונים ונשגבים בתורת הקבלה, שלא הייתה לו רשות לגלותם קודם לכן⁸. על כן ביום זה יש לשמוח בשמחתו של רבי שמעון בר יוחאי. וכך מסופר בזוהר הקדוש על יום פטירתו – שבאותו היום ניתנה לו רשות לגלות סתרי תורה רבים ורבתה השמחה מאוד, והיו פניו מאירים עד שלא ניתן היה להסתכל בהם ואש ליחכה סביבו, ורק אחר שסיים לגלות כל מה שניתנה לו רשות לגלותו, שקעה החמה ועלתה נשמתו למרום⁹.

בשעת הלוויה של רבי שמעון בר יוחאי יצאה בת קול מהשמיים ואמרה: "הכנסו ובואו להילולא של רבי שמעון, זה האיש מרעישי הארץ, מרגיז ממלכות, כמה מקטרגים ברקיע נשקטים ביום הזה בשבילו, זהו רבי שמעון בן יוחאי שאדונו משתבח בו בכל יום"¹⁰. ובכל שנה בל"ג בעומר מתעוררות ההארות שהיו בזמן הסתלקותו של רבי שמעון בר יוחאי, והמקטרגים שוקטים בזכותו¹¹.

שמחת רבי שמעון בר יוחאי היא שמחת גילוי סודות התורה. ואף שאין כל אדם ראוי ללמוד חכמה זו, כל ישראל שייכים אליה, ומתעלים על ידי יחידי הסגולה שלומדים אותה¹², וכולם שמחים בה ויודעים שמעלתה רמה ונשגבה,

6. שער הכוונות ענין ספירת העומר דרוש יב ד"ה גם העיד (מובא בקצרה במגן אברהם קלא יז): "גם העיד הרב אברהם הלוי שהיה נוהג לומר בכל יום בברכת תשכון נחם ה' אלקינו את אבלי ציון וכו', וגם בהיותו בל"ג בעומר במירון אמר נחם וכו', ואחר שגמר העמידה אמר לו מורי ז"ל (-האר"י הקדוש) כי ראה בהקיץ את רבי שמעון בר יוחאי ע"ה עומד על קברו, ואמר לו: אמור אל האיש הזה אברהם הלוי כי למה אומר נחם ביום שמחתינו?", ועיין שם, שרבי אברהם הלוי נענש על כך. ועיין מורה באצבע סימן ח אות רכג.
7. ברכי יוסף תצג אות ד (ועיין מראית העין ליקוטים סימן ז אות ח), בני יששכר מאמרי חודש אייר מאמר ל"ג בעומר, שו"ת דברי נחמיה (גינזבורג) אורח חיים סימן לד אות ז, פרי צדיק ויקרא ל"ג בעומר וסיום הש"ס אות א. ועיין אנציקלופדיה תלמודית ערך ל"ג בעומר הערה 18, ובמקורות שצוינו שם, שיש חולקים וסוברים של"ג בעומר אינו יום פטירת רבי שמעון בר יוחאי.
8. עיין תחילת האדרא זוטא, ושו"ת מהר"א אשכנזי סימן נט ד"ה הגם, ושער יששכר אייר מאמר גל עיני אות כג.
9. אדרא זוטא האזינו דף רצא ב ואילך.
10. פירוש הסולם לאדרא זוטא מאמר הסתלקות רבי שמעון בן יוחאי אותיות ר-רא.
11. שו"ת מהר"א אשכנזי סימן נט ד"ה הגם.
12. אורות הקודש חלק א עמ' פו.

ובזכותה תבוא הגאולה השלמה¹³. ואכן, מאות אלפי יהודים עולים בל"ג בעומר לקבר רבי שמעון במירון, ושרים ורוקדים שם לכבוד התנא הקדוש רבי שמעון בר יוחאי ולכבוד תורתו ושמחים שם שמחה רבה¹⁴, ורבים נושעו בזכות התפילות על ציונו הקדוש¹⁵.

מנהגי היום

יש הנוהגים ללמוד בליל ל"ג בעומר מאמרים העוסקים בשבח רבי שמעון בר יוחאי¹⁶.

נוהגים להדליק מדורות בל"ג בעומר לכבוד רבי שמעון בר יוחאי¹⁷, לרמוז לסתרי התורה המאירים את העולם, שהתגלו על ידי רבי שמעון בר יוחאי¹⁸; ועוד יש בכך זכר לנס המובא בזוהר הקדוש, שרבי שמעון בר יוחאי לא נתן רשות לשמש לשקוע בזמנה ביום פטירתו, כדי שיוכל לגלות עוד מסודות התורה לפני פטירתו, ומשום אותו יום שנוסף, מרבים אור ביום זה¹⁹.

הדלקת המדורות היא לכבוד רבי שמעון בר יוחאי, לכן ראוי לעסוק סביב המדורה בדברי תורה הקשורים לדמותו ולתורתו. רבים נוהגים לזמר סביב המדורה שירים ופיוטים לכבוד רבי שמעון בר יוחאי. ויש להיזהר שלא לכלות את הזמן סביב המדורה בבטלה המביאה לידי חטא, ושלא לגרום לעירוב

13. עיין הקדמת רבי חיים ויטאל לעץ חיים ד"ה עוד כתב.

14. עיין שער המועדים (ספטימוס) עמ' קו, בשם הגר"ח קנייבסקי, שאף שמנהגי האבלות נוהגים עדיין בליל ל"ג בעומר, נוהגים לרקוד ולשר בליל ל"ג בעומר לכבוד רבי שמעון בר יוחאי, ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תנא, שכיוון שהותרו ריקודים ומחולות לכבוד רבי שמעון בר יוחאי, הותרו לגמרי.

15. עיין באר החיים (בידרמן) ספירת העומר ל"ג בעומר שבועות עמ' קכז ואילך.

16. מורה באצבע סימן ח אות רכג, כף החיים תצג כז, חזון עובדיה יום טוב עמ' רעג. ועיין ספר הלולא רבא בו מפורט סדר לימוד לל"ג בעומר, ועיין מסע מירון (לנדוי) עמ' קלה ואילך, המפרט סדרי לימוד נוספים לל"ג בעומר.

17. ספר ארץ ישראל (טוקצ'ינסקי) סימן יח סעיף ג, ועיין בני יששכר מאמרי חודש אייר מאמר ל"ג בעומר אות ג ואת ו. ועיין חוט שני ראש השנה עמ' תכ, שצריך להיזהר מאוד שמדורות ל"ג בעומר לא תגרומנה לשריפה חלילה.

18. בני יששכר מאמרי חודש אייר מאמר ל"ג בעומר אות ג.

19. בני יששכר שם אות ו. ועיין פרדס אליעזר על ל"ג בעומר פרק ו עמ' ריג ואילך, טעמים נוספים למנהג זה.

אסור בין גברים לנשים, שהרי דברים אלו פוגעים בכבוד רבי שמעון בר יוחאי, וגורמים לו צער²⁰.

רבים עולים בל"ג בעומר לקברו של רבי שמעון בר יוחאי במירון ומרבים שם בשמחה, שירות ותשבחות²¹. וגדולה מאוד מעלת מקום קבורתו של רבי שמעון בר יוחאי, עד שמסופר על רבי חיים בן עטר, בעל אור החיים הקדוש, שכאשר עלה למירון בל"ג בעומר ירד מהחמור בתחתית ההר ועלה לצינונו הקדוש בזחילה על ידיו ורגליו, תוך שהוא קורא "היאך אני השפל נכנס למקום אש שלהבת, למקום שהקדוש ברוך הוא וכל פמליה של מעלה וכל הצדיקים נמצאים בו"²².

רבים נוהגים לערוך 'חלאקה' (תספורת ראשונה בגיל שלוש) לילדים בל"ג בעומר במירון, ומתפללים על הילד שיגדל בתורה וביראת שמיים²³.

יש הנוהגים לירות בחץ וקשת בל"ג בעומר. טעם מנהג זה הוא שהקשת הנראית בענן היא אות ברית שלא ייחרב העולם, ובדורו של רבי שמעון בר יוחאי לא נראתה הקשת בענן, כיוון שרבי שמעון בר יוחאי הגן על דורו ולא היה צריך אות שהעולם לא ייחרב. ולכן יורים בל"ג בעומר בחץ וקשת,

20. עיין יערות דבש חלק ב דרוש יא ד"ה וקאמר הנביא: "וראוי לכל איש הירא וחרד לשום אל לבו יום ההוא לשוב בתשובה, כי זכות רשב"י מסייעת להבא לטהר, ולא לבלות זמן בהבלי עולם, אשר הוא לצדיק לצער", ועיין ותלמודו בידו מועדים עמ' רצה.

21. עיין שער הכוונות ענין ספירת העומר דרוש יב ד"ה ענין מנהג: ואוכלים ושותים ושמים שם, עיין עטרת זקנים תצג, משנת חסידים למקובל רבי עמנואל חי ריקי מסכת אייר פרק א אות ו (מהדרת תשנ"ח) עמ' תקיג: ואם דר בארץ ישראל ילך לשמוח על קברו ושם ישמח שמחה גדולה, עיין ספר ארץ ישראל (טוקצ'נסקי) סימן יח סעיף ג. ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' רעד, שאם הצניעות אינה נשמרת שם כראוי, עדיף להימנע מעלייה למירון בל"ג בעומר. ועיין חוט שני יום טוב עמ' רצא, בשם החזון איש, ואשרי האיש פרק סה סעיף טז, שאין לבטל תורה כדי לנסוע למירון, ועיין שערי הלכה ומנהג לאדמו"ר מלובביץ' חלק ב עמ' קסה, שחולק, ועיין שו"ת ברכת יהודה (ברכה) חלק ז סימן פד, שגדולי ישראל בדורות קודמים נהגו לעלות לקבר רשב"י במירון, ולא חששו לביטול תורה. ועיין תורת חיים הנהגות ופסקי הגר"ח זוננפלד עמ' 93, שהגר"ח זוננפלד היה נוהג לעלות למירון בל"ג בעומר, וכן נהג הגר"מ אליהו, ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תקה ועמ' תקיב, ועיין נטעי גבריאל פסח חלק ג פרק נט סעיף ג, שהיו מגדולי ישראל שהרשו לתלמידי ישיבותיהם לעלות למירון בל"ג בעומר, והיו שמענו זאת, וכל הלבבות דורש ה'.

22. כבוד מלכים (הלר) עמ' לו (מהדרת תשע"א).

23. עיין ספר ארץ ישראל (טוקצ'נסקי) סימן יח סעיף ג. ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תקמח ואילך, שהביא לכך מקורות רבים.

פרק לד - ל"ג בעומר

לעשות זכר לכך²⁴. ויש משערים שמנהג זה קשור למרד בר כוכבא ולתלמידי רבי עקיבא שהשתתפו בו²⁵.

24. בני יששכר מאמרי חודש אייר מאמר ל"ג בעומר אות ד, בשם רבי מנחם מנדל מרימינוב. ועיין פרדס אליעזר על ל"ג בעומר פרק ז עמ' רלא ואילך, טעמים נוספים למנהג זה.

25. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שאולי גם המנהג להדליק מדורות בל"ג בעומר קשור לעניין זה.

פרק לה יום ירושלים

ביום כ"ח באייר תשכ"ז זכינו בחסד ה' לחדש את ריבונותנו על ירושלים המקודשת, הכותל המערבי ומקום המקדש. במשך תשע-עשרה שנות קיומה של מדינת ישראל הייתה ירושלים חצויה – חצייה בריבונות ישראל וחצייה בריבונות ירדן. מקום המקדש והכותל המערבי – שריד בית מקדשנו, המקום שממנו לא זזה השכינה – היו בריבונות ירדן, ולא יכולנו לגשת לכותל ולהתפלל בו. גם חלקי ארץ מרכזיים כחברון, קבר רחל, יהודה ושומרון, חבל עזה, הגולן ועוד, לא היו בידינו. בשנת התשע עשרה להקמת המדינה, מדינות ערב כרתו ברית צבאית וגמרו אומר להשמידנו. בחסדי ה' הגדולים צבא ההגנה לישראל יצא להשיב מלחמה שערה, ניצח במלחמה, ותוך שישה ימים שחרר חבלי מולדת ובליבם את ירושלים עיר הקודש, הכותל המערבי ומקום המקדש.

מלחמת ששת הימים

מדינות ערב לא השלימו עם קיומה של מדינת ישראל, במשך תשע עשרה שנות קיומה. הם ניסו לפגוע בה ללא הרף, ואגרו נשק כדי להשמידה. בה' באייר תשכ"ז, כשלושה שבועות לפני תחילת מלחמת ששת הימים, הפרה מצרים את ההסכם שנחתם עמה, והכניסה את צבאה לחצי האי סיני, שעל פי ההסכמים היה שטח מפורז בשליטת האו"ם. מדינת ישראל פנתה לעזרת ארצות הברית ושאר מדינות העולם, בבקשה שיקיימו את התחייבותם להגן על ישראל במקרה שמצרים תכניס כוחות צבא לחצי האי סיני, וכלם השיבו את פניה ריקם. כאשר מדינות ערב נוכחו שמדינות העולם אינן נחלצות לעזרת מדינת ישראל, כרתו ביניהם מצרים, סוריה,

ירדן ועיראק ברית צבאית, שמטרתה להשמיד את מדינת ישראל, והחלו לקדם את כוחותיהם לעבר גבולות מדינת ישראל.

לצבאות מדינות ערב היה יתרון גדול על צה"ל, בגודלם ובכלי הנשק שלהם. מנהיגיהם דיברו בגלוי על כוונתם להשמיד את מדינת ישראל, והחרדה במדינת ישראל הייתה גדולה. ההערכות היו קשות מאוד והוכשרו הרבה בתי קברות. רבים חששו שעומדת להתרחש במדינת ישראל 'שואה שנייה' חלילה¹.

מלחמת ששת הימים נפתחה בתקיפת פתע אווירית של ישראל על חילות האוויר של מצרים, סוריה וירדן. כמעט כל מטוסי חיל האוויר השתתפו בתקיפה זו, ותוך שעות ספורות הושמדו יותר מארבע-מאות מטוסים של האויב. במבצע זה השיגה ישראל עליונות אווירית, והוא הכריע את כל מהלך המלחמה. יד ה' התגלתה בתקיפה מופלאה זו – בדרך פלא הגיעו המטוסים ליעדם מבלי שנתגלו, השמידו את מטוסי האויב, וכמעט כולם חזרו בשלום לבסיסם. תוך זמן קצר יצאו מטוסי חיל האוויר לגלי תקיפה נוספים, ואף ש'גורם ההפתעה' כבר לא היה קיים, הצליחו מטוסינו להשלים את משימותיהם ולשוב לבסיסם בשלום. וכך כבר ביום הראשון למלחמה חדלו חילות האוויר של מצרים, סוריה וירדן להתקיים².

ישראל עשתה ככל שביכולתה כדי למנוע מלחמה אזוירית כוללת. לשם כך שלחה ישראל שדר למלך ירדן, ובו התחייבה שלא תפגע בירדן אם זו לא תצטרף למלחמה. מלך ירדן דחה את בקשת ישראל, וביום הראשון למלחמה תותחים ירדניים פתחו בהפגזה כבדה על ירושלים. ישראל נאלצה להשיב מלחמה שערה ולתקוף את ירדן. יד ההשגחה העליונה סובבה כל זאת – בזכות התעקשותו של מלך ירדן להצטרף למלחמה, זכינו לשחרר את ירושלים ואת שטחי יהודה ושומרון³.

1. עיין מגילת ששת הימים לד"ר חגי בן ארצי עמ' 18-13.

2. עיין מגילת ששת הימים עמ' 25 ואילך. ועיין שם נספח ב עמ' 35, על הניסים המופלאים שהתרחשו בתקיפה זו.

3. עיין מגילת ששת הימים עמ' 47 ואילך.

הניצחון על צבאות ערב היה מהיר ומוחץ. ביום הראשון ללחימה, כ"ז באייר, שוחרר חבל עזה, בכ"ז באייר שוחרר השומרון, בכ"ח באייר שוחררו ירושלים והר הבית, בכ"ט באייר שוחררו חברון והרי חברון, קבר רחל ומערת המכפלה, בא' בסיוון שוחרר חצי האי סיני, ובב' בסיוון, היום השישי למלחמה, שוחררה רמת הגולן⁴.

יד ה' נראתה בגלוי במלחמה זו, כאשר בזמן קצר כל כך הושג ניצחון כה מכריע ומוחץ, שאליו לא ציפה איש. לאחר המלחמה, הורגשה בכל העולם היהודי התעוררות עצומה של הודאה לה', והכרה בכך שיד ה' עשתה זאת.

שחרור ירושלים ומקום המקדש

גולת הכותרת של המלחמה הייתה שחרור ירושלים, הכותל המערבי והר הבית. ירושלים היא עיר הקודש, מקום המקדש, הנבואה, התורה והמלכות, העיר שאליה נשואות עיני עם ישראל בכל הדורות; היא בירת הנצח של עם ישראל ואורו של עולם. לאחר כאלפיים שנות גלות שבהן שלטו בה זרים, וגעגועיה ותקוות תקומתה נישאו בלב כל יהודי ויהודי מרחוק, בתפילתנו "ותחזינה עינינו בשובך לציון" – זכינו לשוב אליה. הקריאה "הר הבית בידינו" הרטיטה את הלבבות, וגרמה להתרגשות רבה אצל כל יהודי באשר הוא.

ירושלים מאחדת את הקדושה והמלכות: היא עיר הקודש והמקדש והיא גם עיר הבירה שלנו ומרכז שלטוננו המדיני – "מקדש מלך עיר מלוכה". היא מבררת שהייעוד השלם של עצמאותנו המדינית והממלכתית אינו להיות 'מקלט בטוח' לעם נרדף וחסר הגנה, אלא להופיע את חיי הקודש, ולבנות חיים לאומיים שלמים, המוארים באור תורה וקדושה; חיים שמביאים להשראת שכינה בארץ, חיים שבית המקדש הוא מרכזם⁵.

4. עיין מגילת ששת הימים עמ' 105.

5. עיין זה היום עשה ה' עמ' רז ואילך, עיין דבר חברון מועדים עמ' קעג, קמעא קמעא עמ' 227. ועיין לדור ולדורות לראשון לציון הגר"י ניסים עמ' שנה, שירושלים היא מקום משכן השכינה, ובזמן חורבנה, ובייחוד כשעם ישראל לא יכול היה לעלות אליה ולהיראות בה, כאילו ירד מסך

דיני היום

כ"ח באייר, יום שחרור ירושלים, נקבע על ידי הרבנות הראשית ליום הודאה ושמחה, על הישועה שנושענו במלחמת ששת הימים ועל שחרור ירושלים ומקום המקדש⁶. אין אומרים ביום ירושלים ובתפילת מנחה שלפניו וידוי ותחנון⁷, וכן אין אומרים את הפרק "לְמַנְצֵחַ וְכוּ' יַעֲנֶה ה' בְּיוֹם צָרָה" שקודם "ובא לציון" כיוון שיום ירושלים אינו יום צרה⁸.

נוהגים ללבוש בגדי שבת לכבודו של היום, להתגלח ולהסתפר לכבודו⁹. מתפללים תפילת ערבית ברוב עם, ופותחים באמירת מזמורי ההודיה, כפי שמודפס בסידורים¹⁰.

בפסוקי דזמרה של תפילת שחרית, נוהגים להוסיף את הפרקים שאומרים בשבתות ובימים טובים, כדי להרבות בדברי שבח והודאה לה', וממשיכים ב"ישתבח" כשאר ימות החול¹¹. לאחר חזרת הש"ץ, אומרים הלל שלם, ונחלקו הדעות אם יש לברך לפניו. יש סוברים שאין לברך לפני ההלל¹², ויש סוברים שיש לברך לפניו¹³. למעשה מועצת הרבנות

והפריד בין עם ישראל לשכינה; ועם שובו של עם ישראל לירושלים, כאילו הוסר אותו מסך, ועיין לנתיבות ישראל חלק א (תשע"א) עמ' רמז: "וכאשר עם גידולו הנשגב של הקץ המגולה אשר לישוב הארץ וקיבוץ גלויות ושיבת בניה לתוכה, בשכלול שלטונו עליה, מתעלה חזרת השכינה לציון".

6. החלטת הרבנות הראשית (תשכ"ח), נדפסה בתוך המחזיר שכינתו לציון חלק א עמ' 39. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שאסור להספיד ביום ירושלים, מלבד תלמיד חכם בפניו, ועיין שחר אהלך חלק ב סימנים יא, יב, טז.

7. החלטת הרבנות הראשית (תשכ"ח), נדפסה בתוך המחזיר שכינתו לציון חלק א עמ' 39.

8. כן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א. עיין כף החיים תכט מ, שמנהג יוצאי ספרד שלא לומר "למנצח" בכל יום שאין אומרים בו תחנון, ועיין פרי מגדים סימן קלא משבצות זהב ס"ק טו ד"ה אכתוב, שביום הנחשב ליום טוב, גם יוצאי אשכנז אינם אומרים "למנצח".

9. שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תקלא.

10. עיין המחזיר שכינתו לציון חלק א עמ' 40.

11. עיין שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תקלא, סידור בית מלוכה עמ' נז.

12. שו"ת ישכיל עבדי חלק ח השמטות סימן ד שאלה ד אות ב עמ' קסט, הגר"ע יוסף בתוך הלכות יום העצמאות יום ירושלים (תשמ"ה) עמ' שצב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק א סעיף יב.

13. שו"ת שבט מיהודה חלק ב סימן נט וסימן סב, ארץ חמדה חלק א עמ' עא, דת ומדינה לגרמ"ד הלוי עמ' 88 ואילך, דבר חברון מועדים עמ' קכח.

הראשית הכריעה שיש לברך על ההלל¹⁴, וכך יש לנהוג¹⁵.
 נוהגים לקיים סעודה לכבוד יום ירושלים¹⁶ ועוסקים בה בעניינו של
 יום¹⁷, וסעודה זו נחשבת סעודת מצווה¹⁸.

מקומם של יום העצמאות ויום ירושלים במערכת הזמנים

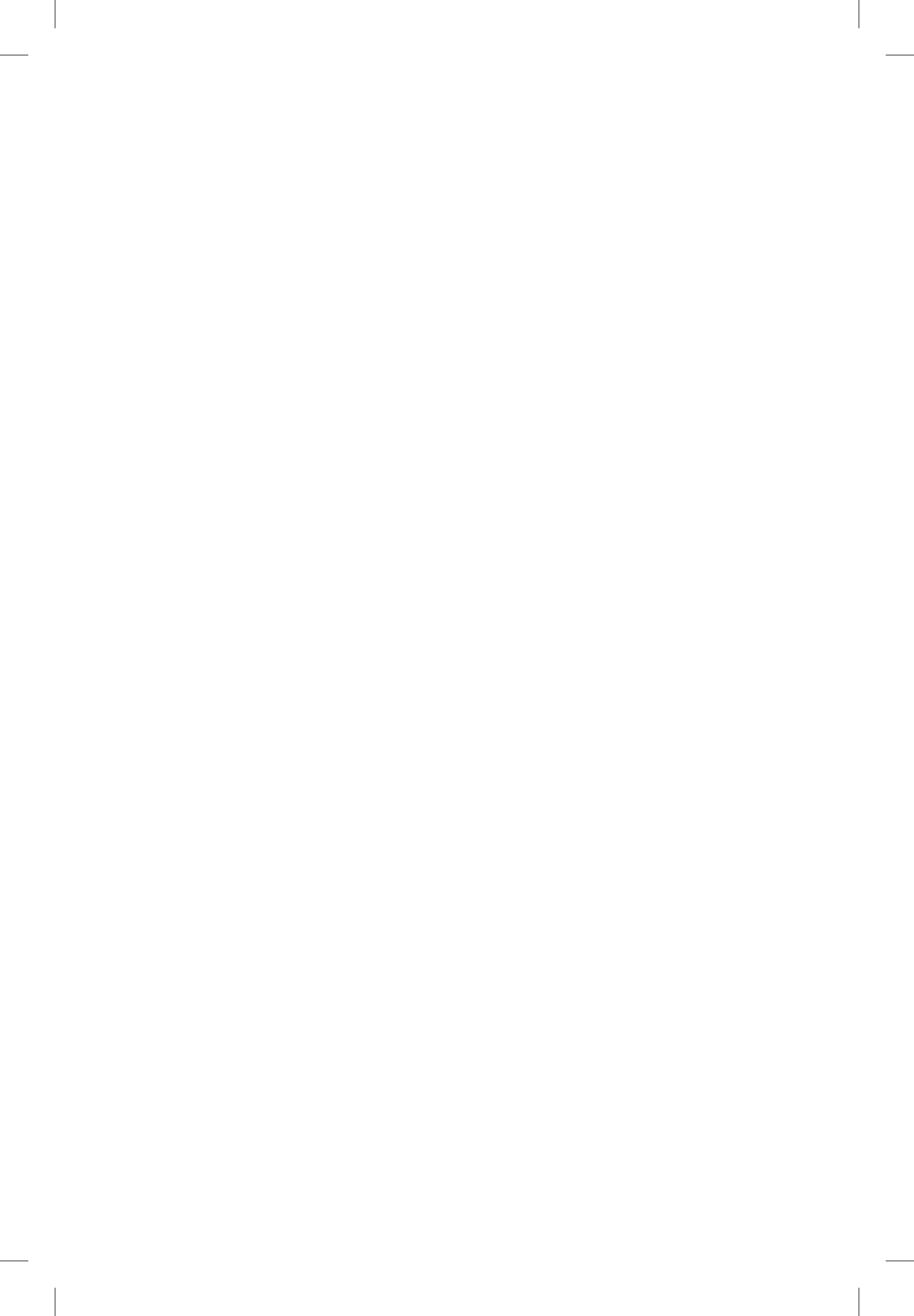
יום העצמאות ויום ירושלים חלים בחודש אייר, בין פסח לשבועות, והם מתאימים לזמנים אלו. חג הפסח הוא הזמן שבו נולד עם ישראל, וממנו סופרים את הימים לחג השבועות, שבו קיבלנו את התוכן והייעוד הרוחניים של חיינו. מתאים הדבר שכשבוע לאחר הפסח, המציין את לידת הגוף הלאומי, חל יום העצמאות, שבו אנו שמחים על תחיית הגוף הלאומי בדורותינו. וכשבוע לפני חג השבועות, שבו קיבלנו תורה, חל יום ירושלים, שבו אנו חוגגים את שחרור ירושלים ומקום המקדש, המציינים את הייעוד הרוחני והקדוש שלנו¹⁹.

14. הלכות יום העצמאות ויום ירושלים (תשמ"ה) עמ' שפז.
 15. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
 16. החלטת הרבנות הראשית בנשיאות הגרא"י אונטרמן והגר"י ניסים בתוך הלכות יום העצמאות ויום ירושלים עמ' שנג, דבר חברון מועדים עמ' קכח.
 17. עיין דבר חברון מועדים עמ' קכח. ועיין שפת אמת לרבי משולם שרגא הלפרין פרשת בשלח ד"ה יבואר עוד (מהדורת תשע"ד) עמ' שכג, בשם רבי אלימלך מליד'נסק, "שעל ידי שמספרים בטובות ובנפלאות שעשה ה' יתברך, נמשך וניתוסף נפלאות וטובות יותר גדולים".
 18. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין חיי אדם כלל קנה סעיף מא: "מי שאירע לו נס, וכל שכן בני עיר, יכולין לתקן בהסכמה עליהם ועל הבאים אחריהם לעשות אותו יום לפורים וכו', וגראה לי דאותה סעודה שעושין בשביל הנס, היא סעודת מצוה". ועיין שחר אהלך חלק ג סימן לה, והמחזיר שכניתו לציון חלק א עמ' 188.
 19. מדרכי הכרם מועדים עמ' 402, קמעא קמעא עמ' 228 ואילך.

חג השבועות

פרק לו

חג השבועות, דיניו ומנהגיו

הימים שמראש חודש סיוון ועד לחג השבועות

הימים מראש חודש סיוון עד חג השבועות הם ימי שמחה¹; אין מספידים בהם², אין מתענים בהם ואין אומרים בהם תחנון³.

ימים אלו הם ימי שמחה משום שבהם התכונן עם ישראל לקבלת התורה. בראש חודש סיוון חנו בני ישראל בהר סיני. בחנייה זו היו ישראל מאוחדים "כאיש אחד בלב אחד"⁴, ומכוח אחדות זו הם זכו לקבל את התורה⁵. למחרת ביום ב' בסיוון, מסר משה רבנו לעם ישראל את הייעוד האלוקי שלהם מאת ה': "וְהִיְיָתֶם לִי סֻגָּה מִכָּל הָעַמִּים כִּי לִי כָּל הָאָרֶץ, וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְּלַכֶּת כְּהַנִּים וְגוֹי קָדוֹשׁ"⁶. וכיוון שביום זה נאמר לעם ישראל שהוא עם סגולה, ונעשינו מיוחדים, יום זה נקרא "יום המיוחד"⁷. שלושת הימים שלאחר מכן, מג' סיוון עד שבועות, הם 'שלושת ימי ההגבלה'. בימים אלו עם ישראל התקדש והתטהר לקראת מתן תורה⁸.

1. ערוך השולחן תצד ז.
2. ארחות חיים (כהנא) תצד ו, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק א הערה ו.
3. רמ"א תצד ג, ומשנ"ב שם, חזון עובדיה יום טוב עמ' שכג, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כא סעיף ג וסעיף ה.
4. עיין שמות יט ב, ורש"י שם.
5. מדרש הגדול שמות פרשת יתרו פרק יט פסוק ב, אור החיים שמות יט ב, באר מים חיים פרשת יתרו פרק יט פסוק א ד"ה וראה כי חז"ל. ועיין ירושלים במועדיה שבועות עמ' עד, שהטעם להיותה של האחדות בעם ישראל תנאי לקבלת התורה הוא שהתורה ניתנה לכלל ישראל ולא לכל יחיד ויחיד בנפרד.
6. שמות יט ה-ו. משנ"ב תצד ח, ערוך השולחן תצד ז.
7. ערוך השולחן תצד ז, וליקוטי מהרי"ח מנהגי חודש סיוון, טעמי המנהגים (שפרלינג) אות תריא.
8. עיין משנ"ב תצד ח. ועיין כף החיים תצד יג, שיש הנהגים להימנע מתשמיש המיטה בשלושת ימי

ראוי לטבול במקווה לקראת החג⁹, זכר לחיוב שהיו כל ישראל מחויבים בזמן שבית המקדש היה קיים, לטהר את עצמם כדי שיוכלו לעלות לבית המקדש¹⁰, וזכר לטבילה שטבלו אבותינו בערב שבועות, לקראת קבלת התורה¹¹.

חג מתן תורה

חג שבועות הוא חג מתן תורה. ביום זה בחר בנו ה', רוממנו מכל עם ונתן לנו במעמד גדול ונורא את התורה, שהיא כלי חמדתו. מפליא שהיותו של חג שבועות הוא חג מתן תורה לא נכתב בתורה בפירוש בשום מקום. מוזכר בתורה שחג השבועות הוא "חג הקציר"¹², מוזכר גם שהוא "יום הפסחים" ומקריבים בו את שתי הלחם הבאים מן התבואה החדשה¹³, אך בשום מקום בתורה לא מוזכר שחג שבועות הוא חג מתן תורה.

תשובות רבות ניתנו לשאלה זו. תשובה אחת שניתנה לכך היא שבכוונה עניין זה לא נכתב בתורה, כדי ששמחת מתן תורה שבכתב תהיה מבוססת על התורה שבעל פה ועל האמונה בדברי חז"ל, ומתוך כך נלמד שאי אפשר לגשת לתורה שבכתב ללא התורה שבעל פה וללא האמונה בדברי חז"ל¹⁴.

תשובה נוספת שניתנה לכך היא שאילו היה כתוב בתורה בפירוש שחג שבועות הוא חג מתן תורה, אפשר היה לטעות ולחשוב שיש לשמוח בנתינת התורה רק יום אחד בשנה – בחג השבועות; ולא היא. שמחת התורה וההודאה על שה' בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו צריכות ללוות

הגבלה, ועיין כף החיים שם, שלפי האר"י יש להימנע מתשמיש המיטה רק בליל שבועות, ועיין קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק א הערה יא, שאין לבטל מצוות עונה משום כך.

9. חיי אדם כלל עט סעיף א, וחק יעקב תצד א. ועיין משנ"ב קכח קסה, ובאר היטב תצד ז, ושל"ה מסכת שבועות פרק נר מצוה אות ב. ועיין מועדים וזמנים חלק ז סימן קיח, שהאריך בזה. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כא סעיף טו, שעל פי הקבלה יש לטבול שמונה פעמים, ועיין שם מה שיש לכוון בכל טבילה.

10. חיי אדם כלל עט סעיף א.

11. של"ה מסכת שבועות פרק נר מצוה אות ב.

12. שמות כג טז.

13. במדבר כח כו.

14. הליכות שלמה פרק יב הערה 26.

פרק לו - חג השבועות, דיניו ומנהגיו

אותנו בכל עת ובכל שעה, כמו שאמרו חכמים: "חביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שניתנה מהר סיני"¹⁵.

חג השבועות

מלבד "יום הבפורים"¹⁶ ו"חג הקציר"¹⁷, חג מתן תורה מכונה בתורה גם "חג השבועות"¹⁸. בדרך כלל שם החג מציין את הסיבה לו אך השם "חג השבועות" מציין את שבעת השבועות הקודמים לו, שבהם סופרים את ספירת העומר ומתכוננים לקבלת התורה¹⁹. אפשר שהתורה כינתה כך את חג השבועות כדי ללמדנו שאי אפשר לקבל את התורה כראוי ללא הכנה מוקדמת. כדי לקבל את התורה כראוי יש להתקדש, להיטהר ולהתכונן, וכפי המידה שאדם מכין ומטהר את עצמו, כך הוא זוכה לקבל את התורה, להתעלות ולהתקדש על ידה²⁰.

זמנו של חג השבועות

חג שבועות הוא החג היחיד שלא מצוין בתורה באיזה תאריך בחודש הוא חל. ציון זמנו של חג שבועות בתורה אינו ציון התאריך שהוא חל בו בחודש, אלא ציון מספר הימים שבינו לבין חג הפסח; וכך נאמר בתורה: "וּסְפַרְתֶּם לָכֶם מִמַּחֲרַת הַשֶּׁבֶת וכו' עַד מַמְחֲרַת הַשֶּׁבֶת הַשְּׁבִיעִית תִּסְפְּרוּ חֲמִשִּׁים יוֹם וכו' וקראתם בעצם היום הזה מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכת עבדה לא תעשו"²¹. לא רק שהתורה אינה מציינת את התאריך שבו חל חג שבועות, אלא שמהתורה אין לו תאריך קבוע, והוא משתנה בהתאם לאורכם של חודשי ניסן ואייר. כאשר חודשים אלו מלאים - חג שבועות חל בה' בסיוון,

15. ברכות סג ב. עקידת יצחק ויקרא פרשת אמור שער סז (מהדורת תשע"ד) עמ' 209 ד"ה והשני, כלי יקר ויקרא כג טז, הליכות שלמה פרק יב הערה 26.

16. במדבר כח כו.

17. שמות כג טז.

18. דברים טז טז.

19. מטה משה (מת) סימן תרצ.

20. עיין ירושלים במועדיה עמ' נט.

21. ויקרא כג טו-כא.

כאשר הם חסרים – חג שבועות חל בז' בסיוון, וכאשר אחד מהם מלא והאחר חסר (כפי הנהוג בזמן הזה, שאין מקדשים את החודש על פי הראייה אלא על פי לוח קבוע) – חג השבועות חל בו' בסיוון. הטעם להיעדר תאריך קבוע בחודש לחג השבועות ולקביעת זמנו על פי מספר הימים שבינו לבין הפסח, הוא הדגשת התורה שעניינם של חג הפסח וחג השבועות הוא אחד – יצאנו ממצרים כדי לקבל את התורה, כמו שנאמר: "בְּהוֹצִיאָהָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה"²², ורק לאחר קבלת התורה הושלמה מטרת יציאתנו ממצרים²³.

תכליתה של יציאת מצרים היא החירות. לולא קיבלנו את התורה, לא היינו יוצאים לחירות אלא רק מחליפים אדונים – במקום להיות עבדים לפרעה היינו עבדים לדעות משובשות, ליצרים, לתאוות ולחולשות אנושיות הקיימות בנו. רק על ידי התורה אנו משתחררים מכל אלו, ויכולים לחיות חיים המותאמים לרצוננו הפנימי לדבוק בה' ולקיים את מצוותיו, כמו שאמרו חכמים "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה". ולכן רק אחר קבלת התורה הושלמה מטרת יציאתנו ממצרים²⁴.

חג הקציר

כאמור לעיל, חג שבועות מכונה בתורה "חג הקציר"²⁵, משום שבתקופה זו קוצרים את התבואה מן השדות ושמחים ביבולי השדה. לשמחה זו שותפות כל אומות העולם, אך בשונה מאומות העולם, שמייחסות את הברכה לכוחות הטבע, עם ישראל יודע שאין הטבע אדון לעצמו אלא הקב"ה הוא מקור השפע והוא המסדר את הטבע לטובת האדם, ולו ראוי להודות על יבולי השדה ועל השפע החקלאי²⁶.

22 שמות ג יב.

23 עיין מטה משה (מת) סימן תרצ בשם מדרש אגדה, אגרות קודש מתורגמות לאדמו"ר מלובביץ' חלק ג עמ' 369. ועיין רמב"ן ויקרא כג לו. ועיין שערי אושר (זונפלד) חג השבועות עמ' קכג, בשם הגרש"ז אוירבך, שחג השבועות נקרא על שם שבעת השבועות שסופרים מפסח. כדי להדגיש שהוא השלמה לחג הפסח.

24 אבות פרק ו משנה ב. אגרות קודש מתורגמות לאדמו"ר מלובביץ' חלק ג עמ' 369.

25 שמות כג טז.

26 עיין רמב"ן שמות פרק כג פסוק טז, והעמק דבר שם.

הכנת מאכלים משובחים לכבוד החג

מצווה להכין מאכלים משובחים לכבוד חג השבועות, להראות את שמחתנו בקבלת התורה²⁷. מסופר בגמרא שרב יוסף, שהיה אחד מגדולי האמוראים, היה מבקש שיכינו למענו בשר עגל שהגיע לשליש שנות גידולו ('עגלה משולשת'), שכן אז בשרו משובח ביותר, כדי להראות את שמחתו בקבלת התורה²⁸.

קישוט בית הכנסת והבתים בצמחים

נוהגים לקשט את בית הכנסת ואת הבתים בצמחים, זכר להר סיני שהיה מקושט בצמחים בזמן מתן תורה²⁹. יש המהדרים לקשט את בית הכנסת והבתים בשושנים ובעשבים ריחניים, זכר לכך שבזמן מתן תורה התמלא העולם בריח טוב³⁰, ויש הנוהגים לקשט את בית הכנסת והבתים בענפי אילנות כדי להזכיר שבשבועות נידונים על פירות האילן, ועל ידי כך נתעורר להתפלל עליהם³¹. ויש הנמנעים מלהשתמש בענפי אילנות, כדי שלא להידמות לגויים העושים כך בימי חגם³².

27. עיין פסחים סח ב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כג סעיף ו. ועיין שו"ע הרב תצד יח, וכף החיים תצד לח.

28. פסחים סח ב, ורש"י סנהדרין סה ב ד"ה עגלא תלתא.

29. רמ"א תצד ג, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שהעשבים אינם מוקצה כיוון שייחזום לשימוש זה לפני יום טוב.

30. כף החיים תצד נח-נט, חזון עובדיה יום טוב עמ' שיז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כא סעיף ו.

31. מגן אברהם תצד ה, ומשנ"ב תצד י'.

32. עיין משנ"ב תצד י, בשם הגר"א. ועיין ערוך השולחן תצד ו, שלדעת הגר"א אין לקשט גם בצמחים (ולא רק בענפי אילנות), ועיין שלמי מועד שבועות עמ' תנט, בשם הגרש"ז אוירבך, וירושלים במועדיה עמ' קפד, שחולקים. ועיין דעת תורה למהרש"ם מברזן סימן תצד סעיף ג, שחולק וסובר שאין להמנע מלקשט את בית הכנסת בענפי אילנות כדי שלא להדמות לגויים, כיוון שהדבר ידוע שאנו עושים כן כדי להזכיר שבשבועות נידונים על פירות האילן.

אכילת מאכלי חלב

נוהגים לאכול בחג השבועות מאכלי חלב³³, והטעם למנהג זה הוא שכאשר בני ישראל חזרו לאוהליהם לאחר מעמד הר סיני, הם אכלו מאכלי חלב. זאת כיוון שכל התורה נרמזה בעשרת הדיברות וכולה נמסרה לעם ישראל במעמד הר סיני, לכן לאחר מעמד הר סיני, בני ישראל קיבלו את הלכות הכשרות, והעדיפו לאכול מאכלי חלב, שאין הרבה הלכות הנוגעות להכנתם ואפשר להכינם במהירות, מאשר לאכול מאכלי בשר ולטרוח בהכנתם טרחה רבה – להכין סכין כשר לשחיטה, למלוח את הבשר ולהוציא את הגידים והחלבים האסורים באכילה. זכר לכך, נוהגים לאכול בחג השבועות מאכלי חלב³⁴.

33. רמ"א תצד ג, חזון עובדיה יום טוב עמ' שיח, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כג סעיף ח. ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' שיט, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כג סעיף יד, ואור לציון חלק ג פרק יח הערה יא ד"ה וגם יש להזהר, ואשרי האיש פרק סו סעיף ג, שיש להקפיד ולאכול בשבועות גם בשר כדי לקיים את מצוות השמחה בחג, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כג סעיף יד, שמי שאינו שמח באכילת בשר, אינו חייב לאכול, ועיין ירושלים במועדיה עמ' רח, שכתב כעין זה.

34. משנ"ב תצד יב, חזון עובדיה יום טוב עמ' שיח, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כג סעיף י. עיין רמ"א תצד ג, שהטעם לאכילת מאכלי חלב בחג השבועות הוא שעל ידי זה יהיה זיכרון לקרבן שתי הלחם שמקריבים בשבועות. כיצד? לדעת הרמ"א המנהג לאכול מאכלי חלב הוא בסעודה שבה עתידים לאכול מאכלי בשר. ההלכה היא שלחם שאכלו אותו עם מאכל חלבי אין לאוכלו עם מאכל בשרי, מחשש שמעט מהמאכל החלבי נדבק בלחם. נמצא שעל ידי זה שאוכלים באותה סעודה גם מאכלים חלביים וגם מאכלים בשריים, מוכרחים שיהיו בסעודה שני לחמים שונים, ויש בכך זיכרון לקרבן שתי הלחם. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כג סעיף טו, וקיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק יד סעיף ג, וירושלים במועדיה עמ' רט, שיש האוכלים מאכלי חלב רק אחרי הקידוש ביום, ומאוחר יותר אוכלים סעודה בשרית, ויש האוכלים בלילה סעודה חלבית וביום סעודה בשרית. ועיין קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק יד הערה ז, שהמנהג המצוי בזמננו הוא שלא לאכול את מאכלי החלב ואת מאכלי הבשר באותה סעודה, כיוון שלפי הזהר אין לאכול מאכלים חלביים ומאכלים בשריים באותה סעודה. ועיין שו"ע יורה דעה סימן פט סעיף ב וסעיף ד, שמי שאוכל מאכלי חלב ומאכלי בשר באותה סעודה, צריך לנקות את הפה משאריות מאכלי החלב על ידי שתיית משקה ואכילת מאכל מוצק, לפנות את מאכלי החלב ואת הכלים החלביים מהשולחן, לנקות את הידיים והשולחן משיירי מאכלי החלב, ורק לאחר מכן לאכול את מאכלי הבשר. ועיין משנ"ב תצד טז, וחזון עובדיה יום טוב עמ' שיח, שאין צריך להפסיק בברכת המזון בין אכילת מאכלי החלב לאכילת מאכלי הבשר, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שחולק, ועיין הליכות שלמה פרק יב הערה 49, שעוהגים להמתין חצי שעה בין אכילת מאכלי חלב לאכילת מאכלי בשר, ועיין ירושלים במועדיה עמ' רה, שההמתנה היא בין אכילת מאכלי חלב לאכילת מאכלי בשר, ומותר לאכול בתוך חצי השעה מאכלים אחרים, ועיין הלכות חג בחג עמ' קמז, שמן הדין אין חובה להמתין חצי שעה בין אכילת

פרק לו - חג השבועות, דיניו ומנהגיו

ויש שנוהגים לאכול בשבועות דבש וחלב, כיוון שהתורה נמשלה להם, כמו שנאמר "דְּבַשׁ וְחֶלֶב תַּחַת לְשׁוֹנְךָ"³⁵.

לימוד תורה בליל שבועות

מסופר במדרש שבבוקרו של מעמד הר סיני בני ישראל התעצלו, ובמקום להשכים קום ולהתכונן לקבלת התורה הם ישנו באוהליהם, ומשה היה צריך להשכים אותם למעמד הר סיני. כך נאמר במדרש: "ישנו ישראל עד שתי שעות ביום, ויצא משה ובא למחנה ישראל והיה מעורר אותם משנתם ואומר להם עימדו משנתכם, כבר בא החתן ומבקש את הכלה להכניסה לחופה וממתין לה!"³⁶. כדי לתקן חטא זה נוהגים להישאר ערים בליל שבועות וללמוד תורה כל הלילה, ובכך להראות את אהבתנו לתורה³⁷.

רבים נוהגים לומר בליל החג את "תיקון ליל שבועות", שנוסד על פי הזוהר והאר"י הקדוש. בסדר לימוד זה אומרים תחילה פסוקים אחדים מכל פרשה

מאכלי חלב לאכילת מאכלי בשר, ולכן רבים אינם מקפידים בכך.
35. שיר השירים ד יא. משנ"ב תצד יג, כף החיים תצד ס, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כג סעיף יג.
36. פרקי דרבי אליעזר פרק מא. וכעין זה בשיר השירים רבה פרשה א, על הפסוק "עד שהמלך במסבו".

37. משנ"ב תצד א, חזון עובדיה יום טוב עמ' שט, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף י. ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' שט ועמ' שיא, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף כב וסעיף כו, שעל פי הקבלה מעלת הלימוד בליל שבועות גדולה מאוד, ולכן ראוי להשתדל לעסוק בתורה כל הלילה ולהימנע מלדבר בו דברים בטלים. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת במדבר אות ד, וחזון עובדיה יום טוב עמ' שיא, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף יט, שעל פי הקבלה אין ללמוד משניות בליל שבועות. ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תרנו, שאדם חלוש שהמחסור בשניה גורם לו צער, אינו צריך לצער עצמו בחג, ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון ליבו לשמיים. ועיין משנ"ב תצד א, וכף החיים תצד יג, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כא סעיף ד, שעל פי הקבלה נכון להימנע מתשמיש המיטה בליל שבועות מלבד בליל טבילה, ועיין משנ"ב רמ ז, שאדם שמניעת התשמיש עלולה לגרום לו מכשול, לא יימנע מלשמש מיטתו, וישתדל לטבול במקווה למחרת, ועיין ביאור הלכה סימן רמ סעיף א ד"ה מליל, בשם ספר ישועות יעקב, שאדם שעדיין לא קיים מצוות פרייה ורבייה אינו צריך להחמיר בזה. ועיין של"ה מסכת שבועות פרק נר מצוה אות ב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף ל, וילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תרמ, שישנה מעלה גדולה לטבול במקווה טהרה מעט קודם עלות השחר, ועיין קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק ז הערה ו, שלפי הקבלה גדולה מעלת טבילה זו יותר מכל הטבילות בשנה.

ומכל ספר מספרי הנביאים והכתובים, לאחר מכן מזכירים את כל תרי"ג המצוות, ולבסוף קוראים מדרשי חז"ל וקטעים מהזוהר הקדוש הקשורים לחג שבועות³⁸. יש סוברים שיש להעדיף את אמירת "תיקון ליל שבועות" על כל לימוד אחר³⁹, ויש סוברים שכל אדם רשאי ללמוד בליל שבועות מה שליבו חפץ⁴⁰.

המנהג להישאר ערים בליל שבועות וללמוד תורה כל הלילה הוא מנהג קדוש ונעלה, אך אם קיומו יגרום לכך שקריאת שמע ותפילת שחרית תיאמרנה מתוך נמנום או בחוסר כוונה, עדיף לישון כפי הצורך בלילה כדי שהן תיאמרנה כראוי⁴¹. מכך יש ללמוד שהמצוות שאנו חייבים בהן הן הבסיס לכל התעלות והתקדשות, ורק על גביהן אפשר להתעלות ולהשיג מעלות רוחניות עליונות ונשגבות.

אכילה ושתייה מזמן עלות השחר

בבתי כנסת רבים מוגש במשך הלילה כיבוד ללומדים, כדי שיוכלו להתרענן ולהתחזק. יש לשים לב שמזמן עלות השחר אסור לאכול ולשתות, מכיוון

38. בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות ד, כף החיים תצד אותיות ז-ח, חזון עובדיה יום טוב עמ' שי, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף טז, אור לציון חלק ג פרק יח הערה יא בתחילתה, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק ז סעיף ג.

39. עיין שערי המועדים לאדמו"ר מלובביץ' חג השבועות עמ' שסא, חזון עובדיה יום טוב עמ' שי, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף טז וסעיף כ, אור לציון חלק ג פרק יח הערה יא בתחילתה, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק ז סעיף ג. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שבחורי ישיבה שרוצים ללמוד גמרא, או מי שאינו יכול להיות ער כל הלילה, לפחות ילמדו את פסוקי התנ"ך המובאים בתיקון ליל שבועות, ולאחר מכן יקראו קטע מהמדרש, קטע מהזוהר וחלק מתרי"ג מצוות, ועיין אור לציון שם, שכתב כעין זה.

40. כאיל תערוג מועדים עמ' רנו, בשם הגרא"ל שטיינמן, עיין ירושלים במועדיה עמ' ריא-ריב. ועיין שם, שמנהג בני הישיבות ללמוד גמרא. ועיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ב עמ' קיז, בשם החזון איש, וספר וישמע משה (פריד) חלק א עמ' קעא, בשם הגר"ש אלישיב, שעדיף ללמוד גמרא בעיון מלומר את תיקון ליל שבועות. ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' שי: מי שחשקה נפשו לעסוק בש"ס ובפוסקים אין למחות בידו, כי יש לו על מה לסמוך. ועיין מועדי הרא"ה (תש"ע) עמ' 454, שמרן הרב קוק זצ"ל נהג ללמד בליל שבועות מספר המצוות לרמב"ם.

41. פלא יועץ ערך עצרת, סידור שערי שמים ליעב"ץ שער המזרח אורח ב אות יב, לוח ארץ ישראל (טוקצ'ינסקי).

שאסור לאכול ולשתות לפני תפילת שחרית⁴², ואיסור זה חל מעלות השחר⁴³. טעמו של האיסור לאכול ולשתות לפני תפילת שחרית הוא שהקדמת סיפוק תאוות הגוף לחובת התפילה היא גאוה⁴⁴. לכן שתיית מים מותרת, משום שמים הם משקה פשוט ודל⁴⁵, ומותרת גם שתיית קפה או תה⁴⁶.

נטילת ידיים

אדם שהיה ער כל ליל שבועות צריך ליטול את ידיו בבוקר, אך לא יברך את ברכת "על נטילת ידיים", משום שיש ספק אם הוא חייב ליטול את ידיו, וכלל בדינו: "ספק ברכות – להקל"⁴⁷.

הספק אם אדם שהיה ער כל הלילה חייב ליטול את ידיו נובע ממחלוקת הראשונים מהי הסיבה לחיוב נטילת ידיים בבוקר. לדעת הרא"ש, הטעם לחיוב הוא שבשעה שאדם ישן הוא נוגע במקומות מלוכלכים בגופו, ואין להתפלל בידיים מלוכלכות⁴⁸. לפי דעה זו, אדם שהיה ער במשך הלילה לא צריך ליטול את ידיו, מכיוון שאין צורך לחשוש שהוא נגע במקומות מלוכלכים בגופו⁴⁹. לדעת הרשב"א, הטעם לחיוב נטילת ידיים בבוקר הוא שלקראת יום חדש של עבודת ה' יש להתקדש ולהיטהר, בדומה לכהנים שנוטלים את ידיהם בכיור לפני שהם מתחילים לעבוד בבית המקדש⁵⁰. לפי דעה זו, גם אדם שהיה ער בלילה צריך ליטול את ידיו בבוקר⁵¹. מכיוון שמחלוקת זו אינה מוכרעת, אדם שהיה ער כל הלילה צריך ליטול את ידיו, אך לא יברך על הנטילה⁵².

42. שו"ע פט ג.

43. משנ"ב פט כז. ועיין חזון עובדיה יום טוב עמ' שיג, שמחצי שעה לפני עלות השחר אסור ללכת לישון, שמא האדם יירדם ולא יתעורר לתפילה, והרוצה לישון בזמן הזה יבקש מחברו שיעיר אותו לתפילה.

44. ברכות י ב.

45. שו"ע פט ג, ומשנ"ב שם.

46. עיין משנ"ב פט כב, ופסקי תשובות שם אות יז.

47. שו"ע ורמ"א ד יג.

48. משנ"ב ד א.

49. משנ"ב ד כח.

50. משנ"ב ד א.

51. משנ"ב ד כח. ועיין ט"ז ד ט.

52. שו"ע ורמ"א ד יג.

לדעת המשנה ברורה, אדם שהיה ער כל הלילה יכול לחייב עצמו בנטילת ידיים גם לדעת הרא"ש, על ידי נגיעה במקום מלוכלך בגופו, וכך יוכל ליטול ידיים בברכה⁵³, וכן נוהגים יוצאי אשכנז⁵⁴.

פוסקי ספרד אינם סומכים על סברה זו, ולדעתם גם כאשר אדם מלכלך את ידיו, יש ספק אם הוא חייב ליטול את ידיו, מצד דברי הרשב"א. זאת כיוון שיש מקום לומר שלדעת הרשב"א, החובה להתקדש ולהיטהר לקראת יום חדש של עבודת ה' היא רק כאשר אדם ישן בלילה, שכן אז בקומו הוא כברייה חדשה, ולא כאשר אדם היה ער כל הלילה. לכן יוצאי ספרד אינם מברכים "על נטילת ידיים", גם כאשר אדם נגע במקום מלוכלך בגופו⁵⁵.

יש ליטול את הידיים מיד בהגיע עלות השחר, כיוון שאחת המטרות שלשמן נוטלים ידיים בבוקר היא לסלק את הרוח הרעה השורה על הידיים בלילה, ואפשר שרוח רעה זו שורה על הידיים בסוף הלילה גם אם האדם ער באותה שעה, ויש לסלקה בהקדם⁵⁶. ואולם מכיוון שאין הדבר ברור, אין צריך להפסיק באמצע הלימוד לצורך זה⁵⁷.

53. משנ"ב סימן ד ס"ק ל וסימן תצד ס"ק א וביאור הלכה סימן ד סעיף יג ד"ה ויטלם בלא ברכה. ועיין שער המועדים (ספטימוס) פרק ט הערה נ, בשם הגרי"ש אלישיב, הגר"ן קרליץ והגר"ח קנייבסקי, שכדי להתחייב בנטילה די לגעת במקום מכוסה בגוף, ועיין הליכות שלמה פרק יב סעיף ה, שחולק וסובר שנגיעה במקום מכוסה בגוף אינה מספיקה, ויש לגעת בטיפות מי רגליים. ועיין מקראי קודש לרב הררי יום הכיפורים נספח טז פרק יא (תשע"ד) עמ' שצח, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שיש ללכלך את הידיים ולברך על הנטילה בנטילה הסמוכה ביותר לתפילה.

54. מקראי קודש לרב הררי יום הכיפורים נספח טז פרק יא (תשע"ד) עמ' שצח, עיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק).

55. עיין כף החיים ד מט, וחזון עובדיה יום טוב עמ' שיג, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף לב, ולוח דינים ומנהגים (אהבת שלום). ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב ד ל, שכן המנהג בקרב יוצאי ספרד.

56. שו"ע סימן ד סעיפים יג-יד, ומשנ"ב שם ושם. ביתר ביאור: עיין שו"ע שם יג, ומשנ"ב שם, שישנו ספק אם הרוח הרעה שורה על ידיו של אדם שהיה ער כל הלילה, ועיין שו"ע שם יד, ומשנ"ב שם, שישנו ספק נוסף אם בעלות השחר הרוח הרעה חוזרת ושורה על הידיים, אף אם הידיים ניטלו קודם לכן. ועיין מקראי קודש לרב הררי יום הכיפורים נספח טז פרק יא (תשע"ד) עמ' שצח, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שיוצא אשכנז היודע שהוא עתיד להתפנות שוב לקראת התפילה, ילכלך את ידיו ויברך על הנטילה בנטילה הסמוכה לתפילה ולא בנטילה הסמוכה לעלות השחר.

57. עיין הליכות שלמה מועדי השנה ניסן-אב פרק יב סעיף ד, ירושלים במועדיה עמ' ריג. ועיין הליכות שלמה שם, שבמצב זה מותר לגעת בפתחי הגוף (כגון באף או באוזניים), אף שבדרך כלל אסור לגעת בפתחי הגוף לפני הסרת הרוח הרעה (עיין שו"ע ד ג). ועיין תשובות והנהגות

ברכות התורה

נחלקו הפוסקים אם אדם שהיה ער כל הלילה צריך לברך בבוקר את ברכת התורה, ומחלוקתם תלויה בשאלה מאיזה טעם מברכים את ברכת התורה בכל בוקר. יש סוברים שברכות התורה דומות לברכות השחר, וכשם שחכמים תיקנו לברך כל יום את ברכות השחר, כך גם הם תיקנו לברך כל יום את ברכות התורה. לדעה זו, יש לברך את ברכת התורה בכל יום מחדש, ואין זה משנה אם האדם ישן בלילה או שהיה ער כל הלילה⁵⁸. ויש סוברים שמברכים את ברכת התורה בכל בוקר משום שהסחת הדעת מלימוד התורה מחייבת לברך שוב את ברכת התורה, וכיוון שבשעת השינה אדם מסיח דעתו מן הלימוד, עליו לברך את ברכת התורה בבוקר. לדעה זו, אדם שהיה ער בלילה אינו צריך לברך שוב את ברכת התורה, מכיוון שהוא לא הסיח את דעתו מהלימוד⁵⁹.

מחלוקת זו אינה מוכרעת, ולכן אדם שהיה ער כל הלילה לא יברך בבוקר את ברכת התורה, מכיוון שכלל בידינו: "ספק ברכות – להקל". אמנם כדי לצאת מן הספק ראוי לשמוע את הברכה מאדם שישן והתחייב בברכה לדעת כולם, ולצאת ידי חובה בברכתו. כאשר הדבר אינו אפשרי, יש להתכוון לצאת ידי חובת ברכת התורה בברכת "אהבה רבה". בברכה זו מתפללים על השגת התורה, ובשעת הדחק אפשר לצאת בה ידי חובת ברכת התורה⁶⁰.

אדם שישן בערב שבועות חצי שעה או יותר, והיה ער כל ליל שבועות, יכול לברך את ברכת התורה בבוקרו של חג השבועות לדעת כולם. לפי הדעה שהסיבה לאמירת ברכת התורה כל בוקר היא שברכות אלו דומות לברכות השחר, ויש לברכן בכל יום מחדש, ודאי שעליו לברך את ברכת התורה. ולפי

כרך ב סימן ב, שלימוד התורה מונע מהרוח הרעה לשרות על הידיים, ולכן כל עוד אדם לומד תורה אין צורך לחשוש שרוח רעה שורה על ידיו.

58. משנ"ב מז כח, בשם דרך החיים.

59. פרי חדש סימן מו סעיף ח ד"ה נשאלתי, משנ"ב מז כח.

60. משנ"ב מז כח. ועיין משנ"ב שם, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף לז, שהיוצא ידי חובת ברכת התורה בברכת "אהבה רבה" יאמר מייד אחרי תפילת עמידה איזה פסוק, כדי להסמך עד כמה שניתן את הלימוד לברכה. ועיין הליכות שלמה פרק יב סעיף ז, שמותר להמשיך ללימוד לאחר עלות השחר, גם אם אדם לא מצא מישהו שיוציא אותו ידי חובה בברכות התורה.

הדעה שמברכים ברכות התורה בכל בוקר משום שהסחת הדעת מן הלימוד מחייבת לשוב ולברך, גם כן עליו לברך, מכיוון שהוא ישן בערב החג והסיח את דעתו מן הלימוד⁶¹.

יוצאי ספרד אינם חוששים לדעה שאדם שהיה ער בלילה אינו יכול לברך את ברכות התורה, והם נוהגים לברך את ברכות התורה גם כאשר אדם היה ער לילה שלם⁶². ואף שכלל בדינו "ספק ברכות – להקל", בקרב יוצאי ספרד התפשט המנהג לברך את ברכות התורה גם כאשר אדם היה ער כל הלילה, ובמקום שיש מנהג אין חוששים לדעות החולקות, וסומכים על המנהג⁶³.

ברכת ציצית

אדם שנשאר לבוש בציצית כל הלילה, נחלקו הפוסקים אם הוא צריך לברך על הציצית בבוקר⁶⁴, ומחלוקתם תלויה בשאלה אם אדם הלוּבש ציצית

61. משנ"ב מז כח. ועיין שו"ע מז יג, שאדם שישן בלילה והתעורר משנתו כדי ללמוד, צריך לברך את ברכות התורה כאשר הוא קם משנתו.

62. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישלח אות ג, כף החיים מז כו, חזון עובדיה יום טוב עמ' שיב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף לב, אור לציון חלק ג פרק יח שאלה יא. ועיין יביע אומר חלק ה אורח חיים סימן ו, שכן פשט המנהג בקרב יוצאי ספרד. ועיין בן איש חי שם, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף לה, ואור לציון חלק ג פרק יח הערה יא ד"ה ואסור, שמשעה שישנו ספק אם עלה השחר עד הזמן שידוע בוודאות שעלה השחר אין ללמוד תורה אלא יש לומר פיוטים, שירות ותשבחות, כיוון שבזמן הזה אי אפשר עדיין לברך את ברכת התורה שמא עוד לא הגיע זמן עלות השחר, וללמוד גם אי אפשר שמא הגיע זמן עלות השחר וחלה החובה לברך את ברכות התורה, ואין ללמוד תורה מבלי שמברכים את ברכות התורה לפני הלימוד, ועיין אור לציון שם, שהזמן המסופק הוא מתשעים דקות לפני הזריחה עד שבעים ושתיים דקות לפני הזריחה, ועיין הליכות שלמה פרק יב סעיף ז ודבר הלכה שם ז, וילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תרעב, שחולקים וסוברים שמותר ללמוד בזמן הזה.

63. כף החיים מז כו, חזון עובדיה יום טוב עמ' שיב.

64. עיין משנ"ב סימן יח ס"ק ט וס"ק י, שהזמן שבו אפשר לברך על הציצית הוא משעה שיראה את חברו הרגיל עימו קצת במרחק ארבע אמות וכירנו, וזמן זה הוא אחרי עלות השחר. ועיין כף החיים נח יח, וספר ארץ ישראל לגר"מ טוקצ'נסקי פרק א אות ד, שזמן זה הוא כשעה לפני הנץ החמה, ועיין פסקי תשובות סימן יח אות ה, שיש סוברים שזמן זה הוא כחמישים ושתיים דקות לפני הנץ החמה, ועיין שם, שיש דעות נוספות בעניין זה, אך אלו הן שתי הדעות העיקריות. ועיין משנ"ב יח י, שאדם שטעה וברך על הציצית לפני עלות השחר לא יחזור ויברך על הציצית כשעלה עמוד השחר, כיוון שלדעת הרא"ש בגד יום חייב בציצית גם בלילה, והמברך עליו בלילה יצא ידי חובה.

בלילה מקיים בזה מצווה. יש סוברים שאדם הלוּבש ציצית בלילה אינו מקיים בזה מצווה. זאת כיוון שנאמר בפרשת ציצית: **"וְרָאִיתֶם אֹתוֹ וְזָכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה' וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם"**⁶⁵, ומכך למדו חז"ל שמצוות ציצית נוהגת רק בזמן שרואים את הציצית, כלומר ביום⁶⁶. לדעה זו, הלילה מהווה הפסק בין הברכה שנאמרה ביום הקודם לבין המצווה המתחדשת בבוקר, ויש לברך שוב על הציצית בבוקר⁶⁷. ויש סוברים שאדם הלוּבש ציצית בלילה מקיים מצווה, ומה שדרשו חכמים מהפסוק **"וְרָאִיתֶם אֹתוֹ"**, שבלילה פטורים ממצוות ציצית – הכוונה היא **שבגד של לילה** פטור מציצית, אבל בגד שרגילים ללוּבש ביום, חייב בציצית גם בלילה⁶⁸. לדעה זו, הלילה אינו מהווה הפסק בין הברכה למצווה המתמשכת בבוקר, ואין לברך שוב על הציצית⁶⁹. למעשה אין לברך על הציצית בבוקר, כיוון ש"ספק ברכות – להקל", אך נכון לכוון בברכה על הטלית שהיא תפטור גם את הציצית, כדי לצאת ידי חובת הסוברים שיש לברך על הציצית⁷⁰. אדם שאין לו טלית יבקש מחברו שיש לו טלית שיפטור אותו בברכתו⁷¹, וטוב שיאחז בפתילי הציצית בשעה שחברו מוציא בברכה⁷², כדי שיהיה ניכר שהברכה מתייחסת לציצית⁷³.

ברכת "אלוקי נשמה" וברכת "המעביר חבלי שינה מעיני"

יש סוברים שמי שהיה ער כל הלילה לא יברך את ברכות "אלוקי נשמה שנתת בי" ו"המעביר חבלי שינה מעיני ותנומה מעפעפי", מכיוון שברכות אלו תוקנו להודאה על העברת השינה והחזרת הנשמה לגוף לאחר השינה, ואדם שלא

65. במדבר טו לט.

66. שו"ע יח א, בשם הרמב"ם.

67. שו"ע ח טז, ומשנ"ב שם.

68. שו"ע יח א, בשם הרא"ש.

69. משנ"ב ח מב.

70. משנ"ב ח מב, בן איש חי שנה ראשונה פרשת בראשית אות ב, כף החיים ח סא.

71. נטעי גבריאל הלכות חג השבועות פרק יט סעיף ו.

72. שו"ע ח טז, ונטעי גבריאל הלכות חג השבועות פרק יט סעיף ו. ועיין אפיקי מגינים (פיינברג) יח יא, שיש לאחוז בפתילי הציצית.

73. עיין שמענתא דמשה אורח חיים חלק א סימן ח מקור השמעתא ס"ק יא.

ישן אינו מחויב בהן⁷⁴. ויש חולקים וסוברים שמי שהיה ער כל הלילה מברך ברכות אלו, משום שהן תוקנו על הטובה הכללית שה' עושה עם בריותיו, ולא להודאה פרטית על הטובה האישית של המברך⁷⁵.

יוצאי ספרד נוהגים כדעה שברכות אלו תוקנו על הטובה הכללית שה' עושה עם בריותיו, ולפי מנהגם אדם שהיה ער כל הלילה מברך את ברכת "אלוקי נשמה" ואת ברכת "המעביר חבלי שינה מעיני"⁷⁶. ויוצאי אשכנז חוששים לדעה שברכות אלו תוקנו להודאה על הטובה האישית של המברך, ולפי מנהגם יש להשתדל לשמוע ברכות אלו מאדם שישן והתחייב בהן לדעת כולם, ולצאת ידי חובה בברכותיו⁷⁷.

לסיכום, יוצאי ספרד שלא ישנו בלילה מברכים את כל הברכות כבכל יום, חוץ מברכת "על נטילת ידיים". יוצאי אשכנז שלא ישנו בלילה, מלכלכים את הידיים, נוטלים ידיים ומברכים "על נטילת ידיים", אך אינם מברכים את ברכת "אלוקי נשמה", את ברכות התורה ואת ברכת "המעביר שינה מעיני", ועליהם לשמוע ברכות אלו מאדם שישן והתחייב בהן⁷⁸.

אדם שישן בלילה חצי שעה, יכול לברך את כל הברכות לכל הדעות⁷⁹.

74. אליה רבה סימן מו אות יב.

75. ערוך השלחן מו יג.

76. כף החיים מו מט, חזון עובדיה יום טוב עמ' שיב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף לא, אור לציון חלק ג פרק יח שאלה יא. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו שם, ואור לציון חלק ג פרק יח הערה יא ד"ה ומעט, שיש לברך את ברכות השחר אחר חצות, מלבד ברכות התורה שזמנה רק בעלות השחר, ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תרסח, שחולק וסובר שעדיף לברכן אחרי עלות השחר.

77. משנ"ב מו כד. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רטז, שאדם שלא מוצא מישהו שיציא אותו לא יברך ברכות אלו בעצמו, וכן משמע משו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן ג, ועיין קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק ח סעיף ב, שחולק.

78. ועיין משנ"ב סימן ו ס"ק יד וסימן נט ס"ק כג, שלדעת הלבוש אדם יכול להוציא את חברו ידי חובת ברכות השחר רק כשיש מניין, ועיין שער המועדים (ספטימוס) פרק ט סעיף כג, שיש להשתדל להחמיר כדברי הלבוש.

79. משנ"ב מו כד, וקיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) סימן ב סעיף ה, והליכות שלמה תפילה פרק ו סעיף א.

שחרית ומוסף

על אף העייפות השורה על האדם לאחר לילה ללא שינה, יש להשתדל להתפלל את תפילות שחרית ומוסף בכוונה, בהתלהבות ובזריזות⁸⁰. "וידוע כי גמר הפרי של תיקון ספירת העומר ולימוד ליל חג השבועות הוא בתפילת מוסף, לכן צריך להזדרז בה הרבה כי הכל הולך אחר החיתום"⁸¹.

מגילת רות

יוצאי אשכנז נוהגים לקרוא את מגילת רות לאחר תפילת שחרית⁸². יש מהם שמקפידים לקרואה מתוך מגילה כשרה הכתובה על קלף, ומברכים לפני קריאתה "על מקרא מגילה" ו"שהחיינו"⁸³, ויש שאינם מברכים לפני קריאתה⁸⁴, וכל אחד יעשה כמנהגו⁸⁵.

רבים מיוצאי ספרד נוהגים לקרוא את מגילת רות⁸⁶ לאחר אמירת ה'אזהרות' (פיוט בו נמנות כל תרי"ג מצוות בחרוזים)⁸⁷, ומי שקרא את מגילת רות בתיקון ליל שבועות אינו צריך לחזור ולקוראה ביום⁸⁸.

80. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב אות מז.

81. בן איש חי שנה ראשונה פרשת במדבר אות ה.

82. רמ"א תצ יט. ועיין שו"ת רבבות אפרים חלק ז סימן רסח, בשם הגר"ש אלישיב, וקיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק י סעיף ג, וירושלים במועדיה עמ' ר, שכאשר יש חשש שאנשים יירדמו בקריאת מגילת רות, מותר להקדים ולקרוא את המגילה לאחר עלות השחר קודם הנץ החמה, ועיין כאיל תערוג מועדים עמ' רנו, בשם הגרא"ל שטיינמן, וקובץ יחלק שלל כרך ו (אייר תשע"ה) עמ' קלז, בשם הגר"ח קנייבסקי, שחולקים, ועיין תשובות והנהגות חלק ב סימן שנא, שמקל בזה רק בשעת הדחק. ועיין ירושלים במועדיה עמ' ר, שיוצא אשכנז שהתפלל במנין שלא קראו בו את מגילת רות אינו צריך לקרואה ביחידות.

83. משנ"ב תצ יט, בשם המגן אברהם והגר"א, לוח ארץ ישראל (טוקצ'ניסקי).

84. רמ"א תצ ט, ט"ז תצ ו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף ע: יש מיוצאי אשכנז שלא נהגו בכך.

85. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף ע. ועיין משנ"ב תצ יט: "הנוהג לברך כשכתובין על קלף בודאי אין למחות בידו".

86. עיין חזון עובדיה יום טוב עמ' שכ: מנהג נכון, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף עא. ועיין נתיבי עם סימן תצ אות ג: "רק הנשארים ערים כל הלילה קוראים אותה בתיקון ליל שבועות, אבל בבית הכנסת בשעת התפילה לא קוראים שום מגילה".

87. הלכות חגים לגר"מ אליהו שם.

88. הלכות חגים לגר"מ אליהו שם.

הטעם לקריאת מגילת רות בשבועות הוא שמגילת רות עוסקת במצוות גמילות חסדים, כמו שאמרו חכמים במדרש: "אמר רבי זעירא המגילה הזו אין בה לא טומאה ולא טהרה, לא היתר ולא איסור, ולמה נכתבה? ללמדך שכר של גומלי חסדים"⁸⁹, וגמילות חסדים היא היסוד לקבלת התורה⁹⁰.

קריאת התורה

קוראים בתורה בפרשת יתרו את מעמד הר סיני⁹¹, שכן אמרו חכמים: "אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, בני היו קורין את הפרשה הזו בכל שנה, ואני מעלה עליכם כאלו אתם עומדים לפני הר סיני ומקבלין את התורה"⁹². מכיוון שקריאה זו היא קריאה חשובה ומעלתה גדולה, נוהגים רבים לומר לפני הקריאה פיוטים הקשורים למעלת התורה ולמעלתם של ישראל. יוצאי אשכנז נוהגים לומר את הפיוט הנקרא 'אקדמות'⁹³, ויש מיוצאי ספרד שנוהגים לומר בפתיחת הארון את פיוט 'הכתובה' שחיבר רבי ישראל נג'ארה, הממשיל את התורה לכתובה שבין החתן (הקב"ה) לכלה (ישראל)⁹⁴.

נוהגים להעלות את הרב או תלמיד חכם לעלייה של קריאת עשרת הדיברות⁹⁵.

89. ילקוט שמעוני רות רמז תרא.
90. עיין אליה רבה תצד י, וירושלים במועדיה עמ' כח. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיפים עב-עז, טעמים נוספים לקריאת מגילת רות בשבועות.
91. שו"ע תצד א. ועיין משנ"ב תצד ג, וכף החיים תצד כ, שקוראים את עשרת הדיברות בטעם עליון, כלומר שכל אחד מעשרת הדיברות הוא פסוק בפני עצמו, ועיין שו"ע הרב תצד יא, שהטעם לכך הוא שזהו האופן שבו ניתנו עשרת הדיברות במעמד הר סיני.
92. ילקוט שמעוני תורה פרשת יתרו רמז רעא. מטה משה (מת) סימן תרצא.
93. עיין משנ"ב תצד ב.
94. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף נא.
95. כף החיים תכח לה, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף נג, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק יא סעיף ח. ועיין משנ"ב תצד ד, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף עט, שיש להעלות אדם חשוב למפטיר, כיוון שקוראים בהפטרות את מעשה מרכבה שהוא עניין עמוק ונשגב. ועיין משנ"ב שם, שיש נוהגים שמי שקורא את ההפטרות בלחש (ביחד עם המפטיר) עומד בשעת הקריאה, מפני חשיבותה וכבודה של הפטרה זו.

עמידה בעשרת הדיברות

יש הנוהגים לעמוד בזמן קריאת עשרת הדיברות⁹⁶, זכר לכך שעם ישראל עמד במתן תורה וקיבל את התורה מתוך אימה ויראה⁹⁷, וכן מנהג יוצאי מרוקו⁹⁸. ויש סוברים שאין לעמוד בזמן קריאת עשרת הדיברות⁹⁹, משום שנתנית חשיבות מיוחדת לקריאת עשרת הדיברות עלולה להטעות כאילו פסוקים אלו בלבד ניתנו למשה בסיני¹⁰⁰. וכל קהילה תעשה כמנהגה¹⁰¹.

אדם שנוהג שלא לעמוד בקריאת עשרת הדיברות והוא מתפלל עם קהילה הנוהגת לעמוד, יעמוד עימה, שלא ייראה כאילו הוא מזלזל חלילה בכבוד התורה¹⁰², ורצוי שיעמוד מתחילת העלייה, שבזה יהיה ניכר שאין הוא מחשיב את עשרת הדיברות יותר מאת שאר פסוקי התורה¹⁰³.

96. שערי אפרים שער ז סעיף לז, ישכיל עבדי חלק ב אורח חיים סימן ב: בהרבה בתי כנסיות נהגו, אגרות משה אורח חיים ד סימן כב, הליכות שלמה פרק יב סעיף ח: נוהגים בזמננו בהרבה קהלות, ציץ אליעזר חלק יז סימן כו: נהוג כן בהרבה קהלות, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק יא סעיף ז. ועיין המועדים בהלכה שבועות פרק שלישי - עשרת הדיברות.

97. שו"ת טוב עין לחיד"א סימן יא, הליכות שלמה פרק יב סעיף ח, עיין שם"ש ומגן חלק א סימן נז.

98. שם"ש ומגן חלק א סימן נז, עטרת אבות (סוטה) חלק ב פרק כד סעיף ו.

99. חזון עובדיה יום טוב עמ' שיד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף נד: אין לעמוד וכו' וכל עדה תעשה כמנהגה. ועיין ישכיל עבדי חלק ז אורח חיים סימן מד שאלה י עמ' עא, שמנהג רוב יוצאי ספרד בארץ ישראל שלא לעמוד בזמן קריאת עשרת הדיברות. ועיין כף החיים תצד ל: לא ראיתי נוהגים כן לעמוד בעת קריאת עשרת הדיברות.

100. חזון עובדיה יום טוב עמ' שיד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף נד. ועיין שו"ת טוב עין (לחיד"א) סימן יא, שהנוהגים לעמוד בעשרת הדיברות אינם חוששים שהדבר עלול להטעות כאילו פסוקים אלו בלבד ניתנו למשה בסיני, כיוון שאנו קוראים בספר התורה את כל התורה, ועל ידי זה ניכר שאנו מאמינים שאת כולה קיבלנו מה', ועיין הליכות שלמה פרק יב דבר הלכה ח, שאין זוה חשש, משום שידוע שאנו עומדים זכר לכך שעם ישראל עמד במתן תורה וקיבל את התורה מתוך אימה ויראה, ועוד שנוהגים לעמוד בקריאות מיוחדות נוספות כקריאת שירת הים.

101. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף נד.

102. טוב עין סימן יא ד"ה ונראה.

103. חזון עובדיה יום טוב עמ' שיד, ירושלים במועדיה עמ' רא.

תפילת "יזכור"

לאחר קריאת התורה וההפטרה נוהגים יוצאי אשכנז לומר את תפילת "יזכור", שבה נודבים צדקה לעילוי נשמת הנפטרים, ומתפללים עליהם שזכות זו תעמוד להם שייזכרו לטובה ויזכו לשהות במחיצת אבותינו ואימותינו הקדושים¹⁰⁴.

נוהגים שהמתפללים שהוריהם בחיים יוצאים מבית הכנסת בזמן תפילת "יזכור"¹⁰⁵, מכיוון שלא ראוי שחלק מהאנשים יעסקו בתפילה וחלק ישתקו וימתנינו¹⁰⁶, ועוד שהזכרת הנפטרים והכאב המתלווה לה עלולים לעורר את צערם של הסובבים, ואין לאדם לצער את חברו בחג¹⁰⁷.

אמירת ה'אזהרות' וקריאת ספר תהלים

לאחר תפילת מוסף יש מיוצאי ספרד הנוהגים לומר את פיוט ה'אזהרות' שבו נמנות כל תרי"ג מצוות בחרוזים¹⁰⁸, כדי להראות שכל תרי"ג מצוות ניתנו למשה בסיני¹⁰⁹.

יש הנוהגים לומר את כל ספר תהלים בשבועות, משום שדוד המלך נפטר בשבועות, וביום זה פרקי התהלים מתקבלים ברצון יותר מאשר בימים אחרים בשנה¹¹⁰.

104. עיין משנ"ב סימן תצד ס"ק יז וסימן תרכא ס"ק יט.
105. קיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) קלג כא, ושערי אפרים שער י פתחי שערים סוף ס"ק לה, שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן לט, אשרי האיש פרק כז אות ה. ועיין שו"ת אבני דרך חלק ט סוף סימן עז, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שיש לקיים מנהג זה גם במניין של בחורים צעירים, שבו רוב ככל הבחורים אינם צריכים לומר "יזכור", וזאת גם אם היציאה מבית הכנסת גורמת לרעש ואי סדר.
106. שערי אפרים שער י פתחי שערים סוף ס"ק לה.
107. שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן לט אות ז, בשם הגרמ"מ אפשטיין. ועיין שם, לפירוט טעמים נוספים למנהג זה.
108. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיפים סה-סט, ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תשעב.
109. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף סו.
110. מורה באצבע סימן ח אות רכו, בן איש חי שנה ראשונה פרשת במדבר אות ו, כף החיים תצד לד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כג סעיף ב, עיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תשעב.

שבועות שחל במוצאי שבת

כאשר חג השבועות חל במוצאי שבת, אין לעשות בשבת פעולות לצורך החג, כגון לערוך את השולחן או לשטוף כלים, מכיוון שאסור להכין משבת ליום טוב¹¹¹.

מותר לאדם ללכת לישון בשבת כדי לאזור כוח ללמוד בליל שבועות¹¹², משום שכבר בשבת האדם נהנה מהשינה¹¹³, אך לא יאמר: "אני הולך לישון כדי שיהיה לי כוח ללמוד בליל שבועות"¹¹⁴, כיוון שאז ניכר שבכוונתו לישון לא כדי ליהנות מהשינה בשבת אלא כדי להתכונן למוצאי שבת¹¹⁵.

אסרו חג

היום שלמחרת חג השבועות נקרא 'אסרו חג', ונוהגים להרבות בו קצת באכילה ובשתיה¹¹⁶. משמעות הביטוי 'אסרו חג' היא קשירת החג, ומקורו בפסוק בתהילים "אֲסְרוּ חַג בַּעֲבֹתַיִם עַד קִנְיֹת הַמִּזְבֵּחַ"¹¹⁷, משמעו של פסוק זה הוא שיש לקשור את קרבן החג בחבלים עד להקרבתו על המזבח¹¹⁸, אך חז"ל דרשו מפסוק זה שאפשר להיות קשור לחג גם ביום שלמחרתו¹¹⁹,

111. משנ"ב תצד ט, שמירת שבת כהלכתה פרק כח סעיף עז.

112. עיין משנ"ב רצ ד, שמירת שבת כהלכתה פרק כח סעיף פ.

113. שלחן שלמה לגרש"ז אויברך יום טוב חלק א סימן תקג סעיף א עמ' קלח.

114. עיין משנ"ב רצ ד, וערוך השלחן רצ א, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כא סעיף לח, ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' תקפח. ועיין אור לציון חלק ג פרק יח הערה יא ד"ה וכיון שנעורים, ושו"ת אז נדברו חלק ד סימן מו, שחולקים וסוברים שמותר לומר "אני הולך לישון כדי שיהיה לי כוח ללמוד בליל שבועות", כיוון שההליכה לישון היא לצורך מצווה, ועיין ילקוט יוסף שם, שביאר טעם האוסרים.

115. שו"ת מחזה אליהו חלק א סוף סימן נז.

116. רמ"א תכט ב. ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצ'נסקי), והליכות שלמה תשרי פרק יב סעיף כד, וארחות רבנו חלק א (תשע"ד) עמ' קלב, ולוח ההלכות והמנהגים (דלזניק), שאין אומרים באסרו חג את הפרק "לְקַנְצֵחַ וְכו' יַעֲנֶה ה' בְּיוֹם צָרָה" שקודם "ובא לציון". ועיין שו"ת תורה לשמה סימן קמ, שטוב ללבוש בגדי שבת באסרו חג ולנהוג בו כבחול המועד.

117. תהילים קיח כז.

118. רד"ק שם.

119. עיין סוכה מה ב, ורש"י שם ד"ה באכילה, בפירוש השני.

ולמשוך את ההארות הרוחניות שהיו בחג ליום הבא אחרי¹²⁰.

הימים שאחרי חג שבועות

נוהגים שלא לומר תחנון בכל הימים מחג שבועות עד י"ב בסיוון (כולל י"ב בסיוון)¹²¹. הטעם לכך הוא שבזמן שבית המקדש היה קיים, כל אדם שעלה לרגל היה צריך להביא שני קרבנות – קרבן עולה, הנקרא 'עולת ראייה', וקרבן שלמים, הנקרא 'שלמי חגיגה'. מי שלא הביא קרבנות אלו בחג יכול היה להביאם בששת הימים שאחרי החג¹²², ולכן ימים אלו שייכים לחג¹²³.

120. עיין שו"ת תורה לשמה סימן קמ, ושו"ת רב פעלים חלק א סוד ישרים סימן ז, על פי האר"ה הקדוש.

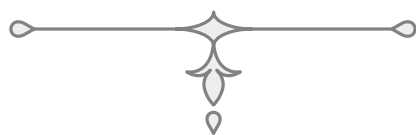
121. עיין משנ"ב קלא לו, לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), חזון עובדיה יום טוב עמ' שכג, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כא סעיף ה, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק יח סעיף ז.

122. רמב"ם חגיגה פרק א הלכה א והלכה ז.

123. משנ"ב קלא לו.

תעניות

פרק לז

דיני התעניות

ארבע התעניות

ארבעה ימים בשנה נקבעו לימי תענית, כיוון שאירעו בהם צרות לעם ישראל – עשרה בטבת, י"ז בתמוז, תשעה באב וג' בתשרי (צום גדליה). בעשרה בטבת הטיל נבוכדנצר מלך בבל מצור על ירושלים בזמן בית המקדש הראשון, בי"ז בתמוז הובקעה חומת ירושלים בזמן בית המקדש השני¹ ובתשעה באב נחרבו בית המקדש הראשון ובית המקדש השני². בצום גדליה נהרג גדליה בן אחיקם, שמונה לנציב יהודה לאחר חורבן בית המקדש הראשון. בעקבות הריגתו, עזבו את ארץ ישראל כל היהודים שנותרו בה וירדו למצרים. בכך כבתה גחלת יהודה והושלמה היציאה לגלות³.

1. משנה תענית כו ב. ועיין תענית שם, שבשבעה עשר בתמוז אירעו עוד ארבע פורענויות: משה רבנו שבר את הלוחות כשירד מהר סיני וראה את העם עובד לעגל; המלך מנשה העמיד צלם של עבודה זרה בבית המקדש; בטל קרבן התמיד בבית המקדש בתקופת המצור על ירושלים (עיין רש"י ערכין יא ב ד"ה בטל); ואפוסטמוס (שר יווני) שרף את ספר התורה שכתב עזרא, שהיה מונח בעזרה. ספר זה היה הספר המדויק ביותר שהיה בידי חכמי ישראל, וממנו היו מגיחים את שאר ספרי התורה (עיין תפארת ישראל תענית פרק ד יכין אות מג). ועיין הרבנות הראשית לישראל חלק ב עמ' 449, שעשרה בטבת נקבע על ידי מועצת הרבנות הראשית ליום הקדיש הכללי, ובו יש לומר קדיש לעילוי נשמות קדושי השואה שיום פטירתם אינו ידוע, ולעילוי נשמת הנרצחים שלא השאירו שריד ופליט.

2. תענית כו ב. ועיין שם ששלוש פורענויות נוספות אירעו לעם ישראל בתשעה באב: נגזר על דור המדבר שלא ייכנסו לארץ ישראל, עונש על חטא המרגלים; נלכדה העיר ביתר על ידי הרומאים אחר החורבן השני, ונהרגו בה עם רב מישראל; ירושלים נחרשה על ידי הרומאים אחר חורבנה, ודבר זה ביטא את חורבנה הגמור.

3. עיין ירמיה פרקים מ-מא, ומב"ם תעניות ה ב.

בדרך כלל, אדם שאירעה לו צרה איננו נדרש לעשות זיכרון לצרתו. אדרבה, נראה כי טוב יותר לאדם לשכוח את צרותיו, ובכך לחסוך מעצמו כאב לב, צער ועוגמת נפש. אמנם כך הוא באובדן שלא ניתן להשלימו, אך אובדן שניתן להשלימו אין לשכוח, שכן זיכרון האובדן וכאבו מעוררים את האדם לעשות את הדרוש כדי להשלים את החיסרון. לכן אין לשכוח את הצרות הקשורות לחורבן ירושלים והמקדש, שכן חסרון המקדש הוא אובדן שאנו יכולים להשלים. הוא נגרם מחמת חטאינו, וכאשר נתקן את מעשינו נזכה לבניינו; כפי שענה המשיח לרבי יהושע בן לוי על שאלתו מתי הוא עתיד להגיע: "היום! אם בקולו תשמעו"⁴. לכן אנו מתענים בימים שאירעו בהם צרות לעם ישראל, כדי שנזכור את החיסרון והאובדן, נתעורר לתקן את מעשינו ונביא לבניין המקדש; וכך כותב הרמב"ם: "יש ימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהן כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה, ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים, ולמעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה, עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להטיב"⁵.

זיכרון חורבן ירושלים והמקדש והציפייה לבניינם נותנים לחיינו בהווה את משמעותם וערכם השלמים. אם לא נזכור את מצבנו השלם בהיות המקדש על מכונו, ולא נדע את שאיבדנו בחורבנו, נשכח את עיקר מהותנו וייעודנו. בכך יהיו חיינו בהווה חסרי ערך, כיוון שלא יהיו מכוונים לתיקון ולתשובה אל מצבנו השלם. ככל שנזכור את העבר ונתמלא כיסופים אל העתיד – גם ההווה החסר יהיה מכוון למטרתו – לבניין השראת השכינה בישראל ולגאולת האדם והעולם.

תקנת התענית

התקנה להתענות בימים שאירעו בהם צרות לעם ישראל היא תקנה קדומה מאוד, והיא נתקנה על ידי הנביאים⁶. אמנם לפי תקנתם, החובה להתענות בימים אלו היא רק בשעת השמד, כלומר בתקופות שהגויים גוזרים בהן גזרות

4. סנהדרין צח א. עיין של"ה תענית תורה אור אותיות ע-עא, ומחצית השקל תקסט א.

5. רמב"ם תעניות ה א.

6. טור סימן תקנ.

רעות על עם ישראל, אך בתקופות שאין הגויים גוזרים בהן גזרות רעות על עם ישראל, חובת התענית תלויה בקבלת הציבור – אם קיבל הציבור על עצמו את חובת התענית, קבלתו מחייבת, ואם לא קיבל הציבור על עצמו את חובת התענית, אין חייבים להתענות.⁷

מזה דורות רבים, עם ישראל קיבל על עצמו את חובת התענית בתקופות שאין הגויים גוזרים בהן גזרות רעות על עם ישראל, ולכן גם בדורנו, שבו ברוך ה' אין הגויים גוזרים עלינו גזרות רעות, חובה להתענות.⁸

כיוון שייסוד החיוב להתענות בתקופות שאין בהן שמד הוא בקבלה שקיבל עם ישראל על עצמו, הקלו בתעניות אלו בכמה דינים. לדוגמה, מצד הדין התענית הייתה צריכה להתחיל כבר מהלילה, כפי שהשבתות והמועדים מתחילים בלילה, אך בשעה שעם ישראל קיבל על עצמו להתענות, הוא קיבל על עצמו תענית קלה, שאינה מתחילה מהלילה. כמו כן, בדרך כלל מלבד האיסור לאכול ולשתות, התענית כוללת גם את איסורי הרחצה, הסיכה, נעילת נעלי עור וקיום יחסי אישות; אך בשעה שעם ישראל קיבל על עצמו את התענית, הוא לא קיבל על עצמו איסורים אלו, ולכן בתעניות אלו (מלבד בתשעה באב), דברים אלו מותרים.⁹

דינו של תשעה באב חמור יותר משלוש התעניות האחרות – התענית מתחילה בו בלילה, והוא אסור ברחצה, בנעילת הסנדל, בסיכה ובתשמיש

7. טור תקנ, שו"ע תקנ א, ומשנ"ב שם.

8. טור תקנ, שו"ע תקנ א, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ת תשב"ץ חלק ב סימן רעא, ושיחות הרב צבי יהודה (תשע"ג) מועדים ב עמ' 300, ושו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן עד, ומאהלי תורה חלק ב סימן קפא. ועיין חזון עובדיה עמ' כב, שאדם ששכח את התענית ובירך על מאכל, ונזכר בתענית קודם שטעם ממנו, יטעם מעט מהמאכל כדי שברכתו לא תהיה ברכה לבטלה, כיוון שעדיף לעבור על איסור אכילה בתענית, שהוא איסור דרבנן, מלעבור על איסור ברכה לבטלה, שיש סוברים שהוא איסור תורה, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כד סעיף מה, ואור לציון חלק ג פרק לא שאלה ה, וברכת ה' חלק ב עמ' פה, שחולקים וסוברים שעדיף שלא לטעום מהמאכל, כיוון שעדיף לעבור על איסור ברכה לבטלה שלא מדעת, מלעבור על איסור אכילה בתענית מדעת, ויאמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", כדין אדם שבירך ברכה לבטלה.

9. שו"ע תקנ ב, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תקנ ו, שבעל נפש יחמיר על עצמו וימנע כבר מהלילה מרחצה, סיכה ותשמיש המיטה, אך לא ילך יחף או בנעליים ללא עור באופן שיגרום לאנשים ללעוג לו, ועיין חזון עובדיה עמ' כא, שיצאי ספרד אינם צריכים להחמיר כן, ועיין תשובות והנהגות חלק ד סימן ככא.

המיטה¹⁰. זאת משום שבתשעה באב נחרבו בתי המקדש, ופורענות זו קשה מכל הפורענויות האחרות¹¹. דיניו המיוחדים של צום תשעה באב מבוארים להלן בפרקים נא-סד.

תענית ותשובה

ימי התענית נקראים כן כיוון שאלו ימים שמענים בהם את הגוף ונמנעים מאכילה ושתייה. אך יש לדעת שעינוי זה אינו עיקר עניינו של היום, אלא עיקר עניינו הוא בחינת המעשים וחזרה בתשובה, ומטרת העינוי היא לעורר את האדם לכך¹². וכן אמרו חכמים: "לא שק ותענית גורמים (להסרת הצרה) אלא תשובה ומעשים טובים גורמים. שכן מצינו באנשי נינוה שלא נאמר בהם – וירא האלקים את שקם ואת תעניתם, אלא וַיִּרְא הָאֱלֹקִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדְרָכָם הָרָעָה וַיִּנְחֶם הָאֱלֹקִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה"¹³. לכן "אותם אנשים שכשמתענים הולכים בטיול ובדברים בטלים, תפסו הטפל והניחו העיקר"¹⁴.

ביום התענית יש לשמור על אוירת רצינות, ולהימנע מדברים הגורמים שמחה

10. שו"ע תקנ ב.

11. ראש השנה יח ב, ותוספות שם ד"ה הואיל. ועיין ערוך לנר שם ד"ה בגמרא אמר, שלדעת רש"י תקנת הנביאים לצום בתשעה באב שונה מהתקנה לצום בשלוש התעניות האחרות, והיא תוקנה לכל התקופות, גם לתקופות שאין בהן שמד, ולכן דיני התענית בתשעה באב חמורים יותר מדיני התענית בשלוש התעניות האחרות, ולדעת הרמב"ם תקנת הנביאים לצום בתשעה באב שווה לתקנה לצום בשלוש התעניות האחרות, והסיבה שתשעה באב חמור יותר משלוש הצומות היא שעם ישראל קיבל על עצמו יום זה ליום של תענית חמורה שמתחילה בלילה, ושאסורים בה גם רחצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה, כיוון שביום זה חרב המקדש.

12. חיי אדם קלג א, משנ"ב תקמט א. ועיין של"ה תענית נר מצוה אות כא, שהתענית מחלישה את הצדדים החומריים באדם ומחזקת את הצדדים הרוחניים שבו, ועיין ראשית חכמה שער התשובה פרק ד אותיות ב-ג, שהתענית מביאה לתחושת הכנעה, ועיין מאהלי תורה חלק ב עמ' 266.

13. יונה ג' י. תענית טז א.

14. חיי אדם קלג א.

וקלות ראש¹⁵. לכן ביום התענית אין לקיים שמחות¹⁶, ריקודים ומחולות¹⁷, ואין לשמוע בו מוזיקה¹⁸, מלבד מוזיקה עצובה ששמיעתה מותרת¹⁹.

תענית שחלה בשבת

כאשר התענית חלה בשבת, דוחים את התענית ליום ראשון משום כבוד השבת²⁰.

15. שו"ע תקסח יב: "לא ינהג עידונים בעצמו ולא יקל ראשו ולא יהיה שמח וטוב לב, אלא דואג ואונן כענין שנאמר (איכה ג לט): 'מָה יִתְאַוּן אָדָם חַי גִּבֹּר עַל חֲטָאָיו'". ועיין משנ"ב תקסח נ, ושל"ה מסכת תענית פרק נר מצוה אות כא, שצום עלול להביא לידי כעס, ולכן יש להיזהר במיוחד שלא לכעוס.

16. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כד סעיף נ. ועיין חזון עובדיה עמ' קטו, שבמקום צורך מותר להתחתן בליל התענית, כדי שלא לדחות את מצוות החתונה, ועיין אשרי האיש פרק סז סעיף כח, וירושלים במועדיה בין המצרים עמ' קעא, שכתבו כעין זה (מלבד בליל י"ז בתמוז, שאסור להתחתן בו מחמת דיני האבלות של ימי בין המצרים). ועיין הליכות שלמה פרק יג סעיף א, שראוי שלא להתחתן בליל התענית. ועיין סידור עמודי שמים לגר"י עמדין חלק ב עמ' צד (בעמודים שבסוף הספר), והליכות שלמה פרק יג הערה 7, ואור לציון חלק ג פרק כה הערה ג, שאין לברך "שהחינו" על פרי חדש או על בגד חדש ביום התענית, ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) סימן תקנ סעיף נז עמ' קלג, שחולק.

17. בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים סעיף ה, קיצור שולחן ערוך סימן קכב סעיף א, עיין חזון עובדיה עמ' קטז, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כד סעיף נ, שו"ת אבן ישראל חלק ז סימן כח, מקראי קודש לרב הררי פרק ג סעיף י. ועיין בן איש חי שם, והלכות חגים לגר"ם אליהו שם, שיש להימנע מכך גם בליל התענית.

18. עיין קיצור שולחן ערוך סימן קכב סעיף א, וחזון עובדיה עמ' קטז, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כד סעיף נ, ופסקי תשובות תקנ ט, ומקראי קודש לרב הררי פרק ג סעיף י.

19. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

20. שו"ע תקנ ג. ועיין מגילה ה א, ושפתי חכמים שם ד"ה אקדומי, שמעדיפים לדחות את התענית ולא להקדים אותה, כי בכל יום יכול לבוא המשיח. ועיין שו"ע תקנט ט, ומשנ"ב שם, וחזון עובדיה עמ' מו, ושערי נחמה (טשזר) עמ' קיא, בשם הגרי"ש אלישיב, שכאשר דוחים את התענית ליום ראשון, חתן וכלה ביום חופתם, ובעלי הברית (אבי הבן ואימו, המוהל והסנדק) לאחר קיום הברית, אינם צריכים להשלים את התענית, אלא הם רשאים לאכול לאחר מנחה גדולה, ועיין מגן אברהם תקנט יא, שנוהגים להחמיר ולהשלים את התענית (ועיין שער הציון תקנט לט, שדחה דבריו). ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כד סעיף נב וסעיף נט, ושערי נחמה שם, בשם החזון איש, שפסקו כמגן אברהם, ועיין תשעה באב שחל ביום ראשון לגר"ש דבליצקי סעיף נט, שבארץ ישראל אין נוהגים להחמיר כדעת המגן אברהם. ועיין באור הלכה תקנט ט ד"ה ונדחה, בשם החכמת שלמה, שחתן בשבעת ימי המשתה צריך להשלים את התענית, גם כאשר התענית נדחית, ועיין שער הציון תקנט לג, שמפקפק בזה.

הכרזת התענית

בשבת הסמוכה לתענית לאחר קריאת הפטרה, יוצאי ספרד נוהגים להכריז באיזה יום תחול התענית²¹, כדי שהציבור יזכור להתענות באותו יום²².

חיוב קטנים בתענית

ילדים שלא הגיעו לגיל מצוות פטורים מהתענית²³, כיוון שחכמים לא חייבו לחנך קטן למצווה שקיומה יסב לו צער²⁴. אף שילדים פטורים מהתענית, אם הם הגיעו לחינוך, יש לחנכם שיאכלו רק מאכלים פשוטים, כדי שישתתפו בצער הציבור²⁵.

תענית לחולה ולזקן

חולה, אפילו במחלה שאין בה סכנה, פטור מהתענית²⁶, כיוון שחובת התענית

21. שו"ע תקנ ד. ועיין רמ"א שם, שיוצאי אשכנז אינם נוהגים כן, ועיין ברית כהונה מערכת התי"ו אות לח, שגם בגר'בא לא נהגו כן.

22. מטה יהודה תקנ ז, חזון עובדיה עמ' ח. ועיין שו"ע תקנ ד, וחזון עובדיה עמ' ח, שבשבת שלפני תשעה באב אין מכריזים מתי יחול תשעה באב, כיוון שזמנו של תשעה באב ידוע ומפורסם, ועיין חזון עובדיה שם, שבהרבה קהילות אין מכריזים גם על צום גדליה, משום שידוע שהוא חל אחרי ראש השנה.

23. משנ"ב תקנ ה, וחכמת אדם כלל קנב סעיף יז, ומועדי הראיה עמ' 504 (מהדורת תשע"ה). בשם מרן הרב קוק זצ"ל, הליכות שלמה פרק יג סעיף ג, חזון עובדיה עמ' סו, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין כף החיים תקנד כג, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כד סעיף מ, שחולקים וסוברים שיש לחנך קטנים לצום כמה שעות. ועיין הליכות שלמה שם הערה 11, שמה שנפוץ בכמה מקומות שקטנים מתענים בשלושת הצומות הסמוכים לבר המצווה, אין לכך מקור, ואין צריך לנהוג כך, ועיין ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' קעה.

24. חכמת אדם כלל קנב סעיף יז. ועיין מועדי הראיה עמ' 504 (מהדורת תשע"ה). בשם מרן הרב קוק זצ"ל, טעם נוסף לפטור קטנים מהתענית, שאנו מצפים שמרה יבנה המקדש, ועד שהקטן יגדל, כבר לא יצטרכו לצום; וכן אמר לנו הגר"י אריאל שליט"א.

25. משנ"ב תקנ ה.

26. שו"ע תקנד ו, משנ"ב תקנ ד. ועיין שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קיד, שאדם שהתענית מחלישה אותו בשיעור גדול יותר מכפי שהיא מחלישה אנשים רגילים, דינו כחולה, ופטור מהתענית, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שחולה הוא אדם שנצרך לשכב במיטה, או אדם שקשה לו לתפקד כרגיל. ועיין אור לציון חלק ג פרק כט שאלה ה, שאדם שחום גופו גבוה מהרגיל, או שיש לו קלקול קיבה הגורם לשלשולים, או שהוא צריך לשכב במיטה מחמת

שקיבלו ישראל על עצמם לא כללה תענית לאנשים חולים²⁷ שהתענית קשה להם או שהם זקוקים למזון ושתייה כדי להתגבר על מחלתם. וכן זקן שתש כוחו והתענית עלולה להזיק לו, פטור מהתענית²⁸.

תענית למעוברות ומניקות

מעוברות ומניקות פטורות מהתענית, כיוון שחובת התענית שקיבלו ישראל על עצמם לא כללה תענית לנשים מעוברות ומניקות²⁹.

אף שמעוברות ומניקות פטורות מהתענית, בארצות אשכנז מעוברות ומניקות נהגו להחמיר על עצמן ולהתענות, מלבד מעוברות ומניקות חלשות, או כאלו שהתענית גורמת להן צער רב³⁰, או מניקות שהתענית גורמת להן

חולשתו, נחשב חולה.

27. משנ"ב סימן תקנ ס"ק ב וס"ק ד.

28. כף החיים תקנ ו, חזון עובדיה עמ' סה: שהרופא אמר שהתענית עלולה להזיק לו, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה ה.

29. שו"ע תקנד ה, חזון עובדיה עמ' נז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כד סעיף לה. ועיין חזון עובדיה עמ' נט, שמעוברת פטורה מהצום רק לאחר שלושה חודשים להריונה, ואם היא סובלת מהקאות ומיחושים או חולשה רבה, פטורה מהתענית אף קודם לכן, ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק א הערה י, בשם הגר"מ אליהו, ומשנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תקנ ג, בשם הגר"מ מזוז שליט"א, שחולקים וסוברים שמעוברת פטורה מהצום מיד עם ידיעתה על הריונה, וכן כתב לנו הגר"מ אריאל שליט"א, והטעים דבריו שמחסור בנוזלים בתחילת ההיריון עלול לפגוע בהריון. ועיין חוט שני שבת חלק ד עמ' רס, ותורת היולדת (תשע"ו) פרק נ הערה ב, שאישה המניקה פעם אחת ביום דינה כמניקה הפטורה מהצום, ועיין שו"ת עולת יצחק (רצאבי) חלק א סימן סה, שחולק, והגר"מ אריאל שליט"א כתב שאף אישה שמניקה פעם אחת ביום, אם התענית גורמת לה למיעוט החלב, אין היא צריכה להתענות. ועיין חזון עובדיה עמ' סב, שהאחרונים נחלקו אם מניקה פטורה מהצום רק כאשר היא מניקה בפועל, או כל עשרים וארבעה חודשים שאחרי הלידה, ועיין שם שהכריע שתתענה, ואם מרגישה חולשה יש לה צער להמשיך בתעניתה, תפסיק את התענית, ועיין אשרי האיש פרק סד סעיף ג, שכתב כעין זה, והגר"מ אריאל שליט"א כתב לנו שבימינו, שנשים מתחזקות לפני שעברו עשרים וארבעה חודשים מהלידה, אין לפוטורן מהצום בכל עשרים וארבעה החודשים שאחרי הלידה אם אינן מניקות, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כד סעיף לה, וירושלים במועדיה בין המצרים עמ' קעז, שכתבו כעין זה. ועיין חזון עובדיה תעניות עמ' סב.

30. רמ"א תקנ א, ומשנ"ב שם. ועיין שדי חמד אסיפת דינים מערכת בין המצרים סימן א אות י, ואשרי האיש פרק סד סעיף ג, שמעוברת או מניקה שידעת שהצום יגרום לה חולשה, פטורה מהצום מיד, ואין היא צריכה להתחיל לצום ולהמתין עד שתיחלש, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כד סעיף לח, שחולק.

להתמעטות החלב, ויחסר לתינוקן חלב³¹.

יש סוברים שבזמננו, שירדה חולשה לעולם, נשים מעוברות ומניקות הן חלשות, והן פטורות מהצום גם למנהג יוצאי אשכנז³². ויש חולקים וסוברים שהדבר תלוי בהרגשתה האישית של המעוברת או המניקה – אם היא מרגישה טוב עליה לצום, ואם היא אינה מרגישה בטוב, אינה צריכה לצום³³, וכן הלכה³⁴.

כאמור, המנהג שמעוברות ומניקות שאינן חלשות מתענות התקבל בארצות אשכנז, אך בארצות ספרד, מעוברות ומניקות נהגו שלא להתענות כפי עיקר הדין, ולכן מעוברות ומניקות יוצאות ספרד אינן צריכות לצום, גם אם הן אינן חלשות³⁵.

תענית ליולדת

יולדת בשלושים הימים הראשונים לאחרי לידתה, פטורה מהתענית אף אם אינה מניקה, כיוון שרושם הלידה עדיין ניכר בגופה והיא חלושה מחמת הלידה³⁶.

הפטורים מהתענית מותרים לאכול כבר מהבוקר³⁷, אך יאכלו מאכלים

31. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין דעת תורה למהרש"ם תקנ ד"ה שמצטערות, שכתב כעין זה.

32. תורת היולדת (תשע"ו) עמ' שטו הערה ב, בשם הגר"ם שטרנבוך שליט"א: "כן שמעתי מגדולי עולם", עיין ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' קעז-קעה, עיין חזון עובדיה עמ' נח. ועיין פסקי תשובות תקנ א.

33. קרא עלי' מועד פרק א הערות הגר"ח קנייבסקי הערה א, בשם החזון איש, קובץ מבית לוי יג עמ' יז, בשם הגר"ש וזנר.

34. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

35. חזון עובדיה עמ' נז. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כד סעיף לח, שכיום נהגו שנשים מעוברות ומניקות מתחילות לצום, ואם אינן מרגישות בטוב, הן מפסיקות לצום, ועיין חזון עובדיה עמ' נז, שחולק וסובר שמעוברות ומניקות אינן רשאיות להחמיר על עצמן ולהתענות.

36. עיין שו"ע תקנד ו, ומשנ"ב שם. ועיין ביאור הלכה תרי"ז ד, שדין אישה שהפילה כדין יולדת.

37. שו"ת אבני נזר אורח חיים סימן תקמ, חזון עובדיה עמ' נט, אשרי האיש פרק סד סעיף ה. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כד סעיף לח, שחולק וסובר שגם הפטורים מהצום יתחילו לצום מעט, וכשלא יחושו בטוב, יאכלו וישתו.

פשוטים כדי להשתתף בצער הציבור³⁸.

בליעת גלולה לרפואה

אדם הצריך לבלוע גלולה כדי שלא יחלה, כגון אדם שסבל מדלקת והחלים, אך הוא צריך להמשיך ולקחת אנטיביוטיקה כדי שהדלקת לא תתפרץ שוב, יבלע את הגלולה ללא מים. ואם אין באפשרותו לבלוע את הגלולה ללא מים, ישתה מעט מים כדי לבלוע את הגלולה³⁹.

אדם בריא הזקוק לאכילה או לשתייה כדי שלא יחלה

אדם **בריא**, הזקוק לאכילה או לשתייה כדי שלא יחלה, רשאי לאכול או לשתות כפי הנדרש כדי שלא יחלה, אך יאכל וישתה 'לשיעורין'⁴⁰. אכילה או שתייה לשיעורין הן אכילה או שתייה של שיעור מועט של אוכל או שתייה (כ-40 סמ"ק שתייה או 30 סמ"ק מזון), ולאחריהן המתנה של תשע דקות, ושוב שתייה או אכילה של שיעור מועט, וחוזר חלילה; כפי הנצרך כדי שלא להגיע למצב של חולי⁴¹. בשונה מחולָה, שחובת התענית אינה חלה עליו ומותר לו לאכול כהרגלו, על אדם בריא חלה חובת התענית, והיתר אכילתו

38. משנ"ב תקנ ה. ועיין משנ"ב תקסה יד, שאדם הפטור מהתענית והסובבים אותו אינם יודעים זאת, לא יאכל בפניהם שלא ילמדו ממנו לזלזל בתענית.

39. עיין נשמת אברהם סימן תקנד ס"ק ז, בשם הגרש"ז אוירבך. ועיין אשרי האיש פרק סז סעיף ט, ואור לציון חלק ג פרק כט שאלה יא, וירושלים במועדיה בין המצרים עמ' קעה, שבמצב זה יש לפגום את המים בשיעור כזה שרוב בני אדם יימנעו משתייתם, כגון על ידי נתינת כמות גדולה של תמצית תה בהם או על ידי עירוב חומץ בהם, ועיין אשרי האיש שם, שאדם שאינו יכול לבלוע את התרופה בעזרת מים פגומים, יבלע אותה בעזרת מעט מים רגילים. ועיין חזון עובדיה עמ' ל.

40. הליכות שלמה פרק יג סעיף ה, פסקי תשובות תקנ הערה 29, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין הצבא כהלכה פרק יח סעיף ד, בשם הגרש"ז אוירבך, שחייל הנמצא בעמדת שמירה במקום חם, ועלול להתייבש אם לא ישתה מים כל היום, רשאי לאכול ולשתות כדרכו, ועיין ילקוט יוסף ארבע תעניות (תש"פ) סימן תקנ סעיפים יב-יג עמ' נז-נח, שחולק וסובר שישתה לשיעורין.

41. עיין פסקי תשובות סימן תריח אות י. ועיין שם, שכאשר יש צורך, אפשר להקטין את מרווח הזמן בין אכילה לאכילה ובין שתייה לשתייה לפי הצורך.

הוא רק כדי למנוע מעצמו מחלה. לכן עליו לאכול או לשתות כפי ההכרח, ולעשות זאת לשיעורין, כדי למעט באיסור עד כמה שניתן.

עבודה לשכיר בתענית

שכיר העובד אצל אדם אחר והעבודה תוך כדי צום גורמת לו חולשה שמקשה עליו לתפקד, רשאי לעבוד ביום התענית אם היעדרותו מהעבודה תגרום למעסיקו הפסד, ויאכל וישתה לשיעורין כפי הצורך כדי שלא ייחלש⁴².

אכילה ושתייה קודם עלות השחר

כאמור לעיל, מצד הדין התענית הייתה צריכה להתחיל כבר מהלילה, כפי שהשבתות והמועדים מתחילים בלילה, אך בשלוש התעניות מתחילה התענית בעלות השחר, כיוון שחובת התענית מבוססת על החובה שקיבלו ישראל על עצמם להתענות בימים אלו, ובשעה שקיבלו זאת על עצמם, הם קיבלו שהתענית תתחיל ביום⁴³.

חובת התענית אינה חלה בלילה, רק אם היה בדעת האדם לאכול או לשתות במשך הלילה, אך אם אדם הלך לישון שינת קבע והתעורר במשך הלילה, אין הוא רשאי לאכול ולשתות⁴⁴. זאת כיוון שבהליכתו לישון הוא הסיח את

42. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קיד, שחולק וסובר שיעבוד כהרגלו, ומשעה שירגיש חלש יותר מאדם רגיל המתענה, יאכל וישתה, כיוון שאדם חלש נחשב חולה הפטור מהצום, ועיין שם, שהוא הדין לאדם העוסק בדבר מצווה, ועיסוקו במצווה יביא אותו לידי חולשה - שיעסוק במצווה, וכשייחלש - יאכל וישתה. ועיין חוט שני שבת חלק ד עמ' רס, וירושלים במועדיה בין המצרים עמ' קעו, בשם הגר"ש ווזנר, וילקוט יוסף (תש"פ) סימן תקנ סעיפים יב-ג עמ' נז-נד.

43. שו"ע סימן תקנ סעיף ב וסימן תקסד סעיף א, ומשנ"ב תקנ ו. ועיין חזון עובדיה עמ' יב, ואור לציון חלק ג פרק לא הערה ב, שזמן עלות השחר הוא שבעים ושתיים דקות לפני הנץ החמה, ועיין אור לציון שם, שטוב להחמיר ולחשוש לדעות שזמן עלות השחר הוא תשעים דקות לפני הנץ החמה.

44. שו"ע תקסד א, חזון עובדיה עמ' ט, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כד סעיף מז. ועיין משנ"ב תקסד ג, ששינה שאינה על מיטה יכולה גם היא להיחשב שינת קבע. ועיין ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' קעד, ששינה של חצי שעה היא שנת קבע.

דעתו מאכילה ומשתייה, ובמצב זה התענית חלה כבר בלילה, כפי שהיה צריך להיות מעיקר הדין⁴⁵.

יוצאי אשכנז מקלים מעט בדין זה. למנהגם אדם שהלך לישון שינת קבע והתעורר לפני עלות השחר אינו רשאי לאכול, אך הוא רשאי לשתות, כיוון שאדם המתעורר תוך כדי הלילה ושותה זהו מצב מצוי, ולכן הליכתו לישון אינה נחשבת הסחת דעתו משתייה⁴⁶.

אדם שהולך לישון שינת קבע ורוצה לאכול או לשתות במשך הלילה, יכול להתנות לפני הליכתו לישון שבדעתו לאכול או לשתות במשך הלילה, ואז יהיה מותר לו לאכול ולשתות עד עלות השחר לדעת כולם⁴⁷.

שטיפת הפה וצחצוח שיניים בתענית

כאשר קמים בבוקר, אין לשטוף את הפה במים ולפלוט את המים החוצה⁴⁸ כיוון שיש לחשוש שאדם יבלע מעט מן המים תוך כדי שטיפת הפה⁴⁹. כאשר

45. עיין ריטב"א תענית יב א ד"ה ואיכא, ור"ן תענית ד א (בדפי הרי"ף) ד"ה ירושלמי, ושער הציון תקסה ח.

46. רמ"א תקסד א, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תקסד ו, שיוצא אשכנז שבדעתו לקום משנתו ולשתות לפני עלות השחר, ראוי שיחשוש לדעת השלחן ערוך ויאמר לפני הליכתו לישון שבדעתו לשתות במשך הלילה (כמבואר להלן). ועיין חזון עובדיה עמ' יא, שיוצא ספרד המקל בשעת הדחק כדעת הרמ"א, יש לו על מי לסמוך.

47. שו"ע תקסד א. ועיין אור לציון חלק ג פרק לא שאלה ב, שצריך לומר כן בפה, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כד סעיף מו, שחולק וסובר שדי לחשוב כן, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין משנ"ב פט כח, שלפי הזוהר אדם שקם משנתו לאחר חצות הלילה, אינו רשאי לאכול אכילה שאינה נצרכת לחיזוק הגוף, ועיין משנ"ב שם, שלכתחילה נכון להיזהר בזה, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כד סעיף סז, שיש לחוש לדברי הזוהר, ואין לאכול לפני עלות השחר אלא אם כן האכילה חיונית ובלעדיה האדם לא יוכל לצום, ועיין חזון עובדיה עמ' י, שחולק וסובר שאין צריך לחשוש לדברי הזוהר, כיוון שדבריו סותרים את דברי הפוסקים. ועיין שו"ע פט ה, ומשנ"ב שם, שבחצי שעה הסמוכה לעלות השחר אסור להתחיל לאכול סעודת קבע, שמא אדם ימשך בסעודה וישכח להתפלל, ועיין אשי ישראל פרק יג הערה עא, בשם הגר"י נויבירט והגר"ח קנייבסקי, שאיסור זה נאמר גם בחצי שעה הסמוכה לתענית ציבור, ועיין שו"ת שבט הלוי חלק יא סימן קלח, וקובץ שמוש חכמים גיליון ח עמ' קכה, בשם הגר"ש אלישיב, שחולקים וסוברים שאיסור זה לא נאמר בחצי שעה הסמוכה לתענית ציבור, כיוון שבזמן עלות השחר חלה חובת התענית ואין חשש שאדם ימשך בסעודה בזמן זה, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

48. עיין שו"ע תקסד ג, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כד סעיף לג. ועיין כף החיים תקסד יג.

49. לבוש תקסד ג.

יש לאדם צער מכך שאינו יכול לשטוף את פיו, מותר לו לשטוף את הפה, אך יש להקפיד להטות את הראש למטה, כדי שהמים לא ייבלעו בטעות, ולפלוט מהפה את כל המים⁵⁰.

מותר לנקות את הפה עם משחת שיניים ללא שימוש במים כדי למנוע ריח לא נעים, וזאת אף כאשר מניעת הניקוי אינה כרוכה בצער, כיוון שמשחת השיניים אינה ראויה לאכילה⁵¹. וכן מותר לשטוף את הפה במי פה שאינם ראויים לשתייה⁵².

רחיצת הגוף במים חמים בתענית

יוצאי אשכנז נוהגים שלא לרחוץ את כל הגוף במים חמים⁵³. רחיצה במים קרים או במים פושרים איננה כלולה במנהג, והיא מותרת לצורך⁵⁴, אך לא לשם תענוג⁵⁵.

50. משנ"ב תקסז יא. ועיין חזון עובדיה עמ' כח, שמקל כן במקום צורך (אף ללא צער), ובלבד שישטוף את הפה בכמות מים הקטנה מרביעית. ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תקסז יא, בשם הגר"מ מזוז שליט"א, שמותר לעבור טיפול שיניים בתענית, אף שבסיום הטיפול שוטפים את הפה, שכן אין חשש שאדם יבלע את המים, כיוון שהם מלוכלכים בדם ובשאריות חומרי הטיפול.

51. שו"ת מנחת יצחק חלק ד סימן קט.

52. אשרי האיש פרק סז סעיף ח.

53. שער הציון תקנ ח. ועיין חזון עובדיה עמ' כא, ומשנ"ב עם הערות איש מצליח סימן תקנ הערה 8, שיוצאי ספרד אינם נוהגים כן. ועיין משנ"ב תקנ ו, שבערב שבת אין להחמיר בכך משום כבוד השבת, ועיין חזון עובדיה עמ' כב, שלמנהג יוצאי אשכנז מותר לאישה לרחוץ גופה במים חמים לצורך טבילה. ועיין אור לציון חלק ג פרק כה הערה א ד"ה ואולם, שראוי שלא להסתפר בתענית.

54. ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' קעט.

55. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין ירושלים במועדיה עמ' קעט, שאין לרחוץ בים לשם תענוג.

פרק לח

הוספות ושינויים בתפילות התעניות

אמירת "עננו"

בימי התענית, מוסיפים בתפילה כמה קטעים של בקשות ותחנונים. בתפילת עמידה בברכת "שומע תפילה", אומרים "עננו ה' עננו ביום צום תעניתנו וכו'".¹ זאת משום שברכת "שומע תפילה" היא ברכה כללית שאפשר להוסיף בה תפילות שונות, וכן סיומה של ברכה זו – "ברוך אתה ה' שומע תפילה", מתאים לתפילת "עננו", שמבקשים בה שתפילותינו תתקבלנה.²

יוצאי ספרד אומרים "עננו" בתפילת שחרית ובתפילת מנחה,³ ויוצאי אשכנז אומרים "עננו" רק בתפילת מנחה, מחשש שמא במשך היום יצטרך האדם לאכול, ויתברר למפרע שמה שאמר בתפילת שחרית "ביום צום תעניתנו", לא היה נכון. בתפילת מנחה אין חוששים לזה, כיוון שאפילו אם יזדקק לאכול אחרי תפילת מנחה, הרי התענה עד חצות, ותענית עד חצות יכולה להיקרא צום.⁴

1. שו"ע תקסה א. ועיין שו"ע תקסה ב, שאדם ששכח לומר "עננו" בשומע תפילה, יאמר "עננו" באלוקי נצור.
2. עיין רש"י תענית יג ב ד"ה בשומע, ורמ"א תקסב א.
3. שו"ע תקסה ג. ועיין שו"ע שם, ומשנ"ב שם ט, שלדעת השו"ע אומרים "עננו" גם בתפילת ערבית, משום שהתענית מתחילה מהלילה (עיין לעיל פרק לז שאדם שישן שנית קבע בלילה, אינו רשאי לאכול בקומו אף קודם עלות השחר), ועיין כף החיים תקסה יז, וחזון עובדיה עמ' עג, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כד סעיף טו, שמנהג יוצאי ספרד שלא לומר "עננו" בערבית, ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תקסה ח, ולוח דינים ומנהגים אהבת שלום (תשפ"א) עמ' 79, שיש מיוצאי ספרד שאומרים "עננו" בתפילת ערבית, ועיין עטרת אבות (סוסיסה) חלק ב עמ' שעט, וסידור אבותינו עמ' 320, שכן הוא מנהג מרוקו.
4. עיין רמ"א תקסה ג, ומשנ"ב שם.

אמנם גם למנהג יוצאי אשכנז, שליח הציבור אומר "עננו" בחזרת הש"ץ כבר בתפילת שחרית, כיוון שאף אם הוא יזדקק לאכול, תפילתו היא תפילת הציבור, ואין חוששים שכל הציבור יזדקק לאכול במשך התענית⁵. בדבר נוסף שונה דינו של שליח הציבור מדין היחיד: בכך שהוא אומר את תפילת "עננו" בחזרת הש"ץ כברכה בפני עצמה אחרי ברכת "גואל ישראל", ולא כמו היחיד, שאומר "עננו" בברכת "שומע תפילה"⁶. הטעם לכך הוא שחכמים לא רצו להוסיף בתפילת היחיד ברכה, ולשנות את מספר הברכות שתיקנו אנשי כנסת הגדולה, שכן היו לאנשי כנסת הגדולה בזה כוונות עליונות. רק בתפילת הציבור, שאיננה התפילה הבסיסית, הוסיפו חכמים עוד ברכה וחרגו ממספר הברכות שתיקנו אנשי כנסת הגדולה. תפילת הציבור היא גם תפילה חשובה יותר, ולכן ראוי להוסיף בה ברכה⁷. הטעם לכך שהסמיכו את תפילת "עננו" לברכת "גואל ישראל" בתפילת הציבור הוא שבספר תהלים, הפסוק "ה' צוּרֵי וְגֹאֲלֵי" סמוך לפסוק "עֲנֵךְ ה' בְּיוֹם צָרָה", ובתפילת "עננו" אנו מתפללים להיושע מהצרות שאנו מצויים בהן⁸.

אדם שאינו מתענה כגון חולה, לא יאמר "עננו", כיוון שתפילת "עננו" היא תפילה מיוחדת לימי תענית, ויום זה אינו יום תענית עבורו⁹. וכן שליח ציבור לא יאמר את ברכת "עננו" בחזרת הש"ץ כאשר אין בציבור לפחות שישה

5. שו"ע תקסה ג, ומשנ"ב שם.

6. שו"ע תקסו א.

7. עיין תענית יג ב, ורש"י שם ד"ה וכי יחיד, ותוס' ברכות כא ב ד"ה עד.

8. משנ"ב תקסו א.

9. באור הלכה תקסה א ד"ה בין, כף החיים תקסה ו, חזון עובדיה עמ' עו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כד סעיף כ. ועיין חזון עובדיה שם, ואשרי האיש פרק סז סעיף כג, שאדם שאכל לשיעורין יכול לומר "עננו". ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ח סימן קלא ד"ה ואומר, בדעת משנ"ב תקסח ג, שאדם ששכח ואכל בתענית ציבור, יכול לומר "עננו", ויאמר "עננו ביום צום התענית הזה" (ולא: "ביום צום תעניתנו"), וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין חזון עובדיה שם, שחולק וסובר שאדם ששכח ואכל יותר משיעור כותבת (תמר גדול, כ-30 סמ"ק) אינו יכול לומר "עננו". ועיין שו"ת שבט הלוי שם ד"ה ולמסקנא, שקטן שאינו מתענה לא יאמר "עננו", ועיין ילקוט יוסף (תשע"ט) עמ' קכה, שחולק, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שיאמר "עננו ביום צום התענית הזה".

10. מאמר מרדכי תקסה א.

אנשים שמתענים¹¹, אלא יאמר "עננו" ב"שומע תפילה"¹².

סליחות וקריאת התורה

בתפילת שחרית אומרים סליחות לאחר חזרת הש"ץ¹³, משום שהתענית נועדה לתשובה¹⁴, ויוצאי אשכנז אומרים גם "אבינו מלכנו"¹⁵. לאחר מכן אומרים תחנון, קוראים בתורה את פרשת "וַיַּחַל מֹשֶׁה"¹⁶, שיש בה את תפילת משה רבנו על עם ישראל לאחר חטא העגל, ומוזכרים בה גם שלוש-עשרה מידות הרחמים של ה', וממשיכים בתפילה כרגיל.

קריאת התורה בתענית תוקנה למתענים, לכן צריך שיהיו בציבור המתפללים לפחות שישה אנשים שמתענים כדי שניתן יהיה לקרוא בתורה¹⁷, ויש להעלות לתורה רק אנשים שמתענים¹⁸. כאשר אין בציבור המתפללים שישה מתענים, והתענית חלה ביום שני או ביום חמישי, יש לקרוא בתפילת שחרית את הקריאה הרגילה שרגילים לקרוא בימי שני וחמישי¹⁹.

11. עיין שו"ע תקסו ג, שכדי לומר את ברכת "עננו" בחזרת הש"ץ צריך שיהיו עשרה מתענים, ועיין משנ"ב תקסו יד, בשם מהר"ם בן חביב, שדברי השו"ע אמורים בתענית שקיבלו עליהם מחמת צרה, אבל בתענית ציבור שקבעו חז"ל די בשבעה מתענים, ועיין שער הציון תקסו טו, שהאליה רבה והפרי מגדים חולקים וסוברים שגם בתענית ציבור צריך עשרה מתענים, ועיין שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קיג, וציץ אליעזר חלק יד סימן נו א, שנוהגים כמהר"ם בן חביב, ועיין חזון עובדיה עמ' פ, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כד סעיף יט, ומנחת יצחק חלק א סימן סה, ואשרי האיש פרק סז סעיף יט, שדי בשישה מתענים, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

12. משנ"ב תקסו יג.

13. שו"ע תקסו ד, ומשנ"ב שם.

14. שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן רח ד"ה מ"מ.

15. ערוך השלחן תקסו ח.

16. שמות לב יא.

17. עיין משנ"ב תקסו יד, ופסקי תשובות תקסו ה-ו.

18. שו"ע תקסו ו. ועיין משנ"ב שם כ, שאין להעלות לתורה אדם שמתענה אם אין בדעתו להשלים את התענית. ועיין שו"ע שם, ומשנ"ב שם כא, וחזון עובדיה עמ' קט, שכהן או לוי שאינם מתענים, יצאו מבית הכנסת בזמן שאמורים להעלותם לתורה, כדי שלא יטעו לחשוב שנמנעים מהעלאתם לתורה בגלל שיש פגם בייחוסם. ועיין משנ"ב שם כא, שאדם שאינו מתענה והעלו אותו לתורה, אם העלוהו בשחרית והתענית חלה ביום שני או ביום חמישי, יעלה לתורה, ואם התענית חלה ביום אחר או שהעלוהו לתורה במנחה, לא יעלה, ואם גילוי העובדה שאינו מתענה תגרום לחילול השם, יעלה לתורה ויסמוך על הפוסקים המתירים לאדם שאינו מתענה לעלות לתורה.

19. הליכות שלמה הלכות תעניות פרק יג סעיף יב, הגר"ש אלישיב בשו"ת ישא יוסף אורח חיים

בתפילת מנחה קוראים בתורה שוב את פרשת "ויחל משה", ויוצאי אשכנז קוראים גם את הפטרת "דרשו ה' בהמצאו"²⁰, העוסקת בענייני תשובה, כדי לעזור את הציבור לשוב בתשובה²¹.

ברכת כהנים במנחה

כאשר מתפללים תפילת מנחה סמוך לשקיעה, הכהנים אומרים בחזרת השי"ץ ברכת כהנים. הטעם לכך הוא שמעיקר הדין, ראוי היה לומר ברכת כהנים בתפילת מנחה בכל ימות השנה; אלא שאין נוהגים כן, משום שכהן ששתה יין אינו רשאי לישא את כפיו, וחכמים חששו שהכהנים לא יתנו דעתם לכך ויאמרו את ברכת כהנים לאחר שתיית יין. אך בתענית ציבור חשש זה אינו קיים, ולכן ניתן לומר ברכת כהנים במנחה²².

חלק ב סימן קלח, בצל החכמה חלק א סימן ב, שונה הלכות תקסו ח, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין שו"ת אמרי יושר חלק ב סימן קכד אות ב, ושו"ת רבבות אפרים חלק ו סימן רצד, שחולקים וסוברים שאין לקרוא את הקריאה הרגילה לימי שני וחמישי.

20. ישעיהו נה ו.

21. רמ"א תקסו א, וערוך השולחן תקסו ג. ועיין תוספות מגילה כא א ד"ה הקורא, שהטעם לכך שקוראים את הפטרה בתפילת מנחה הוא משום שנוהגים לתת צדקה סמוך למנחה, ובהפטרה קוראים את הפסוק "שִׁמְרוּ קִשְׁפֹּט וְעֵשׂוּ צְדָקָה" (ישעיהו נו א), ועיין ערוך השולחן תקסו ג. טעם נוסף, שהזמן העיקרי לאמירת וידי בתענית הוא בסוף היום, לכן קוראים בזמן זה מדברי הנביאים המעוררים לחזור בתשובה. ועיין כף החיים תקסו י, שיוצאי ספרד אינם נוהגים לקרוא הפטרה במנחה. ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רמח, וחזון עובדיה עמ' קג, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כד סעיף ל, שיוצא ספרד המתפלל עם יוצאי אשכנז והעלוהו לעליית שלישי, רשאי לקרוא את הפטרה ולברך את ברכות הפטרה, ועיין ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' קפד, שלכתחילה אין להעלותו לעליית שלישי.

22. שו"ע קכט א, ומשנ"ב שם. ועיין חזון עובדיה עמ' צח, שדי בשישה מתענים כדי לומר ברכת כהנים, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין פרי מגדים אשל אברהם תקסו יא, שצריך עשרה מתענים, ועיין אשי ישראל (פיופר) פרק מד סוף הערה פז, שלסוברים שדי בשישה מתענים כדי לומר "עננו", די בהם כדי לומר ברכת כהנים, ועיין לעיל הערה 11. ועיין כף החיים קכט ה, וחזון עובדיה תעניות עמ' צח, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כד סעיף כג, שכהן שאינו מתענה, לא יישא את כפיו, ועיין לוח לארץ ישראל (טוקצ'ניסקי) דיני צום גדליה, שחולק וסובר שאם אין כהן אחר מלבדו, יאמר ברכת כהנים ויסמוך על הסוברים שכהן שאינו מתענה יכול לומר ברכת כהנים, ועיין הליכות שלמה הלכות תפילה פרק י סעיף יג, שיש להקל כן גם כאשר ישנו רק כהן אחד שמתענה, כיוון שיש סוברים שקיום מצוות ברכת כהנים מהתורה הוא בשני כהנים, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א (ובלבד שהכהן לא שתה משקה משֶׁבֶר), ועיין ואני אברכם (פאק) פרק יב הערה 62, בשם הגר"י אלשייב, שחולק וסובר שכהן שאינו מתענה רשאי לומר ברכת כהנים

הטעם לכך שדין זה נאמר רק בתפילת מנחה הסמוכה לשקיעה הוא חששם של חכמים שאנשים יטעו, ומכך שאומרים ברכת כהנים במנחה בתענית הם ילמדו שניתן לומר ברכת כהנים גם ביום רגיל, ולכן גזרו שלא לומר ברכת כהנים בתענית בתפילת מנחה הדומה לתפילת מנחה הנאמרת בכל השנה. בזמן חז"ל נהגו להתפלל מנחה בשעה מוקדמת בכל ימות השנה, ולכן הם קבעו כי בתפילת מנחה בשעה מוקדמת בתענית, אין אומרים ברכת כהנים, אך בתפילת מנחה הסמוכה לשקיעה בתענית, אומרים ברכת כהנים, שכן היא אינה דומה לתפילת מנחה הנאמרת בכל ימות השנה, אלא לתפילת נעילה שדרך לאומרה סמוך לשקיעה²³.

בימינו השתנו הרגלי זמן התפילה, ורבים מתפללים מנחה סמוך לשקיעה בכל ימות השנה, אך תקנת חכמים לומר ברכת כהנים רק במנחה הסמוכה לשקיעה נשארת בתוקפה²⁴.

למנהג יוצאי אשכנז, תפילת מנחה הנאמרת בזמן 'מנחה קטנה' (שעתיים וחצי זמניות לפני צאת הכוכבים) היא תפילה הסמוכה לשקיעה, ואומרים בה ברכת כהנים²⁵. ולמנהג יוצאי ספרד, רק תפילה הנאמרת בחצי השעה

בכל מצב.

23. שו"ע קכט א, ומשנ"ב שם. ועיין חזון עובדיה עמ' צד, שבמנחה שאינה סמוכה לשקיעה גם אין לומר "אלוקינו ואלוקי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת בתורה וכו'", ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי) דיני צום גדליה, שחולק וסובר שיש לומר "אלוקינו ואלוקי אבותינו וכו'", ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) דיני צום גדליה, שכן מנהג יוצאי אשכנז, ועיין משנ"ב קכט י.

24. שו"ת שבט הלוי חלק ח סימן כג אות ד.

25. הליכות שלמה הלכות תפילה פרק י דבר הלכה כא, ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' קפב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שזמן מנחה קטנה לעניין זה הוא שעתיים וחצי זמניות לפני צאת הכוכבים (ולא לפני השקיעה). ועיין לוח לארץ ישראל (טוקצינסקי) דיני צום גדליה, שחולק וסובר שרק תפילה הנאמרת בזמן פלג המנחה נחשבת תפילה הסמוכה לשקיעה ואומרים בה ברכת כהנים, ועיין אשרי האיש פרק סז סעיף כו, כעין זה. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה סעיף כג, וחזון עובדיה עמ' צד, שהזמן הקובע אם אפשר לומר ברכת כהנים הוא הזמן שבו הכהנים אומרים את ברכת כהנים, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין זה השלחן לגר"ש דבליצקי חלק ב עמ' לא ד"ה לדידן, שחולק וסובר שהזמן הקובע הוא הזמן שבו מתחילים את תפילת הלחש (עיין לוח ההלכות והמנהגים תשפ"ג דיני צום גדליה עמ' 77). ועיין דינים והנהגות סמ"ח החזון איש פרק כ אות א, שלדעת החזון איש יש לומר ברכת כהנים גם במנחה גדולה.

הסמוכה לשקיעה היא תפילה הסמוכה לשקיעה, ורק בה אומרים ברכת כהנים²⁶.

נתינת צדקה

נוהגים לתת צדקה בתפילת מנחה²⁷, כיוון שתכלית הצום היא להתחזק במעשים טובים²⁸, ובמיוחד במצוות שבין אדם לחברו²⁹.

הפיכת הצומות לששון ולשמחה

בספר זכריה נאמר כי בימות המשיח יתבטלו ארבעת הצומות, ולא עוד אלא שהם ייהפכו לימים טובים ולימי ששון ושמחה: "צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמגידים טובים"³⁰. צום הרביעי הוא י"ז בתמוז, החל בחודש הרביעי למניין החודשים מניסן; צום החמישי הוא תשעה באב, צום השביעי הוא צום גדליה, וצום העשירי הוא עשרה בטבת. אפשר להבין את דברי זכריה בדבר ביטולם של הצומות הללו, כי כיוון שסיבת הצום תתבטל בעתיד והמקדש ייבנה, יתבטל גם הצום עצמו. אך קשה יותר להבין מדוע יהפכו דווקא ימים אלו לימי ששון ושמחה?

תשובה לכך אפשר למצוא בדברי החת"ם סופר, המבאר כי עצם ההתעוררות של ישראל לאבלות על חורבן המקדש בימים אלו, בבכי, בתפילה, בצום

26. בן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה סעיף כג, כף החיים קכט ז, חזון עובדיה עמ' צד, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כד סעיף כב. ועיין אור לציון חלק ב פרק ח שאלה יב, שחולק וסובר שתפילת מנחה הנאמרת מזמן פלג המנחה נחשבת תפילה הסמוכה לשקיעה, ועיין בן איש חי שם, וחזון עובדיה שם, והלכות חגים לגר"ם אליהו שם, שהנוהגים לומר ברכת כהנים מפלג המנחה יש להם על מי לסמוך.

27. משנ"ב תקסו יב. ועיין שם, שיש הנוהגים לשער את שווי האוכל שאדם היה אוכל ביום התענית אילו לא התענה, ולתת סכום זה לצדקה.

28. מאירי ברכות ו ב.

29. עיין ישעיהו פרק נח, ומאהלי תורה חלק ב סימן קפא עמ' 266.

30. זכריה ח יט. עיין ראש השנה יח ב, ורמב"ם תעניות ה יט. ועיין שיחות הרב צבי יהודה (תשע"ג) זכריה ב עמ' 300, ושו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן עד, ומאהלי תורה חלק ב סימן קפא.

ובתענית – היא עצמה נחמה ושמחה גדולה מאוד³¹. אילו היה המקדש כמת שאין לו תקומה חלילה – היה זכרונו נמחה מליבנו, ולא היינו מתעוררים לבקשו אף אחר מאות ואלפי שנים של חורבן. אך כיוון שהמקדש עתיד להיבנות, חי זיכרונו גם בליבנו, ואנו צמים ומבקשים את תיקונו. אם כן, האמונה כי עתיד המקדש להיבנות, ותחושת החיסרון העצום שבהיעדרו – הן שגורמות לנו לפעול לבניינו: אילו היינו מתייאשים חלילה מבניינו, לא היינו צמים ועושים תשובה ומתאמצים לתקן את הדרוש תיקון; ואם חסרונו של המקדש לא היה מעורר צער בליבנו חלילה, ולא היינו מתאבלים על חורבנו, לא היינו מוצאים בקרבנו את הכוחות לפעול לבניינו. נמצא כי הערובה לבניין המקדש היא דווקא ימי הצומות הללו – דווקא בזיכרון המקדש, בצום, בבכי ובאבל על חורבנו טמונה תקוות הגאולה והנחמה. דווקא ימים אלו הם שיביאו לגאולה ולישועה, ולכן עתידים הם להיהפך לימים טובים ולימי שמחה.

31. עיין חידושי חתם סופר בבא בתרא ס ב ד"ה ואמנם, ודרשות חתם סופר חלק א דרוש לח' טבת דף צז ב ד"ה ויתן, וחלק ג דרוש לז' באב עמוד 79.

בין המצרים

מבוא

חסרון המקדש

עד לפני כשני דורות כל יהודי היה חש במציאות היום-יומית מהי גלות. סכנה, השפלה ועוני היו מנת חלקו של עם ישראל רוב תקופת הגלות. בחסדי ה', זכינו בימינו לחזור לארץ ישראל ולהקים בה מדינה יהודית, ועל כן יכול יהודי לשאול את עצמו – מה חסר לנו בכך שבית המקדש חרב?! ברוך ה' אנו חיים בבטחה, יש לנו צבא חזק, מצבנו הכלכלי טוב וביכולתנו לקיים חיים יהודיים כמעט מלאים – ללמוד תורה ולהתפלל, לקיים מצוות ולגמול חסדים, ואפילו לקיים את מצוות יישוב הארץ. מדוע אפוא עלינו להתאבל על חסרון המקדש?!

כדי להשיב על כך יש להבין את המשמעות של חורבן בית המקדש. כאשר טיטוס החריב את בית המקדש, יצאה בת קול משמיים ואמרה: "היכל שרוף שרפת, קמח טחון טחנת¹". כלומר, אף שפיזית החריב טיטוס מקדש בנוי – באמת היה זה בניין חרב. בעקבות חטאי ישראל לא שרתה השכינה בבית המקדש, והוא איבד את משמעותו. שרפתו הייתה שרפת "היכל שרוף". מכך אנו למדים כי חורבן בית המקדש אינו רק חורבן המבנה – הבית שמקריבים בו קרבנות או בניין המבטא את כבודנו הלאומי, אלא מקום שהשכינה שורה בו וממנו מתפשטת ושורה בלב כל אדם מישראל, כמו שנאמר "וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנֵתִי בְּתוֹכָם"². לכן, כאשר בעקבות חטאי ישראל השכינה לא שרתה בבית המקדש, הוא איבד את משמעותו, ושרפתו הייתה כשרפת היכל שרוף. חורבן הבית הוא, אפוא, מְעַבֵּר לחיים ללא השראת שכינה.

1. ילקוט שמעוני מלכים ב רמז רנא.

2. שמות כה ח.

חיים ללא שכינה הם חיים ללא קדושה וללא קרבת אלוקים. חיים שבהם הנהגת ה' נסתרת, וקשה מאוד לחוש בקרבתו. "אמר רבי אלעזר: מיום שחרב בית המקדש נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמיים"³. אמנם ריחוק זה אינו מוחלט, וגם בגלות עם ישראל קשור לקב"ה, אבל הקשר חלש ודל, כפי שניתן לדבר עם אדם הנמצא מעבר לחומה, אך אי אפשר לראות אותו, לגעת בו ולחבקו.

כל מרחבי חיינו, הרוחניים והגשמיים, מושפעים מכך שאנו רחוקים מה'. אף שמצבנו היום טוב לאין ערוך ממה שהיה לפני כשני דורות, לצערנו קיים עדיין סבל רב בעולם. המקור לסבל זה הוא היעדר המקדש. מסופר במדרש על אישה שגרה בשכנות לרבן גמליאל ובנה הצעיר נפטר בדמי ימיו. מרוב צער הייתה בוכה בלילות, "והיה רבן גמליאל שומע את קולה, והיה נזכר חורבן בית המקדש, והיה בוכה עמה עד שנשרו ריסי עיניו"⁴. רבן גמליאל קישר בין האסון הפרטי של האישה לחורבן המקדש בידעו שזה המקור לכל סבל. הצרות והייסורים בעולם הזה הם תוצאת היעדר השכינה והריחוק של עם ישראל מה'⁵.

עלינו להצטער על כל סבל אנושי, אולם יש להבין כי צער וייסורים בצד הגשמי של החיים נובעים מהיעדר בצידם הרוחני, ועל החיסרון הזה עיקר צערנו וכאבנו. בית המקדש בבניינו היה המקום שבו נרקם הקשר בין הבורא לעולמו. הוא היה מקור הקדושה, הטהרה והדבקות בה'. ממנו התפשטו חיי קודש לעולם כולו, ושפע חכמה ונבואה חל על כל עם ישראל כפי שכתב הר"ן בדרשותיו⁶: "בזמן שבית המקדש היה קיים, היה המעון ההוא המקודש מקום מוכן לחול שפע הנבואה והחכמה, עד שבאמצעות המקום ההוא היה שופע על כל ישראל שפע נבואה וחכמה". ברגלים, כשעם ישראל היה עולה לראות את פני ה', היה כל אחד מישראל מגיע לדבקות עליונה בה', שמכוחה עבודת ה' שלו הייתה מתעלה ומתרוממת גם בשובו לביתו: "וכל המסתכל במקום הקדוש ההוא מיד נתלבש רוח טהרה וקדושה ומלך עליון ביופיו

3. ברכות לב ב.
 4. איכה רבה (וילנא) פרשה א אות כד.
 5. מקדש מרדכי חלק א עמ' שלא, בד קודש מועדים עמ' רנב, ילקוט יוסיף לקח שמות עמ' שמת.
 6. דרשות הר"ן דרוש ח.

תחזינה עיניו... ובבואו שמה, כשם שהשכינה רואה אותו כך הוא רואה פני השכינה, ומיד נעשה מושפע ומואצל ודבק בזיו שכינתו יתברך, מעין עולם הבא⁷. בבית המקדש היה כל יהודי זוכה לתשובה וכפרה שלמה על חטאיו – בקרבנות הבאים לכפר, ולקרבת ה' עילאית – בקרבנות שנועדו לקרב את האדם אל בוראו. שם הייתה מתקיימת עבודת הציבור, תמידים כסדרם ומוספים כהלכתם, וחיי הקודש היו מתפשטים על ידה למרחבי חייו של עם ישראל, ודרכו – לעולם ומלואו.

חיים של השראת שכינה אינם שינוי קטן ומקומי בחיי היחיד והאומה, אלא מהפכה שלמה. מצב רוחני זה מעצב ומרומם את חיי היחיד והאומה, והם מתעלים ונעשים קדושים יותר. הבניין הלאומי ומרכיביו – כביטחון, כלכלה, חקלאות ורווחה, הנבנים מכוח השראת שכינה – מקבלים ערך עליון. לימוד של אדם מישראל, תפילה, דקדוק הלכה, מידה טובה שמתקן, הארת פנים בין איש לאשתו ולבני ביתו – כל אלה אוצרים ערך גבוה ומשמעות עליונה יותר.

כעת אנו חסרים את כל אלו. כמובן, חסרים אנו את הנבואה, את הסנהדרין, את המלכות ואת העבודה במקדש. אבל גם חיי הרוח שבידינו לקיימם הם חלשים ורפויים. מצב טבעי הוא שתפילות ישראל נענות על ידי הקב"ה, כמו שנאמר: "כִּי מִי גוֹי גָדוֹל אֲשֶׁר לֹא אֱלֹהִים קְרִבִּים אֵלָיו פֶּה אֱלֹהֵינוּ בְּכָל קְרִיאָנוּ אֵלָיו"⁸. אך "מיום שחרב בית המקדש נגעלו שערי תפלה, שנאמר: גַּם כִּי אֲזַעַק וְאֲשַׁוֶּע שְׁתֵּם תִּפְלְתִי"⁹. תפילה היא מלשון "פתיל" שפירושו חיבור¹⁰, מכיוון שייעודה העליון של התפילה הוא הדבקות של האדם בה¹¹. מתוך דבקות האדם בה' על ידי התפילה, האדם מתעלה ובקשותיו מתמלאות. כאשר יש עיכוב בקבלת בקשותינו אנו למדים שיש מניעה ביכולתנו להידבק בקב"ה ולהתקשר אליו.

7. כלי יקר בראשית יג ז.

8. דברים ד ז.

9. ברכות לב ב.

10. רש"י במדבר יט טו.

11. עיין ליקוטי מוהר"ן תניינא תורה פד.

גם השגת התורה בזמן שבית המקדש חרב דלה לעומת השגתה בזמן שהמקדש עמד על מכונו והשכינה שרתה בישראל. במגילת איכה מתואר מצבם של ישראל בגלות, כאילו הם בלא תורה: "מִלְכָּה וְשָׂרִיָּה בְּגוֹיִם אֵין תּוֹרָה"¹². אמנם בתקופת הגלות התחברו החיבורים המרכזיים, המשנה והתלמוד הבבלי, שהם הכוח המעמיד של עם ישראל בכל שנות גלותו. אך לעומת מדרגת התורה השלמה שהתגלתה בזמן המקדש, נחשב מצבם של ישראל בגלות כאילו הם שרויים בלא תורה. בחסרון המקדש, לא רק שאיננו יכולים להבין את דברי התורה לעומקם ולאשורם, אלא שהמסוגלות לקלוט את האור הגנוז בתורה, להתעלות ולהתקדש על ידה, מוגבלת ומצומצמת.

קשה עד מאוד להבין ולצייר בדמיוננו מה הם חיים שהשראת השכינה במרכזם, כיוון שהם גדולים ונעלים מכל מה שיש באפשרותנו להבין ולצייר. הגאון מווילנה כותב שמצבו של עם ישראל בגלות הוא כמו מצב של אדם מת, שבשרו ועצמותיו נרקבו, ונשאר ממנו רק 'תרוד רקב' (כף עפר)¹³. כאשר רואים אדם שנפטר אפשר לשער איך היה נראה בחייו, אולם כשרואים 'תרוד רקב', אי אפשר לשער איך אותו אדם היה נראה כשהיה בחיים. הפער בין מציאותנו כיום למציאות השלמה של בית המקדש הוא כמו פער בין אדם חי ל'תרוד רקב': המציאות השלמה של בית המקדש כה גבוהה ורחוקה מאיתנו, שאיננו יכולים לשער כראוי מהם חיים שלמים שהשראת השכינה במרכזם¹⁴.

עם ישראל נוצר לתכלית גדולה ונשגבה – לחיות חיים שלמים של אומה בארצה מתוך השראת שכינה בבית המקדש, וכך להשפיע על העולם כולו ולתקנו במלכות שדי. בית המקדש הוא המקום שעל ידו אנו באים לתכליתנו ובו אנו מגיעים אל פסגת חיינו: "וְנִתְּתִי מְשַׁכְּנִי בְּתוֹכְכֶם... וְהִתְּלַכְּתִי בְּתוֹכְכֶם וְהִיִּיתִי לְכֶם לְאֱלֹקִים וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי לְעָם". בלא בית המקדש ובלא השראת שכינה, חיינו חסרים את עיקרם, ולכן חיינו ללא בית המקדש הם כמוות.

זיכרון המקדש, האבלות על חורבנו והציפייה לבניינו הם הנותנים לחיינו בהווה את משמעותם וערכם השלמים. בלעדם אנו עלולים לשכוח את עיקר

12. איכה ב ט.

13. ליקוטי הגר"א סוף ספרא דצניעותא דף לח א.

14. עיין שפת אמת פרשת דברים תר"ן ד"ה בפסוק רב.

מהותנו וייעודנו וחיינו בהווה יהיו חסרי ערך. ככל שנזכור את העבר ונתמלא כיסופים אל העתיד – גם ההווה החסר יהיה מכוון למטרתו – לבניין השראת השכינה בישראל.

הלכות ימי בין המצרים ותשעה באב נועדו להנכיח לנו את החיסרון המהותי הגדול שאנו שרויים בו מאז חורבן המקדש. הן משקפות צער, כאב ואובדן שצריך אדם מישראל לחוש בשעה שמעלה על ליבו את חורבן המקדש. ככל שאדם מבין את משמעות השראת השכינה בישראל ואת השבר הנורא בהיעדרה, האבלות בימי בין המצרים נעשית טבעית עבורו. הוא נוהג בלי קושי במנהגי האבלות ורואה בהם הזדמנות להתרכז בחיסרון המהותי בחיינו, ולשאוף להשלמתו.

יתרה מכך, האבלות על חורבן המקדש בימי בין המצרים היא עצמה הערובה לבניין המקדש, והיא תחילת הנחמה והבניין. זאת ניתן ללמוד מן ההלכה המבוארת בשלחן ערוך, שאין אומרים תחנון בתשעה באב. הטעם לכך הוא שתשעה באב נקרא 'מועד', כפי שנאמר במגילת איכה: "קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשֹׁבֵר בַּחוּץ"¹⁵, ואין אומרים תחנון במועדים. הלכה זו מפליאה. תשעה באב הוא היום שמצטערים בו יותר מכל יום אחר בשנה, ולכאורה אין יום מתאים ממנו לומר בו תחנון. אמנם הוא נקרא 'מועד', אך אין הוא מועד של שמחה אלא מועד של פורענות, כפי שמעיד הפסוק: "קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשֹׁבֵר בַּחוּץ". מדוע אפוא אין אומרים בו תחנון?

החתם סופר עונה על שאלה זו ומבאר שתשעה באב נקרא 'מועד' כיוון שדווקא בו טמונה הנחמה. הוא מביא את מאמר חז"ל: "גזרה על המת שישתכח מן הלב", ומסביר כי אם זיכרון המקדש היה זיכרון של אירוע היסטורי שעבר מן העולם, הייתה חלה עליו הגזרה להשתכח מן הלב ברבות השנים. אבל דווקא האבלות שעם ישראל נוהג והכאב שחש אחרי אלפי שנים – הם המורים על כך שבית המקדש אינו רעיון 'מת', אלא אידיאל חי וקיים, והם המעידים על שייכותנו לבניין המקדש ועל ודאות תקומתו. תשעה באב נקרא 'מועד' כיוון שבזיכרון המקדש ובהלכות האבלות הנוהגות ביום

15. שו"ע אורח חיים תקנט ד.

זה טמונות התקווה והנחמה. על ידם מובטחים אנו כי השכינה תשוב לציון ובית המקדש ייבנה, ויקוים בנו הכתוב: "וְהִפְכֵתִי אֲבָלָם לְשֵׁשׁוֹן וְנַחֲמֵתִים וְשִׁמְחֵתִים מִיְּגוֹנָם"¹⁶, במהרה בימינו, אמן¹⁷.

16. ירמיהו לא יב.

17. עיין דרשות חתם סופר חלק ג, דרוש לד' באב, עמוד פד.

הזמן האסור לפי מנהג ספרד	הזמן האסור לפי מנהג אשכנז	
שלושת השבועות	שלושת השבועות	ריקודים ושמיעת מוזיקה
שלושת השבועות	שלושת השבועות	ברכת "שהחיינו"
יש אוסרים בכל שלושת השבועות ויש אוסרים רק בתשעת הימים	שלושת השבועות	נישואין
יש אוסרים בכל שלושת השבועות יש אוסרים בתשעת הימים ויש אוסרים רק בשבוע שחל בו תשעה באב	שלושת השבועות	תספורת וגילוח
תשעת הימים	תשעת הימים	מיעוט בשמחה
תשעת הימים	תשעת הימים	מיעוט במשא ובמתן
תשעת הימים	תשעת הימים	בניין של שמחה
תשעת הימים	תשעת הימים	אריגה ותפירה
תשעת הימים	תשעת הימים	אכילת בשר
יש אוסרים בתשעת הימים יש אוסרים רק בשבוע שחל בו תשעה באב ויש מתירים גם בשבוע שחל בו תשעה באב	תשעת הימים	שתיית יין
יש אוסרים בתשעת הימים ויש אוסרים רק בשבוע שחל בו תשעה באב	תשעת הימים	רחצה
שבוע שחל בו תשעה באב	תשעת הימים	כיבוס ולבישת בגדים מכובסים

פרק לט

ימי בין המצרים

הימים שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב נקראים 'ימי בין המצרים', על פי הפסוק במגילת איכה: "כָּל רִדְפֵיהָ הַשִּׁיגוּהָ בֵּין הַמְצָרִים"¹. משמעות הביטוי "בין המצרים" הוא מרחב צר בין צוקים גבוהים, שהנמצא בו אינו יכול לברוח, מכיוון שהצוקים מגבילים את תנועתו. חז"ל אומרים שפסוק זה רומז לימים שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב, שבהם רודפי ישראל השיגום והחריבו את המקדש. בשבעה עשר בתמוז בימי חורבן בית המקדש השני, הובקעה חומת ירושלים על ידי הרומאים, ונכנסו הרומאים לירושלים ופרעו פרעות בישראל, עד תשעה באב, שבו החריבו את בית המקדש. בשבעה עשר בתמוז גם בטל קרבן התמיד בבית המקדש: בתקופת המצור על ירושלים, היה מחסור בכבשים. עד שבעה עשר בתמוז, הצליחו להשיג במסירות גדולה כבשים להקרבת התמיד. אך בשבעה עשר בתמוז לא היו עוד כבשים, ומאותה שעה בטל קרבן התמיד².

כיוון שימי בין המצרים הם ימי פורענות, שבהם פרצו הגויים לירושלים והחריבו את בית המקדש, מתאבלים בהם על חורבן בית המקדש, ונמנעים מעשיית דברים המעוררים שמחה, כפי שיפורט להלן. מנהגי האבלות על חורבן המקדש נועדו לתת ביטוי מעשי לתחושת הצער שצריכה ללוות אותנו

1. איכה א ג.

2. משנה תענית כו ב, ורש"י ערכין יא ב ד"ה בטל. ועיין תענית שם, שבשבעה עשר בתמוז אירעו עוד שלוש פורעניות: משה רבנו שבר את הלוחות כשירד מהר סיני וראה את העם עובד לעגל; הסלך מנשה העמיד צלם של עבודה זרה בבית המקדש; ואפוסטמוס (שר יווני) שרף את ספר התורה שכתב עזרא, שהיה מונח בעזרה. ספר זה היה הספר המדויק ביותר שהיה בידי חכמי ישראל, וממנו היו מגיהים את שאר ספרי התורה (עיין תפארת ישראל תענית פרק ד יכין אות מג). מכיוון שבשבעה עשר בתמוז אירעו פורעניות קשות, הוא נקבע ליום צום.

בימים אלו, והם גם נועדו לעוררנו לשים לב לחורבן המקדש. חשיבות רבה יש לקיום מנהגי אבלות אלו, אך לא די בקיומם. אפשר לעבור את ימי בין המצרים ולקיים את כל ההלכות והמנהגים מבחינה מעשית, מבלי להצטער על חורבן המקדש. אך הרגשת הצער והכאב על חסרון המקדש היא הדבר העיקרי שנדרש מאתנו בימים אלו.³ כדי לעורר את צער הלב, ראוי ללמוד בימים אלו על מעלת המקדש, ולהתבונן בחסרונו.⁴ ככל שאדם מבין יותר את עומק החיסרון בחורבן המקדש, ואת גודל האובדן שבו לעולם כולו, כך תחושות הצער והכאב על אובדן המקדש ימלאו את ליבו.⁵ וכל המתאבל על ירושלים, זוכה ורואה בשמחתה.⁶

ריבוי אהבה ואחוה

טוב להרבות בימים אלו באהבה ואחוה בין אדם לחברו, כדי לתקן את שנאת החינם שהביאה לחורבן בית המקדש.⁷ "ואם נחרבנו ונחרב העולם עִמָּנו, על ידי שנאת חינם, נשוב להיבנות והעולם ייבנה עִמָּנו, על ידי אהבת חינם".⁸

תוקפם של דיני האבלות בימי בין המצרים

הלכות רבות הנוגעות לאבלות על חורבן בית המקדש, יסודן במנהג ולא בדין. לדוגמה: מצד הדין, דיני האבלות על חורבן בית המקדש מתחילים בראש חודש אב, שהוא החודש שנחרב בו בית המקדש. אף על פי כן, נהגו ישראל להימנע מעשיית כמה דברים שיש בהם שמחה, כבר משבעה עשר בתמוז. הלכות שיסודן בדין הן הלכות הנקבעות מראשיתן על ידי חכמי ישראל בתור הלכות מחייבות. לעומת זאת, הלכות שיסודן במנהג לא נקבעו מראש על ידי חכמי ישראל בתור הלכות מחייבות, אלא הלכו וצמחו 'מלמטה למעלה', ללא

3. פלא יועץ ערך אבלות, עיין הליכות שלמה פרק יד הערה 61.

4. עיין של"ה מסכת יומא פרק דרך חיים תוכחת מוסר אות רג, שערי המועדים לאדמו"ר מלובביץ' חודש תמוז עמ' שכד-שכה.

5. פלא יועץ ערך אבלות, עיין שערי המועדים שם.

6. תענית ל ב.

7. עיין שיח שרפי קודש (ראקוץ) תשעת הימים אות יב, בשם חידושי הר"ם.

8. אורות הקודש חלק ג עמ' שכד.

כוח מחייב בתחילתן. עם ישראל בתחושתו הפנימית, הרגיש שיש דברים שראוי לנהוג בהם, ולאחר שאותם מנהגים הלכו והתרחבו, הקיפו ציבור רחב והשתרשו, הם נקבעו בתור מנהגים מחייבים.

בימי בין המצרים, שררה בעם ישראל אווירה שהצמיחה את מנהגי האבלות המחייבים כיום. כך למשל מסופר על בעל ה'נודע ביהודה' כי "משבעה עשר בתמוז עד ראש חודש אב, לא אכל דבר מן החי. מראש חודש אב עד תשעה באב לא אכל דבר, רק לחם יבש ופיזר אפר על הלחם"⁹. הנהגות אלו אינן הנהגות הנובעות מן הדין, אלא הן הנהגות של אדם גדול השרוי באבלות עמוקה על חורבן המקדש, שבדרך הטבע מרגיש צורך להתנזר מדברים מסוימים. כך גם מנהגי האבלות בימי בין המצרים הם כאלו שעם ישראל, באבלותו וצערו הטבעיים על חורבן המקדש, ראה צורך לנהוג בהם, וכיוון שכן, הם התקבלו והפכו למנהגים מחייבים.

9. שו"ת נודע ביהודה תניינא קונטרס אחרון עמ' 14.

פרק מ

נישואין, ריקודים ושמיעת מוזיקה

נישואין בימי בין המצרים

אחד המנהגים שהתקבל בתקופת הראשונים הוא המנהג שלא לשאת נשים משבעה עשר בתמוז¹. מצד הדין, האיסור לשאת נשים חל בראש חודש אב, אך בהגיע שבעה עשר בתמוז, צער החורבן התעורר והציף את הלב, ושמחת נישואין לא השתלבה באווירת האבלות שאנשים היו מצויים בה. בדרך הטבע נמנעו מקיום שמחות נישואין בימים אלו, אף שהיה זה מותר מצד הדין. דומה הדבר לאם שכולה, שצער וכאב עוטפים אותה ככל שמתקרב יום השנה לפטירת בנה, ולכן היא אינה מקיימת אירועים ושמחות בימים הללו. טעם נוסף להימנעות מקיום שמחת הנישואין בימים אלו הוא שימים אלו הם ימי פורענות לישראל, והקמת בית בימים אלו אינה סימן טוב לבית².

מנהג זה התקבל בתור מנהג מחייב בקהילות אשכנז³. בקהילות ספרד נחלקו המנהגים: יש קהילות שנהגו בהן שלא לשאת נשים משבעה עשר בתמוז⁴; ויש קהילות שנהגו בהן לשאת נשים גם משבעה עשר בתמוז, ונמנעו מנישואין רק מראש חודש אב, כפי עיקר הדין⁵.

1. עיין ספר המאורות תענית עמ' שי, כל בו הלכות אישות סימן עה.
2. סידור בית יעקב ליעב"ץ סדר חודש תמוז חרך ד אות ה (עמ' 311).
3. רמ"א תקנא ב.
4. יפה ללב חלק ה סימן תקנא אות ג, בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות ד, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 197.
5. עיין שו"ע תקנא ב, שו"ת יביע אומר חלק ו סימן מג וחזון עובדיה עמ' קמ, אור לציון חלק ג

ריקודים ושמיעת מוזיקה

נוהגים שלא לקיים ריקודים ומחולות בימי בין המצרים⁶. 'ריקוד' הוא ריקוד של כל אדם בפני עצמו, ו'מחול' הוא ריקוד של כמה אנשים היוצרים בריקודם יחד מעגל, ושניהם אסורים⁷. לכן אין לקיים חוגי מחול בימים אלו. ואף שמטרת החוג אינה לשם שמחה, קיום החוג אסור, כיוון שהשמחה מתעוררת מאליה בעקבות הריקוד⁸. וכן נוהגים שלא לשמוע מוזיקה בימים אלו, בין ישירות מכלי נגינה ובין דרך מכשירים חשמליים⁹, שכן המוזיקה מעוררת לשמחה, ואינה מתאימה לימים אלו, שהם ימי צער ופורענות.

מוזיקה שקטה ומוזיקה עצובה

מוזיקה שקטה שאינה מעוררת לריקוד, מותרת בשמיעה ליוצאי אשכנז, אך נכון להימנע משמיעתה אם אין בכך צורך, כיוון שבימים אלו ממעטים בשמחה¹⁰.

פרק כה שאלה א, ועיין שם שאין לחשוש לכך שאין זה סימן טוב להקים בית בימים אלו, מכיוון שבזמננו דחיית החתונה עלולה לגרום לתקלות ועוונות, וזכות מצוות הקדמת החתונה תעמוד לזוג ותגן עליו. ועיין חזון עובדיה עמ' קנג, שיוצא אשכנז רשאי להשתתף בחתונה של יוצא ספרד המתחתן בימי בין המצרים.

6. משנ"ב תקנא טז, חזון עובדיה עמ' קמט, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 197.

7. הליכות שלמה פרק יא דבר הלכה כא.

8. עיין הליכות שלמה פרק יא הערה 51. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שמותר להשמיע בחוג התעמלות מוזיקה שמטרתה לקבוע את קצב התרגילים, וכן מבואר בקובץ הלכות לגר"ש קמיניצקי פרק ד סעיף יג, ועיין שם שהביא ראיה לכך מדברי המשנ"ב בסימן תקס ס"ק יג.

9. עיין אשל אברהם (בוטשאטש) סימן תקנב ד"ה יריד, אגרות משה או"ח חלק ד סימן כא אות ד, עיין מנחת יצחק ח"א סימן קיא, ציץ אליעזר חלק טו סימן לג, הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ד, חזון עובדיה עמ' קנא, שבט הלוי חלק ח סימן ככז, אור לציון ח"ג פרק כה שאלה ב. ועיין אגרות משה שם, ואשרי האיש פרק סח סעיף י, שקטנים שהגיעו לחינוך אינם רשאים לשמוע מוזיקה בימי בין המצרים, אך דעת הגר"י אריאל שליט"א היא שילדים הקטנים מגיל בר מצווה אינם כלולים במנהג שלא לשמוע מוזיקה בימי בין המצרים.

10. הליכות שלמה פרק יד סעיף ג ודבר הלכה ה ופרק יא הערה 54. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שההיתר לשמוע מוזיקה שקטה הוא רק עד ראש חודש אב, ומראש חודש אב מותר לשמוע רק מוזיקה עצובה. ועיין ירושלים במועדיה עמ' קצב, שמותר לשמוע שירים המעוררים לאהבת ה' ויראתו.

ליוצאי ספרד, אסורה שמיעת מוזיקה שקטה שאינה מעוררת לריקוד, זאת כיוון שלדעת מרן השלחן ערוך, אסור לשמוע מוזיקה כל השנה, כדי לזכור את חורבן המקדש. ואמנם בכל השנה, יוצאי ספרד סומכים על דעת הרמ"א, שלפיה המוזיקה האסורה היא רק מוזיקה המושמעת בבית משתה; אבל בימי האבל על חורבן המקדש, עליהם להחמיר כדעת מרן השלחן ערוך. מוזיקה עצובה מותרת בשמיעה גם ליוצאי ספרד¹¹.

מוזיקה שאין מטרתה לעורר שמחה

המוזיקה האסורה בשמיעה היא מוזיקה שנועדה לעורר שמחה, אבל מוזיקה שנועדה למטרה אחרת, מותרת. לכן מותר לשמוע מוזיקה המשמשת כצלצול במכשיר טלפון, מוזיקה המושמעת בשיחת טלפון בזמן המתנה לנציג שרות¹², מוזיקה לשם הפגת פחד או בדידות¹³, או מוזיקה לשם שמירה על ערנות בשעת נהיגה¹⁴.

11. כן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א, וטעמו שלדעת מרן השלחן ערוך (או"ח סימן תקס סעיף ג), כל השנה אסור לנגן בכלי שיר. ואף שכל השנה רבים מיוצאי ספרד סומכים על שיטת הרמ"א, המתיר לנגן בכלי שיר שלא בבית משתה (שם), בימי האבל על חורבן בית המקדש, על יוצאי ספרד להחמיר כדעת השלחן ערוך. ואין הבדל בין השמעת מוזיקה על ידי כלי נגינה, לבין השמעתה על ידי מכשירים חשמליים. אמנם מסתבר שמותר לשמוע מנגינות עצובות, כמבואר בכתובות מו ב, שבלוויות היו מחללים בחלילים. עוד הוסיף הגר"א אריאל שליט"א ואמר שלדעת האגרות משה (או"ח חלק ד סימן כא אות ד), גם יוצאי אשכנז צריכים להחמיר בימי בין המצרים כדעת השלחן ערוך, ולפי זה גם ליוצאי אשכנז אסור לשמוע מוזיקה שקטה כל ימי בין המצרים. אך יש מיוצאי אשכנז שמקלים בשמיעת מוזיקה שקטה בימי בין המצרים, על פי דברי ערוך השלחן בסימן תצג, האוסר רק מוזיקה קצבית המעוררת לריקודים ומחולות, עכ"ד. ועיין ילקוט יוסף עמ' רז-רח.

12. כל המתאבל עליה עמ' ט, בשם הגר"ש אלישיב, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א, ועיין כל המתאבל עליה שם, שראוי לשנות את צלצול הטלפון לצלצול שאין בו מוזיקה, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 198, ועיין שם שהשומע חדשות, ובין קטעי החדשות ישנם קטעי נגינה, אינו חייב להשקיט את הרדיו בין קטעי החדשות, והמחמיר בזה תבוא עליו ברכה.

13. הליכות שלמה פרק יד הערה 8, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א.
14. כל המתאבל עליה עמ' ט, בשם הגר"ש אלישיב, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 198, שמותר לגנות להשמיע מוזיקה לילדים עד ראש חודש אב, כדי להעסיק אותם, ועיין חזון עובדיה עמ' קנה, שכתב כעין זה, והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שנגנות בגני ילדים יכולות לנהוג כרגיל. ועיין שו"ת דבר חברון או"ח סימן תקסה, שמותר לנגני

שירה בפה ומוזיקה ווקאלית

שירה המעוררת לריקוד, אסורה גם היא. אך מותר לשיר שירים שקטים, וכן מותר לשמוע מוזיקה ווקאלית שאינה מעוררת לריקוד¹⁵.

מוזיקה המושמעת שלא לרצון השומע

אדם הנמצא במקום שמשמיעים בו מוזיקה אסורה, כגון אדם הנוסע באוטובוס שמושמעת בו מוזיקה, אינו צריך לאטום את אוזניו, מכיוון שמוזיקה המושמעת לאדם בעל כורחו ואין כוונתו ליהנות ממנה, לא נאסרה¹⁶.

מוזיקה בסעודת מצווה

נחלקו הדעות בעניין נגינה בסעודת מצווה הנערכת בימי בין המצרים. יש סוברים שאין לנגן בה בכלי נגינה, כיוון שבימים אלו יש למעט בשמחה¹⁷. ויש סוברים שמוותר לנגן בה בכלי נגינה לכבוד השמחה¹⁸, כיוון שהשמחה במצווה היא בעצמה מצווה, והמנהג שלא לנגן בכלי נגינה בימי בין המצרים, אינו כולל נגינה של מצווה¹⁹; וכן הלכה²⁰. לכן, מותר לנגן בכלי נגינה בסעודת

- תזמורת לערוך חזרות לצורך חתונה שתתקיים מיד אחרי תשעה באב, עד ראש חודש אב, כיוון שהם עסוקים במלאכתם, ואינם נהנים מהנגינה.
15. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ה, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 197, שאוסרים שירה בפה. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שבערב שבת אחר חצות, במוצאי שבת ובסעודת מצווה, מותר. ועיין שו"ת הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנא ס"ק ה אות א, בשם הגר"ש אלישיב, ששירה בפה מותרת ביחידות ואסורה ברבים. ועיין חזון עובדיה עמ' קנא, שמתיר שירה בפה דרך הודאה לה' יתברך, ועיין שם עמ' קנו, ששמע ששירה בפה לא נאסרה כלל.
16. עיין הליכות שלמה פרק יא הערה 51, שונה הלכות עם תורת המועדים ס"ק ה אות ו, בשם הגר"ח קנייבסקי.
17. אליה רבה תקנא כו (לענין סעודת ברית מילה), שו"ת שבט הלוי חלק ג סוף סימן קנז (לענין סעודת שבע ברכות). ועיין כל המתאבל עליה עמ' יא ואילך.
18. עיין שיירי כנסת הגדולה סימן תקנא הגהות הבית יוסף אות לג, עיין מקור חיים לבעל החוות יאיר סימן תקנא סעיף א, חזון עובדיה עמ' קנא.
19. עיין כף החיים תקנא מ. ועיין אות חיים ושלום סימן רסה ס"ק כט.
20. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. וכן מותר לרקוד בסעודת מצווה.

פרק מ - נישואין, ריקודים ושמיעת מוזיקה

ברית מילה, בסעודת פדיון הבן ובסעודת שבע ברכות; ובמיוחד יש להקל בכך בסעודת בר מצווה, שכן אם לא יגגנו בסעודה זו, ייגרם צער רב לנער בר המצווה²¹.

לימוד נגינה

מותר ללמוד נגינה בימי בין המצרים, אך בימים אלו יש ללמוד ולתרגל מנגינות שקטות, ולא מנגינות המעוררות לריקודים ומחולות²².

21. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

22. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן פז, וציץ אליעזר חלק טז סימן יט. ועיין חזון עובדיה עמ' קנו, שההיתר ללמוד נגינה הוא רק עד שבוע שחל בו תשעה באב, וטוב להחמיר בזה כבר מראש חודש אב.

פרק מא

תספורת וגילוח

מצד הדין, האיסור להסתפר חל רק בשבוע שחל בו תשעה באב, אבל מנהג יוצאי אשכנז הוא שלא להסתפר ושלא להתגלח משבעה עשר בתמוז¹. זאת כדרך אדם השקוע באבלו, שאינו טורח לתקן את מראהו ולהתייפות. בין יוצאי ספרד נחלקו המנהגים: יש הנוהגים שלא להסתפר רק בשבוע שחל בו תשעה באב, כפי עיקר הדין²; ויש הנוהגים שלא להסתפר מראש חודש אב³, כדי להגיע לתשעה באב במראה שאינו נאה ומיופה, המבטא אבלות⁴; ויש הנוהגים שלא להסתפר משבעה עשר בתמוז⁵.

1. רמ"א תקנא ד. עיין אגרות משה או"ח ח"ד סימן קיב אות ב, שלצורך גדול, מותר להסתפר בליל י"ז בתמוז, ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן פא אות ב, שחולק. ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ט, שמריתת שיער הגבות, מותרת. ועיין משנ"ב תקנא פב, בשם אליה רבה, שגם ילדים קטנים אין לספר, ועיין שם, שלדעת החיי אדם, כאשר יש צורך, מותר לספר ילדים קטנים לפני שבוע שחל בו תשעה באב, ועיין אבן ישראל חלק ט הלכות תשעה באב סימן תקנא סעיף יד, וחונוך לנער פרק כא סעיף א, שפסקו כחיי אדם, ועיין להלן לגבי תספורת ילד קטן שהגיע לגיל שלוש ('חלאקה'). ועיין שו"ת משנה הלכות חלק ו סימן מה, שאין לנער בר מצווה להסתפר לכבוד בר המצווה, ועיין שו"ת רבבות אפרים חלק א סימן שלז, בשם הגרי"י נויבירט, שמקל עד שבוע שחל בו תשעה באב.
2. מועד לכל חי לגר"ח פלאגי' סימן י אות כה, חזון עובדיה עמ' קנח ושו"ת יחווה דעת ח"ג סימן לט, שו"ת אור לציון ח"ג פרק כה הערה א. ועיין מועד לכל חי ושו"ת יחווה דעת שם, שכאשר תשעה באב חל ביום ראשון, יש להחמיר שלא להסתפר בערב שבת שלפניו, כדי שלא להיכנס לתשעה באב במראה נאה ומיופה. ועיין חזון עובדיה שם, שתלמידים יוצאי ספרד הלומדים בישיבה שרוב תלמידיה יוצאי אשכנז, טוב שיחמירו שלא להסתפר משבעה עשר בתמוז, כמנהג רוב תלמידי הישיבה, ועיין הלכות חנים לגר"מ אליהו עמ' 199, שכתב כעין זה. ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ח, שמותר ליוצא אשכנז לספר יוצא ספרד, אך לכתחילה אין לעשות כן, אלא אם כן אין יוצא ספרד שיכול לעשות זאת.
3. בית יהודה לר"י עייאש עמ' קט, שו"ת שמ"ש ומגן ח"ג סוף סימן נד, ברית כהונה מערכת ב"ת אות יב.
4. עיין ספר המכתם עמ' רעד, עיין כלבו סימן סב ד"ה שבת.
5. בית יהודה לר"י עייאש עמ' קט: יש נוהגים, בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות יב: ויש

תספורת לנשים

המנהג שלא להסתפר כולל גם נשים⁶. ויש המקילים לנשים יוצאות ספרד להסתפר בכל ימי בין המצרים, ואפילו בשבוע שחל בו תשעה באב⁷. לדבריהם, לא נאסרה התספורת על נשים בימים אלו, כיוון שאם האישה נשואה, מותר לה להסתפר כדי שלא תתגנה על בעלה, ואם האישה רווקה, מותר לה להסתפר כי מראה פרוע עלול להקשות עליה במציאת שידוך⁸.

תספורת שאינה לשם יופי

התספורת האסורה היא תספורת הנעשית כדי להתייפות, אבל תספורת הנעשית לתכלית אחרת, מותרת. לכן מותר לספר את שערות השפם המפריעות לאכילה⁹. וכן מותר להסתפר כדי למנוע חציצה בטבילה¹⁰, או לספר ילד קטן בהגיעו לגיל שלוש ('חלאקה'), שכן אלו הן תספורות של מצווה¹¹.

- נוהגים, נתיבי עם סימן תקנא או ג: מנהג בני התורה בירושלים, עיין הלכות גחים לגר"מ אליהו עמ' 199, שיוצא ספרד הנוהג כן, תבוא עליו ברכה. ועיין שער הכוונות עיין בין המצרים, שהאר"ה הקדוש לא היה מסתפר בימי בין המצרים.
6. משנ"ב תקנא עט. ועיין אגרות משה יו"ד חלק ב סימן קלז, שכאשר הדבר נחוץ, יש להקל לאישה להסתפר לפני השבוע שחל בו תשעה באב, כדעה שבהערה הבאה. ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה י, שמותר לנערה להסתפר לצורך שידוך, לפני שבוע שחל בו תשעה באב.
7. עיין חזון עובדיה עמ' קסד, אור לציון ח"ג פרק כז שאלה ג, ועיין שם, שכאשר אין הכרח, טוב לדחות את התספורת לאחר תשעה באב, תורת המועדים פרק ה סעיף כו. ועיין כף החיים תקנא מז, שמחמיר. היתר זה מבוסס על דעת השלחן ערוך (יו"ד שצ ה), הסובר שעל אף שאסור לאבל להסתפר בשלושים ימי האבלות, לאישה אבלה מותר להסתפר, שלא תתגנה על בעלה. יוצאי אשכנז מחמירים בדבר, כיוון שהרמ"א שם חולק על השלחן ערוך, וסובר שאין הבדל בין גברים לנשים בעניין זה.
8. עיין שו"ת חיים שא"ל חלק א סימן ב ד"ה והיה בהניח.
9. שו"ע תקנא ג. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן פא אות ח, שמותר לספר את שערות האישה היוצאות מכיסוי הראש.
10. הליכות ביתה פרק כה הערה סז, בשם הגרש"ז אוירבך.
11. שו"ת דברי יציב חלק ז (ליקוטים והשמטות) סימן צז, אשרי האיש פרק סח סעיף טז, ועיין שם ושם, שיש להקל בזה בימים שלפני שבוע שחל בו תשעה באב. ועיין קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כ בשם הגר"ש ואזנר, שעדיף להקדים את ה'חלאקה' לפני י"ז בתמוז.

תספורת וגילוח במקום הפסד

המנהג שלא להסתפר בימי בין המצרים אינו כולל מצבים שבהם ההימנעות מתספורת תגרום להפסד כספי. לכן אדם שאינו רשאי לבוא לעבודתו כשהוא אינו מגולח, רשאי להתגלח, כדי שלא להפסיד ימי עבודה¹². היתר זה נאמר בימים שבהם איסור התספורת הוא מחמת המנהג; אך בשבוע שחל בו תשעה באב, האיסור להסתפר הוא מן הדין, ולכן אין להסתפר בו, גם כאשר מניעת התספורת תגרום להפסד ימי עבודה¹³.

אין לאדם להסתפר, גם אם ההימנעות מתספורת תגרום לכך שאנשים ילעגו עליו¹⁴.

גילוח לכבוד שבת

יש סוברים שמותר להתגלח בימי בין המצרים לכבוד שבת, אך המנהג המקובל הוא שלא לעשות כן. ומי שמקל להתגלח לכבוד שבת עד ראש חודש אב, יש לו על מי לסמוך¹⁵.

12. אגרות משה או"ח חלק ד סימן קב וחלק ה סימן כד אות ט וח"מ חלק א סימן צג. ועיין שו"ת ישכיל עבדי ח"ה סימן נה. ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף ז, שמקל רק כשיש חשש להפסד גדול ואיבוד הפרנסה.

13. אגרות משה או"ח חלק ד סימן קב.

14. אגרות משה חושן משפט חלק א סוף סימן צג.

15. כן כתב לנו הגר"ם אריאל שליט"א, וז"ל: בספר נפש הרב עמוד קצא כתב הגר"צ שכטר בשם רבו הגר"ד סולוביצ'יק, שגדר מנהג האבלות בימי בין המצרים עד ראש חודש מנחם אב, הוא כדן אבלות של שניים עשר חודש על אב או אם; ומראש חודש מנחם אב עד שבוע שחל בו תשעה באב, הוא כדן שלושים (והביא ראיה לדבריו מדברי השערי תשובה בסימן תקנא סעיף ג, בשם שו"ת פנים מאירות); ודיני האבלות בתשעה באב, הם כדן שבעת ימי אבלות. ולכן בימי בין המצרים עד ראש חודש אב, מותר לגלח את הזקן לאחר גערה. וכך נוהגים רבים בארה"ב, אך בארץ לא ראינו שנוהגים כך, מלבד תלמידי הגר"ד סולוביצ'יק ותלמידיהם. הגאון רבי עקיבא איגר כתב (הובאו דבריו בביאור הלכה סימן תקנא סעיף ג) שלקראת שבת מותר להסתפר כדן כיבוס. אך לא נהגו כמותו, כי מי שמסתפר לכבוד שבת, סימני אבלות אינם ניכרים עליו, אפילו לא בתשעה באב. אך המגלח את זקנו לכבוד שבת, אחר כמה ימים כבר הכרת פניו תענה בו שהוא אבל. לכן מי שנוהג כך יש לו על מה לסמוך. אך משנכנס אב אין להתגלח. עכ"ל. ועיין חזון עובדיה עמ' קסב, וילקוט יוסף עמ' רנג, ושו"ת מבשן אשיב חלק א עמ' 200 ואילך, שהאריך בזה.

תספורת לבעלי הברית ביום המילה, ולחתן בשבעת ימי המשתה

אדם המכניס את בנו לבריתו של אברהם אבינו, יום הברית הוא יום טוב עבורו, ומותר לו להסתפר לכבוד ברית המילה, וכן גם המוהל והסנדק רשאים להסתפר לכבוד הברית¹⁶. וכן חתן בשבעת ימי המשתה רשאי להסתפר ולהתגלח¹⁷.

16. עיין משנ"ב תקנא ה, ושערי תשובה שם ג. ועיין שערי תשובה שם, שהאחרונים נחלקו האם היתר זה נוהג גם בשבוע שחל בו תשעה באב, ועיין כל המתאבל עליה עמ' כד בשם הגרי"ש אלישיב, שהמנהג להקל בזה גם בשבוע שחל בו תשעה באב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שאין לאבי הבן להסתפר בתשעה באב גם כאשר הברית נעשית בו ביום, עכ"ד. ועיין שדי חמד חלק ד אסיפת דינים מערכת בין המיצרים סימן א אות ג, שכתב: "ואנחנו בני ספרד לא ראינו ולא שמענו להתיר תספורת לבעלי הברית בשבוע שחל בו תשעה באב", ועיין כף החיים תקנא י, וחזון עובדיה עמ' ריח, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 207, שפסקו כדבריו. ועיין שדי חמד חלק יח פאת השדה אסיפת דינים מערכת בין המיצרים סימן א אות ז, שהאחרונים נחלקו האם מותר להסתפר רק ביום הברית, או גם בלילה שלפני הברית, ועיין שם סוף ד"ה אמר המחבר, שהכריע להקל. ועיין אשרי האישי פרק סח אות טו, שמחמיר.

17. חזון עובדיה עמ' ריח. ועיין שו"ת חתם סופר חלק א סימן קנח, שאין היתר להסתפר ולהתגלח בימי בין המצרים לכבוד פדיון הבן.

פרק מב

ברכת "שהחיינו"

טוב להימנע מלברך ברכת "שהחיינו" בימי בין המצרים, מכיוון שימים אלו הם ימי פורענות, ולכן לא מתאים לומר בהם "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". לכן אין לאכול בימים אלו פרי חדש או ללבוש בגד חדש שמברכים עליו "שהחיינו". בשבתות שבימי בין המצרים, מותר לברך "שהחיינו", כיוון שאין נוהגים בשבת מנהגי צער ואבלות.²

ברכת "שהחיינו" כאשר דחיית הברכה תגרום לביטולה

המנהג להימנע מברכת "שהחיינו" בימי בין המצרים הוא רק כאשר ניתן לדחות את הברכה לשבת, או לימים שאחרי בין המצרים. אך כאשר לא ניתן לדחות את הברכה לזמן מאוחר יותר, מותר לברך "שהחיינו", כדי שלא

1. שו"ע תקנא יז, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שהגר"א חולק על זה ומתיר לברך ברכת "שהחיינו" בימי בין המצרים. ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף א, שבזמננו, שאין מברכים "שהחיינו" בשעת קניית כלים ובגדים חדשים אלא בזמן השימוש והלבישה הראשונים, אין צורך להימנע מקניית כלים ובגדים חדשים בימי בין המצרים, עד ראש חודש אב. ועיין ברכי יוסף סימן תקנא אות יב, שאדם שברך בטעות על פרי חדש "בורא פרי העץ", יברך גם "שהחיינו" ויאכלנו. ועיין שערי תשובה תקנא יח, וכף החיים תקנא קב, ואגרות משה או"ח ח"ג סימן פ, שאין צורך להימנע מלברך "הטוב והמטיב" בימי בין המצרים.

2. משנ"ב תקנא צח, ועיין שער הציון שם צט, שדין ראש חודש כדון שבת, ולכן גם בראש חודש אב מותר לברך "שהחיינו". ועיין משנ"ב שם, שיש אחרונים הסוברים שגם בשבת אין לברך "שהחיינו". ועיין שמעתתא דמשה עמ' תכח, בשם הגר"ם פיינשטיין, שכאשר תשעה באב חל בשבת, יש להימנע מלברך "שהחיינו" בשבת זו. ועיין שו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן כו, ואור לציון חלק ג פרק כה אות ג, שכבר מליל שבעה עשר בתמוז אין לברך "שהחיינו", וכן דעת פוסקים רבים. ועיין שמעתתא דמשה עמ' עד, בשם הגר"ם פיינשטיין, שחולק.

ההפסיד את הברכה. לכן אדם שהזדמן לידו פרי חדש, ישמור אותו לשבת, או לימים שאחרי בין המצרים, אך אם לא ניתן לשמור את הפרי למועד מאוחר יותר, כגון שהפרי יתקלקל עד אז, מותר לאכול את הפרי ולברך עליו "שהחיינו". וכן אדם שהזדמנה לו בימי בין המצרים מצווה שמברכים עליה "שהחיינו", כגון מצוות פדיון הבן, יברך "שהחיינו", כיוון שלא ניתן לדחות את הברכה למועד אחר.³

אכילת פרי חדש כאשר מניעת אכילתו עלולה לגרום נזק

כאשר ההימנעות מאכילת פרי חדש עלולה לגרום נזק, מותר לאכול את הפרי החדש. לכן אישה בהיריון שמתאוה לאכול פרי חדש, רשאית לאוכלו, שכן אם לא תאכלנו, עלול להיגרם נזק לה או לולד⁴. ותברך "שהחיינו" לפני אכילת הפרי⁵. וכן חולה רשאי לאכול פרי חדש, מפני שפירות מעוררים את התיאבון, ועל ידי זה יאכל מאכלים הטובים לבריאותו⁶, ויברך "שהחיינו" לפני האכילה⁷. ולדעת המשנה ברורה, אישה בהיריון או חולה שאוכלים פרי חדש כדי שלא יגרם להם נזק, לא יברכו "שהחיינו" לפני האכילה⁸. זאת כיוון שאכילה המותרת לאדם רק מחמת חולי או כדי למנוע ממנו נזק, אין בה שמחה, ולכן אין לברך לפני "שהחיינו"⁹.

3. רמ"א תקנא יז, ומשנ"ב שם. ועיין ברית כהונה מערכת ב אות יד, שמנהג ג'רבא שלא לאכול פרי חדש, אף כאשר לא ניתן לשמור את הפרי לזמן מאוחר יותר ועל ידי מניעת אכילתו יפסיד את ברכת "שהחיינו".

4. משנ"ב תקנא צט.

5. עיין כף החיים תקנא ריא, שו"ת התעוררות תשובה ח"ג סימן שמז, חזון עובדיה עמ' קלח, שו"ת אור לציון ח"ג פרק כה אות ג, שו"ת ישא יוסף או"ח חלק ג סימן קמג אות ב, בשם הגר"ש אלישיב.

6. משנ"ב תקנא צט.

7. עיין כף החיים תקנא ריא, שו"ת התעוררות תשובה ח"ג סימן שמז, חזון עובדיה עמ' קלח, שו"ת אור לציון ח"ג פרק כה אות ג, שו"ת ישא יוסף או"ח חלק ג סימן קמג אות ב, בשם הגר"ש אלישיב.

8. משנ"ב תקנא צט.

9. שו"ת התעוררות תשובה חלק ג סימן שמז, שו"ת שלמת חיים (תשע"ח) סימן שז, כל המתאבל עליה עמ' לז, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 7, שכתב טעם אחר.

ברכת "שהחיינו" לילדים קטנים

ילד קטן שלא הגיע לגיל חינוך לאבלות החורבן (גיל תשע בערך¹⁰), ומתאוה לאכול פרי חדש, רשאי לאוכלו ולברך עליו "שהחיינו"¹¹. ויש המקילים בזה אף לקטן שהגיע לגיל חינוך לאבלות החורבן, כיוון שיש פוסקים הסוברים שמותר לברך "שהחיינו" בימי בין המצרים, וגם לדעת האוסרים, אין בזה איסור גמור אלא זו חומרה ראויה לכתחילה, ולכן קטן שחיובו הוא רק מדין חינוך, יכול לסמוך על דבריהם¹².

10. עיין פסקי תשובות סימן תקנא הערה 301.

11. ברכי יוסף תקנא ט, כף החיים תקנא ריב.

12. חזון עובדיה עמ' קלז.

פרק מג

מנהגי תפילה

וזהירות מסכנות

אמירת תיקון חצות

יש הנוהגים לומר תיקון חצות בימי בין המצרים, בכל יום אחר חצות היום¹. תיקון חצות הוא תפילה הנאמרת בדרך כלל בחצות הלילה, ובה פסוקים המתארים את צער החורבן ובקשות על הגאולה ועל בניין בית המקדש. בעבר, נהגו בקהילות שונות להתקבץ ולומר יחד תיקון חצות בימים אלו, וכך כותב החיד"א: "בארץ הקודש הכל מתאבלים על החורבן, ובימי בין המצרים נאספים בבית הכנסת קהל גדול, ומקוננים ובוכים בכל יום כמצוות רבינו האר"י"². וכן בקהילת קודש ג'ר בא נהגו לסגור בצהרי היום את החנויות ולהתאסף יחד בבית הכנסת לאמירת תיקון חצות³. אף שבימינו אין נוהגים כן, אפשר ללמוד ממנהגם מהי האווירה המתאימה לימים אלו.

1. עיין משנ"ב תקנא קג, וערוך השלחן שם לט, וכף החיים תקנא רכא-רכב, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 197. ועיין כף החיים שם, שאומרים את החלק הראשון של תיקון חצות, הנקרא תיקון רחל, ובו תפילות על החורבן, אך אין אומרים את החלק השני של תיקון חצות, הנקרא תיקון לאה, שיש בו גם פרקי שבח והודאה לה'. ועיין כף החיים שם רכג, שבערב שבת, בראש חודש ובערב ראש חודש, אין אומרים תיקון חצות.
2. שם הגדולים מערכת ספרים אות ק סעיף צה. ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 11.
3. עיין קובץ כתר מלוכה גיליון 18 עמ' 24. ועיין חתן סופר על שו"ע או"ח חלק א עמ' ס, שכעין זה נהגו בקהילתו.

הפטרות 'ג' דפורענותא'

בכל שבת משלוש השבתות של ימי בין המצרים, קוראים בהפטרה את אחת משלוש הפטרות של פורענות, המכונות 'ג' דפורענותא', ובהן דברי תוכחה ופורענות שאמרו הנביאים לעם ישראל לפני חורבן בית המקדש, כדי לעוררם לחזור בתשובה.⁴

זהירות מסכנות

כיוון שימי בין המצרים הם ימי פורענות לעם ישראל, והם מסוגלים לרעה, יש להישמר בהם מנזק יותר ממה שנושמים בכל ימות השנה, ולהימנע מעשיית דברים שיש בהם סכנה.⁵ לכן ההולכים לטייל או לרחוץ בים בימים אלו, יזהרו מסכנות יותר מהרגלם בכל השנה.⁶

4. עיין שו"ע תכח ח.
5. עיין מקור חיים לחוות יאיר סימן תקנא סעיף יד, הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ז, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 200.
6. הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ז. ועיין הליכות שלמה שם, ואשרי האיש פרק סט סעיף א, שאין צורך להימנע מהליכה לים או מהליכה לטיול בימי בין המצרים, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 198, שמחמיר. ועיין קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כה, בשם הגר"ש ואזנר, ותורת היולדת פרק סב, שאם אין קושי בדבר, עדיף להימנע מעשיית ניתוח או טיפול רפואי מורכב בימי בין המצרים. ועיין חזון עובדיה עמ' קכה, שהחשש הוא רק בתשעת הימים. עיין שו"ע תקנא יח, שבימי בין המצרים צריך להיזהר שלא ללכת לבד, מסוף שעה רביעית של היום עד סוף שעה תשיעית, כיוון שבשעות אלו מצויים מזיקים רוחניים, ויש בדבר סכנה. ועיין אשל אברהם (בוטשאטש) תקנא יח ד"ה יחידי, שהכוונה להליכה במקומות שוממים. ועיין משנ"ב תקנא קב, וקרא עלי מועד פרק ב ס"ק יט, שאין ללכת הליכה רצופה במקום המפגש של האור והצל, וגם חשש זה הוא על צד הסגולה. ועיין אשרי האיש פרק סט סעיף א, שבזמן הזה אין חוששים לעניינים אלו, ועל זה נאמר "שְׁמֵר פְּתָאִים ה'" (תהלים קטז ו), ועיין חזון עובדיה עמ' קכו, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 198, שהביאו עניינים אלו. והגר"י אריאל שליט"א אמר לנו שיש הנמנעים מעשיית דברים אלו אף בזמן הזה.

תשעת הימים

פרק מד

מיעוט בשמחה ובמשא ומתן

משנכנס אב ממעטים בשמחה

"משנכנס אב ממעטים בשמחה"¹, כיוון שבחודש זה נחרב בית המקדש. שני מובנים יש למיעוט השמחה בימים אלו – האחד הוא העצמת הרגשת האבל, והשני הוא הימנעות מקיום אירועים משמחים. העצמת הרגשת האבל משמעותה שבימים שבין ר"ח אב לתשעה באב, יש להצטער ולהתאבל על חורבן בית המקדש. אמנם אין הכוונה שהצער והאבל ימלאו את כל חדרי הלב, שהרי גם בימים אלו יש לשמוח בכך שה' בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו, ואנו אהובים לפניו כבנים. אלא שבימים אלו, יש להצטער ולהתאבל על החורבן יותר מאשר בכל ימות השנה².

המובן השני של מיעוט השמחה הוא ההימנעות מקיום אירועים משמחים, בתשעה ימים אלו³. לדוגמה: אין לעשות מסיבות לרגל סיום שנת הלימודים⁴

1. שו"ע תקנא א. ועיין משנ"ב תקנח ב, שממעטים בשמחה עד תשעה באב, ועיין כף החיים תקנא א, שאף בעשירי באב יש למעט בשמחה.
2. הליכות שלמה פרק יד הערה 11. ועיין עבודת ישראל (למגיד מקו"ניץ) פרשת מסעי ד"ה אלה מסעי, שלימוד התורה, התפילה ושאר מצוות שאדם עושה בימים אלו, צריכים להיעשות בשמחה. ועיין משנ"ב תקנא א, שאין שמחים בחודש אב כלל, ונראה שכונתו למובן השני של מיעוט השמחה, המבואר להלן.
3. עיין כף החיים תקנא ב. ועיין שם, שיש הסוברים שמיעוט השמחה הוא רק בעניינים שנזכרו בפירוש בגמרא.
4. נטעי גבריאל בין המצרים חלק א פרק טז סעיף ז.

או לקיים אירוע לכבוד הכנסת ספר תורה⁵.

שידוכים

אף שאין מקיימים אירועים משמחים בתשעת הימים, מותר להשתדך (לקבל החלטה להתחתן) בימים אלו, ולקיים מפגש שמאשרים בו את החלטת הזוג להתחתן, וקובעים את העניינים המעשיים הקשורים לחתונה (עריכת תנאים). זאת כיוון שיש בדבר מצווה, ואין לעכב שידוך אפילו במעט, כדי שלא יתעוררו מניעות ועיכובים שעלולים לפגוע בשידוך. ומכיוון שבתשעת הימים ממעטים בשמחה, אין עושים סעודה לכבוד האירוע, אך מותר לכבד את המשתתפים בכיבוד קל⁶.

מיעוט במשא ומתן

מראש חודש אב עד תשעה באב, אין עוסקים במשא ומתן של שמחה⁷. 'משא ומתן של שמחה' הוא קנייה ומכירה של דברים יקרי ערך ככלי כסף, כלי

5. עיין שערי הלכה ומנהג לאדמו"ר מלובביץ' ח"ב עמ' קעא. עיין קובץ הלכות לגר"ש קמיניצקי פרק ח סעיף ז, שאין ללכת בתשעת הימים למקומות בילוי (המותרים בהליכה כל השנה), ועיין קובץ דרכי הוראה גיליון ב עמ' ל שאין לקיים הצגות. והגר"י אריאל שליט"א כתבו לנו, שמותר לעשות הצגות על חורבן המקדש וכיוצא בזה. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 200, שאין ללכת לטיול או לבריכה בתשעת הימים. ועיין שו"ת רבבות אפרים ח"א סימן שעד, שנכון להימנע מטיול, אבל אין בכך איסור. עיין שו"ת לבושי מרדכי מהדורה קמא חלק א סימן קא, שאין לעשות חנוכת הבית בתשעת הימים. ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף יא, שמן הדין הדבר מותר, אלא שנהגו לדחותה לאחר תשעת הימים. ועיין מקור חיים (בכרך) סימן תקנא סעיף י, וחזון עובדיה עמ' קסח, שמותר לערוך חנוכת הבית על ידי לימוד תורה, ואפשר להגיש גם מעט כיבוד, ואת שמחת חנוכת הבית, יעשה אחר תשעה באב.

6. משנ"ב תקנא טו. ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף י, שבמסיבת שידוכין רשאים החתן והכלה ללבוש בגדי שבת כרגיל. ועיין הליכות שלמה שם הערה 34, שמותר לקיים פגישות למטרת שידוכין בתשעת הימים.

7. עיין שו"ע תקנא ב, ומשנ"ב שם יא. ועיין משנ"ב שם, שיש ראשונים הסוברים שיש למעט בכל משא ומתן, ולא רק במשא ומתן של שמחה, ונהגו להקל, כדי שיהיה לאדם כדי פרנסתו. ועיין נחמת ישראל פרק י הערה 12, בשם הגר"ח קנייבסקי, שירא שמיים שפרנסתו מצויה ועיסוקו במסחר הוא כדי להגדיל את רווחיו, ראוי שיחמיר וימעט בכל משא ומתן בתשעת הימים, ולא רק במשא ומתן של שמחה. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 201, שראוי לחוש לדעה שיש למעט בכל משא ומתן, ולהימנע מקניית דברים שאפשר לדחות את קנייתם לאחר תשעת הימים.

זהב וכלי בית יקרים⁸, וכן קנייה ומכירה של דברים לכבוד אירועים משמחים, כבגדים חדשים לחתונה⁹. כאשר דחיית הקנייה תגרום להפסד כספי, כגון אם לאחר תשעה באב, מחיר המוצר עתיד לעלות, מותר לעשותה בתשעת הימים¹⁰. וכן אם לא יהיה ניתן להשיג את המוצר לאחר תשעת הימים, מותר לקנותו בתשעת הימים¹¹.

דין מיוחד ישנו לבגדים ונעליים, שאין לקנותם בתשעת הימים; אף שאין הם כלולים באיסור 'משא ומתן של שמחה', אלא דין זה נובע מהאיסור לתפור ונעליים ובגדים, כפי שיבואר להלן בפרק מח¹².

8. עיין שו"ע תקנא ב, ומשנ"ב שם יא, ועיין קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כז, בשם הגר"ש ואזנר, שכלי בית יקרים, כגון מזגן, מכונת כביסה, רהיטים ומכונית, כלולים ב'משא ומתן של שמחה'; וכעין זה בסידור בית יעקב ליעב"ץ דיני בין המצרים שער סור אות כ (עמ' שיב), ובשו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן פ וסימן פב, ובהליכות שלמה פרק יד סעיף כב, ובשונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנא ס"ק כט, בשם הגר"ש אלישיב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הליכות שלמה שם, שבמקום הצורך מותר לקנות כלי בית יקרים בתשעת הימים, אם יגיעו לביתו לאחר תשעה באב. ועיין תורת המועדים עמ' קמב, בשם הגר"ע יוסף, שכלי בית יקרים אינם בכלל 'משא ומתן של שמחה'; ומותר לקנותם בתשעת הימים, אך טוב להחמיר שלא להביאם לבית, כיוון שיש בדבר שמחה. ועיין חזון עובדיה עמ' קסז, שיש להימנע בתשעת הימים מקניית מכונית חדשה שלא לצורך פרנסה.

9. עיין משנ"ב תקנא יא. ועיין משנ"ב שם יד, ומחצית השקל שם ה, שרווק שאין לו ילדים, יש בחתונתו מצווה, ואם לא ניתן לדחות את קניית הבגדים לכבוד חתונתו לאחר תשעת הימים, מותר לקנותם בתשעת הימים.

10. משנ"ב תקנא יא, ושער הציון שם יב, בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות ב.

11. בן איש חי שם.

12. רמ"א תקנא ז.

פרק מה רחצה

מן הדין, מותר להתרחץ בתשעת הימים, אך נהגו יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד שלא לרחוץ את כל הגוף, בין במים חמים בין במים קרים; וכן שלא לרחוץ את הפנים, הידיים או הרגליים במים חמים¹. המנהג שלא להתרחץ הוא ברחצה של תענוג, אבל רחצה לצורך בריאות או לצורך הסרת לכלוך, מותרת². לכן אדם שהזיע, והזיעה מצערת אותו, רשאי להתרחץ במים קרים או במים פושרים להסיר את הזיעה מגופו³, אך ימנע הנאתו, ויתכוון רק

1. רמ"א תקנא טז, ומשנ"ב שם, מטה יהודה לר"י עייאש סימן תקנא דין טז, עיין שו"ת רב פעלים חלק ד או"ח סימן כט ובן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות טז, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 206: ויש שנהגו. ועיין אור לציון ח"ג פרק כד תשובה ה, שמותר להשתמש בסבון לרחיצת הפנים, הידיים והרגליים, ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן עז, שחולק. ועיין אהל יעקב (סקוצילס) אוצר תשובות ופסקים עמ' י, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שמותר לקטנים שלא הגיעו לחינוך לשחות בבִּרְכָה בתשעת הימים, ועיין שם, בשם הגר"ע אוירבך, שמקל עד שבוע שחל בו תשעה באב.
2. משנ"ב תקנא פח ושער הציון שם צד, וערוך השלחן תקנא לז. ועיין משנ"ב ושער הציון שם, שלצורך בריאות, מותר להתרחץ גם במים חמים. ועיין מעדני שלמה עמ' נז, בשם הגרש"ז אוירבך, שהשוחה כל השנה מטעמי בריאות הגב, לא ישחה בתשעת הימים, ויחפש התעמלות אחרת.
3. עיין שו"ת שלמת חיים (תשע"ח) סימן שיג, עיין אגרות משה אבן העזר חלק ד סימן פד, עיין אמת ליעקב לגר"י קמינצקי על ארבעת חלקי השו"ע סימן תקנא הערה 514, עיין חזון עובדיה עמ' רמג, עיין תשובות והנהגות חלק ב סימן רס וחלק ד סימן קכט. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו, שיש לרחוץ את הגוף במים קרים או במים פושרים, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 206, שכתב כעין זה, ועיין שם, שאדם שהדבר קשה לו, רשאי לרחוץ גופו במים חמים. ועיין הלכות שלמה פרק יד סעיף יח, שחולק וסובר שאף מי שההימנעות מרחצת גופו גורמת לו צער, אינו רשאי להתרחץ. מכיוון שתקנת חכמים היא להצטער בימים אלו על חורבן בית המקדש, ורק מי שמצטער מאוד וסובל סבל רב, רשאי להתרחץ במים קרים ללא סבון. ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רלז אות ד, ואור לציון חלק ג פרק כד שאלה ה, וחוט שני יום טוב עמ' שמו, וארחות רבנו חלק ב עמ' קסה, שכתבו כעין זה. ועיין חזון עובדיה עמ' רמז, שאדם המזיע ונודף

להסרת הלכלוך מגופו⁴.

רבים מיוצאי ספרד נוהגים להימנע מרחצה רק בשבוע שחל בו תשעה באב⁵. מהם שנמנעים מרחצה בין במים חמים ובין במים צוננים⁶, ומהם שנמנעים מרחצה במים חמים בלבד⁷.

רחצה לצורך מצווה

רחצה לצורך מצווה מותרת, שכן מלכתחילה, לא נהגו להימנע מרחצה כאשר ההימנעות תגרום לאי קיום מצווה, ועוד שרחיצה לצורך מצווה אינה רחיצה לתענוג⁸. לכן מותר לאישה לרחוץ את גופה לקראת טבילה ולטבול במקווה, בסיום ימי נידותה⁹.

וכן מותר לגבר לטבול במקווה כדי להתפלל בטהרה ('טבילת עזרא') או לטבול לכבוד שבת, אך טבילות אלו מותרות רק למי שמקפיד בהן תמיד¹⁰.

ממנו ריח של זיעה עד שבני אדם הבאים בסביבתו מרגשים בו, רשאי להתרחץ משום כבוד הבריות.

4. הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 206.

5. רוח חיים (פלאג') תקנא ז, חזון עובדיה עמ' רלח, אור לציון חלק ג פרק כז שאלה ה.

6. מטה יהודה לר"י עייאש סימן תקנא דין טז, עיין שו"ת רב פעלים חלק ד או"ח סימן כט ובן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות טז, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 206, אור לציון חלק ג פרק כז שאלה ה.

7. שלחן גבוה סימן תקנא ס"ק מח-מט, שכן המנהג בסלוניקי, חזון עובדיה עמ' רלח, ועיין שם שמותר ללכת לבריכה או לים גם בשבוע שחל בו תשעה באב, כיוון שמי הבריכה והים אינם חמים. ועיין כל המתאבל עליה עמ' צ, בשם הגרי"ש אלישיב, שמים שהגוף אינו נהנה מחומם, נחשבים מים צוננים.

8. רמ"א תקנא טז, וביאור הגר"א שם.

9. רמ"א תקנא טז, ועיין משנ"ב שם צב, שההיתר הוא גם במים חמים.

10. עיין משנ"ב תקנא צה, ועיין שער הציון שם צח, שטבילה במים חמים אסורה, שכן זו רחיצה של תענוג. ועיין כף החיים תקנא קצ, וחזון עובדיה עמ' רמד, שאדם שקשה לו לטבול בצונן, או שאין מקווה עם מים צוננים, רשאי לטבול אף במים חמים, כיוון שאין כוונתו לשם תענוג. ועיין ישועות יעקב תקנא ג, ורוח חיים (פלאג') תקנא ז, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות טז, ואור לציון חלק ג פרק כז שאלה ה, שההיתר לטבול טבילת עזרא הוא רק למי שמקפיד בכך תמיד. ועיין אשל אברהם (בוטשאטש) סימן תקנא ד"ה עוד מצאתי טבילה, וקרא עלי מועד פרק ג הערה יד, בשם החזון איש, שטבילת עזרא מותרת אף למי שאינו מקפיד בה תמיד. ועיין ציץ אליעזר חלק יא סימן נז אות ב, שהנוהגים לטבול כל יום לפני התפילה, רשאים לטבול בתשעת הימים, ועיין קרא עלי מועד פ"ג הערה טו, בשם הגרי"ש אלישיב, שחולק.

זאת כיוון שטבילות אלו אינן טבילות חובה, ורק המקפיד בהן בקביעות, הרי הן כחובה עבורו, כעין נדר¹¹.

רחצה לכבוד שבת

לדעת הרמ"א והמשנה ברורה, גם לכבוד שבת, אסור לרחוץ את כל הגוף אלא רק את הראש, הפנים, הידיים והרגליים¹². זאת כיוון שדי ברחיצת אברים אלו כדי לקיים את עיקר מצוות הרחצה לכבוד שבת¹³. וכן פסקו כמה מחכמי דורנו¹⁴. אך המנהג הרווח הוא לרחוץ את כל הגוף במים קרים או במים פושרים לכבוד שבת¹⁵, כיוון שהרחצה לכבוד שבת היא מצווה¹⁶. ואף שהרמ"א החמיר בזה, בזמננו יש ברחצת הגוף כולו משום כבוד שבת יותר ממה שהיה בזמן הרמ"א, שכן בזמננו מקובל לרחוץ את הגוף כולו לקראת כל שבת, ואילו בעבר, רבים לא רחצו את כל גופם לכבוד שבת גם בשאר ערבי שבתות בשנה, ולא רק בערב שבת בתשעת הימים. ועוד שבזמננו רוב האנשים מתקלחים בתדירות גבוהה, וביטול הרחצה אחר כמה ימים שלא התרחצו בהם, פוגע בעונג השבת¹⁷.

11. עיין שלמי מועד עמ' תפג, בשם הגרש"ד אורבך.
12. עיין רמ"א תקנא טז, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם צו, שאין להשתמש בסבון ברחצת אברים אלו, ועיין קרא עלי מועד פ"ג ס"ק יט, בשם החזון איש, שמותר להשתמש בסבון. ועיין משנ"ב תקנא פט, שכאשר ראש חודש אב חל בערב שבת, מותר להתרחץ כרגיל לכבוד שבת, ועיין ט"ז תקנא טז, שביאר טעם הדבר.
13. עיין שו"ע רס א. ועיין ט"ז תקנא טז.
14. עיין מעדני שלמה עמ' קעב, בשם הגרש"ד אורבך, שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן עז, שמירת שבת כהלכתה פרק מב סעיף נב.
15. עיין משמרת שלום (קוידנוב) סימן מ סעיף א, ומועדי ישרון עמ' 157, בשם הגר"מ פיינשטיין, ושו"ת רבבות אפרים ח"ג סימן שג, בשם הגר"א הנקין, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 206, שמתירים לרחוץ את כל הגוף לכבוד שבת, ועיין תשובות והנהגות כרך ד סימן קכט, שמביא סמך למנהג זה. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שכן הוא המנהג, אך יש לרחוץ את הגוף במים קרים או במים פושרים, מלבד הפנים, הידיים והרגליים, שהמנהג הוא לרחצם במים חמים לכבוד שבת, עכ"ד. ועיין משמרת שלום שם, מועדי ישרון שם, בשם הגר"מ פיינשטיין, הלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שמתירים לרחוץ את הגוף במים חמים לכבוד שבת, ועיין ערוך השלחן תקנא לו, שמבקר מנהג זה.
16. עיין משמרת שלום שם.
17. מועדי ישרון שם, בשם הגר"מ פיינשטיין. ועיין פסקי תשובות סימן תקנא אות נג, שבעלי הברית,

רחצת קטנים

ילדים קטנים הרגילים להתרחץ בכל יום, יכולים להתרחץ כהרגלם.¹⁸

לימוד שחייה

הלומדים שחייה, יתכננו מראש את לימודי השחייה כך שלא יחולו בתשעת הימים.¹⁹

גזיזת ציפורניים

נחלקו אחרונים אם מותר לגזוז ציפורניים בשבוע שחל בו תשעה באב. יש אוסרים, כיוון שגזיזת ציפורניים היא כתספורת, האסורה בשבוע זה. ויש הסוברים שגזיזת ציפורניים אינה כתספורת, והיא מותרת.²⁰ להלכה, יש להימנע מגזיזת ציפורניים בשבוע שחל בו תשעה באב.²¹ גזיזת ציפורניים לצורך מצווה, כגון לצורך טבילה או לכבוד שבת, מותרת לדעת כולם.²²

- שהם אבי הילד ואמו, המוהל והסנדק, מותרים לרחוץ את גופם לכבוד ברית המילה, וכן מותר להורים להתרחץ לכבוד פדיון בנם.
18. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין אור לציון ח"ג פרק כז שאלה ה, וקרא עלי מועד פרק ג הערה טז, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין משנ"ב תקנא צג.
19. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין שו"ת רב פעלים ח"ד סימן כט, שאין להתחיל ללמוד שחייה בתשעת הימים, אך אדם שהתחיל ללמוד שחייה לפני ימי בין המצרים, יכול להמשיך בכך בתשעת הימים, כיוון שאין זו רחיצה של תענוג, אך נכון להחמיר בזה ולדחות את הלימוד לאחר תשעת הימים, ולא התבאר שם מדוע ההיתר הוא רק למי שהתחיל ללמוד לפני ימי בין המצרים. ועיין שו"ת דבר חברון חלק או"ח סימן תקנה, שמתיר לילדים ללמוד שחייה בתשעת הימים. ועיין מסורת משה חלק ב עמ' קלד הערה רפז, שהגר"מ פיינשטיין הסתפק אם לימוד שחייה נחשב רחיצה שאינה של תענוג.
20. עיין משנ"ב תקנא כ, שהביא את מחלוקת האחרונים בעניין, ולא הכריע. ועיין ערוך השולחן תקנא לב, שהכריע להקל, כיוון שכאשר הציפורניים אינן גזוזות, עלולים להצטבר תחתיהן לכלוכים המהווים חציצה בנטילת ידיים, וכן הכריע להקל בחזון עובדיה עמ' רכז. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות ג, שאם הציפורניים ארוכות ויוצאות מחוץ לבשר, מותר לגזוזן, כיוון שעל פי הקבלה יש להקפיד שהציפורניים לא תהינה ארוכות יותר מבשר האצבע.
21. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. והוסיף ואמר שכאשר הציפורניים גדולות מדי, מותר לגזוזן משום כבוד הבריות.
22. משנ"ב תקנא כ.

פרק מו

אכילת בשר ושתיית יין

מצד הדין, מותר לאכול בשר ולשתות יין בתשעת הימים. אך יוצאי אשכנז נהגו שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בכל תשעת הימים¹, לזכר בשר הקרבנות ונסכי היין שהיו מקריבים על גבי המזבח, ובטלו בעוונותינו עם חורבן בית המקדש². יוצאי ספרד נהגו שלא לאכול בשר בכל תשעת הימים, מלבד בראש חודש אב, שאין נמנעים בו מאכילת בשר³. זאת כיוון שראש חודש נקרא "מועד", ואין להרבות בו במנהגי אבלות, ומצווה להרבות בו בסעודה⁴.

לגבי שתיית יין, נחלקו המנהגים בקרב יוצאי ספרד: יש המשווים את דין היין לדין הבשר, ונוהגים שלא לשתות יין בכל תשעת הימים מלבד בראש חודש⁵; ויש המקילים בכך ונמנעים משתיית יין רק בשבוע שחל בו תשעה באב⁶. ויש שאינם נמנעים משתיית יין גם בשבוע שחל בו תשעה באב⁷. וכל אחד יעשה

1. עיין שו"ע תקנא ט, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תקנא סו, שדין מיץ ענבים כדין יין. עיין חזון עובדיה עמ' קפח, שאדם שבירך בטעות על בשר או על יין, יטעם מהם מעט, כדי שברכתו לא תהיה ברכה לבטלה, ואין בטעימה זו חשש, שאין בה לא שמחה ולא ביטול האבלות. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק מב סעיף סא, שמותר לטעום את הבשר שהוכן לשבת, לוודא שטעמו ערב (עיין משנ"ב רנ ב), אך לא יבלע את הבשר, אלא יפלוט אותו מפיו לאחר הטעימה, ועיין חזון עובדיה עמ' קעה, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 202, שמתירים לטעום ולבלוע.
2. ערוך השלחן תקנא כג.
3. כף החיים תקנא קכה-קכו, חזון עובדיה עמ' קסט, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 201, אור לציון חלק ג פרק כו שאלה ג, נתיבי עם תקנא אות ב, ברית כהונה מערכת רי"ש אותיות ז-ח.
4. עיין שיירי כנסת הגדולה סימן תקנא הגהות בית יוסף אות כו, ופסחים עז א, ושו"ע תיט א.
5. בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות טו: מנהג בגדאד, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 201. ועיין בן איש חי שם, שיש הנוהגים שלא לשתות יין גם בראש חודש.
6. רוח חיים פלאג"י תקנא ה.
7. פרי האדמה הלכות תעניות פרק ה הלכה ו, שלחן גבוה תקנא לה, כף החיים תקנא קכו: מנהג

כמנהגו⁸. טעם המנהג להקל ביין יותר מאשר בבשר הוא כדי שלא להפסיד את ברכת "בורא פרי הגפן" שמברכים על היין⁹. ודווקא ביין חששו להפסד הברכה, מכיוון שכאשר שותים יין בתוך הסעודה, מברכים עליו, מה שאין כן בבשר, שאין מברכים עליו כאשר אוכלים אותו בתוך הסעודה.

בשר עוף ותבשיל של בשר

המנהג שלא לאכול בשר הוא בין בבשר בהמה ובין בבשר עוף. ואין אוכלים אף תבשיל של בשר שהוציאו ממנו את הבשר, ונשאר בו רק טעם של בשר¹⁰. אבל מותר לבשל מאכל פרווה בסיר בשרי ולאוכלו בתשעת הימים¹¹.

אכילת בשר לצורכי בריאות

כאשר מצב הבריאות מצריך זאת, מותר לאכול בשר בתשעת הימים, ובמצב זה עדיף לאכול בשר עוף, שאיסורו קל יותר. לכן אדם חולה, אפילו במידה מועטה, או יולדת בשלושים הימים הראשונים לאחר הלידה, או מעוברת שקשה לה להימנע מאכילת בשר, או אישה מניקה שחסרון הבשר פוגע באיכות החלב שלה, רשאים לאכול בשר¹². ומכל מקום, מיום ז' באב ראוי שלא לאכול בשר, כיוון שביום זה נכנסו הגויים להיכל¹³.

ירושלים, ברית כהונה מערכת הר"ש אות ח, חזון עובדיה עמ' קעד, אור לציון חלק ג פרק כו אות ח: יש נוהגים.

8. כף החיים שם.

9. כנסת הגדולה סימן תקנא הגהות בית יוסף אות כו.

10. עיין שו"ע תקנא י, ומשנ"ב שם, וכף החיים שם קמב. ועיין חזון עובדיה עמ' קעד, שמותר לאכול מרק העשוי מאבקת מרק בשרית, כיוון שאבקת מרק שונה מאוד מעוף, ואין היא כלולה במנהג, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 201, ומשמע שאוסר.

11. עיין משנ"ב תקנא סג, חזון עובדיה עמ' קעב. עיין שו"ת שבט הקהתי ח"ד סימן קנא, שמותר לתת מעט יין בתבשיל או בעוגה, כל שטעם היין אינו מורגש, ועיין שער הציון תקנא סח.

12. רמ"א תקנא ט, ומשנ"ב שם ס"ק סא וס"ק סד, וערוך השלחן תקנא כו, ואור לציון חלק ג פרק כו שאלה ו.

13. משנ"ב תקנא סא, ועיין שם, שחולה אינו צריך להימנע מאכילת בשר משבעה באב, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 201, שחולק.

אכילת בשר ותבשילים בשריים שנשארו משבת

בשר ותבשילים בשריים שנשארו משבת, יש פוסקים הסוברים שמותר לאוכלם בתשעת הימים. זאת כיוון שאם לא יאכלו אותם בימי השבוע, יהיה בכך הפסד, ויש חשש שלהבא אנשים יצמצמו בהכנות לשבת כזו, כדי שלא לזרוק את השאריות, ותהיה בכך פגיעה בכבוד השבת; ואם כן אכילת השאריות היא כאכילת מצווה, המותרת¹⁴. מנהג יוצאי אשכנז הוא שלא לסמוך על דעה מקלה זו, כיוון שפוסקים רבים סוברים שאכילה הגורמת בעקיפין למצווה, אינה נחשבת אכילת מצווה המתירה אכילת בשר בימים אלו¹⁵. ויש מחכמי ספרד שכתבו שהמקל כדעה זו, יש לו על מי לסמוך¹⁶.

אכילת בשר לילדים קטנים

המנהג שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין הוא גם לילדים קטנים¹⁷, ושני טעמים לכך: האחד הוא לחנכם במצוות, והשני, להשרות אווירה של צער ואבלות. ישנו הבדל הלכתי בין שני הטעמים: לפי הטעם הראשון, האיסור הוא רק על ילדים שהגיעו לגיל חינוך לאבלות על החורבן (סביב גיל תשע¹⁸), אך לפי הטעם השני, האיסור הוא גם על ילדים שלא הגיעו לגיל חינוך לאבלות על החורבן¹⁹. יש להחמיר כשני הטעמים, ולא לתת בשר ויין גם

14. עיין שו"ת קול אליהו סימן מה, וכתר שם טוב (גאנין) חלק ה עמ' 46. ועיין קול אליהו שם, שכתב טעמים נוספים להיתר זה; שבשר זה הוא שיירי מצווה, ועוד שדבר שנאסר (לפני שבת) והותר (בשבת), יש מקום לומר שאינו חוזר ונאסר, כמבואר בחולין י"ז א.

15. שערי תשובה סימן תקנא ס"ק כז, פתחי תשובה יורה דעה סימן שמא ס"ק יב, שו"ת מהר"ם שיק אורח חיים סימן רפ"ו, ערוך השלחן תקנא כד.

16. חזון עובדיה עמ' קעז, עיין אור לציון חלק ג פרק כו שאלה ז, שמקל בזה כאשר לא ניתן להקפיא את השאריות או לתת אותם לילדים קטנים. ועיין להלן, שיש הסוברים שבסעודת מלווה מלכה יש להקל כדעה זו, ומותר לאכול בה בשר שנשארו מסעודות השבת.

17. משנ"ב תקנא ע, על פי אליהו רבה ודגול מרבבה.

18. עיין פסקי תשובות סימן תקנא הערה 301. ועיין ירושלים במועדיה עמ' ריט, שכתב שקטן שלא הגיע לחינוך לאבלות החורבן הוא קטן שאינו מבין מהי ירושלים, מהו בית המקדש, ומה חסר לנו היום.

19. עיין משנ"ב תקנא פא, ושער הציון שם צא, וחו"ך לנער פרק כא הערה ה. ועיין משנ"ב מהדורת ביצחק יקרא סימן תקנא משנ"ב ס"ק ע, בשם מרן הרב קוק זצ"ל, שאף שבדרך כלל אין מחנכים

לילדים שלא הגיעו לגיל חינוך לאבלות על החורבן²⁰. אך מותר לתת בשר לילדים עד גיל שלוש, שכן עד גיל זה, החוסן הגופני אינו מבוסס, ואכילת בשר נצרכת לחיזוק הגוף²¹.

יש המתירים לילדים יוצאי ספרד שלא הגיעו לגיל מצוות לאכול בשר בכל תשעת הימים, כיוון שילדים קטנים זקוקים למזון מזין לצורך גדילתם, ולא מצאנו מקור לכך שבארצות ספרד החמירו במנהג שלא לאכול בשר גם לילדים קטנים²². אף לדעה זו, טוב להחמיר ולאסור אכילת בשר לילדים בשנה שלפני בר המצווה או בת המצווה²³.

- קטנים לאבלות, לאבלות החורבן מחנכים אותם, כדי שגם קטנים יזכו לראות בבניין ירושלים, כי כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה לא רק מצד 'מידה כנגד מידה', אלא גם בדרך הטבע: אדם שמצטער על קלקולו של דבר מסוים, שמח כשהדבר בא על תיקונו.
20. עיין משנ"ב סימן תקנ"א ע"ס"ק פ"א, ושער הציון שם צ"א, וערוך השלחן תקנ"א כו, וחו"ך לנער פרק כא הערה ה, והליכות שלמה פרק יד הערה 28. מה שהקל הרמ"א לקטן שלא הגיע לחינוך לאבלות על החורבן לשתות את יין ההבדלה (כפי שיבואר להלן), זהו משום ש"יין ההבדלה הוא יין של מצווה, אך יין שאינו של מצווה, גם קטן שלא הגיע לחינוך אינו רשאי לשתותו. ועיין שער הציון שם עו, שלדעת המגן אברהם והח"י אדם, האיסור הוא מדין חינוך, ולדבריהם ילדים מתחת גיל תשע, שלא הגיעו לגיל חינוך לאבלות על החורבן, רשאים לאכול בשר ולשתות יין. ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רלו, ואור לציון ח"א סימן לח, וירושלים במועדיה עמ' רז, שפסקו כדעת המגן אברהם.
21. עיין קרא עלי' מועד פרק ה הערה י"א, בשם הגר"ש ואזנר. ועיין חו"ך לנער פרק כא הערה ה, שמתיר לתת בשר לילדים עד גיל חינוך למצוות (גיל שש בערך). ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 28, שהגרש"ז אורבך אסר להאכיל ילדים בני שלוש בבשר, כאשר לא היה צורך מיוחד בכך. עיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רלו, שמקל לתת בשר עוף לילדים הקטנים מגיל בר מצווה, ועיין אשרי האיש חלק ג פרק סט אות כח, שמקל בזה רק עד גיל חינוך, ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 28, שאוסר בשר עוף גם לילדים הקטנים מגיל חינוך.
22. אור לציון חלק א סימן לח, חזון עובדיה עמ' קצ, ועיין שם שמביא טעם נוסף להקל, שיש הסוברים שמותר להאכיל קטן דבר שאסור מצד מנהג, כאשר יש בדבר צורך לקטן; ומדבריו שם נראה שהדבר מותר גם ליוצאי אשכנז. ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רלו, שיוצא אשכנז המקל לתת לקטנים בשר בהמה, יש לו על מי לסמוך.
23. חזון עובדיה עמ' קצ.

יין של מצווה

יין של מצווה אינו כלול במנהג, לכן המבדיל במוצאי שבת חזון, ישתה את יין ההבדלה; זוהי דעת מרן השלחן ערוך, וכך נוהגים יוצאי ספרד²⁴. הרמ"א חולק במקצת על השלחן ערוך. לדבריו, אמנם יין של מצווה אינו כלול במנהג, אך כאשר ישנה דרך לקיים את המצווה מבלי לשתות יין, יש להחמיר ולהימנע משתיית היין. מצד דיני ההבדלה, אין חובה שהמבדיל עצמו ישתה את היין, אלא די בכך שאחד השומעים ישתה את היין, ואפילו הוא קטן, ובלבד שהגיע לגיל חינוך לברכות. ואם כן, כיוון שאפשר לקיים את מצוות הבדלה בשתיית היין על ידי קטן, הרמ"א סובר שאין למבדיל לשתות את היין בעצמו, אלא עליו לתת את היין לקטן שהגיע לגיל חינוך לברכות (גיל שש בערך), אך לא הגיע לחינוך לאבלות על בית המקדש (גיל תשע בערך²⁵). בכך מתקיימת מצוות הבדלה כראוי, וגם אין מבטלים את המנהג שלא לשתות יין בתשעת הימים. כאשר אין בנמצא ילד קטן, מודה הרמ"א לשלחן ערוך שהמבדיל צריך לשתות את היין, כיוון שישן זה הוא יין של מצווה, ואין דרך לקיים את המצווה מבלי לשתות²⁶.

אכילת בשר ושתיית יין בשבת ובסעודת מצווה

בשבת החלה בתוך תשעת הימים, אוכלים בשר ושותים יין כרגיל, וכן בסעודת מצווה כסעודת ברית מילה, פדיון הבן וסיום מסכת, מותר לאכול בשר ולשתות יין, כיוון שהאכילה בסעודה זו היא מצווה. ההיתר לאכול בשר ולשתות יין בסעודת מצווה הוא רק לאנשים השייכים לסעודה, שהם

24. שו"ע תקנ"א, י' כ"ח החיים תקנ"א קנ"ב, חזון עובדיה עמ' קע"ו, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 202. ועיין משנ"ב תקנ"א ע"א, וכ"ח החיים ש"ס, וחזון עובדיה ש"ס, והלכות חגים ש"ס, שבתשעת הימים אין לברך ברכת המזון על הכוס (גם כאשר יש זימון). כיוון שבכל ימות השנה נוהגים כדעה שאין חובה לברך את ברכת המזון על הכוס.

25. עיין פסקי תשובות תקנ"א הערה 301.

26. רמ"א תקנ"א, י' ומשנ"ב ש"ס. ועיין הליכות שלמה פרק י"ד סעיף כ"ז, שהגרש"ז נהג לשתות את יין ההבדלה בעצמו, כיוון שקשה לשער איזה קטן הגיע לגיל חינוך לברכות, ולא הגיע לגיל חינוך לאבלות על החורבן.

קרובי בעל השמחה וחבריו, אבל אנשים שבאים לסעודה רק כדי לאכול בשר ולשתות יין, אינם רשאים לעשות כן²⁷.

בסעודת מצוה החלה בשבוע שחל בו תשעה באב, מחמירים יותר, ורק בעלי השמחה, בני המשפחה הקרובים ועשרה אנשים נוספים רשאים לאכול בשר ולשתות יין, וכל שאר המשתתפים בסעודה אינם רשאים לכך²⁸.

אכילת בשר בסעודת מלווה מלכה

סעודת מלווה מלכה, יש הסוברים שמותר לאכול בה בשר, כיוון שסעודה זו היא סעודת מצווה²⁹. אך דעת רוב הפוסקים שאין לאכול בשר בסעודת מלווה מלכה³⁰, כיוון שההיתר לאכול בשר בסעודת מצווה הוא רק בסעודת מצווה שרגילים לאכול בה בשר, ובסעודת מלווה מלכה, רבים וטובים אינם רגילים לאכול בשר³¹.

27. רמ"א תקנא י, ומשנ"ב שם עו. ועיין משנ"ב שם עב, שבסעודת מצווה מותר לברך ברכת המזון על כוס יין ולשתותה, כיוון שגם שתייה זו נחשבת חלק מהסעודה. ועיין משנ"ב שם עג, שאין לעשות סעודה בסיום מסכת רק בשביל להתיר אכילת בשר ושתיית יין, ועל עורך הסיום לשער אם היה עושה סעודת סיום אילו הסיום היה מזדמן בתקופה אחרת בשנה. ועיין שם, שאין לזרז או לעכב את הלימוד כדי לעשות סיום בתשעת הימים. ועיין חזון עובדיה עמ' קצח, ונטעי גבריאל פרק מא סעיף ו, שיש מגדולי החסידות הסוברים שיש מעלה רוחנית בעשיית סיום בתשעת הימים, ומותר לכוון את הלימוד כדי שהסיום יהיה בתשעת הימים. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שבישיבות, מתאמצים רבים לסיים את המסכת הנלמדת עד סוף הזמן, שחל בימים אלו, ומותר למסיים ולחבריו בישיבה לערוך סעודה לכבוד הסיום, ולאכול בה בשר ולשתות בה יין. ועיין אהלי הלכה פסח הלכות ערב פסח פרק א, שם מבואר מהו הלימוד שסעודה הנעשית בסיומו היא סעודת מצווה.

28. רמ"א תקנא י, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, ש'בני המשפחה הקרובים' הם אלו שפסולים לעדות מחמת קרבתם לבעלי השמחה, כמבואר בשו"ע חושן משפט סימן לג. ועיין משנ"ב תקנא עז, שכאשר תשעה באב חל בשבת ונדחה ליום ראשון, השבוע הסמוך לתשעה באב אינו נחשב שבוע שחל בו תשעה באב לענין זה (עיין פרק מז הערה 6). ועיין חזון עובדיה עמ' קצח, שהמהלך, הסנדק ואבי הבן, רשאים לאכול בשר בכל יום המילה ולא רק בסעודת הברית, כיוון שיום הברית הוא כיום טוב עבורם.

29. כל הכתוב לחיים לגר"ח מוולוז'ין עמ' קצא. ועיין הר המוריה לאדר"ת אות סה, שמתיר לאכול בשר בסעודת מלווה מלכה רק למי שרגיל לקיימה בבשר.

30. עיין כף החיים תקנא קמד, שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן כא אות ד, קרא עלי מועד פרק ה הערה ב, בשם החזון איש, תורת המועדים פרק ה סעיף מו.

31. קובץ הלכות לגר"ש קמיעזקי פרק ט הערה כד.

יוצאי ספרד המקפידים כל השנה לאכול בשר בסעודת מלווה מלכה, רשאים לאכול בסעודת מלווה מלכה בשר שנשאר משבת. זאת כיוון שכמבואר לעיל, יש הסוברים שמותר לאכול בתשעת הימים בשר שנשאר משבת, ולעניין סעודת מלווה מלכה, שיש מצווה באכילתה, סומכים על דעה זו למי שמקפיד בכך כל השנה³². ויוצאי אשכנז נוהגים שלא להקל כדעה זו³³.

32. כף החיים תקנא קמד, חזון עובדיה עמ' קעז, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 202, אור לציון חלק ג פרק כו הערה ז.

33. הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 202, עיין אשרי האיש עמ' תסז, יד בבין המצרים פרק יז סעיף יא, בשם הגר"נ קרליץ, קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק ט סעיף כא.

פרק מז

כיבוס, לבישת בגדים מכובסים ולבישת בגדי שבת

כיבוס

בשבוע שחל בו תשעה באב, אסור לכבס בגדים, מצעים, מגבות ומפות¹, כדי למעט בשמחה². יוצאי אשכנז נוהגים שלא לכבס כבר מראש חודש אב³, כדי למעט בשמחה כבר מראש חודש⁴, אך יוצאי ספרד נוהגים כפי עיקר הדין, ונמנעים מכיבוס רק בשבוע שחל בו תשעה באב⁵.

1. שו"ע תקנא ג. ועיין רמ"א שם ומשנ"ב שם לב, שכיבוס של מצווה מותר, לכן אדם שאין לו בגד נקי לשבת, רשאי לכבס לכבוד שבת, וכן מותר לכבס בגד לבן לצורך ספירת שבעה נקיים. ועיין שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנא הערה נט, בשם הגר"ש אלישיב והגר"ח קנייבסקי, שמותר להפעיל מכונת כביסה לפני ראש חודש אב, אף שהכביסה תמשיך להתכבס בראש חודש. ועיין כל המתאבל עליה עמ' קמח, בשם הגר"ש ז"א אורבך והגר"ש אלישיב, וירושלים במועדיה עמ' רב, שמותר לכבס כתם מבגד, ועיין ארחות רבנו ח"ב עמ' קסד, ואור לציון חלק ג פרק כז שאלה א, שאוסרים. ועיין חזון עובדיה עמ' רי, ואור לציון חלק ג פרק כז שאלה א, וקובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כט, בשם הגר"ש ואזנר, שצחצוח נעליים אינו נחשב כיבוס והוא מותר, ועיין שו"ת שלמת חיים (תשע"ח) סימן שיב, שאוסר, ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף יז, שאין בדבר איסור ברור, אך נהגו למעט בצחצוח הנעליים, מלבד לכבוד שבת. ועיין חזון עובדיה עמ' רמח, שמותר לשטוף את רצפת הבית בתשעת הימים.

2. תרומת הדשן סימן קנב, עיין פרי מגדים אשל אברהם סימן תקנא ס"ק יב, ועיין שם שם סיביה זו, אסור למסור בגדים לגוי שיכבס אותם עבור הישראל, כמבואר ברמ"א תקנא ג. ועיין משנ"ב תקנא כא.

3. רמ"א תקנא ג. ועיין ברית כהונה מערכת רי"ש אות ט, שנהגו בגר"בא להימנע מכיבוס בכל תשעת הימים, מלבד בראש חודש.

4. כלבו סימן סב ד"ה משנכנס אב.

5. שו"ע תקנא ג, חזון עובדיה עמ' רכט. ועיין חזון עובדיה עמ' רלז, שאסור ליצא אשכנז לתת את

כאשר תשעה באב חל בשבת, והתענית נדחית ליום ראשון, השבוע הסמוך לתשעה באב אינו נחשב כשבוע שחל בו תשעה באב, ומותר ליוצאי ספרד לכבס את בגדיהם בשבוע זה.⁶

כיבוס בגדי ילדים

גם כיבוס בגדי ילדים אסור⁷, אך דינם קל מבגדי מבוגרים בכך שגם יוצאי אשכנז ומנעמים מכיבוסם רק בשבוע שחל בו תשעה באב, שבו הכיבוס אסור מן הדין. אך קודם לכן, מראש חודש אב, שבו האיסור הוא רק מחמת מנהג, נוהגים לכבסם אם יש צורך בכך.⁸

בגדי ילדים קטנים שאינם מקפידים על ניקיון בגדיהם, ומתלכלכים בתדירות (עד גיל שש בערך), אינם כלולים באיסור, ומותר לכבסם גם בשבוע שחל בו תשעה באב, כיוון שאין שמחה בכיבוסם⁹. כאשר מכבסים בגדי ילדים קטנים,

בגדיו ליוצאי ספרד כדי שיכבסו עברו את בגדיו לפני שבוע שחל בו תשעה באב. 6. עיין שו"ע תקנא ד, שהביא בסתם את דעת הרא"ש שכאשר תשעה באב חל בשבת ונדחה ליום ראשון, אין דין שבוע שחל בו תשעה באב, ולאחר מכן הביא בשם 'יש אומרים' את דעת הסמ"ג, שהשבוע הסמוך לתשעה באב נחשב כשבוע שחל בו תשעה באב. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות יב, וחזון עובדיה עמ' רכג, שהלכה כרא"ש, כיוון שהשולחן ערוך סתם כדעתו. ועיין פרי מגדים סימן תקנא אשל אברהם ס"ק לה, שחולק וסובר שלעניין דברים האסורים מן הדין בשבוע שחל בו תשעה באב, יש להחמיר כדעת הסמ"ג, שהשבוע הסמוך לתשעה באב נחשב כשבוע שחל בו, ולעניין הדברים האסורים מחמת מנהג, יש להקל כדעת הרא"ש, שהשבוע הסמוך לתשעה באב אינו נחשב כשבוע שחל בו (עיין פרק מו הערה 28). ליוצאי אשכנז אין כמעט משמעות לחלוקת זו, כיוון שבלאו הכי הם מחמירים שלא לכבס ושלא להסתפר כל תשעת הימים.

7. שו"ע תקנא יד. 8. עיין משנ"ב תקנא פב, שהביא מחלוקת בעניין זה בין האליה רבה, שאוסר, לח"י אדם, שמתיר, ועיין חנוך לער פרק כא סעיף א, שפסק להקל כח"י אדם. 9. עיין רמ"א תקנא יד, שנוהגים להקל בבגדי קטנים, ועיין קרא עלי' מועד פרק ד הערה ד, בשם הגר"ם פיינשטיין והגר"ן קרליץ, וירושלים במועדיה עמ' רב, שהכוונה לקטנים שאינם מקפידים על ניקיונם, וכעין זה נכתב באור לציון ח"ג פרק כז הערה א. ועיין ח"י אדם כלל קלג סעיף יח, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות ו, שכונות הרמ"א לילדים עד גיל שלוש, ועיין אור לציון שם, שהיום, שמקפידים יותר על ניקיון בגדי הילדים, יש להקל עד גיל שש-שבע, ועיין חזון עובדיה עמ' רכז, שהסתפק האם ההיתר הוא עד גיל שלוש או עד גיל שש. ועיין פרי מגדים אשל אברהם תקנא לט, שכונות הרמ"א להקל עד גיל בר מצווה. ועיין אור לציון ח"ג פרק כז הערה א, שגם יוצאי ספרד נוהגים בזה כרמ"א.

פרק מז - כיבוס, לבישת בגדים מכובסים ולבישת בגדי שבת

אסור להוסיף למכונה בגדי מבוגרים¹⁰, כיוון שאיסור הכביסה אינו רק מחמת הטורח, אלא גם מחמת השמחה בניקיון הבגדים.

לבישת בגדים מכובסים

לא רק כיבוס אסרו חכמים בשבוע שחל בו תשעה באב, אלא גם לבישת בגדים מכובסים, כיוון שלבישת בגד מכובס מעוררת הרגשת רענונות והתחדשות. יוצאי אשכנז נוהגים שלא ללבוש בגדים מכובסים כבר מראש חודש אב, ויוצאי ספרד נוהגים כפי עיקר הדין, ונמנעים מלבישת בגדים מכובסים רק בשבוע שחל בו תשעה באב¹¹. כשם שאין לובשים בגדים מכובסים, כך גם אין משתמשים במגבות מכובסות, במצעים מכובסים ובמפות שולחן מכובסות¹². מותר ללבוש בגדים מכובסים כגופייה, בגד תחתון וגרביים, שמניעת החלפתם גורמת צער בשל הזיעה שעליהם¹³.

הכנת בגדים שאינם מכובסים

בזמננו, שרגילים להחליף בגדים בתדירות גבוהה, הליכה עם אותו הבגד כמה ימים כרוכה באי נעימות. לכן לפני ראש חודש אב (למנהג יוצאי אשכנז), או לפני שבת חזון (למנהג יוצאי ספרד), רבים נוהגים ללבוש הרבה מבגדיהם, כל בגד למשך כשעה, כדי להפיג מהבגד את רענונותו מן הכיבוס; וכך בגדים אלו אינם נחשבים בגדים מכובסים, ואפשר ללבושם בימים שאסור ללבוש בהם בגדים מכובסים¹⁴.

10. ירושלים במועדיה עמ' רב.

11. עיין שו"ע ורמ"א תקנא ג, חזון עובדיה עמ' רכט, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 205. ועיין משנ"ב תקנא מד, שאסור גם ללבוש בגדים מוהצים.

12. עיין שו"ת רבבות אפרים חלק א סימן שע, שהעלה כמה סברות מדוע יש שמתמשים במגבות מכובסות בתשעת הימים.

13. שמענתא דמשה סימן תקנא אות יז, הליכות שלמה פרק יד סעיף יב, חזון עובדיה עמ' רכט, קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כז, בשם הגר"ש ואזנר. ועיין שמענתא דמשה סימן תקנא ס"ק יט, שהיה יותר ללבוש בגדי זיעה מכובסים הוא בדיעבד, ולכתחילה יש להכין בגדי זיעה מבעוד מועד, כפי שיבואר בסמוך, ועיין קובץ מבית לוי שם, שחולק.

14. בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות ו, כף החיים תקנא צ, הליכות שלמה פרק יד סעיף יד, חזון עובדיה עמ' רכט ואילך. ועיין הליכות שלמה שם הערה 45, שאין ליתן שיעור מדויק לזמן

לכלוך בגד לשם לבישתו

אדם שלא לבש את בגדיו מראש וברצונו להחליף בגד, רשאי לקחת בגד מכובס ולהניחו על רצפה מאובקת או בין בגדים מלוכלכים, וכך תפוג ממנו רענונותו מן הכיבוס, ומותר יהיה ללבושו¹⁵. הנחה סמלית של הבגד על הרצפה לרגע קט, אינה מועילה להתיר את לבישתו.

מצעים מכובסים לאורחים

שימוש במצעים מכובסים שלא לשם תענוג אלא כדי להימנע ממיאוס, מותר. לכן אדם המארח אורחים בביתו או בתי מלון המשכירים חדרי לינה, רשאים להציע את המיטות במצעים מכובסים, כיוון שרוב בני האדם מרגישים מיאוס בשינה על מצעים שאחרים ישנו בהם¹⁶.

גיהוץ

יש סוברים שגיהוץ בגדים נחשב לסיום תהליך הכיבוס, וגם הוא נאסר¹⁷, ויש סוברים שגיהוץ לא נאסר, ולדבריהם מותר לגהץ אף בשבוע שחל בו תשעה באב¹⁸. להלכה, גיהוץ אסור, אך אדם שהבגד היחיד שיש לו מקומט עד שהוא מתבייש ללבושו, רשאי לגהצו, משום כבוד הבריות¹⁹.

יש לבוש את הבגד כדי שלא ייחשב בגד מכובס, והעיקר שתתבטל מהבגד הנאת כיבוסו. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 206, שאין ללבוש בשבת בגדים שניכר עליהם שהם בגדי יום חול כדי שיהיה ניתן ללבוש אותם בימי החול, משום הכנה מקודש לחול. אך אם לא ניכר על הבגדים שהם בגדי יום חול, אפשר ללבוש בליל שבת בגד אחד, ולמחרת בבוקר ללבוש בגד אחר, ולאחר שינת הצהריים ללבוש בגד אחר, ואת הבגדים הללו ניתן ללבוש בימות החול.

15. עיין שו"ת מנחת יצחק חלק י' סימן מד, עיין חזון עובדיה עמ' רלב, עיין תשובות והנהגות חלק ה סימן קע. ועיין אור לציון חלק סימן פרק כז שאלה א, שחולק וסובר שהנחת בגד על רצפה מלוכלכת אינה מועילה, כיוון שבאופן זה הבגד אינו מאוס כבגד שאדם לבשו ויש בו זיעה. ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' קסה, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 205, שדי לקמט את הבגד מעט.

16. ציץ אליעזר חלק יג סימן סא.

17. אור לציון חלק ג פרק כז שאלה ב, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 204, כל המתאבל עליה עמ' קמט, בשם הגרי"ש אלישיב, ירושלים במועדיה עמ' ר.

18. חזון עובדיה עמ' רלח.

19. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

לבישת בגדי שבת

בתשעת הימים אין לובשים בגדי שבת בימות החול, זאת כדרך אבלים, שאינם לובשים בגדים חגיגיים בימי אבלם. גם כאשר משתתפים באירוע של מצווה, כגון בברית מילה, אין לובשים בגדים חגיגיים, מלבד בני המשפחה הקרובים ביותר לרך הנימול, המוהל, הסנדק והאישה המביאה את התינוק למי שמוסר אותו לאבי הבן ('קוטר')²⁰. המוסר את התינוק לאבי הבן ('קוטר') אינו לובש בגדי שבת, כיוון שאצל הגברים, יש מהם מי שמל את התינוק ומי שאוחז אותו בשעת המילה ('סנדק'), ולכן מסירת התינוק לאבי הבן אינה נחשבת שותפות חשובה. אך בקרב הנשים, שמסירת התינוק היא שותפותן היחידה במצווה, היא נחשבת שותפות חשובה, ושותפות כזו מתירה ללבוש בגדי שבת²¹. ויש נוהגים שכל הקרובים שהיו לובשים בגדי שבת אילו הברית הייתה בזמן אחר בשנה, רשאים ללבוש בגדי שבת גם בברית הנערכת בתשעת הימים. זאת כיוון שאם ילבוש הקרובים בגדי חול, ייגרם להורי הרך הנימול צער מכך שבני המשפחה הקרובים אליהם אינם יכולים להשתתף בשמחתם באופן מלא²²; ומי שנוהג כדעה זו, אין למחות בידו²³.

20. רמ"א תקנא א, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, והליכות שלמה פרק יד סעיף ט, שבני המשפחה הקרובים הם הורי התינוק, אחיו ואחיותיו, הסבים והסבתות. ועיין כף החיים תקנא ט, שההיתר הוא ללבוש בגדי שבת, אך אסור ללבוש בגדים חדשים, ועיין חזון עובדיה עמ' רלד, שמתיר ללבוש בגדים חדשים עד שבוע שחל בו תשעה באב. ועיין אליה רבה שם ס"ק כז, המתיר גם ל'קוטר' מן הגברים ללבוש בגדי שבת. ועיין כף החיים שם ס"ק ז, שדין פדיון הבן שווה לברית מילה. ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 25, שבכל מקום שהתירו ללכת עם בגדי שבת, ההיתר כולל גם הליכה בבגדים מכובסים, ועיין חזון עובדיה עמ' רלד, האוסר ללבוש בגדים מכובסים ומגוהצים לכבוד ברית מילה, בשבוע שחל בו תשעה באב. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שמותר ללבוש חולצה לבנה לכבוד ראש חודש, וכן משמע מדברי האשל אברהם (בוטשאטש) תקנא א, ועיין ירושלים במועדיה עמ' קצז, שאוסר.

21. פמ"ג סימן תקנא אשל אברהם ס"ק ג.

22. שערי תשובה תקנא ג.

23. קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' לו, בשם הגר"ש ואזנר.

פרק מח

אריגה ותפירה

מראש חודש אב, נוהגים שלא למתוח את חוטי השתי על נול האורגים¹, וסמכו בתלמוד הירושלמי מנהג זה על הפסוק "כִּי הַשְּׁתוֹת יִהְיוּ" ². שְׁתוֹת הן יסודות, והן רומזות לאבן השתייה שהייתה בקודש הקודשים, שממנה הושתת (נוסד) העולם. על כן בימים שנהרסה אבן השתייה, אין עוסקים ביצירת תשתית הבגד, על ידי מתיחת חוטי השתי על נול האורגים.

יצירת בגד חדש מסמלת את היכולת האנושית לפתח את העולם. צמר כבשים הוא חומר גלם חסר צורה, ובעזרת התבונה והעמל האנושיים, הוא הופך לבגד יפה שמגן על האדם מחום ומקור, ועוטה עליו כבוד והדר. פיתוח העולם הוא דבר חיובי, אך הוא צריך להיות מכוון לתכליתו, המגולמת באבן השתייה – העמדת יסודות העולם על אדני הקודש. בימים שנחרב בהם בית המקדש מחמת שכחת דבר ה', שכחת הקודש והעמדתו בשולי החיים, אנו עוצרים מעט את פיתוח עולם החומר. זאת כדי להיזכר שפיתוח זה צריך להיות מכוון לקודש הקודשים, להיות אמצעי הבא לשרת את עולם הקודש, ואין הוא תכלית לעצמו; ועל אחת כמה וכמה שאל לו לפיתוח עולם החומר לסתור את עולם הקודש, ולהרבות חושך וטומאה.

1. שו"ע תקנ"א ח.

2. תהילים י"ג. ירושלמי תענית פרק א הלכה ו.

אריגה עצמה אסורה גם היא, וכן אסורות טוויית חוטים לאריגה, רקמה, סריגה ותפירת בגדים חדשים או נעליים חדשות³. כשם שאסור לתפור בגדים חדשים, כך גם אסור לקנות בגדים חדשים או נעליים חדשות⁴.

3. שו"ע תקנא ז, ומשנ"ב שם, וכף החיים תקנא טו-טז, ואור לציון חלק ג פרק כו שאלה ב. ועיין שו"ע שם, שגם עשיית נעליים חדשות אסורה. ועיין רמ"א תקנא ז, ומשנ"ב שם, וכף החיים שם קט, שחייט שהזמינו אצלו בגד לפני ראש חודש אב, רשאי לתפורו גם אחרי ראש חודש אב, עד שבוע שחל בו תשעה באב, ועיין חזון עובדיה עמ' רז. ועיין כף החיים שם קז, שמותר לתפור בגד שנקרע או להטיל טלאי על בגד. ועיין שו"ת בצל החכמה חלק ד סימן נד, ואור לציון חלק ג פרק כו שאלה ב, שבנות הלומדות תפירה, מותרות לתפור חתיכות בד שאין בדעתן להשלימן לבגד, ועיין שמעתתא דמשה סימן תקנא אות כב, שאוסר, ועיין חזון עובדיה עמ' רט. ועיין משנ"ב תקנא מו, שמותר לתפור בגד לצורך נישואין של בחור רווק.
4. רמ"א תקנא ז. ועיין אור לציון חלק ג פרק כו אות ב, שאם מחיר הבגדים עתיד לעלות לאחר תשעת הימים, מותר לקנותם בתשעת הימים, כדי למנוע הפסד. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן פ, שמי ששכח לקנות נעלי בד לתשעה באב, רשאי לקנות נעליים בתשעת הימים, כיוון שקשה ללכת יחף, ועיין כף החיים תקנא צו, שאם אפשר, יחדש אותם לפני שבוע שחל בו תשעה באב.

פרק מט בניין של שמחה ונטיעה של שמחה

בניין של שמחה

מראש חודש אב ועד תשעה באב, אין בונים בניין של שמחה. 'בניין של שמחה' הוא בניין שבנייתו מעוררת את שמחת הלב, כגון בניית חופה לצורך שמחת נישואין, או בנייה שתכליתה הרווחה, כבניית פרגולה לשם נוי, או הוספת חדר לבית ליתר נוחות¹. סיוד הבית כדי לייפותו נחשב גם הוא בניין של שמחה, ועל כן גם הוא אסור². ואם מטרת הסיוד היא הסרת כתמים

1. עיין שו"ע תקנא ב, ומשנ"ב שם. ועיין רמ"א שם, ומשנ"ב שם, שלצורך חתן רווק שאין לו בנים, מותר לבנות חופה, כיוון שזה צורך מצווה. ועיין מחצית השקל תקנא ח, שהדבר מותר רק אם לא יהיה פנאי לבנות את החופה לאחר תשעת הימים. ועיין כל המתאבל עליה עמ' סט, בשם הגר"ש אלישיב, שאין לקנות בתשעת הימים דירה, אלא אם כן המחיר עלול לעלות, או שיש חשש שדחיית הקנייה תגרום לביטול הרכישה.

2. חזון עובדיה עמ' קסז: יש להמנע, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 200, קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כג, ועלהו לא יבול ח"א עמ' קצה, בשם הגרש"ד אוירבך, כל המתאבל עליה עמ' סד בשם הגר"ש אלישיב. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 200, שאדם הצריך להיכנס לדירה מיד אחרי תשעה באב, יכול לסיידה בתשעת הימים. ועיין מועדי ישרון עמ' 136, בשם הגר"מ פיינשטיין, שמותר לצבוע דירה ריקה, שעתידיים לגור בה רק אחרי תשעה באב. ועיין שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנא ס"ק כב, בשם הגר"ש אלישיב, שהדבקת טפטים נחשבת כסיוד, והיא אסורה כל תשעת הימים. ועיין אגרות משה או"ח ח"ג סימן פב, שמותר עד שבוע שחל בו תשעה באב. ועיין תורת המועדים עמ' קמו, בשם הגר"ע יוסף, שמותר ליוצאי ספרד גם בשבוע שחל בו, שאין לנו אלא מה שאסרו חכמים. ועיין בן איש חי שנה ראשונה דברים אות ג, שצביעה וחקיקת צורות נאות אסורה גם על רהיטים, ועיין אור לציון ח"ג פרק כו הערה א, שחולק.

פרק מט - בניין של שמחה ונטיעה של שמחה

ולכלוכים שמכערים את הקיר, אין הסיוד נחשב בניין של שמחה, והוא מותר³. כאשר הבית צר מלהכיל את כל בני הבית, מותר להרחיבו בתשעת הימים, כיוון שאין זה בניין של שמחה⁴.

אדם שהתחיל לבנות בניין של שמחה לפני תשעת הימים, יכול להמשיך בעבודתו⁵, אך לא יסיים את העבודה בתשעת הימים⁶.

בנייה שדחייתה עלולה לגרום נזק או הפסד כספי

בנייה של שמחה שדחייתה לאחר תשעת הימים עלולה לגרום נזק או הפסד כספי, מותרת. לכן מותר לחזק קורת פרגולה שהתרופפה ועלולה ליפול ולגרום נזק לאנשים או לרכוש, אף שהפרגולה עשויה לנו⁷.

בנייה לצורך מצווה

בנייה לצורך מצווה מותרת, לכן מותר לבנות בית כנסת, גם אם הבנייה היא להרווחה. וכן מותר לצבוע את בית הכנסת כדי לייפותו, שכן מצווה לייפות את בית הכנסת, כמו שנאמר: "זֶה אֵלַי וְאֲנִיָּהוּ"⁸. צורכי רבים נחשבים לצורכי מצווה, ולכן מותר לבנות מבני ציבור המיועדים לרבים⁹.

3. קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כג.
4. עיין חזון עובדיה עמ' קסז, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 200. ועיין חזון עובדיה שם, שבזמננו מותר לבנות דירות ובניינים בארץ ישראל למטרת מגורים, מכיוון שיש בארץ מצוקה בדירות, ואין זה נחשב בניין של שמחה.
5. הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 200, וכן כתב לנו הגר"מ אריאל שליט"א. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות ג, שאוסר לבנות בניין של הרווחה, אף אם התחילו לבנותו לפני תשעת הימים, וכן פסק בספר תורת המועדים סימן ה הערה יט.
6. כן כתב לנו הגר"מ אריאל שליט"א.
7. עיין שו"ע תקנא ב, ומשנ"ב שם. ועיין תורת המועדים פרק ה הלכה יט, שאדם ששכר פועלים ומשלם להם שכר חודשי, ואם לא יסיים את מלאכת הבנייה בתשעת הימים יגרם לו הפסד כספי, שיצטרך להוסיף בשכרם, רשאי לסיים את העבודה בתשעת הימים. ואם יכול לפייס את הפועלים שלא יעבדו בתשעת הימים, ולא ישלם להם שכרם על ימים אלו, טוב שיעשה כן, ויסיים את המלאכה לאחר תשעה באב. ולכתחילה יש להשתדל שלא להגיע למצב זה, אלא יתנה מראש עם הפועלים שבתשעת הימים אין הם שכורים לו.
8. שמות טו ב. משנ"ב תקנא יב.
9. ערוך השלחן תקנא ז.

עבודה בבנייה לשם פרנסה

אדם המתפרנס מבנייה או סווד, ואם לא יעבוד בתשעת הימים בבנין של שמחה, לא יהיה לו כדי פרנסתו, יש סוברים שרשאי להמשיך בעבודתו לשם פרנסתו¹⁰. ויש חולקים וסוברים שאסור לו לעבוד, כיוון שלא חילקו חכמים בתקנתם בין מי שיש לו כדי פרנסתו למי שאין לו כדי פרנסתו¹¹.

בנייה על ידי פועלים גויים

כשם שאסור לבנות בנין של שמחה בתשעת הימים, כך גם אסור לשכור פועל גוי שיבנה עבור יהודי בנין של שמחה בימים אלו¹².

אדם השוכר לפני תשעת הימים פועל גוי שיבנה עבורו בנין של שמחה, יתנה עם הפועל שלא יעבוד בתשעת הימים. אם לא התנה זאת עם הפועל הגוי, האיסור או ההיתר לעבודת הפועל בתשעת הימים תלויים בצורת התשלום לו: אם הפועל מקבל שכר עבור זמן העבודה, הרי הוא כשליח של בעל הבית, ואין לאפשר לו לעשות את עבודתו בתשעת הימים. אך אם הפועל הגוי עובד בקבלנות, דהיינו מקבל שכר עבור עבודתו, בלי קשר למשך זמנה, נמצא שהשכר ניתן לו עבור התוצאה, ובשעת העבודה אין הוא נחשב שליח של בעל הבית. אם כן, במצב זה ניתן לאפשר לו לעשות את עבודתו בתשעת הימים, ובלבד שמראש הייתה לו יכולת לעשותה שלא בתשעת הימים. למרות זאת, לכתחילה יש לנסות לפייס את הגוי ולשדלו שידחה את העבודה לאחר תשעת הימים, ומי שמוכן לשלם עבור הדחייה תשלום מועט, תבוא עליו ברכה¹³.

10. שו"ת דברי מלכיאל חלק ו סימן ט סוף אות א, עיין חזון עובדיה עמ' קסח, וילקוט יוסף עמ' רמא.

11. כף החיים תקנא כח.

12. משנ"ב תקנא יב.

13. משנ"ב תקנא יב.

מעבר דירה

יש הנזהרים שלא לעבור דירה בתשעת הימים, כיוון שאלו הם ימי פורענות, וכניסה לדירה חדשה בימים אלו אינה סימן טוב¹⁴. ויש סוברים שאין חשש בכך¹⁵. להלכה, יש להימנע ממעבר דירה בתשעת הימים, אלא אם כן אין לאדם מקום לגור בו¹⁶.

נטיעה של שמחה

מראש חודש אב עד תשעה באב, אין נוטעים נטיעה של שמחה. 'נטיעה של שמחה' היא נטיעה לשם נוי, לשם צל, או כדי להתענג מריחה¹⁷, אבל נטיעה לתכלית נצרכת, כנטיעת עצי פרי לצורך פרנסה, מותרת¹⁸. לכן אסור לשתול פרחי נוי בגינה, לפרוס מרבדי דשא או לשתול עצים כדי לייפות את מראה הבית.

מותר לטפל בגינה טיפולים שגרתיים¹⁹, אך יש להימנע מטיפולים שמטרתם לייפות את מראה הגינה, כגון כיסוח דשא, כשאינו נחון²⁰.

14. הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה לא, ירושלים במועדיה עמ' ר, ועיין שם ושם, שכאשר דחיית הכניסה לדירה עלולה לגרום להפסד כספי, כגון לתוספת תשלום שכר דירה, המעבר מותר. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן קלה אות ג. ועיין הוראות ממרן החזון איש, בסוף ספר טעמא דקרא אות טב, שדעת החזון איש לא הייתה נוחה מחיפוש דירה בימי בין המצרים, ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 70, שחולק.

15. עיין מקור חיים (בכרך) סימן תקנא סעיף י, חזון עובדיה עמ' קסח, ועיין שם, שאם מעבר הדירה הוא לשם הרווחה, יש לדחותו לאחר תשעת הימים, אור לציון חלק ג פרק כו שאלה א.

16. כן כתב לנו אריאל שליט"א, והוסיף שאין לאדם שמחה גדולה ממעבר לבית חדש.

17. שו"ע תקנא ב, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 200, ועיין שם, שקניית השתילים או העציצים אסורה גם היא. ועיין קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כד, בשם הגר"ש וואזנר: כדאי להימנע מנטיעת גינות נוי.

18. עיין מצוותיך אמונה עמ' 32, בשם הגר"א נבנצל שליט"א. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 200, שהדבר מותר לחקלאי בעונת הנטיעה.

19. קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כד, בשם הגר"ש וואזנר, עיין שו"ת רבבות אפרים ח"א סימן שעד. ועיין כל המתאבל עליה עמ' ע, בשם הגר"ש אלישיב, שאוסר.

20. כן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א.

פרק נ שבת חזון

לבישת בגדי שבת

שבת חזון היא השבת הסמוכה לתשעה באב, והיא נקראת שבת חזון על שם הפטרת השבת, הפותחת במילים "חֲזוֹן יִשְׁעֵיהוּ בֶן אָמוֹץ"¹. בעבר, נהגו בארצות אשכנז ללבוש בגדי יום חול בשבת חזון, כיוון שאסור ללבוש בתשעת הימים בגדי שבת, כמבואר לעיל². ואף שאין לנהוג בשבת מנהגי אבלות בפרהסיה, בימים ההם בגדי השבת ובגדי יום חול היו דומים מאוד זה לזה, וההבדל היה רק באיכות הבגד – בשבת לבשו בגדים באיכות גבוהה, ובימות החול לבשו בגדים באיכות פחותה. אך מזה כמה דורות נשתנה המנהג, ובכל קהילות ישראל נוהגים ללבוש בגדי שבת מכובסים ומגוהצים בשבת חזון. זאת כיוון שסגנון הלבוש השתנה, וההבדל בין בגדי שבת לבגדי יום חול ניכר, ולכן לבישת בגדי חול בשבת היא אבלות בפרהסיה, האסורה בשבת³.

אדם שאין לו בגד מכובס או מגוהץ לכבוד שבת, רשאי לכבס ולגהץ לכבוד שבת⁴.

1. ישעיהו א א.

2. רמ"א תקנא א.

3. עיין משנ"ב תקנא ו, וערוך השלחן תקנא יא, ונמוקי אורח חיים סימן תקנא ס"ק ב. ועיין קרא עלי מועד פרק ד הערה יט, בשם הגר"ח קנייבסקי, שמתיר ללבוש בגדי שבת מכובסים, גם אם יש לאדם בגדי שבת שאינם מכובסים. ועיין ב"י סוף סימן תקנב, ושו"ת רדב"ז חלק ב סימן תרצג, שבארצות ספרד נהגו תמיד ללבוש בגדי שבת בשבת חזון. ועיין משנ"ב תקנא ט, ואגרות משה אורח חיים חלק ג סימן פ, וחזון עובדיה עמ' קלד, שאין ללבוש בשבת בגדים חדשים, ועיין כף החיים תקנא פט, שמתיר ללבוש בשבת בגדים חדשים שאין מברכים עליהם "שהחיינו". ועיין משנ"ב תקנא לג, שאין להציע את המיטות בסדינים מכובסים לכבוד שבת. ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 88, שיש שנהגו להסיר את בגדי השבת מיד לאחר ההבדלה, ויש שלא נהגו כן.

4. עיין משנ"ב תקנא לב, ונטעי גבריאל פרק לה סעיף כח.

ניגוני אבלות בשבת

יש הנוהגים לקרוא את הפטרת השבת במנגינה של מגילת איכה⁵, כדי לסמן את סמיכותה של השבת לתשעה באב⁶, ולעורר את הציבור לתשובה⁷. וכן יש הנוהגים לומר את הפיוט 'לכה דודי' במנגינת הקינה 'אלי ציון ועריה', הנאמרת בתשעה באב⁸. ויש שנמנעים מכך, כיוון שלדבריהם ניגון פסוקים ותפילות במנגינות של תשעה באב היא אבלות בפרהסיא, האסורה בשבת⁹.

שבת חתן ושבת בר מצווה

במקומות שרגילים בהם לעשות קידוש לכבוד חתן או לכבוד נער בר מצווה, מותר לעשות קידוש לכבוד אירועים אלו בשבת חזון, וכן מותר לקיים את כל המנהגים הקבועים שעושים באירועים אלו, כיוון שאין נוהגים מנהגי אבלות בפרהסיא בשבת¹⁰.

5. ראבי"ה מסכת מגילה סימן תקצה, מגן אברהם רפב יד, משנ"ב רפב כז, עיין שו"ת שם"ש ומגן חלק ד סימן עז אות ו. וזהו המנהג הנפוץ בקרב יוצאי אשכנז. ועיין אשל אברהם (בוטשאטש) סימן קלד ד"ה בדבר, שיוצאי אשכנז נוהגים לקרוא את הפסוק "אֵיכָה אָשָׂא לְבַדִּי טוֹרְחָכֶם וְיִשְׁאַכְּם וְרִיבְכֶם" בפרשת דברים במנגינת איכה. ועיין לוח ההלכות והמנהגים, שהפסוקים שקוראים בהפטרה במנגינת איכה הם ב-טו וכ-כג.
6. שו"ת משנת יוסף חלק ז סימן קד, ועיין שם, שכיוון שמטרת ניגון פסוקי ההפטרה במנגינת איכה אינו בשביל לעורר צער ואבלות, אלא רק לסמן את השבת כסמוכה לתשעה באב, אין זה נחשב כאבלות בפרהסיא.
7. מגן אבות למאירי העניין הארבעה ועשרים, ועיין שם, שלכן אין זה אבלות בפרהסיא "מפני שיש בזכירת החורבן חלק משרשי התשובה, וכל שעיקרו לתשובה ולהכנעה מותר".
8. דברי קהלת (מנהגי פרנקפורט) עמ' 91. ועיין דיני תשעה באב ביום ראשון לגר"ש דבליצקי, אות יב, שברוב בתי הכנסת בארץ ישראל אין נוהגים כן.
9. שער המפקד הלכות תשעה באב הגהות נהר פקוד סוף אות ד, נהר מצרים הלכות תשעה באב אות ג, חזון עובדיה עמ' קנה, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 222, ארחות רבנו חלק ב עמ' קסז. ועיין ילקוט יוסף עמ' שמא, שהאריך בזה.
10. עיין הלכות שלמה פרק טו סעיף יא, ודיני תשעה באב שחל ביום ראשון לגר"ש דבליצקי סעיף כ, ועיין שם, שאין לשיר שירים בקידוש, אלא אם כן ישנו מנהג קבוע לשיר.

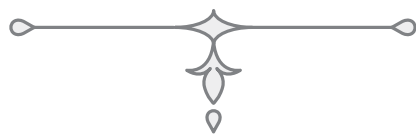
ברכת הלבנה

נוהגים שלא לומר את ברכת הלבנה לפני תשעה באב, כיוון שברכת הלבנה צריכה להיאמר בשמחה, ובתשעת הימים שרויים באבלות¹¹. במוצאי תשעה באב מזדרזים לומר את ברכת הלבנה, כפי שיבואר בפרק סג.

11. רמ"א תכו ב, ומשנ"ב שם, וכף החיים שם כט, וחזון עובדיה עמ' תי. ועיין מעשה רב אות קנט, שלדעת הגר"א אין לדחות את המצווה עד אחר תשעה באב, כמו שאמרו חכמים אם באת לידך מצווה אל תחמיצנה, ועיין ארחות רבנו חלק א (תשנ"א) עמ' קעז, והליכות שלמה מועדים ב פרק א הערה 108, שהחזון איש, הגרי"י קנייבסקי והגרש"ז אירבך נהגו כדבריו.

תשעה באב

פרק נא

לימוד תורה, טיול ואמירת תחנון בערב תשעה באב

לימוד תורה בערב תשעה באב אחרי חצות

בתשעה באב, אסור ללמוד תורה, מלבד לימוד דברי צער ופורענות, וזאת כיוון שהתורה משמחת את הלב, ואין לעסוק בדברים המשמחים את הלב בתשעה באב¹. נהגו יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד שלא ללמוד תורה כבר בערב תשעה באב מחצות היום, אלא ללמוד רק דברים שמותר ללומדם בתשעה באב²; ושלושה טעמים למנהג זה. טעם אחד הוא שהצער והאבלות של יום תשעה באב מתחילים כבר מחצות היום של ערב תשעה באב, ולכן ראוי למעט בזמן זה בשמחה, כפי שממעטים בתשעה באב³. טעם שני הוא שדרך אדם להרהר אחרי לימודו בדברים שלמד בהם, והלומד תורה סמוך לתשעה באב, עלול להרהר בתשעה באב בדברים שלמד, ונמצא לבו שמח בתשעה באב⁴. וטעם שלישי הוא ששמחת הלימוד נמשכת בלב כמה שעות,

1. פרטי איסור זה יבוארו בפרק נז.

2. רמ"א תקנ"ב, בן איש חי שנה ראשונה דברים אות יח, עיין כף החיים תקנ"ג יח, עיין אור לציון חלק ג פרק כח שאלה ה. ועיין הליכות שלמה פרק טו סעיף א, שדברים שמותר ללומדם בתשעה באב, מותר ללמוד בערב תשעה באב בעיניו, שלא כמו בתשעה באב, שאסור ללמוד בעיניו. ועיין הליכות שלמה תפילה פרק ז הערה כז, שמותר לומר תהילים בערב תשעה באב אחר חצות.

3. משנ"ב תקנ"ג ח, ועיין שם שהחמירו בלימוד תורה יותר משאר הדברים האסורים בתשעה באב, כיוון שאין בדבר הפסד, שכן אדם יכול ללמוד דברים שמותר ללומדם בתשעה באב.

4. שו"ת חתם סופר אורח חיים סימן קנו.

ולכן יש להפסיק ללמוד כבר מחצות היום, כדי שעד תשעה באב תפוג שמחת הלימוד⁵.

לדעת הרמ"א, גם כאשר ערב תשעה באב חל בשבת, אין לומדים תורה מחצות היום, מלבד דברים המותרים בתשעה באב. לכן כאשר ערב תשעה באב חל בשבת, הנוהגים לומר פרקי אבות אחרי מנחה של שבת, נמנעים מאמירתם⁶. כמה אחרונים חולקים על הרמ"א וסוברים שמותר ללמוד בשבת כרגיל, כיוון שאין לנהוג אבלות בשבת⁷, והרוצה לסמוך על דבריהם וללמוד בשבת כרגיל, רשאי⁸.

יש אחרונים שהסתייגו מהמנהג שלא ללמוד תורה בערב תשעה באב, גם כאשר ערב תשעה באב חל ביום חול. זאת, הן משום שלדעתם אין להחמיר בלימוד תורה יותר משאר דברים האסורים בתשעה באב, ואלו לא נאסרו מחצות היום; והן משום שמנהג זה גורם לביטול תורה, כיוון שקשה לאדם ללמוד דברים שאינו חפץ ללומדם, שכן 'אין אדם למד אלא במקום שליבו חפץ'⁹. אדם המכיר את עצמו ויודע שקיום המנהג ללמוד בערב תשעה באב רק בדברים המותרים, יגרום לו ביטול תורה, ומתוך כך רוצה להקל כדעת אחרונים אלו, יש לו על מי לסמוך¹⁰.

5. אשל אברהם (בוטשאטש) סימן תקנב ד"ה בשבת.
6. רמ"א תקנ"ג ב. ועיין כף החיים תקנ"ג יט, שמותר ללמוד 'שניים מקרא ואחד תרגום'. ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רמא, שביטול לימוד הקבוע בציבור הוא אבלות בפרהסיא, האסורה בשבת, ומה שכתב הרמ"א שאין אומרים פרקי אבות, זהו למנהג שכל אחד אומרם לבד.
7. ט"ז תקנ"ג ב, עיין ברכי יוסף תקנ"ג ג, מאמר מרדכי תקנ"ג ב.
8. משנ"ב תקנ"ג י, עיין ערוך השלחן תקנ"ג ד, בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות יח, עיין הליכות שלמה פרק טו סעיף י, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 222.
9. עיין ט"ז תקנ"ג ב, בשם מהרש"ל, עיין ביאור הגר"א סימן תקנ"ג ד"ה ונהגו, עיין מאמר מרדכי סימן תקנ"ג ס"ק ב, עיין ערוך השלחן תקנ"ג ד.
10. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין קונטרס ורפא ירפא (בני ברק תשס"ג) עמ' נט, שהחפץ חיים היה תולה פתק בשיבת ראדן בערב תשעה באב, שמי שקשה לו ללמוד בדברים המותרים, יכול ללמוד כפי הרגלו. ועיין אור לציון חלק ג פרק כח שאלה ה, וקובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק טז סעיף א, שסוברים שהמכיר את עצמו ויודע שקיום המנהג ללמוד בערב תשעה באב רק בדברים המותרים יגרום לו ביטול תורה, יכול לכתחילה ללמוד כהרגלו. ועיין משנ"ב תקנ"ג ח, שהמקל ללמוד כהרגלו בערב תשעה באב אחר חצות, אין מוחים בידו.

פרק נא - לימוד תורה, טיול ואמירת תחנון בערב תשעה באב

יש הסוברים שיוצאי ספרד לא קיבלו על עצמם את המנהג שלא ללמוד בערב תשעה באב אחר חצות, והם רשאים ללמוד בערב תשעה באב כהרגלם¹¹.

טיול בערב תשעה באב

אין לטייל לשם תענוג בערב תשעה באב אחר חצות¹², כיוון שהטיול לשם תענוג מעורר את שמחת הלב. ועוד, שמפגש עם אנשים תוך כדי טיול, שאינו מכוון לתכלית מעשית אלא לשם תענוג, עלול להביא לידי שחוק והיתול¹³.

אמירת תחנון

אין אומרים תחנון במנחה בערב תשעה באב. זאת משום שבתשעה באב אין אומרים תחנון, כפי שיבואר להלן, ואין אומרים תחנון בכל תפילת מנחה הסמוכה ליום שאין אומרים בו תחנון¹⁴.

11. חזון עובדיה עמ' רמח, והליכות עולם חלק ב עמ' קנ. ועיין ברית כהונה מערכת ת"ו אות ח, שכפי הנראה כך נהגו בלר"בא. ועיין הערה 2, שיש מחכמי ספרד שהביאו מנהג זה.
12. רמ"א תקנ"ג ב: לא יטייל ערב תשעה באב. ועיין פרי מגדים שם משבצות זהב ס"ק ב, שמשמע מהרמ"א שכל היום אין לטייל, וסיים: וצריך עיון. ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק טז הערה ב, וספר דיני תשעה באב ביום ראשון לגר"ש דבליצקי עמ' יג הערה לו, שדייקו מהברכי יוסף שהכוונה רק מחצות ואילך, וכן משמע מדברי המטה משה בסימן תשיט, וכן פסקו הגר"ש קמינצקי שם, ובספר יד בבין המיצרים פרק כד סעיף ב, וכן משמע בילקוט יוסף עמ' שנד, שהאיסור הוא מחצות, אך ראוי שלא לטייל כל היום. ועיין יוסף אומץ (האן) סימן תתעב, וקיצור שלחן ערוך סימן קכג סעיף ב, שהאיסור הוא כל ערב תשעה באב. ועיין הגהות ברוך טעם לגר"ב פרנקל על השלחן ערוך תקנ"ג ב (נדפס בילקוט מפרשים בשלחן ערוך מהדורת פרידמן). שהאיסור הוא בטיול לשם תענוג. ועיין הגהות תוספת שבת - ספר פלאים על השלחן ערוך שם (נדפס בילקוט מפרשים בשלחן ערוך מהדורת פרידמן). שהאיסור הוא בטיול לשוק, ונראה שסובר שהאיסור הוא משום שחוק והיתול, ולכן אין איסור בטיול יחיד, אלא רק במקום שמצויים בו אנשים. ועיין נטעי גבריאל פרק מז הערה כא, שטיול אחר האוכל לעכל המזון, מותר.
13. עיין מטה משה סימן תשיט.
14. שו"ע תקנ"ב יב. ועיין רמ"א שם, ושו"ע תקנ"ט א, שכאשר ערב תשעה באב חל בשבת, אין אומרים במנחה "צדקתך".

פרק נב

סעודה מפסקת

הסעודה הנאכלת לקראת תשעה באב נקראת סעודה מפסקת. סעודה זו נאכלת בסמיכות לתשעה באב, בתור הכנה לקראת הצום, ויש לעשותה בדרך עניות ושפלות, כסעודת אבלים השקועים באבלם ועטופים צער ויגון. אין אוכלים בה בשר ויין (מעיקר הדין, ולא רק מחמת מנהג), אין אוכלים בה יותר מתבשיל אחד, אין אוכלים אותה בחבורה, ויושבים בה על הרצפה.

סעודה מפסקת אינה רק אמצעי לכך שניתן יהיה להתענות בתשעה באב, אלא יש בה תכלית עצמית, לנהוג כאבלים, ולכן יש קצת מצווה באכילתה. כשם שבמועדים, אוכלים סעודה חגיגית לבטא את מעלת היום, כך בתשעה באב, ראוי היה לאכול סעודת אבלים, לבטא את צער החורבן והגלות. וכיוון שבתשעה באב אסור לאכול, הקדימו סעודה זו לערב תשעה באב¹.

איסור אכילת בשר ושתיית יין

בשונה מאיסור אכילת בשר ושתיית יין בתשעת הימים, שיסודו במנהג, האיסור לאכול בשר ולשתות יין בסעודה מפסקת הוא מן הדין². לכן גם אנשים הרשאים לאכול בשר בתשעת הימים, כגון חולים, מעוברות ומניקות, אינם רשאים לאכול בשר ולשתות יין בסעודה מפסקת³. הטעם באיסור אכילת

1. עיין כף החיים תקעב לו, בשם שו"ת הלכות קטנות חלק ב סימן קלה. ועיין הליכות שלמה פרק טו סעיף ב, ושו"ת שבט הלוי חלק י סימן פג, ואור לציון חלק ג פרק כח הערה א, שגם סי שאינו מתענה בתשעה באב, יאכל סעודה מפסקת. ועיין שו"ת בצל החכמה חלק ד סימן נה אות ב, שראוי לאכול לחם בסעודה מפסקת, וכעין זה באור לציון חלק ג פרק כח הערה א, ועיין ירושלים במועדיה עמ' ריג, שאין צורך לאכול לחם בסעודה מפסקת.

2. שו"ע תקעב א, ומשנ"ב שם.

3. הלכות ומנהגי בין המצרים עמ' צט.

בשר ושתית יין בסעודה מפסקת הוא שעקב סמיכותה של הסעודה לתשעה באב, אבלות החורבן שורה בה, וכל אדם מישראל נחשב בה כאונן, שמתו מוטל לפניו, ואונן אסור באכילת בשר ובשתית יין⁴. ועוד, שבשר ויין מעוררים את שמחת הלב, כמו שאמרו "אין שמחה אלא בבשר ויין"⁵, ובסעודה מפסקת אין לעורר לשמחה⁶.

כל סוגי הבשר אסורים באכילה, בין בשר בהמה בין בשר עוף, ואפילו בשר דגים. ואף שבדרך כלל, בשר דגים אינו נחשב בשר, בסעודה מפסקת הוא נחשב בשר, כיוון שיש שמחה באכילתו⁷.

איסור ריבוי התבשילים

לא רק טיב המאכלים קובע את אופי הסעודה, אלא גם ריבויים וגיוונם. לכן מלבד האיסור על אכילת בשר ושתית יין, אסרו חכמים לאכול בסעודה מפסקת יותר מתבשיל אחד⁸, כדי שסעודה מפסקת לא תהיה סעודה

4. תרומת הדשן סימן קנא.

5. פסחים קט א.

6. משנ"ב תקנב ה.

7. שו"ע תקנב ב, ומשנ"ב שם.

8. שו"ע תקנב א. ועיין ביאור הלכה תקנב ג ד"ה וכן, שלדעת הרמב"ן, שני מיני מאכל שבושלו בסיר אחד נחשבים תבשיל אחד, ולדעת הטור, הם נחשבים שני תבשילים, והכרעת השלחן ערוך, שעיקר ההלכה כרמב"ן, אך יש להחמיר כדעת הטור. ועיין שו"ע שם, שמין אחד של אוכל שבושל בשני סירים, ולכל סיר מרקם שונה, נחשב כשני תבשילים. ועיין שו"ע שם, שגם דבר שאפשר לאוכלו חי כגון גזר, ובישלוהו, נחשב תבשיל. ועיין כף החיים תקנב כו, שמאכל כבוש נחשב כתבשיל, שכן בדיני בליעת איסורים, כבוש נחשב כמבושל, ועיין ערוך השלחן תקנב ז, שלעניין סעודה מפסקת, מאכל כבוש אינו נחשב כתבשיל, כיוון שמאכל כבוש אינו מאכל חשוב. ועיין ספר החיים לגר"ש קלוגר סימן תקנב, וכף החיים תקנב יג, וחזון עובדיה עמ' רנט, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 209, ואשרי האיש פרק ע סעיף י, ושו"ת עמק התשובה חלק א סימן צב אות י, שמאכלים מפוסטרים אינם נחשבים מבושלים, כיוון שהפסטור אינו משנה את טעם המאכל, ועיין אור לציון חלק ג פרק כח אות ב, וירושלים במועדיה עמ' ריד, שמחמירים, והכרעת הגר"ם אריאל שליט"א להקל, ובלבד שהפסטור אינו משנה את טעם המאכל. ועיין קרא עלי מועד פרק ו הערה ט, בשם הגר"ן קרליץ, וקובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק טז הערה יא, שממרח אינו נחשב כתבשיל, כיוון שהוא טפל ללחם, ועיין אור לציון חלק ג פרק כח הערה א, וירושלים במועדיה עמ' ריד, שממרח נחשב כתבשיל.

מכובדת ומענגת⁹. לדוגמה: אם אוכלים בסעודה מפסקת אורז, אסור לאכול בה גם אטריות או קוסקוס, וכן אסור לאכול בה נוסף לאורז סלטים מבושלים, כסלט חומוס או סלט ביצים.

צלי ומשקה מבושל

צלי נחשב כתבשיל¹⁰, כיוון שגם צלי הוא מאכל חשוב, וכשהוא מתווסף למאכל מבושל, הוא הופך את הסעודה לסעודה מכובדת ומענגת¹¹. משקה מבושל אינו נחשב תבשיל, ולכן מותר לשתות קפה או תה, נוסף לתבשיל שנאכל בסעודה¹².

תבשיל העשוי מכמה מינים שדרך לבשלם יחד

תבשיל העשוי מכמה מינים שדרך לבשלם יחד, נחשב תבשיל אחד¹³. לדוגמה, מרק ירקות שיש בו תפוחי אדמה, גזר, קישואים ובצללים, נחשב תבשיל אחד, כיוון שההרגל הוא לתת במרק כמה מיני ירקות. וכן תבשיל עגבניות וביצים ('שקשוקה') נחשב תבשיל אחד, משום שדרך הבישול של תבשיל זה היא בעירוב של עגבניות וביצים¹⁴.

9. משנ"ב תקנב יא.

10. רמ"א תקנב ג.

11. לבוש תקנב ב.

12. שערי תשובה תחילת סימן תקנב, בשם מחזיק ברכה שם אות א, אשרי האיש פרק ע סעיף יא, קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק טז סעיף יג, ועיין שם שמרק זך נחשב משקה. ועיין הלכות חגים לגר"ס אליהו עמ' 209, שסובר שמשקה מבושל נחשב תבשיל.

13. שו"ע תקנב ג. ועיין ביאור הלכה שם ד"ה שנותנים, שהסתפק אם דין זה נאמר בכל שני מינים שדרך לבשלם יחד, או רק כאשר מין אחד מתוך שני המינים הוא עיקרי, והמין השני בא להטעימו, ועיין ערוך השלחן תקנב ח, שמשמע שכל שני מינים שדרך לבשלם יחד, נחשבים תבשיל אחד.

14. אור לציון חלק ג פרק כח שאלה א.

מאפים ופירות וירקות חיים

האיסור להרבות במיני מאכל נאמר רק בנוגע למאכלים מבושלים, אבל מותר לאכול כמה סוגים של מאפים¹⁵, כל עוד ריבוי המאפים לא מרבה בכבוד הסעודה¹⁶, וכל שכן שמותר לאכול כמה מיני פירות חיים וכמה מיני ירקות חיים¹⁷. אך נכון שלא להרבות בסעודה מפסקת במיני מאפה, בפירות ובירקות, כיוון שראוי לאדם למעט הנאתו בסעודה זו¹⁸.

מאכלים ומשקים מענגים

כדי לשמור על אופי הסעודה כסעודת אבלות, אין לשתות בסעודה מפסקת משקאות מענגים, כגון בירה, ליקר, משקאות חריפים¹⁹ ומשקאות תוססים²⁰, וכן אין להגיש מנה אחרונה²¹, או לאכול מעדנים לשם תענוג²². אך מותר לשתות קפה או תה, שכן הכול רגילים לשתותם, ואין בשתייתם עונג מיוחד²³.

15. עיין אשל אברהם (בוטשאטש) סימן תקנב סעיף א ד"ה עוד מצאתי, אור לציון חלק ג פרק כח שאלה ג, שו"ת רבבות אפרים חלק א סימן שעו, בשם הגר"ח קנייבסקי, קובץ הלכות לגר"ש קמיניצקי פרק טז סעיף יא, שו"ת ארחותיך למדני חלק ו סימן צד. ועיין שו"ת התעוררות תשובה חלק ג סימן שמט, ושמענתא דמשה עמ' תכט, ומקראי קודש לרב הררי תעניות עמ' קפג, בשם הגר"ם אליהו, שחולקים.

16. כן כתב לנו הגר"ם אריאל שליט"א.

17. שו"ע תקנב ד.

18. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות יט.

19. משנ"ב תקנב ד. ועיין שער הציון שם ב, וחזון עובדיה עמ' רסד, שאדם הרגיל בשתיית שיכר (משקה מתסיסה של צמחים שאינם ענבים, שיש בו אלכוהול), יש לו צורך בשתייה זו כדי להתחזק לקראת הצום, רשאי לשתות שיכר בסעודה מפסקת כפי הצורך. והוא הדין לשאר המשקאות הנזכרים בפסקה זו.

20. אור לציון חלק ג פרק כח שאלה ג, ירושלים במועדיה עמ' ריד: ראוי להימנע.

21. עיין רמ"א תקנב א, וחי' אדם כלל קלד סעיף ב. ועיין ביאור הגר"א שם ד"ה וכן, שאין בדבר איסור גמור, אלא זו הנהגה ראויה.

22. עיין רמ"א תקנב א, ושו"ת התעוררות תשובה חלק ג סימן שמט, ואור לציון חלק ג פרק כח שאלה ג, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 209.

23. שערי תשובה תחילת סימן תקנב. ועיין רמ"א תקנב א, שראוי למעט בכמות השתייה, מרגילותו בכל סעודה. ועיין חזון עובדיה עמ' רסח, שמידת חסידות שלא לשתות קפה או תה, כשאינן הדבר נצרך.

אכילת עדשים או ביצים

יש הנוהגים לאכול בסעודה מפסקת עדשים או ביצים קשות²⁴, שהן מאכל אבלים כיוון שצורתן עגולה ושלמה. צורתן העגולה מרמזת לכך שאבלות היא כגלגל החוזר בעולם, דור הולך ודור בא. וצורתם השלמה, ללא חריץ המסמל את הפה, מרמזת לכך שאסור לאבל להרבות בדיבור²⁵.

הנוהגים לאכול עדשים או ביצים צריכים לשים לב שלא לאכול שום תבשיל נוסף, כדי שלא לאכול שני תבשילים בסעודה מפסקת²⁶.

מטרת כל ההלכות הנוגעות לסעודה מפסקת היא לשוות לסעודה זו אופי של סעודה ענייה ושפלה, כפי הראוי לסעודה הסמוכה לתשעה באב. לגודל הצער על חורבן המקדש, ראוי היה להחמיר יותר בדיני סעודה זו, ולהגביל את סוגי המאכלים שאפשר לאכול בה עוד יותר, אך חכמים נמנעו מלעשות זאת, כדי שלא להכביד על הציבור יותר מדי. עם זאת, אדם שיש בכוחו, ראוי שימעט עד כמה שניתן בכבוד סעודה זו, ומי שאפשר לו, יאכל בסעודה זו רק פת יבשה ומים²⁷. כך כותב הרמב"ם בסוף ההלכות הנוגעות לסעודה מפסקת: "זו היא מדת כל העם, שאינם יכולים לסבול יתר מדאי, אבל חסידים הראשונים כך היה מנהגם, ערב תשעה באב היה נוטל כל אחד מהם פת יבשה במלח, ושורה במים, ויושב לבדו בין תנור וכירים (מקום שפל ובזוי) ואוכל, ושותה קיתון (כד) של מים בדאגה ובשיממון ובבכייה כמי שמתו מוטל לפניו. וכך ראוי לחכמים לעשות או קרוב לזה. ומימי לא אכלתי בסעודה מפסקת תבשיל, אפילו תבשיל של עדשים"²⁸.

24. עיין שו"ע ורמ"א תקנב ה. ועיין משנ"ב תקנב יג, שמנהג אשכנז לאכול ביצים קשות.

25. עיין מדרש לקח טוב פרשת תולדות סימן כט.

26. פרי חדש תקנב ה, משנ"ב תקנב יד. ועיין שם, שיש הנוהגים לאכול בסעודה מפסקת תבשיל אחד, ומברכים ברכת המזון, ואוכלים ביצה מבושלת, ואין לנהוג כן, משום שאכילה באופן זה מצריכה לברך ברכה ראשונה לפני אכילת הביצה, וזו ברכה שאינה צריכה. ועיין שדי חמד חלק יח פאת השדה מערכת בין המיצרים סימן א אות ו, שהביא סמך למנהג לאכול ביצה אחר ברכת המזון. ועיין חזון עובדיה עמ' רסב, שמותר לברך ברכת המזון, לשהות זמן מה, ולאחר מכן לאכול את הביצה המבושלת.

27. עיין שו"ע תקנב ו, ובהערה הבאה. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 5, שבזמננו לא נהגו לאכול לחם ומים בלבד, אלא אוכלים כדי צורך חיזוק הגוף.

28. עיין רמב"ם תעניות ה ט, על פי תענית ל א: כך היה מנהגו של רבי יהודה ברבי אילעאי: ערב

גם מי שמחמיר על עצמו ואוכל רק לחם ומים, לא ימעט בכמות האכילה והשתיה אלא יאכל וישתה כפי הצורך, כדי שיוכל להתענות כראוי²⁹.

הטבלת הפת באפר

מסופר בתלמוד הירושלמי שלקראת סיום סעודה מפסקת, היה האמורא רב טובל פרוסת לחם באַפֶּר, ואומר 'זוהי סעודת תשעה באב', לקיים מה שנאמר: "וַיִּגְרַס בְּחֶצֶץ שֹׁנֵי (שבר את שיני בחצץ) הַכְּפִישֵׁנִי (הכניע אותי) בְּאֶפֶר"³⁰. ויש הנוהגים לעשות כמנהג רב, ובסוף הסעודה מטבילים פת באפר ואומרים: 'זוהי סעודת תשעה באב'³¹.

ישיבה על הרצפה

נוהגים לשבת על הרצפה כאבלים בסעודה מפסקת³², כדי שהסעודה תהיה סעודה שפלה³³. ויש הנוהרים שלא לשבת ישירות על הרצפה, אלא להניח איזה דבר בין הגוף לרצפה, וזאת על פי הקבלה³⁴. אדם שהישיבה על הרצפה קשה לו, יכול לשבת על כיסא נמוך או להניח תחתיו כרית, כדי שהישיבה תהיה לו נוחה יותר³⁵.

תשעה באב מביאין לו פת חרבה במלח, ויושב בין תנור לכיריים, ואוכל, ושותה עליה קיתון של מים, ודומה כמי שמתו מוטל לפניו.

29. משנ"ב תקנב טו.

30. איכה ג טז. ירושלמי תענית פרק ד הלכה ו.

31. רמ"א תקנב ו: ויש מחמירים, ומשנ"ב שם. ועיין מזבח אדמה (מיוחס) סימן תקנב, ולב מבין הלכות תעניות פרק ה ד"ה ולא יאכל, שיש שנהגו לטבול את הביצה באפר, ועיין שלמי מועד עמ' תפט, שהגרש"ז אוירבך היה נוהג כן.

32. שו"ע תקנב ז, וסידור רש"י סימן תו. ועיין קרא עלי מועד פרק ו הערה טו, בשם הגר"ח קנייבסקי, והליכות והנהגות אמרי סופר חלק ב עמ' קפו, שיש נוהגים לשבת בסעודה מפסקת על כיסא, ורק את הביצה שאוכלים בסוף הסעודה, אוכלים על גבי הקרקע, ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 5, שאין לנהוג כן.

33. משנ"ב תקנב יז.

34. כף החיים תקנב לט, ועיין שם שעיקר החשש הוא בישיבה על קרקע שאינה מרוצפת, אך יש להחמיר גם בקרקע מרוצפת.

35. עיין משנ"ב תקנב יז ותקנ"א. ועיין תורת היולדת פרק נא סעיף יד, שיוולדת או מעוברת שקשה להן לשבת על כיסא נמוך, רשאיות לשבת על כיסא רגיל, וכעין זה מבואר בערוך השלחן יורה

נשים, יש מהן שנוהגות לשבת על הקרקע בסעודה מפסקת³⁶, ויש מהן שאינן נוהגות לשבת על הקרקע³⁷.

אכילת הסעודה ביחידות

אין אוכלים סעודה מפסקת בחבורה, אלא כל אחד יושב לבדו ואוכל, לקיים מה שנאמר במגילת איכה: "יֵשֵׁב בְּדָד וְיֵדֵם כִּי נָטַל עָלָיו" (קיבל עליו את עול הייסורים)³⁸. במיוחד יש להיזהר ששלושה גברים לא יאכלו יחד, כדי שלא יתחייבו בזימון³⁹. זאת כיוון שהזימון מורה על קביעות, ואיננו רוצים לתת אופי קבוע לסעודה זו, שכן אנו מייחלים שתתבטל במהרה ותיהפך לששון ולשמחה⁴⁰.

הגדרת סעודה מפסקת

סעודה מפסקת היא סעודה שמתקיימת בערב תשעה באב אחר חצות היום, ואין אוכלים אחריה סעודת קבע נוספת. אך סעודה שמתקיימת אחר חצות ועתידים לאכול אחריה סעודת קבע נוספת, אינה נחשבת סעודה מפסקת, ודינה ככל הסעודות בתשעת הימים, שמוותר לאכול בהן כמה מיני תבשילים, ובחבורה וכיוצא בזה⁴¹.

- דעה שפז ג, ועיין הערה 37. ועיין כף החיים תקנב לח, שאדם שאינו יכול לשבת על הקרקע, לא יישב במקום שהוא רגיל לאכול בו, אלא ישנה את מקומו.
36. תורת המועדים עמ' רמ, בשם הגר"ע יוסף, קובץ הלכות לגר"ש קמיעצקי פרק טז סעיף ה, נחמת ישראל (דרדק) פרק כז סעיף ו.
37. הליכות שלמה פרק טו הערה 5, תשובות והנהגות תשעה באב עמ' מח.
38. איכה ג כח. עיין שו"ע תקנב ח, ולבוש תקנב ח.
39. שו"ע תקנב ח. ועיין כף החיים שם מד, שאם הדבר אפשרי, טוב להיזהר שלא יראו זה את זה, כדי שלא יצטרפו לזימון. ועיין משנ"ב שם יט, על פי מגן אברהם ס"ק ט, שבדיעבד, אם שלושה גברים ישבו יחד, לא יזמנו, כיוון שלא קבעו אכילתם על דעת לברך יחד, ועיין כף החיים שם מג, בשם כמה פוסקים, ששלושה גברים שישבו יחד, יזמנו, ועיין חזון עובדיה עמ' רעד, שהכריע כדעתם.
40. בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כ.
41. שו"ע תקנב ט.

המנהג לאכול שתי סעודות אחר חצות

על סמך זה, נהגו בארצות אשכנז לאכול בערב תשעה באב אחר חצות שתי סעודות. סעודה ראשונה אכלו לפני תפילת מנחה, ובסעודה זו הרבו באכילה ולא הקפידו על כל הדינים המיוחדים של סעודה מפסקת. ולאחר סיום הסעודה וברכת המזון, נהגו ללכת לבית הכנסת, להתפלל תפילת מנחה, ולאחר מכן לאכול סעודה נוספת עם פת וביצה, ובה הקפידו על כל דיני הסעודה המפסקת⁴². שני טעמים למנהג זה. טעם ראשון הוא שבדרך זו ניתן לאכול בסעודה הראשונה ללא הגבלה, ולהתכונן כראוי לקראת התענית⁴³. וטעם שני שנהגו להרבות קצת בסעודה הראשונה, הוא כדי להגביר את האמונה בבניין המקדש ולחזק את הציפייה לגאולה, ולעשות זכר לששון ולשמחה שיהיו כאשר יבנה המקדש, ותשעה באב ייפך לששון ושמחה⁴⁴.

אף שמנהג זה הובא ברמ"א⁴⁵, דעתם של רבים מהאחרונים לא הייתה נוחה ממנו, והם ראו בו הערמה. זאת מכיוון שהסעודה השנייה נעשית כאשר הסועדים כבר שבעים מהסעודה הראשונה, ונמצא שהסעודה השנייה היא סעודת עראי; וממילא הסעודה הראשונה נחשבת סעודה מפסקת, ויש לנהוג בה לפי דיני סעודה מפסקת⁴⁶. אחד האחרונים הסביר את העובדה שמנהג זה הובא על ידי הרמ"א, בכך ש"רבינו הרמ"א אוהב ישראל היה וטרח ליישב המנהג, אבל מנהג זה אינו נכון"⁴⁷.

המשנה ברורה הביא את דברי ההסתייגות של האחרונים ממנהג זה, אך לאחר מכן הביא את דברי אחד מגדולי האחרונים, בעל האליה רבה, שקיבל מנהג זה, וכתב: "אומר אני, שכל זמן שאדם עושה כן ומכוון לשם שמיים, שהתענית לא תזיק לו, הרשות בידו לנהוג כן, אך יקפיד שלא לשבוע יותר

42. רמ"א תקנב ט, ומשנ"ב שם.

43. עיין רמ"א תקנב ט.

44. מגן אברהם תקנב יא.

45. רמ"א תקנב ט.

46. לבוש תקנב ט, ב"ח תקנב ד"ה ודבר, שו"ת מהרש"ל סימן ל, מגן אברהם תקנב י, עטרת זקנים תקנב ג, ט"ז תקנב ב, ערוך השלחן תקנב יא. ועיין רמ"א תקנב ט שכתב: "ומי שיוכל לסגף את עצמו ויודע שהתענית לא תזיק לו נקרא קדוש".

47. ערוך השלחן תקנב יא.

מדי בסעודה הראשונה, כדי שיוכל לאכול אחר תפילת מנחה סעודת קבע, ואכילתו לא תהיה אכילה גסה (אכילה שאדם מואס בה, שאינה נחשבת כאכילה)⁴⁸.

למעשה, רצוי לאכול סעודה אחת ולהקפיד בה על כל ההלכות הנוגעות לסעודה מפסקת, כפי דעת רוב האחרונים. עם זאת, מי שאוכל שתי סעודות כדי שהתענית לא תזיק לו, כפי שנהגו בארצות אשכנז, יש לו על מי לסמוך, אך עליו להקפיד שלא לשבוע יותר מדי בסעודה הראשונה⁴⁹, וכן לאכול לחם בסעודה השנייה, כדי שהיא תחשב סעודת קבע⁵⁰.

סיום הסעודה ותחילת התענית

דיני התענית חלים בשקיעת החמה, לכן יש לסיים את הסעודה המפסקת עד שקיעת החמה⁵¹. ואף שישנו ספק אם הזמן שבין שקיעת החמה לצאת הכוכבים שייך ליום הקודם או ליום הבא, מחמירים בתשעה באב, שחיובו מדברי נביאים ('דברי קבלה'), כפי שמחמירים בדברים שחיובם מהתורה⁵². ויש לשים לב גם לחליצת הנעליים בזמן, שכן פעמים שאוכלים סעודה מפסקת עד קרוב לשקיעת החמה, ונותנים את הדעת לסיים את האכילה לפני השקיעה, אך לא שמים לב שגם את נעלי העור יש לחלוץ לפני שקיעת החמה⁵³.

48. משנ"ב תקנב כב.

49. עיין משנ"ב תקנב כב.

50. עיין שו"ת בצל החכמה חלק ד סימן נה. ועיין הליכות אבן ישראל הלכות ערב תשעה באב אות ב, שאם אין מתפללים מנחה בין הסעודה הראשונה לסעודה השנייה, יש להמתין שבעים ושתיים דקות בין סעודה לסעודה, כשיעור זמן עיכול.

51. שו"ע תקנ"ג ב, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תקנ"ג ב, שבסיום סעודה מפסקת, כדאי להתכוון שסיום הסעודה אינו מהווה קבלה של התענית, והתענית לא תחול לפני השקיעה. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן פ, וקובץ מבקשי תורה אב תשס"ח עמ' י, בשם הגר"ש אלישיב, יד בבין המיצרים פרק כג הערה י, בשם הגר"ן קרליץ, שהמנהג לשבת על הקרקע בתשעה באב חל רק בצאת הכוכבים, וכן משמע מדברי הח"י אדם בכלל קלד סעיף ג, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן ט אות ד, ושו"ת שלמת חיים (תשע"ח) סימן שיט, שחולקים.

52. תורת חיים (סופר) סימן תקנ"ג ס"ק א.

53. עיין משנ"ב תקנ"ג ה.

פרק נג דיני התענית

חמש פורענויות אירעו לעם ישראל בתשעה באב:

- א. נגזר על דור המדבר שלא ייכנסו לארץ ישראל, עונש על חטא המרגלים.
- ב. נחרב בית המקדש הראשון.
- ג. נחרב בית המקדש השני.
- ד. נלכדה העיר ביתר על ידי הרומאים אחר החורבן השני, ונהרגו בה עם רב מישראל.
- ה. ירושלים נחרשה על ידי הרומאים אחר חורבנה, ודבר זה ביטא את חורבנה הגמור¹.

חורבן המקדש הוא הפורענות הקשה מכל הפורענויות שעם ישראל עבר, ופורענות זו היא השורש לכל הצרות והייסורים הכלליים והפרטיים בעם ישראל².

מכיוון שתשעה באב הוא יום שאירעו בו פורענויות גדולות כל כך, נוהגים בו מנהגי אבלות חמורים, כפי שנוהג אדם היושב שבעה על אחד מקרוביו. כך אמרו חכמים: "כל איסורים הנוהגים באָבֵל, נוהגים בתשעה באב. אסור ברחיצה, בסיכה, בנעילת הסנדל, בתשמיש המטה (יחסי אישות) ובלימוד תורה"³.

תשעה באב, מלבד היותו יום אָבֵל, הוא גם יום תענית, ולכן הוא אסור גם באכילה ובשתיה⁴. תכלית התענית היא לעורר את הלבבות לכך שמעשינו

1. עיין תענית כו ב.
2. מקדש מרדכי חלק א עמ' שלא, בד קודש מועדים עמ' רנב, ילקוט יוסיף לקח שמות עמ' שמט.
3. תענית ל א, על פי גרסת הרי"ף והרא"ש.
4. עיין תענית ל א, וחיידושי מרן רי"ז הלוי הלכות תעניות.

הרעים ומעשי אבותינו הם אלו שגרמו את חורבן המקדש, כדי שמתוך כך נתעורר להיטיב את מעשינו, ונזכה לבניין המקדש⁵.

דין חולה בתשעה באב

אדם חולה, אפילו במחלה שאין בה סכנה, רשאי לאכול ולשתות בתשעה באב, כיוון שגופו זקוק למזון ושתייה כדי להתגבר על המחלה⁶.

מעוברת

אישה מעוברת צריכה לצום בתשעה באב⁷. אך אישה מעוברת שהריונה

5. רמב"ם תעניות ה א.
6. עיין שו"ע תקנד ו, ושו"ת שבט הלוי חלק י סימן פא ענייני תשעה באב אות א ד"ה דברור. ועיין ערוך השלחן תקנד ז, ונשמת אברהם סימן תקנד ס"ק ו, בשם הגרש"ז אויברך, וחזון עובדיה עמ' רפח, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 211, שחולה הפטור מהתענית יכול לאכול כרגיל, ואינו צריך לאכול פחות פחות מכשיעור. ועיין אור לציון שם, שאדם שחוסם גופו גבוה מהרגיל, או שיש לו קלקול קיבה הגורם לשלשולים, או שהוא צריך לשכב במיטה מחמת חולשתו, נחשב חולה. ועיין שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קיד, שאדם שהתענית מחלישה אותו בשיעור גדול יותר מכפי שהיא מחלישה אנשים רגילים, דינו כחולה, ופטור מהתענית. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שחולה הוא אדם שנצרך לשכב במיטה, או אדם שקשה לו לתפקד כרגיל. ועיין מחזיק ברכה קונטרס אחרון סימן תקנד אות א, שחולה שנתרפא, אך הוא חלוש מאוד, פטור מהתענית. ועיין אור לציון שם, שזקן תשוש כוח, נחשב כחולה, ופטור מן התענית, ועיין חזון עובדיה עמ' רעט, שמקל רק כאשר הרופאים אמרו לו שעלול לחלות מחמת התענית, וגם אז, עליו לאכול פחות פחות מכשיעור. ועיין חוט שני שבת חלק ד עמ' רסא, שחולה הצריך לשתות מחמת מחלתו, רשאי מעיקר הדין אף לאכול, אך למרות זאת יימנע מלאכול כדי לשתף עצמו עם הציבור (ועיין משנ"ב מהדורת דרשו סימן תקנד הערה 28).
7. שו"ע תקנד ה. עיין אבן ישראל חלק ט סימן סב, ושו"ת קנה בשם חלק ד סימן לג, והליכות ביתה פרק כה הערה ג, בשם כמה מורי הוראה, הסוברים שבזמננו, אישה מעוברת אינה צריכה לצום בתשעה באב, כיוון שלדעתם ירדה חולשה לעולם, והצום עלול לגרום חליה להפלה. אך דעת רוב מוחלט של הפוסקים היא שאישה מעוברת צריכה להתענות, כפי שנפסק בשלחן ערוך (עיין הליכות שלמה פרק טז סעיף א, חזון עובדיה עמ' רעט, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 210, נשמת אברהם סימן תריז ס"ק א, בשם הגר"ש אלישיב והגר"י נויבירט, תורת היוולדת פרק נא סעיף ד, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א), כיוון שאין כל הוכחה לכך שהצום גורם להפלה לנשים הרות שהריון תקין ואין להן רקע קודם של הפלות; אדרבה, מחקרים מראים שאין הבדל במספר הפלות המתרחשות בימים רגילים, למספר הפלות המתרחשות בימי צום (נשמת אברהם שם).

קשה או שאינה חשה בטוב, כגון שהיא סובלת מחולשה יתרה, מסחרחורות, מבחילות והקאות תכופות וכיוצא בזה, אינה צריכה להתענות, ובפרט בחודשי ההיריון הראשונים, שהעובר חלוש⁸.

יולדת

יולדת בשלושים הימים הראשונים לאחר לידתה, נחשבת כחולה ופטורה מהתענית, כיוון שרושם הלידה ניכר עדיין בגופה והיא חלושה מחמת הלידה⁹.

בארצות אשכנז נהגו להחמיר, ותלו את פטור היולדת מהתענית, לאחר שבעה ימים מהלידה, בהרגשתה. יולדת שמרגישה חלושה, פטורה מהתענית, אך יולדת שמרגישה כבריאה לחלוטין, תתענה, ואם במשך התענית תרגיש היולדת חולשה וכדומה, תפסיק את התענית, ובפרט אם היא מניקה¹⁰.

מניקה

אישה מניקה חייבת להתענות בתשעה באב¹¹, אלא אם כן היא מרגישה

8. עיין הליכות שלמה פרק טז סעיף א, וחזון עובדיה עמ' רעט, ואור לציון פרק כט שאלה ב, ונשמת אברהם סימן תקנד ס"ק א, ותורת היולדת פרק נא סעיף ד, ועיין שם הערה ו, שפירט מצבי בריאות שונים שאישה מעוברת המצויה בהם אינה צריכה לצום.

9. עיין שו"ע תקנד ו, ומשנ"ב שם. ועיין ביאור הלכה תרי"ד, וחזון עובדיה עמ' רפח, שאישה שהפילה, דינה כיולדת.

10. עיין רמ"א תקנד ו, ומשנ"ב שם ס"ק יג, שאף שיוולדת פטורה מתענית בשלושים הימים שלאחר הלידה, יולדות שהתענית לא תגרום להן צער גדול, נוהגות להתענות כבר שבעה ימים אחר הלידה, ומסיים שם, שיוולדת המקלה שלא להתענות בשלושים הימים שלאחר הלידה "לא הפסידה". על סמך זה כתב המשנ"ב (תקנד ט): "כבר נהגו היולדות להתענות כל זמן שאין להן חולשה ונתרפאו מלידתן, כמו שכתב הרמ"א. אבל אם עדיין לא נתרפאו לגמרי או שהן קצת חולות או חלושות בטבען, לא תתענה בתוך שלושים יום". ועיין שו"ת דברי יציב חלק ב סימן רלג, שפסק כמשנ"ב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין ערוך השלחן תקנד ח, שדברי הרמ"א נאמרו בימיו, שאנשים היו בריאים וחזקים, אבל עכשיו "חלילה ליולדת להתענות תוך שלושים יום ללידתה, כי עדיין חלושה היא והיא ממש כחולה". ועיין חזון עובדיה עמ' רפז, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 210, וחוט שני שבת חלק ד עמ' רס, וירושלים במועדיה עמ' רכ, שפסקו שיוולדת תוך שלושים יום ללידתה לא תתענה. ועיין משנ"ב תקנד יד, שבתשעה באב נדחה, יש להקל ליולדת בתוך שלושים יום ללידתה שלא תתענה, אף שאין לה חולשה.

11. שו"ע תקנד ו.

חולשה¹², או שאין לה די חלב ואין לתינוק מה לאכול¹³.

כאשר תשעה באב חל בשבת והתענית נדחית ליום ראשון, חובת התענית קלה יותר מאשר בשנים רגילות, שבהן התענית חלה בתשעה באב, היום בו נחרב המקדש. יש סוברים שבשנים אלו נשים מעוברות ונשים מניקות פטורות מהצום לגמרי¹⁴, ויש חולקים וסוברים שעליהן להתחיל ולצום, ואם תרגשנה שלא בטוב תאכלנה ותשתינה, וכן יש לנהוג¹⁵.

הפטורים מן התענית, לא יענגו את עצמם בבשר ויין, ולא יאכלו תפנוקים ומותרות, אלא יאכלו וישתו כפי צורכם, ואם אפשר להם, יתענו במשך הלילה. כל זאת כדי לשתף את עצמם עם הציבור¹⁶.

12. הליכות שלמה פרק טז סעיף ב, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 210.
13. עיין הליכות שלמה הלכות יום כיפור פרק ו סעיף ב והלכות בין המצרים פרק טז סעיף ב, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה ב, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 210, נשמת אברהם תקנד ס"ק ב בשם הגרי"י נויבירט. ועיין הליכות שלמה שם, ונשמת אברהם שם, שאין לתת לתינוק תחליפי חלב כדי שהאם תוכל להמשיך לצום, כיוון שמזונו הטבעי של תינוק הוא חלב אם, ועיין אור לציון שם, שחולק. הגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שאישה מניקה שחשה שהתענית גורמת לה להפסקת החלב, פטורה מהתענית, וכעין זה מבואר בהליכות שלמה פרק טז סעיף ב, ועיין שם דבר הלכה ו, שאף אם החלב לא ייפסק, אלא יתמעט, מותרת לאכול, ועיין חזון עובדיה עמ' סג, שמקל כאשר בעקבות הצום החלב ייפסק לגמרי.
14. חזון עובדיה עמ' סב. עיין ביאור הלכה תקנט ט ד"ה ואינו, שאישה מעוברת שיש לה מיחוש קל, פטורה מהצום כאשר תשעה באב נדחה, ועיין הליכות שלמה פרק טז דבר הלכה ג: "נשי דידן רובא דרובא כבעלי מיחוש קל חשיבי, ולכן אין להחמיר, רק תבדיל ותאכל ותשתה, אך מובן מאליו שאם תהיה הרגשתה טובה תצום עד הבוקר".
15. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין קרא עלי מועד פרק א הערות הגר"ח קנייבסקי הערה א, בשם החזון איש, וקובץ מבית לוי יג עמ' יז, בשם הגר"ש וזנר.
16. עיין משנ"ב תקנה ה, והליכות שלמה פרק טז דבר הלכה ב.

קטנים

ילדים קטנים מגיל בר מצווה אינם חייבים להתענות בתשעה באב¹⁷, כיוון שחכמים לא חייבו לחנך קטן למצווה שקיומה יסב לו צער¹⁸. אף שילדים אינם חייבים להתענות, אם הם הגיעו לחינוך, יש לחנכם שיאכלו בתשעה באב רק מאכלים פשוטים, כדי שיתאבלו עם הציבור¹⁹.

בליעת גלולה לרפואה

אדם הצריך לבלוע גלולה כדי שלא יחלה, יבלע את הגלולה ללא מים. ואם אין באפשרותו לבלוע את הגלולה ללא מים, ישתה מעט מים כדי לבלוע את הגלולה²⁰.

אדם בריא הזקוק לאכילה או שתייה כדי שלא יחלה

אדם **בריא**, הזקוק לאכילה או לשתייה כדי שלא יחלה, רשאי לאכול או לשתות לשיעורין, כפי הנדרש כדי שלא יחלה. שתייה או אכילה 'לשיעורין' הן שתייה או אכילה של שיעור מועט של אוכל או שתייה (כ-40 סמ"ק שתייה או 30 סמ"ק מזון), ולאחריהן המתנה של תשע דקות, ושוב שתייה או אכילה

17. עיין משנ"ב תקנ"ה, וחכמת אדם כלל קנב סעיף יז, וערוך השלחן תקנד ד, ומועדי הראיה עמ' 504 (מהדורת תשע"ה). בשם מרן הרב קוק זצ"ל, ושו"ת שבט הלוי חלק י סימן פא אות ג, וילקוט יוסף עמ' תלא, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין כף החיים תקנד כג, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 210, הסוברים שיש לחנך קטנים לצום כמה שעות.

18. חכמת אדם כלל קנב סעיף יז. ועיין מועדי הראיה עמ' 504 (מהדורת תשע"ה). בשם מרן הרב קוק זצ"ל, טעם נוסף לפטור קטנים מהתענית, שאנו מצפים שמורה יבנה המקדש, ועד שהקטן יגדיל, כבר לא יצטרכו לצום, וכן אמר לנו הגר"י אריאל שליט"א.

19. עיין משנ"ב תקנ"ה, וחכמת אדם כלל קנב סעיף יז, וערוך השלחן תקנד ד, ושו"ת שבט הלוי חלק י סימן פא אות ב.

20. נשמח אברהם סימן תקנד ס"ק ז, בשם הגרש"ד אורבך. ועיין אשרי האיש פרק סז סעיף ט, ואור לציון חלק ג פרק כט שאלה יא, וירושלים במועדיה בין המצרים עמ' קעה, שבמצב זה יש לפגום את המים בשיעור כזה שרוב בני אדם יימנעו משתייתם, כגון על ידי נתינת כמות גדולה של תמצית תה בהם או על ידי עירוב חומץ בהם, ועיין אשרי האיש שם, שאדם שאינו יכול לבלוע את התרופה בעזרת מים פגומים, יבלע אותה בעזרת מעט מים רגילים. ועיין חזון עובדיה עמ' ל.

של שיעור מועט, וחוזר חלילה; כפי הנצרך כדי שלא להגיע למצב של חולי. בשונה מחולָה, שחובת התענית אינה חלה עליו ומותר לו לאכול כהרגלו, על אדם בריא חלה חובת התענית, והיתר אכילתו הוא רק כדי למנוע מעצמו מחלה. לכן עליו לאכול או לשתות רק כפי ההכרח, ולעשות זאת לשיעורין, כדי למעט באיסור עד כמה שניתן. לדוגמה: חייל הנמצא בעמדת שמירה במקום חם מאוד, ועלול להתייבש אם לא ישתה מים כל היום, אינו רשאי לאכול, כיוון שחובת התענית חלה עליו, אך מותר לו לשתות מים בכמות הדרושה כדי שלא יתייבש, וכדי למעט באיסור, עליו לשתות לשיעורין²¹.

21. עיין אור לציון חלק ג פרק כט שאלה י, ועיין נשמת אברהם סימן תקנד ס"ק ו, בשם הגרש"ז אוירבך, וקובץ תשובות לגר"ש אלישיב חלק א סימן נז אות א, ושו"ת שבט הלוי חלק ט סימן קלא אות ג, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. כאשר יש צורך, אפשר להקטין את מרווח הזמן בין אכילה לאכילה ובין שתייה לשתייה לפי הצורך (עיין פסקי תשובות סימן תריח אות י).

פרק נד רחצה

בתשעה באב אסור לרחוץ את הגוף, כדרך אבלים השרויים בצערם ואינם פונים לרחוץ את גופם כדי להתנאות או לשם תענוג. לא רק את הגוף אסור לרחוץ, אלא גם אברים בודדים, ואפילו אבר קטן כאחת האצבעות¹.

רחצה שאינה של תענוג

הרחצה האסורה היא רחצה לשם תענוג, אבל רחצה שאינה לשם תענוג מותרת. לכן אדם שידידו התלכלך, רשאי לרחוץ את ידידו ולהסיר את הלכלוך, אך יקפיד לשטוף רק את האזור המלוכלך, ולא את כל ידו. וכן אדם שבקומו בבוקר, הצטברו סביב עיניו הפרשות שדרכו לרחצן, רשאי לרחוץ את עיניו. וכן אדם המכין אוכל למוצאי הצום, רשאי לשטוף את האוכל במידת הצורך, אף שתוך כדי השטיפה ידיו תירטבנה².

1. שו"ע תקנד ז. ועיין שו"ע שם ח, שאישה שליל טבילתה חל בתשעה באב, לא תטבול בתשעה באב, כיוון שבתשעה באב אסורים בתשמיש המיטה.
2. שו"ע סימן תקנד סעיף ט וסעיף יא, ומשנ"ב שם ס"ק יט. ועיין משנ"ב תריג ב, שאדם שהזיע הרבה עד שגופו מלוכלך מחמת הזיעה, והדבר מפריע לו מאוד, רשאי לרחוץ את עצמו, ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רלז, וחוט שני יום כיפור עמ' קלג, שאין הכוונה לזיעה הגורמת חוסר נוחות, אלא למצב שהאדם מלוכלך ממש מחמת הזיעה. ועיין משנ"ב תקנד כב, שאדם אסטניס, הרגיל לרחוץ פניו כל יום, וכשהוא אינו רוחץ את פניו דעתו אינה מיושבת עליו כל היום, רשאי לרחוץ את פניו במים. ועיין שער הציון תקנא לה, שלצורך עשיית הפסק טהרה, מותר לרחוץ את חלקי הגוף ההכרחיים. ועיין אשרי האיש פרק עא סעיף ד, שמותר לרחוץ כלים כדי לתת לילדים קטנים לאכול, אף שתוך כדי הרחיצה הידיים נרטבות, שכן אין זו רחיצה של תענוג.

שטיפת הפה וצחצוח שיניים

כאשר קמים משינת הלילה, אסור לשטוף את הפה במים ולפלוט את המים החוצה. ואף שמטרת השטיפה אינה לשם תענוג אלא לשם ניקיון וסילוק ריח לא נעים מהפה, היא נאסרה, כיוון שיש לחשוש שמא אדם יבלע מעט מן המים תוך כדי שטיפת הפה. כאשר יש לאדם צער גדול מכך שאינו יכול לשטוף את פיו, מותר לשטוף את הפה, אך יש להקפיד להטות את הראש למטה, כדי שהמים לא ייבלעו בטעות, ולפלוט מהפה את כל המים³.

מותר לנקות את הפה עם משחת שיניים ללא שימוש במים, כדי למנוע ריח לא נעים, אף כאשר מניעת השטיפה אינה כרוכה בצער גדול, כיוון שמשחת שיניים אינה ראויה לאכילה⁴.

נטילת ידיים לאכילת לחם ולברכת כהנים

מותר ליטול ידיים לצורך מצווה, כיוון שרחיצה זו אינה לשם תענוג. לכן, חולה הנצרך לאכול לחם בתשעה באב, ייטול את ידיו לפני האכילה כרגיל. וכן כהנים המברכים ברכת כהנים, ייטלו את ידיהם לפני ברכת כהנים כרגיל⁵.

נטילת ידיים בהשכמת הבוקר

נטילת הידיים בהשכמת הבוקר מותרת גם היא, כיוון שמטרתה להסיר את הרוח הרעה השורה על הידיים, והסרת רוח רעה דומה להסרת לכלוך, המותרת⁶. אמנם בנטילת הבוקר אין נוטלים את כל כף היד, אלא רק את

3. משנ"ב תקסז יא.

4. שו"ת מנחת יצחק חלק ד סימן קט.

5. עיין שו"ע תקנד י, ושערי תשובה תקנד ז סוף ד"ה ואם עשה, ומשנ"ב תריג ז, וכף החיים תקנד נג. ועיין משנ"ב שם, וכף החיים שם, וחזון עובדיה עמ' רצ-רצב, שבנטילות אלו נוטלים את כל כף היד (עד החיבור לזרוע), כבכל יום.

6. עיין שו"ע תקנד י, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שלדעת הרמב"ם והגר"א אין נוטלים ידיים בתשעה באב להעברת הרוח הרעה, ולעניין הברכה יש לחוש לדעתם, לכן אין לברך "על נטילת ידיים" אחרי הנטילה להעברת הרוח הרעה, אלא לאחר הנטילה השנייה, שנוטלים אחר עשיית הצרכים כהכנה לתפילה. ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' קעב, בשם החזון איש, שהנוהגים ליטול כל יד ארבע פעמים, יכולים לנהוג כן גם בתשעה באב.

אצבעות הידיים עד מקום חיבורן לכף היד, ודי בנטילה זו כדי להסיר את הרוח הרעה⁷.

נטילת ידיים לקראת התפילה ולאחר עשיית צרכים

כפי שמותר לאדם ליטול ידיים בקומו משנתו בבוקר, כן מותר ליטול את הידיים לקראת התפילה, לאחר עשיית צרכים או לאחר נגיעה במקומות המכוסים בגוף, כיוון שרחיצות אלו אינן לשם תענוג. גם בנטילות אלו, אין נוטלים את כל כף היד אלא רק את אצבעות הידיים עד מקום חיבורן לכף היד⁸, זאת כיוון שיש הסוברים שאין חובה ליטול את כל כף היד בנטילות אלו, גם בכל השנה. ואף שבכל השנה, יש להחמיר וליטול את כל כף היד, בתשעה באב אסור לרחוץ את הידיים ללא צורך, ולכן מחמירים בנטילות אלו, שתוקף חיובן פחות מחיוב נטילת ידיים ללחם, ונוטלים רק את אצבעות הידיים, כפי עיקר ההלכה⁹.

7. שו"ע תקנד י, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת תולדות אות ב, ועיין שם, שבתשעה באב, הרוח הרעה שורה רק על אצבעות הידיים, ולא על כל כף היד. הטעם לשוני זה בין שריית הרוח הרעה בתשעה באב לבין שרייתה בימות השנה נעוץ בכך שהרוח הרעה שורה על ידיו של האדם, כדי שתהיה לה אחיזה באדם והיא תוכל להשפיע עליו את השפעתה השלילית, וככל שהרוח הרעה שורה על חלקים גדולים יותר של הגוף, כך כוחה גדל. בימים רגילים, הרוח הרעה מתפשטת על כל מרחב היד, אך בתשעה באב, כיוון שהוא יום פורענות, הרוח הרעה שולטת באדם גם כאשר אין לה אחיזה רבה בגופו, ולכן אין היא מתפשטת על כל מרחב היד, אלא רק על אצבעות הידיים.

8. רמ"א תקנד ט, ומשנ"ב סימן תקנד ס"ק כ ו. ועיין משנ"ב סימן תקנד ס"ק כ וסימן תריג ס"ק ד, שהאחרונים נחלקו בדיו של אדם שהתפנה וידיו לא התלכלכו, אם צריך ליטול ידיים, וכדי שלא להיכנס למחלוקת, ראוי לגעת במקומות המכוסים בגוף (עיין אשי ישראל עמ' תשפט), ולהתחייב בנטילת ידיים לדעת כולם. ועיין שו"ת מנחת שלמה (מכון אוצרות שלמה) חלק ב סימן נח אות כח, ואשרי האיש פרק עא סעיף ז, שהרגיל ליטול ידיו שלוש פעמים אחרי עשיית צרכים, יכול ליטול את ידיו שלוש פעמים גם בתשעה באב. ועיין שאלת רב חלק ב פרק לג אות כט, שחולק. ועיין אשרי האיש שם, שהיוצא מבית הכיסא ולא עשה צרכיו, לא יטול את ידיו (עיין ביאור הלכה תריג ג ד"ה ואם).

9. עיין ישועות יעקב סימן קכח ס"ק ז, ועיין תשובות יד סופר הערות והארות בסוף הספר עמ' רלד, וילקוט יוסף עמ' שפג-שפו.

שימוש בממחטות לחות

אסור לרחוץ את הגוף בעזרת בד רטוב הספוג במים. אמנם כאשר הבד רטוב במידה מועטה, מותר להעביר בד זה על הגוף, כיוון שאין זו רחיצה. 'רטיבות במידה מועטה' היא רטיבות כזו שידו של הנוגע בבד נרטבת רק מעט, במידה שאינה מרטיבה חפצים אחרים שהיא נוגעת בהם ('טופח שלא על מנת להטפוח'). לכן, הרוצה להשתמש בממחטות לחות כדי להתרענן, ישער מהי הרטיבות המצויה בהם, ואם הם רטובים במידה מועטה, מותר להשתמש בהם ולנגב את הגוף¹⁰.

כאשר ישנו לכלוך על הגוף, מותר להשתמש בממחטות לחות גם כאשר הן רטובות במידה מרובה, כיוון שרחיצה לצורך הסרת לכלוך מותרת.

10. רמ"א תקנד יד.

פרק נה נעילת הסנדל

בתשעה באב אין נועלים נעליים, כדרך אבלים, שהולכים יחפים. האיסור הוא בנעלי עור, כיוון שנעלי עור מגינות על הרגל כראוי, ועל ידן אין מרגישים את קושי הארץ. אך מותר ללכת בנעליים העשויות מבד או בכפכפים העשויים מפלסטיק רך שההולך בהן מרגיש את קושי הארץ, והרגשתו קרובה להרגשת אדם ההולך יחף¹.

רמז יש באיסור נעילת הנעליים, הבא לעורר אותנו לתקן את עוון שנאת החינם, שבגללו נחרב בית המקדש. מובא בחז"ל, שבכסף שקיבלו האחים עבור מכירת יוסף, הם קנו נעליים. שנאת האחים את יוסף ומכירת יוסף הם השורש לשנאת החינם ולכל העברות שבין אדם לחברו שהיו בבית המקדש השני², ונמצא אפוא שהנעליים מזכירות את שורש הפירוד והמחלוקת שבעם ישראל. לכן בתשעה באב אין נועלים נעליים, כדי להתעורר לתקן חטא זה³. "ואם נחרבנו, ונחרב העולם עמנו על ידי שנאת חינם, נשוב להבנות, והעולם יבנה עִמָּנו על ידי אהבת חינם"⁴.

נעלים איכותיות שאין בהן עור

בזמננו, מצויות מאוד נעליים איכותיות העשויות מחומרים סינטטיים, שאין בהן עור, והן מגנות על הרגל כראוי. יש הסוברים שאסור ללכת בנעליים אלו בתשעה באב, ואף שאין בנעליים אלו עור, אין האיסור תלוי בחומר שהנעליים

1. שו"ע תקנד טז, ולבוש סימן תרי"ד ב.

2. שיחות לספר בראשית לגר"א נבנצל שליט"א עמ' רצ.

3. רץ כצבי חלק ב עמ' רצ.

4. אורות הקודש חלק ג עמ' שכד.

עשויות ממנו אלא באיכותן. ומה שאמרו חכמים שהאיסור הוא דווקא בנעלי עור, זאת משום שזהו חומר הגלם שממנו ייצרו נעליים איכותיות בזמנם, אך אין האיסור תלוי בכך⁵. ויש סוברים שמותר ללכת בנעליים אלו בתשעה באב, כיוון שאין בהן עור. ואף שהן איכותיות ומגנות על הרגל כראוי, חכמים אסרו נעלי עור בלבד, כיוון שזה מה שהיה מצוי בזמנם, ולא אסרו נעליים העשויות מחומר אחר⁶. להלכה, יש לחוש לסברת האוסרים, ולהימנע מהליכה בנעליים איכותיות בתשעה באב אף שאין בהן עור⁷.

טעם פנימי יש לאיסור ההליכה בנעלי עור בתשעה באב, והוא שהפשטת עור הבהמה והפיכתו לנעליים מבטאות את מעלת האדם ושלטונו על כל הבריאה, ואלו נפגמו בחורבן המקדש. כידוע, ארבע מדרגות ישנו בבריאה: דומם, צומח, חי ומדבר. מעלת הצומח על פני הדומם ניכרת בכך שהצמחים משתמשים בחלקי הדומם, באדמה ובמים, לצורך גידולם, ומעלת בעלי החיים על פני הצומח ניכרת בכך שבעלי החיים אוכלים את הצמחים. מעלת האדם על פני בעלי החיים ניכרת בכך שהוא אוכל את בשרם, וביותר היא ניכרת בכך שהוא מפשיט את עורם, והופך אותו למנעלים לרגליו. בזה ניכר שהאדם הוא נזר הבריאה, מדרגתו היא מעל כל חלקי הבריאה ותפקידו לרוממם, שיהיו כלי לגילוי שם ה' בעולם. חורבן המקדש נגרם מכך שעם ישראל לא מילא את ייעודו, ולא רק שהוא לא רומם את כל חלקי הבריאה, אלא התנהגותו הייתה פחותה משל הבהמות, כמו שנאמר: "יָדַע שׁוֹר קִנְהוּ וְחֻמּוֹר אֲבוּס בְּעֵלָיו יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַע עֲמִי לֹא הִתְבּוֹנֵן"⁸. לכן, ביום שחרב בו בית המקדש מחמת עוונותינו, לא ראוי ללכת בנעלי עור ולבטא את עליונותו ושלטונו של האדם על בעלי החיים⁹.

5. עיין שו"ת פנים מאירות חלק ב סימן כח, תשובות והנהגות חלק ה סימן קסח אות ז, מועדים וזמנים חלק ו סימן כח, קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' מא: יש להימנע. ועיין משנ"ב תריד ה.
6. עיין שו"ת מהרש"ג חלק ב סימן קי, עיין שו"ת שמחת כהן לגרר"ח חויתה הכהן חלק א סימן קעג, חזון עובדיה עמ' רצט, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 212: יש מחמירים, עיין מקראי קודש לרב הררי הלכות יום הכיפורים פרק ח הערה ה, בשם הגר"ש ישראלי, ילקוט יוסף עמ' שצא. ועיין אשרי האיש פרק עא סעיף יא, שמעיקר הדין הדבר מותר, וראוי להחמיר.
7. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן פא.
8. ישעיהו א ג.
9. עיין הליכות שלמה תפילה עמ' שסה ואילך.

נעל שיש בה מעט עור

מטרת הנעל היא לכסות את הרגל ולהגן עליה. לכן גם נעל שיש בה רק מעט עור, אסור ללכת בה, כל שמטרת העור היא להגן על הרגל או לכסות אותה. אך נעל העשויה מחומר שאינו עור, ויש בה רצועות עור שנועדו להחזיק את הנעל שלא תישמט מהרגל, או שיש בה קישוט מעור, מותר ללכת בה, כיוון שהעור אינו מגן על הרגל ואינו מכסה אותה¹⁰.

נעילת נעלי עור שלא לשם תענוג

כאשר הליכה ללא נעלי עור עלולה לגרום לפציעה או לנזק, או שהיא כרוכה בטרחה רבה, מותר לנעול נעלי עור, כיוון שנעילת נעלי העור אינה לשם תענוג. לכן, אדם הצריך ללכת במקום שמצויים בו מזיקים כנחשים ועקרבים, או שהוא צריך ללכת לדרך ארוכה, או שהוא צריך ללכת במקום שיש בו בוץ ורפש, ינעל נעליים שאין בהן עור, כדי להגן על רגליו. ואם אין לו נעליים שאין בהן עור, ינעל נעלי עור, כיוון שמטרת נעילתן אינה לשם תענוג¹¹. וטוב במקרה כזה לתת מעט עפר בנעליים¹².

וכן חיילים הנמצאים בפעילות מבצעית, ינעלו את הנעליים הטובות ביותר למילוי תפקידם, אף אם יש בהן עור, כיוון שמטרת נעילתן אינה לשם תענוג. אך חיילים הנמצאים בבסיס לא ינעלו נעלי עור, אף כשהם ניצבים בעמדת שמירה¹³.

10. עיין שו"ע תקנד טז, ומשנ"ב שם, וברכי יוסף תריד א, וחזון עובדיה עמ' שא, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 212, ואור לציון חלק ג פרק כט שאלה טו.

11. עיין שו"ע סימן תקנד סעיף יז וסימן תריד סעיף ד, ומשנ"ב תקנד לב, וביאור הגר"א סימן תריד ס"ק טו. ועיין אהלך באמתך פרק לו סעיף יד, שבזמננו שמצויים מנעלים איכותיים ונוחים שאינם מעור, יש להשתמש בהם, ורק אם הם אינם בנמצא, מותר ללכת בנעלי עור, ועיין שו"ת מנחת שלמה (קמא) חלק א סימן צא אות כה סעיף ח, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 332, שכתבו כעין זה.

12. משנ"ב תקנד לג.

13. מקראי קודש לרב הררי פרק ה הערה עג, בשם הגר"ד לייאור שליט"א, וקונטרס חגי תשרי לגר"ד לייאור, עמ' 49. ועיין אור לציון חלק ג פרק כט סוף הערה טז.

איסור נעילת הסנדל לילדים קטנים

ילדים קטנים שהגיעו לגיל חינוך, לא ינעלו נעלי עור בתשעה באב, כדי להתחנך למצוות¹⁴.

14. הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 213, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רכג, שחולק וסובר שיש למנוע מקטנים בכל גיל לנעול נעלי עור, ועיין חזון עובדיה עמ' שא, ואור לציון חלק ג פרק כט שאלה טז, שקטנים הפחותים מגיל בר מצווה מותרים לנעול נעלי עור בתשעה באב, ועיין חזון עובדיה שם, שאף שהם מותרים, טוב לחנכם שלא ינעלו נעלי עור.

פרק נו

סיכה ותשמיש המיטה

סיכה

בתשעה באב אסור לסוך את הגוף לשם תענוג. לכן אסור למרוח על הגוף קרם ידיים, קרם פנים ושאר משחות ושמינים שמעדנים את העור¹.

סיכה שלא לשם תענוג

הסיכה האסורה היא סיכה לשם תענוג, אך סיכה שלא לשם תענוג מותרת². לכן אדם שיש לו פצע, רשאי למרוח משחה לטיפול בפצע, כיון שאין זו סיכה לשם תענוג אלא לצורך רפואי³. וכן מותר למרוח על הגוף קרם להרחקת יתושים⁴. ההיתר למרוח משחה לצורך רפואי הוא גם כאשר המשחה מעדנת את העור. לדוגמה: אדם שעור ידיו יבש מאוד, והיובש גורם לו לכאב, רשאי למרוח על ידיו קרם ידיים המעדן את העור⁵.

מותר להשתמש בתכשיר העשוי למנוע ריח זיעה, כיון שאין זו סיכה לתענוג, אלא לסילוק נזק⁶.

1. שו"ע תקנד טו.

2. שו"ע תקנד טו.

3. אור לציון חלק ג פרק כט שאלה יג.

4. שו"ת שבט הקהתי חלק ב סימן קצא אות ד.

5. מקראי קודש לרב הררי פרק ו הערה נד, בשם הגר"א נבנצל שליט"א.

6. הליכות שלמה פרק יד הערה 56, על פי ביאור הלכה תקנד טו ד"ה סיכה, ועיין הליכות שלמה שם, שאפשר שאין זה בכלל סיכה, חזון עובדיה עמ' רצה, מקראי קודש לרב הררי פרק ו הערה נה, בשם הגר"א נבנצל שליט"א.

איפור

אסור לנשים להתאפר בתשעה באב, כשם שאסור לאישה אבלה להתאפר⁷. איפור הנמרח על הגוף כמשחה, אסור גם משום שמריחתו על הגוף נחשבת לסיכה⁸.

כלה

מותר לכלה בשלושים הימים הראשונים שלאחר נישואיה להתאפר, לרחוץ את פניה ולסוך אותם, כדי שלא תתגנה על בעלה⁹.

תשמיש המיטה

אחד מחמשת העינויים שחייבים בהם בתשעה באב הוא האיסור לקיים יחסי אישות ('תשמיש המיטה')¹⁰. אפשר שהטעם הפנימי לכך הוא שהקשר בין הקב"ה לכנסת ישראל נמשל במגילת שיר השירים לקשר שבין איש לאשתו, והגלות מתוארת בה כריחוק של האיש מאשתו. בעקבות הריחוק שבין הקב"ה לכנסת ישראל, נפגם במידת מה הקשר המקודש בין כל איש ואשתו, ונפגעת יכולתם להתקשר זה לזה ולהתאחד בשלמות¹¹. לכן בתשעה באב, היום שאירע בו החורבן והקב"ה התרחק מאתנו, מבטאים ריחוק זה בריחוק בין איש לאשתו.

7 כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שושנת ישראל (קנר) בין המצרים פרק סעיף נט. ועיין קובץ הלכות הגר"ש קמינצקי פרק יח הערה יב, שחולק וסובר שמעיקר הדין מותר להתאפר בתשעה באב, כיוון שאין להשוות את דיני תשעה באב לדיני אבלות על מת, אך יש להימנע מכך, כיוון שלא ראוי להתקשט בתשעה באב.

8 שושנת ישראל שם. ועיין נטעי גבריאל פרק עג סעיף ה, בשם הגר"מ פיינשטיין, שצביעת הפנים באבקה נחשבת כסיכה. ועיין קובץ הלכות הגר"ש קמינצקי פרק יח הערה יב, שסובר שמריחת הפנים לשם יופי אינה נחשבת סיכה.

9 עיין משנ"ב תקנד כט, ושושנת ישראל (קנר) בין המצרים פרק סעיף נט.

10 שו"ע תקנד א.

11 עיין סנהדרין עה א, וחידושי אגדות למהר"ל שם.

פרק נו - סיכה ותשמיש המיטה

כדי להתרחק מן העברה, נכון שהאיש והאישה יימנעו ממגע זה בזה¹², ולא יישנו בלילה במיטה אחת¹³.

12. משנ"ב תקנד לז, ושער הציון שם מד. ועיין חזון עובדיה עמ' שז, שאין בדבר זה איסור גמור, אלא זו חומרה. ועיין שער הציון שם, שבמקום שהנשים אינן מתקשטות בתשעה באב, מותר לאיש ולאשתו לגעת זה בזה ביום (אך לא בלילה). ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כג, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 213, שיש לזיהר בלילה שלא להושיט דבר מיד האיש ליד האישה, ועיין חזון עובדיה עמ' שז, וקרא עלי' מועד פרק ח הערה לד בשם הגרי"ש אלישיב, ותשובות והנהגות חלק ג סימן קעח, שמתירים.

13. שו"ע תקנד יח.

פרק נז

לימוד תורה

איסור לימוד תורה והדברים המותרים בלימוד

אסור ללמוד תורה בתשעה באב, כיוון שהתורה משמחת לב, כמו שנאמר: "פְּקוּדֵי ה' יִשְׂרָאֵל מִשְׂמְחֵי לֵב"¹, ואין לעשות דברים משמחים בתשעה באב, שכן הוא יום של צער ואבלות. מותר ללמוד דברי צער ופורענות², ואף שמתיקות התורה המעוררת את שמחת הלב קיימת בכל לימוד, התוכן המצער של הלימוד מפיג את שמחת הלימוד³. לכן מותר ללמוד פרקי תנ"ך ומדרשי חז"ל העוסקים בצער ובפורענות, כמגילת איכה, ספר איוב, פרקי הפורענות בספר ירמיה, מדרש איכה ואגדות החורבן. ואם בתוך לימוד דברי הצער והפורענות, יש גם דברים שאינם נוגעים לצער וחורבן, יש לדלג עליהם⁴. מותר ללמוד

1. תהילים יט ט. שו"ע תקנד א. ועיין חזון עובדיה עמ' שיג ואילך, שהאחרונים נחלקו אם חובת תלמוד תורה קיימת בתשעה באב, וחובה ללמוד בדברים המותרים, או שחובת תלמוד תורה אינה קיימת, ולימוד בדברים המותרים הוא היתר ולא חובה.
2. שו"ע תקנד א. ועיין משנ"ב תקנד ב, שלדעת המגן אברהם, אסור ללמוד עם ילדים קטנים גם דברי צער ופורענות, כיוון שההיתר ללמוד בדברים אלו הוא רק ללומד עצמו, אך אסור לאדם ללמד אחרים; ולדעת הט"ז, מותר ללמוד עם ילדים קטנים דברי צער, ועיין משנ"ב שם, שלא הכריע, ועיין מעשה איש חלק ה עמ' כא, שהחזון איש למד עם קטנים דברים שמותר ללומדם בתשעה באב, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 214, שהכריע להקל, וכעין זה הכריע בחזון עובדיה עמ' שי.
3. ערוך השלחן יורה דעה שפד ב-ד.
4. שו"ע תקנד א-ב, ומשנ"ב שם, ושלמי מועד עמ' תצז, בשם הגרש"ז אויברך. אגדות חז"ל הנוגעות לחורבן ישנן במסכת גיטין, מדף נה ב עד דף נח א, במסכת סנהדרין דף קד ב, במסכת יומא ט ב, ובתלמוד הירושלמי בסוף מסכת תענית. ועיין משנ"ב תקנד ב, שדברים רעים שאירעו לגויים, אסור ללמוד. ועיין חזון עובדיה עמ' שטז, שמותר ללמוד ספרי מוסר המעוררים את האדם לשוב בתשובה ולהיטיב אורחותיו, ואם הדברים מסתעפים מעיין לענין לדברי תורה המשמחים לב, יש לדלג על אותם קטעים, ועיין שו"ת רבבות אפרים חלק א סימן שפו, בשם הגר"ח קנייבסקי והגר"ש דבליצקי, ואור לציון חלק ג פרק כט שאלה א, שאוסרים ללמוד ספרי מוסר. ועיין משנ"ב

בתשעה באב גם הלכות הקשורות למצבים מצערים, כגון הלכות אבלות, הלכות תשעה באב והלכות חרם ונידוי⁵.

לימוד בעיון ובהעמקה

את הדברים שמותר ללמודם, יש ללמוד בהבנה פשוטה, אך אסור ללומדם בהעמקה ובעיון, כיוון שבלימוד מעמיק, מתיישבים ומתבררים דברים קשים ומורכבים, ויש ללומד שמחה מכך⁶. וכן, אם מתעוררת ללומד קושיה חמורה תוך כדי הלימוד, אסור לטרוח ליישבה, כיוון שיישוב קושיה חמורה מביא לידי שמחה⁷.

דברי תורה שהם חלק מסדר התפילה

תפילות היום כוללות בתוכן פסוקים, משניות וברייתות: פסוקי דזמרא הם פרקים מספר תהילים, שירת הים היא פרק מתוך ספר שמות, ובסדר הקרבנות יש משניות, ברייתות ופסוקים שונים. אף על פי כן, מותר בתשעה באב לומר את כל חלקי התפילה שרגילים לאומרם בכל יום, כיוון שהאיסור לומר דברי

תקנד ה, שמותר להורות הלכה בדבר הנצרך למעשה בתשעה באב. ועיין הגהות חכמת שלמה לשו"ע סימן תקנד סעיף ג, שאם בא לאדם הרהור בדברי תורה, אינו מחויב להסיר הרהור מליבו, והאיסור הוא לקבוע עצמו בכוונה ללמוד איזה עניין על ידי הרהור. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רכד, שאדם הדורש בענייני תשעה באב, רשאי להביא פסוקים ודברי חז"ל השייכים ללימוד, אף שאותם דברים אינם מכלל הדברים המותרים בלימוד בתשעה באב.

5. שו"ע תקנד ב, ומשנ"ב שם, וערוך השלחן תקנד ה, ושלמי מועד עמ' תצז, בשם הגרש"ז אוירבך. 6. עיין משנ"ב תקנד ה, והליכות שלמה פרק טו דבר הלכה א, ועיין שם הערה 4, שאין לתת גדר מדויק לשיעור העיון האסור, והדבר תלוי בכל אחד ואחד לפי דרך לימודו. ועיין הערות הגר"ש אלישיב מועד קטן כא א, שהעיון האסור הוא עיון כזה שעל ידו הלומד מחדש חידושי תורה, וכעין זה כתב בקובץ הלכות הגר"ש קמיניצקי עמ' רג, שמותר ללמוד כדי להבין היטב מה שלומד, אבל ללמוד בעיון רב, מתוך כוונה לחדש חידושי תורה, אסור.

7. משנ"ב תקנד ה. ועיין מאמר מרדכי תקנד א, שתמה על איסור הלימוד בעיון, ועיין קרא עלי מועד עמ' עא הערות הגר"ח קנייבסקי הערה לב, שהחזון איש התיר ללמוד בעיון גם עם חברותא, והיה אומר: "לא יתכן לומר שמותר ללמוד בלא עיון". ועיין אור לציון חלק ג פרק כט סוף הערה א, שלכתחילה אין ללמוד בעיון, אך אדם שמחמת זה יתבטל לגמרי מלימודו, יסמוך על דעת המקילים, וילמד בעיון.

תורה הוא בדרך לימוד, אבל מותר לומר דברי תורה בדרך תפילה, מתוך כוונה לשבח את ה' ולעזור את הלב להתפלל בהכנעה⁸.

8. עיין שו"ע תקנד ד, וריטב"א תענית ל א ד"ה ומה, ומאירי תענית ל א ד"ה כל. ועיין צרור החיים לר"ח מטודילה תלמיד הרשב"א עמ' קעב, שדבר הנאמר תדיר, אין שמחה באמירתו. ועיין משנ"ב תקנד ז, שפרשיות הקרבנות המוזכרות בשלחן ערוך אורח חיים סוף סימן א (פרשת הכיור, פרשת תרומת הדשן וכו'), אינן נחשבות חלק מסדר התפילה, מאחר שרבים אינם נוהגים לאומרו, ואין לאומרו בתשעה באב. ועיין הלכות ומנהגי בין המצרים (קארפ) עמ' קנה סוף הערה 62, בשם הגרי"ש אלישיב, שאדם הרגיל לאומרו בכל יום, רשאי לאומרו כדרכו. ועיין חזון עובדיה עמ' שעג, שיש לומר את כל סדר התפילה, כבכול יום. אדם שיש לו קביעות לומר כמה פרקי תהילים כל יום, עיין משנ"ב תקנד ז, שנחלקו הדעות אם מותר לאומרו, ונכון להחמיר, ולהשלים את הפרקים למחרת, ועיין הוראות ממרן החזון איש בסוף ספר טעמא דקרא את מג, שהחזון איש התיר לומר תהילים בתשעה באב, ועיין חזון עובדיה עמ' שיא, שמותר לומר תהילים בדרך תחינה ובקשה. ועיין נטעי גבריאל פרק נו סעיף א, שמותר לומר את כל סדר קריאת שמע על המיטה כפי שרגילים, כיוון שאין אומרים את הפסוקים בדרך לימוד אלא בדרך תפילה, ועיין קרא עלי מועד עמ' עד הערות הגר"ח קנייבסקי הערה לג, שיש לומר רק את פרשת שמע, את הפסוק "בידך אפקיד רוחי וכו'", ואת ברכת המפיל. ועיין חזון עובדיה עמ' שט, שגם אדם הרגיל באמירת 'חק לישראל', אינו רשאי לומר 'חק לישראל' בתשעה באב.

פרק נח עשיית מלאכה

עשיית מלאכה עד חצות

נהגו שלא לעשות מלאכה בתשעה באב עד חצות היום, כדי שלא להסיח את הדעת מהאבלות¹. לכן אסור לשטוף כלים שאין זקוקים להם בתשעה באב², אסור להכין אוכל לצורך הסעודה שאוכלים במוצאי היום³, אסור לנקות ולשטוף את הבית⁴, אסור לתקן מכשירים שהתקלקלו וכיוצא בזה. מלאכות קלות שעשייתן לוקחת זמן מועט, כהדלקת האור וכיבוי, הפעלת

1. שו"ע ורמ"א תקנד כב, ומשנ"ב שם, וביאור הלכה שם ד"ה במקום. ועיין משנ"ב תקנד מג, וכף החיים שם צט, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 214, שהאיסור מתחיל מכניסת התענית, כיוון שגם בלילה אין להסיח את הדעת מהאבלות, ועיין חזון עובדיה עמ' שיט, שהכריע כדעת הסוברים שהאיסור מתחיל ביום. עיין רמ"א תקנד כב, שהמנהג שלא לעשות מלאכה הוא רק עד חצות, ועיין כף החיים תקנד צד, שמסתימת הבית יוסף משמע שהמנהג שלא לעשות מלאכה הוא כל היום, ולא רק עד חצות, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 214, שסָתָם וכתב שהמנהג שלא לעשות מלאכה הוא רק עד חצות, ולא הבחין בין יוצאי אשכנז ליוצאי ספרד, ואפשר שגם יוצאי ספרד נהגו להימנע ממלאכה רק עד חצות, וכיוון שהדבר תלוי במנהג, הולכים אחר המנהג בפועל. ועיין ביאור הלכה תקנד כב ד"ה על ידי, שהאחרונים נחלקו האם מלאכת כתיבה מותרת בתשעה באב, ולא הכריע, ועיין חזון עובדיה, שכתביה שאין אדם נזהר בתיקונה, מותרת, אך טוב לדחותה לאחר חצות. ועיין שו"ע הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנד ס"ק כז, בשם הגרי"ש אלישיב, שנערה העושה קייטנה לילדים בתשעה באב לפני חצות, לא תגבה מההורים כסף בתורת תשלום, אלא בתורת מתנה, דהיינו שלא תדרוש תשלום מההורים אלא תבקש.¹
2. עיין מקור חיים תקנד כב, אשרי האיש פרק עא סעיף ד, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה יד. ועיין סוכת חיים (לונדינסקי) עמ' נח, שאם הכלים המלוכלכים גורמים לריבוי זבובים וכיוצא בזה, או שהמראה המלוכלך של הבית מצער את בני הבית, מותר לשטוף את הכלים, ועיין שו"ת ברכת יהודה (ברכה) חלק ג סימן כט.
3. עיין שו"ע תקנט י.
4. ערך השלחן תקנט ט, ועיין שם, שמן הראוי שלא לשטוף את הבית גם אחר חצות, ועיין בסמוך, שיש נשים הנהוגות לנקות את הבית אחר חצות היום, כדי לחזק את האמונה בגאולה.

מדיח כלים חשמלי וכדומה, מותרות גם לפני חצות, כיוון שעשייתן אינה גורמת להסחת הדעת מהאבלות⁵.

ראוי לירא שמיים שלא לעשות מלאכה גם אחר חצות היום, כדי שלא להסיח דעתו מן האבלות⁶.

יש נשים מיוצאות ספרד הנוהגות לסדר ולנקות את הבית לאחר חצות היום, כיוון שבזמן מנחה של תשעה באב נולד המשיח, לכן עושים בזמן זה דברים המבטאים את אמונת הגאולה⁷.

מסחר

קניית חפצים ומכירתם כלולות במנהג שלא לעשות מלאכה עד חצות היום, לכן אין לפתוח חנויות בתשעה באב עד חצות, ואין לקנות חפצים באתרי מכירות במרשתת עד חצות⁸. לאחר חצות, מותר לקנות דברים שמותר לקנותם בתשעת הימים, אך יש לעשות זאת כבדרך אגב ולא להקדיש לכך זמן ניכר, כיוון שהקובע עצמו לעשות מלאכה בתשעה באב, אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה⁹.

5. רמ"א תקנד כב, וקובץ הלכות פסקי הגר"ש קמינצקי פרק יט סעיף ג. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 214, שנסיעה ברכב מותרת, כיוון שהנסיעה אינה מסיחה את הדעת מן האבלות.
6. חיי אדם כלל קלה סעיף טו, קיצור שלחן ערוך (גנצפריד) סימן קכד סעיף טו, כף החיים תקנד קה, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 214. ועיין שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנד ס"ק כח.
7. ברכי יוסף תקנט ז, כף החיים תקנט עו, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 215. ועיין ילקוט יוסף עמ' תסג.
8. עיין שו"ע תקנד כב.
9. עיין שו"ע תקנד כד, ומשנ"ב שם, וכף החיים שם ס"ק קה וס"ק קיא. ועיין חזון עובדיה עמ' שכא-שכב, שמשמע מדבריו שדברי חכמים שהעושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה בה סימן ברכה, אמורים רק כאשר עושה מלאכה באיסור.

מכירת אוכל

מכירת אוכל אינה כלולה במנהג שלא לעשות מלאכה עד חצות היום¹⁰, כיוון שילדים קטנים ואנשים חולים שאינם מתענים בתשעה באב, זקוקים למזון. לכן בעל חנות מכולת שנמכרים בה דברי מאכל ומשקה, רשאי לפתוח את חנותו לפני חצות. ויש שנהגו לפתוח את חנויות האוכל רק לאחר שהציבור סיים להתפלל תפילת שחרית ולומר קינות¹¹.

'דבר האבד'

המנהג שלא לעשות מלאכה ולהימנע ממסחר בתשעה באב עד חצות היום, אינו כולל מלאכה או מסחר שתכליתם למנוע הפסד כספי¹². לדוגמה: צינור מים שהתפוצץ והמים זורמים ממנו והולכים לאיבוד, מותר לתקנו בתשעה באב; וכן אדם שמוכר שרפרפים נמוכים לתשעה באב, רשאי למכור אותם בתשעה באב, שכן אם לא ימכרם בתשעה באב, יהיה לו הפסד כספי.

עשיית מלאכה על ידי גוי

מותר לאדם לבקש מגוי שייעשה מלאכה עבורו בתשעה באב, כיוון שאין דעת היהודי מוסחת מהאבלות כאשר הגוי עושה מלאכה עבורו¹³. אבל אין לעשות על ידי גויים מלאכה הנעשית בעסק גדול והיא ניכרת לרבים, כיוון שיש חשש שאנשים לא ישימו לב שהמלאכה נעשית על ידי גויים, ויסברו שמותר לעשות מלאכה בתשעה באב¹⁴. לכן אדם שיש לו חנות, אינו רשאי לפתוח את חנותו על ידי גוי לפני חצות, כיוון שפתיחת חנות היא דבר גלוי וניכר¹⁵.

10. כף החיים תקנד קו, עיין ברית כהונה מערכת תי"ו אות יב, עיין אשרי האיש פרק עא סעיף כג.
11. עיין מועד לכל חי לגר"ח פלאג"י סימן י אות ע.
12. עיין שו"ע תקנד כג, ומשנ"ב שם.
13. שו"ע תקנד כב, וביאור הגר"א שם.
14. משנ"ב תקנד מו, ושיירי כנסת הגדולה שם הגהות ב"י ס"ק ז.
15. שער הציון תקנד נ. לעניין בניית בית על ידי גוי, עיין משנ"ב סימן תקנא ס"ק יב וסימן תקנד ס"ק מו, וחזון עובדיה עמ' שכח.

פרק נט

ישיבה ושינה בתשעה באב

ישיבה על הארץ

בתשעה באב יושבים על הארץ כדרך אבליים¹, כדי לבטא את האבלות על חורבן המקדש ולהראות שבלי בית המקדש אנו במצב שפל וירוד². ויש הנזהרים שלא לשבת ישירות על הרצפה, אלא להניח איזה דבר בין הגוף לרצפה, וזאת על פי הקבלה³. אדם שהישיבה על הרצפה קשה לו, יכול לשבת על כיסא נמוך או להניח תחתיו כרית, כדי שהישיבה תהיה לו נוחה יותר⁴. ומי שגם ישיבה כזו קשה לו, יכול לשבת על כיסא רגיל, כיוון שיישיבתו על כיסא אינה לשם תענוג⁵.

1. שו"ע תקנט ג: יושבים בבית הכנסת לארץ. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 215, ואור לציון חלק ג פרק כט אות יט, ומעין אומר חלק ג עמ' קנה, שהמנהג שגם בבית יושבים על הארץ. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן פ, וקובץ מבקשי תורה אב תשס"ח עמ' י, בשם הגרי"ש אלישיב, ויד בבין המיצרים פרק כג הערה י, בשם הגר"נ קרליץ, שהמנהג לשבת על הארץ חל רק בצאת הכוכבים, וכן משמע מדברי החיי אדם בכלל קלד סעיף ג, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן ט אות ד, ושו"ת שלמת חיים (תשע"ח) סימן שיט, שחולקים וסוברים שהמנהג לשבת על הארץ חל משקיעת החמה.
2. עיין דעת תורה למהרש"ם מברזן תקנט ג, ורש"י ישעיהו ג כו.
3. כף החיים תקנב לט, ועיין שם שעיקר החשש הוא בישיבה על קרקע שאינה מרוצפת, אך יש להחמיר גם בקרקע מרוצפת.
4. עיין משנ"ב סימן תקנב ס"ק יז וסימן תקנט ס"ק יא. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 215, שהכרית לא תהיה גבוהה יותר מטפח מהארץ (כשמונה סנטימטר), ועיין ילקוט הגרשוני סימן תקנט ס"ק א, וילקוט יוסף עמ' תקז, שצריך שהכיסא לא יהיה גבוה יותר משלושה טפחים מהארץ, ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' קעא בשם החזון איש, והליכות שלמה פרק טו הערה 25, ואשרי האיש פרק עא סעיף טו, שאין צריך לדקדק בזה, והעיקר שהכיסא יהיה נמוך מן הרגיל.
5. עיין נטעי גבריאל פרק סח סעיף ח, ועיין תורת היולדת פרק נא סעיף יד, וכעין זה מבואר בערוך השלחן יורה דעה שפז ג.

ישיבה על כיסא באוטובוס ובמכונית

אדם הנוסע במכונית או באוטובוס, רשאי לשבת על כיסא, כיוון שיסוד האיסור לשבת כל כיסא הוא במנהג, ומסתבר שלא נהגו כן כאשר אין אפשרות לשבת על הארץ או לעמוד בנוחות⁶.

ישיבה על כיסא מחצות היום

המנהג לשבת על הארץ נוהג רק עד חצות היום⁷, כיוון שבזמן מנחה של תשעה באב נולד המשיח. וטעם נוסף הוא שבית המקדש נחרב בחצות היום, וחורבן בית המקדש היה כפרה לעם ישראל, שכן הקב"ה שפך את חמתו על העצים והאבנים של בית המקדש, ולא שפך את חמתו על עם ישראל; ונמצא שבעומק הצרה טמונה ישועה. לכן בחצות היום מפחיתים מעט מתוקף האבלות של תשעה באב, וחוזרים לשבת על כיסא⁸.

הגבלת האבלות עד חצות היום נאמרה רק בנוגע לאיסור לשבת על כיסא, שיסודו במנהג, אך הדברים האסורים בתשעה באב מן הדין, אסורים כל היום עד צאת הכוכבים, ובהם אין הבדל בין הזמן שלפני חצות היום לזמן שאחרי⁹.

6. תורת היולדת פרק נא הערה יט, בשם הגר"ש אלישיב, ושו"ת רבבות אפרים חלק א סימן שפב, וחוט שני שבת חלק ב עמ' שכז, ואהלך באמיתך פרק לו סעיף כב. ועיין הליכות שלמה פרק טו סעיף ו, שכאשר אין המקום באוטובוס דחוק יש אפשרות לעמוד, ראוי לדקדק בכך ולעמוד.

7. עיין רמ"א תקנט ג, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע שם: עד תפילת מנחה, ועיין ילקוט יוסף עמ' תקט, שהכוונה לזמן מנחה, ועיין שו"ת ברכת יהודה (ברכה) חלק ב סימן נו הערה ו, ושו"ת שערי יושר חלק ה סימן מו אות ז, שגם יוצאי ספרד נוהגים לשבת על כיסא מחצות ואילך, ועיין שו"ת אדרת תפארת חלק ו סימן נט, שמתיר רק מזמן מנחה, דהיינו משעה שישית ומחצה.

8. שער הכוונות עיני בין המצרים ותשעה באב ד"ה עיני ט"ב (דף פט ב). ועיין משנ"ב תקנה ג.

9. עיין משנ"ב סימן תקנה ס"ק ג וסימן תקנט ס"ק י.

דרך השינה בתשעה באב

ראוי לאדם למעט מכבודו ומהנאתו בתשעה באב בכל מה שאפשר¹⁰, לכן טוב להצטער מעט בדרך השינה בתשעה באב, לדוגמה: במקום לישון על מיטה, טוב לישון על מזרון על הארץ; הרגילים לישון עם כרית, טוב שישנו בלי כרית, וכיוצא בזה. נשים בהיריון ואנשים חלולים שקשה להם לצער את עצמם, או אנשים שלא יוכלו להירדם אם יישנו מדרך השינה שרגילים בה, יכולים לישון כהרגלם. ויש שנוהגים להניח אבן קטנה תחת מקום הראש, זכר למה שנאמר: "וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׁם מִרְאֲשֹׁתָיו", שעל כך דרשו חז"ל שיעקב אבינו בשוכבו בהר המוריה, ראה ברוח הקודש שבית המקדש עתיד להיחרב, והניח אבן תחת ראשו לאות אבל¹¹.

10. רמ"א תקנה ב. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 21, שבירושלים נהגו רבים ללכת בבגדים ישנים שאינם מהודרים, וכעין זה בסידור בית יעקב ליעב"ץ דיני תשעה באב שער הדלק דלת ב חלון א אות א (עמ' שיג).

11. עיין שו"ע ורמ"א תקנה ב, ומשנ"ב שם, ואור לציון חלק ג פרק כט שאלה יט.

פרק ס

דינים שונים בתשעה באב

אמירת שלום

אסור לאדם לברך את חברו לשלום בתשעה באב¹. 'שלום' הוא מלשון שלמות², ואמירת שלום היא תפילה ואיחול לאדם שלא ימצא שום חסרון בענייניו, ומתוך כך השלום והשלווה יהיו מנת חלקו³. בתשעה באב, הרגשות המתאימים אינם רגשות של שלום ושלווה, אלא רגשות של צער וכאב על חסרון המקדש. לכן ברכת שלום אינה מתאימה ליום זה⁴.

אדם שחברו בירכו לשלום מתוך חוסר ידיעה, לא ישיב לו בברכת שלום, אלא יסביר שהוא נמנע מלהשיב לו כיוון שבתשעה באב אסור לברך לשלום. ואם הדבר כרוך באי נעימות, ישיב לו שלום בקול נמוך ובכובד ראש⁵.

אסור גם לומר 'בוקר טוב' או 'ערב טוב'⁶, כיוון שאמירות אלו הן תחליף לברכת שלום. אך מותר לאדם לנענע בראשו לחברו לאות שלום⁷. וכן מותר

1. שו"ע תקנד כ. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 30, שיש להסתפק אם מותרת אמירת שלום שלא לשם ברכה אלא לשם נימוס. ועיין משנ"ב שם מא, שאין לתת מתנות בתשעה באב. ועיין כף החיים תקנט מ, שאין עושים "מי שברך" לעולה לתורה.
2. עיין ר"א מזרחי ויקרא ח כב.
3. עיין שלום רב (בן דוד) עמ' מח.
4. עיין לבוש תקנד כ.
5. שו"ע תקנד כ, ופרי מגדים שם אשל אברהם סוף ס"ק כב, ומשנ"ב שם מב, וכף החיים שם צד.
6. משנ"ב תקנד מא, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 214, ועיין חזון עובדיה עמ' של, שמצד הדין הדבר מותר אבל טוב להימנע מכך. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 30, שאין לשאול את חברו מתוך דרך ארץ ונימוס 'מה שלומך' או 'איך אתה מרגיש', אך אם חברו חולה, מותר, ועיין שם שראוי להימנע מלומר 'להתראות', ואפשר לומר 'שנזכה להתראות יחד בבית המקדש'.
7. נחמת ישראל פרק לו סעיף ה.

לאדם לברך את חברו בברכת 'מזל טוב' או בברכת 'רפואה שלמה', שכן לא אסרו חכמים להתפלל על חברו ולברכו, אלא אסרו רק לברכו לשלום⁸.

טיול

אין לטייל בתשעה באב, כיוון שמפגש עם אנשים תוך כדי טיול, שאינו מכוון לתכלית מעשית, עלול להביא לידי שחוק והיתול⁹. ועוד שאין לאדם לענג את עצמו בטיול בתשעה באב¹⁰.

הרמת תינוק

בתשעה באב אסור להחזיק תינוק שלא לצורך, כיוון שדרך להשתעשע ולשחק עם תינוקות, ומתוך כך אדם עלול להגיע לידי שחוק. כאשר יש צורך לטפל בתינוק או להרגיע אותו, מותר להרימו ולהחזיק אותו כפי הצורך¹¹. וכן מותר להרים תינוק לזמן קצר, משום שאין חשש שבזמן כזה יבוא אדם לידי שחוק¹².

עישון

יש סוברים שאף הנוהגים לסמוך על הפוסקים המתירים לעשן כל השנה, לא יעשנו בתשעה באב. זאת משום שהעונג הנגרם מהעישון גדול מהתענוג הנגרם מרחיצה וסיכה, וכיוון שרחיצה וסיכה אסורים בתשעה באב, כל שכן

8. עיין הליכות שלמה פרק טו הערה 30, עיין חזון עובדיה עמ' שלא. שו"ת להורות נתן חלק ב סימן לז.

9. עיין שו"ע תקנד כא.

10. עיין מהרי"ל (מנהגים) הלכות י"ז בתמוז ותשעה באב אות יא: "הרי התורה בטלה מתוך שכתוב בה פקודי ה' ישרים משמחי לב, ומי יקל ראשו אז לשמח את עצמו בטיולים?!". ועיין ערוך השלחן תקנד יח, שיש לאדם לשבת בביתו בעצבות, ואם מוכרח לצאת מביתו, ילך בראש כפוף, וימחר לעשות מה שצריך, וישוב לביתו מהר. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 45, שדעתו של הגרש"ז אוירבך לא הייתה נוחה מעריכת עצרות בתשעה באב, כי בהתאספות חברות אנשים, כמעט מן הנמנע שלא יקלו ראש באבלותו של יום.

11. עיין חזון עובדיה עמ' שלג, עיין תשובות והנהגות חלק ב סימן רנא.

12. נטעי גבריאל אבלות פרק קיג סעיף ט.

שהעישון אסור¹³. ויש חולקים וסוברים שמותר לעשן בתשעה באב, משום שאין לאסור עינוגים שלא אסרו אותם חכמים; ועוד שהרגיל בעישון, דעתו אינה מיושבת עליו עד שיעשן, וכשם שמותר לאדם לרחוץ את ידיו מלכלוך שמפריע לו ופוגע ביישוב דעתו, כך גם מותר לעשן כדי ליישב את הדעת¹⁴. המשנה ברורה פסק להלכה שלכתחילה אין לעשן בתשעה באב, ואדם שקשה לו מאוד שלא לעשן, יעשן אחר חצות בצנעה¹⁵.

הליכה לבית הקברות

לאחר תפילת שחרית, יש הנוהגים ללכת לבית קברות, כדי לעורר את המתים שיבקשו עלינו רחמים, וכדי להכניע את הלב ולומר שבלא בית המקדש, אנו חשובים כמתים¹⁶. אמנם נכון שלא ללכת לבית הקברות בקבוצה, כי מתוך כך עלולים לדבר בדברים שאינם מתאימים לתשעה באב, ולהסיח את הדעת מהאבלות¹⁷. יש שהסתייגו ממנהג ההליכה לבית הקברות, כיוון שתשעה באב הוא יום שכוח הטומאה גובר בו, ויש חשש שכוחות הטומאה המצויים בבית הקברות ישפיעו את השפעתם השלילית על הנוכח לבית הקברות¹⁸.

קריאת ספרי חכמה וחדשות

מותר לקרוא בתשעה באב ספרי חכמה, וכן לקרוא חדשות. והמחמיר ונמנע מזה כדי שלא להסיח דעתו מן האבלות, תבוא עליו ברכה¹⁹.

13. שירי כנסת הגדולה סימן תקסז הגהות בית יוסף אות ג, סידור בית יעקב ליעב"ץ הלכות תשעה באב שער הדלק ארובה ד אות ג (עמ' 312).

14. שו"ת הר הכרמל שאלה יט, חזון עובדיה עמ' לב, ועיין שם שטוב להחמיר שלא לעשן, בפרט בשעה שקוראים את מגילת איכה ואומרים קיעות בבית הכנסת, ומי שרגיל מאוד בעישון סיגריות ויש לו צער גדול במניעתו, יש להתיר לו לעשן בצנעה.

15. משנ"ב תקנה ח.

16. עיין רמ"א תקנט י, ומשנ"ב שם, ומאירי תענית טז א ד"ה אע"פ.

17. משנ"ב תקנט מא. ועיין שם שנכון להתרחק מהקברים ארבע אמות, כיוון שהנכנס לתוך ארבע אמות של קבר מושפע לרעה מכוחות טומאה המצויים בסמיכות לקבר.

18. עיין מגן אברהם תקנט טו, בשם האר"י ד"ל, עיין נמוקי אורח חיים סימן תקנט ס"ק ג אות ב, עיין חזון עובדיה עמ' שצא, ילקוט יוסף עמ' תקמט.

19. חזון עובדיה עמ' שטו, ילקוט יוסף עמ' תיד.

פרק סא

סדרי התפילות

בתשעה באב

מיעוט התאורה

בתשעה באב מתפללים בנחת ובדרך בכי, כאבלים¹. אין מדליקים את כל התאורה בבית הכנסת, אלא רק כפי הנצרך לאמירת הקינות ומגילת איכה. זאת כדי להראות שבלא בית המקדש, שהוא אורו של עולם, אנו שרויים בחושך, כמו שנאמר במגילת איכה: "בְּמַחְשָׁכִים הוֹשִׁיבֵנִי כְּמַתִּי עוֹלָם"².

הסרת הפרוכת

לפני תפילת ערבית, מסירים את הפרוכת מארון הקודש, וזאת על פי הפסוק באיכה: "עֲשֵׂה ה' אֲשֶׁר זָמַם בַּצֵּעַ אֲמַרְתּוּ" (קרע שפת בגדו)³. על פסוק זה דרשו חכמים שהקב"ה אמר למלאכי השרת שהוא כביכול קורע את בגדיו לאות צער ואבל על החורבן, ומכאן שחורבן המקדש גרם צער לא רק לעם ישראל, אלא גם לקב"ה. הפרוכת מסמלת את בגדיו של הקב"ה, והסרתה מסמלת את קריעתם לאות אבל וצער.

1. רמ"א תקנט א.

2. איכה ג ו. עיין שו"ע תקנט ג, ומשנ"ב שם. ועיין חזון עובדיה עמ' שנה, שדי למעט בתאורה מעט סמה שרגילים בכל לילה. ועיין מנהגים דק"ק וורמיישא סימן קכב, שממעטים באורה לפני תפילת ערבית, ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצ'ינסקי) שמשמע שממעטים באורה אחרי תפילת ערבית, לפני קריאת מגילת איכה. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 21, שגם בבית ראוי למעט בתאורה. ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) דיני שחרית של תשעה באב, שגם בשחרית שממעטים בתאורה בבית הכנסת.

3. איכה ב יז. רמ"א תקנט ב, ומשנ"ב שם.

קריאת מגילת איכה

בליל תשעה באב קוראים את מגילת איכה, שנכתבה על ידי ירמיהו הנביא סמוך לחורבן, ובה דברי צער וקינות על חורבן המקדש וירושלים⁴. יש מיוצאי אשכנז הנוהגים לקרוא את מגילת איכה מתוך מגילה כשורה הכתובה על קלף, ולברך לפני קריאתה "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על מקרא מגילה"⁵. ומנהג יוצאי ספרד וחלק מיוצאי אשכנז שלא לברך לפני קריאת מגילת איכה⁶, כיוון שלדידם, אין מצווה לקרוא את מגילת איכה, ואמירתה היא חלק מסדר הקינות⁷. וכל אחד יעשה כמנהגו⁸.

הכרזת שנות החורבן

מנהג יוצאי ספרד להכריז את מניין שנות החורבן לאחר קריאת מגילת איכה, כדי להרבות צער ועוגמת הנפש. וכך עושים: מכבים את האורות בבית הכנסת ומשאירים נר קטן על יד שליח הציבור, ושליח הציבור אומר: "אחינו בית ישראל, שמעו כי בעוונותינו אנחנו מונים לחורבן בית מקדשנו, לשריפת היכלנו ולגלות שכנית עוזנו ולנפילת עטרת ראשנו, היום כך וכך לחורבן. או לנו על חורבן בית המקדש, או לנו על שריפת התורה, או לנו על הריגת הצדיקים, או לנו על צערו של המשיח"⁹.

4. עיין רמ"א תקנט א. ועיין שם, ולבוש תקנט א, שכאשר בעל הקורא מגיע לפרק המתחיל במילה איכה, עליו להגביה את קולו יותר מהפרק הקודם, כדרך הבוכים המגביהים קולם ככל שמרבים בבכייה. ועיין משנ"ב תקנט ב, שיש להפסיק מעט בין פסוק לפסוק, ולפני פרק שמתחיל במילה איכה, יש להפסיק מעט יותר, ואת הפסוק האחרון שבכל פרק המתחיל במילה איכה (פרקים א, ב, ד), יש לקרוא בקול רם. ועיין משנ"ב תקנט טו, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 217, שנוהגים לקרוא את מגילת איכה בלחש ביחד עם בעל הקורא, ועיין אשי ישראל (פויפר) פרק מד הערה קי, בשם הגרי"י נויבירט, שכאשר בעל הקורא קורא את המגילה מתוך הקלף, אין צריך לקרוא את המגילה בלחש יחד עם בעל הקורא.

5. חיי אדם כלל קלה סעיף כג, לוח ארץ ישראל (טוקצ'ניסקי). ועיין שם שהמנהג לברך לפני קריאת המגילה הוא רק כאשר קוראים את המגילה בציבור. ועיין משנ"ב תקנט ב.

6. פרי מגדים אשל אברהם תחילת סימן תקנט, חזון עובדיה עמ' שנה.

7. שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים צא.

8. כף החיים תקנט ה.

9. עיין כף החיים תקנט יא, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 217: מנהג ירושלים וצפת, חזון עובדיה עמ' שנו. ועיין שם, שכדי לדעת את מספר שנות החורבן, יש לחשב את מניין השנים שאנו

עיטוף בטלית והנחת תפילין

מנהג יוצאי אשכנז שלא להתעטף בטלית ושלא להניח תפילין בתפילת שחרית. אין מתעטפים בטלית, על פי הפסוק באיכה: "עֲשֵׂה ה' אֲשֶׁר זָמַם בְּצַע אֲמָרְתוֹ" (קרע שפת בגדו)¹⁰, שעליו דרשו חכמים שהקב"ה אמר למלאכי השרת שהוא כביכול קורע את בגדיו לאות צער ואבל על החורבן. הטלית מסמלת את בגדיו של הקב"ה, ואי ההתעטפות בה מסמלת את קריעת הבגדים לאות אבל וצער¹¹. ואין מניחים תפילין, כשם שאבל אינו מניח תפילין ביום הראשון לאבלותו. זאת כיוון שהתפילין הן פאר, ולא ראוי לאבל להתפאר בלבישתו, וקל וחומר שלא ראוי להתפאר בלבישת התפילין בתשעה באב, שהוא יום אבל לכל ישראל¹². בתפילת מנחה, מתעטפים בטלית ומניחים תפילין¹³, כיוון שבשעת המנחה בית המקדש נשרף, וחובם של ישראל נפרע בכך שהקב"ה שפך חמתו על העצים והאבנים, ולא שפך חמתו על עם ישראל. וטעם נוסף הוא שלאחר חצות היום תוקף האבלות נחלש מעט, ומשעה זו נותנים ביטוי מועט לנחמה, להראות שאנו בטוחים בגאולה¹⁴.

בקרוב יוצאי ספרד, נחלקו המנהגים. יש הנוהגים כמנהג יוצאי אשכנז, שלא להתעטף בטלית ושלא להניח תפילין בתפילת שחרית, אך לפני התפילה הם מתעטפים בטלית ומניחים תפילין בבית בצנעה, קוראים קריאת שמע, ולאחר מכן חולצים את התפילין ופושטים את הטלית, והולכים להתפלל

מונים לבריאת העולם ללא שנות האלפים, להוסיף למספר זה 172 ('עקב' בגימטרייה), ולאחר מכן להוסיף עוד אלף שנים. למשל, שנת תשפ"ב היא שנת 782 לבריאת העולם (ללא שנות האלפים), למספר זה מוסיפים 172, ומקבלים 954, ולכך יש להוסיף עוד אלף שנים. סך הכול 1954 שנים לחורבן בית המקדש.

10. איכה ב יז.

11. עיין שו"ע תקנה א, ומשנ"ב שם, וערוך השלחן תקנה ב. ועיין שו"ע תקנה א, שלובשים טלית קטן מהבוקר, כדי שלא להתבטל לגמרי ממצוות ציצית, אך אין מברכים על לבישתו, ועיין שו"ת ארחותיך למדני חלק ו סימן צה, שביאר מדוע אין מברכים.

12. ערוך השלחן תקנה ב. ועיין משנ"ב תקנה א, שכתב טעם נוסף, שנאמר במגילה איכה (פרק ב פסוק א): "הַשְּׁלִיף מִשָּׁמַיִם אֶרֶץ תְּפִאֲרַת יִשְׂרָאֵל", והתפילין הן הפאר של עם ישראל.

13. שו"ע תקנה א, ערוך השלחן תקנה ב.

14. עיין משנ"ב תקנה ג.

בבית הכנסת¹⁵. ויש הנוהגים על פי האר"ז¹⁶, להתפלל בטלית ותפילין כבכל יום¹⁶, ולפני הקינות חולצים את התפילין ופושטים את הטלית¹⁷.

אדם הנוהג להניח תפילין בתפילת שחרית, והוא מתפלל בבית כנסת שנוהגים בו שלא להניח תפילין, לא ישנה ממנהג מתפללי בית הכנסת, ולא יניח תפילין. וכן אדם הנוהג שלא להניח תפילין, והוא מתפלל בבית כנסת שנוהגים בו להניח תפילין, לא ישנה ממנהג מתפללי בית הכנסת, ויניח תפילין כמותם¹⁸.

ברכת "שעשה לי כל צרכי"

ברכת "שעשה לי כל צרכי" תוקנה להודאה על נעילת הנעליים, שכן בעזרת הנעליים אדם יכול להסתובב בחוץ ולדאוג לכל צרכיו¹⁹. כיוון שבתשעה באב אסור לנעול נעלי עור, יש סוברים שאין לברך את ברכת "שעשה לי כל צרכי" בתשעה באב²⁰. ויש סוברים שיש לברך ברכה זו בתשעה באב, כיוון שאדם יכול לנעול נעליים שאין בהם עור²¹, וכן דעת המשנה ברורה²².

15. בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כה, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 218: המנהג הרגיל, שו"ת שמ"ש ומגן חלק ג סימן ז, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקג סעיף א.
16. עיין כף החיים תקנה ד: מנהג בית אל; עיין חזון עובדיה עמ' שסו, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 219: מנהג חסידי בית אל ובתי כנסיות רבים; אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כב: כל מקום רשאי להמשיך במנהגו, וראוי להניחם בשחרית. ועיין ילקוט יוסף עמ' תנו, שהאר"ך בזה.
17. עיין כנסת הגדולה סימן לא הגהות טור אות ד, עיין אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כב, שו"ת מאמר מרדכי כרך ב אורח חיים סימן מז. ועיין ילקוט יוסף עמ' תקכז, בשם הגר"ע יוסף, שהאומרים כמה קינות בעת פתיחת ההיכל, אינם צריכים לחלוץ את התפילין קודם לכן, ועיין אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כב, ושו"ת מאמר מרדכי שם, שחולקים.
18. אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כב.
19. אבודרהם סדר ברכות השחר ד"ה כששומע.
20. עיין מעשה רב אות ט, בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כג, על פי האר"ז¹⁶, כף החיים מו"ז, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 213. ועיין מעשה רב אות ט, שניתן לנעול נעלי עור במוצאי תשעה באב ולברך אז את ברכת "שעשה לי כל צרכי", ועיין כף החיים סימן עא ד, שחולק וסובר שלא ניתן לברך את ברכות השחר בלילה, וכן דעת הגר"מ אליהו (הלכות חגים עמ' 213), ועיין משנ"ב נב' י, שאין לברך ברכות השחר אחר חצות היום, אך הנוהג לברך אחר חצות, אין מוחים בידו.
21. לבוש תקנד יז, פרי מגדים תקנד משבצות זהב יא. חזון עובדיה עמ' שסא.
22. משנ"ב תקנד לא, ועיין שער הציון שם לט, שכן נוהגים.

”עננו”

כבכל תענית, גם בתשעה באב מוסיפים בתפילת עמידה בקשה מעניין היום, ואומרים ”עננו ה' עננו ביום צום תעניתנו וכו'”, בברכת ”שומע תפילה”²³. זאת משום שברכת ”שומע תפילה” היא ברכה כללית, שאפשר להוסיף בה תפילות שונות, וכן סיומה של ברכה זו – ”ברוך את ה' שומע תפילה”, מתאים לתפילת ”עננו”, שמבקשים בה שתפילותינו תתקבלנה²⁴.

יוצאי ספרד אומרים ”עננו” בכל תפילות היום, בערבית, בשחרית ובמנחה; ויוצאי אשכנז אומרים ”עננו” רק בתפילת מנחה, מחשש שבמשך היום יצטרך האדם לאכול, ויתברר למפרע שמה שאמר בתפילת ערבית ובתפילת שחרית ”ביום צום תעניתנו”, לא היה נכון. בתפילת מנחה אין חוששים לזה, כיוון שאפילו אם יזדקק לאכול אחרי תפילת מנחה, הרי התענה עד חצות, ותענית עד חצות יכולה להיקרא צום²⁵.

אמנם גם למנהג יוצאי אשכנז, שליח הציבור אומר ”עננו” בחזרת הש"ץ כבר בתפילת שחרית. זאת כיוון שאף אם הוא יזדקק לאכול, תפילתו היא תפילת הציבור, ואין חוששים שכל הציבור יזדקק לאכול במשך התענית²⁶. בדבר נוסף דינו של שליח הציבור שונה מדין היחיד: בכך שהוא אומר את תפילת ”עננו” בחזרת הש"ץ כברכה בפני עצמה, אחרי ברכת ”גואל ישראל”, שלא כמו יחיד, שאומר ”עננו” בברכת ”שומע תפילה”²⁷. הטעם לכך הוא שחכמים לא רצו להוסיף ברכה בתפילת היחיד, ולשנות את מספר הברכות שתיקנו אנשי כנסת הגדולה, שכן היו לאנשי כנסת הגדולה בזה כוונות עליונות.

23. שו"ע תקנז א, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע שם וסימן תקסה ב, ומשנ"ב תקסה ז, ושער הציון שם ה, שאם שכח לומר ”עננו”, ואמר כבר את שם ה' שבסוף ברכת ”שומע תפילה”, אינו חוזר לומר ”עננו”, אלא יאמר ”עננו” בסוף התפילה, לפני הפסוק ”היו לרצון אמרי פי”.

24. שו"ע תקסה א, ורש"י תענית יג ב ד"ה בשומע.

25. עיין שו"ע תקסה א-ג, ומשנ"ב שם וסימן תקנז ס"ק ג, וכף החיים שם יז, וחזון עובדיה עמ' שפא.

26. שו"ע תקסה ג, ומשנ"ב שם.

27. שו"ע תקסו א, עיין משנ"ב תקנז ג. ועיין שו"ע קיט ד, ומשנ"ב שם, ששליח ציבור ששכח לומר ”עננו”, אם נזכר לפני שאמר את שם ה' שבסוף ברכת ”רפאנו”, יחזור ויאמר ”עננו”, ויאמר שוב את ברכת ”רפאנו”, ואם כבר אמר את שם ה' שבסוף ברכת ”רפאנו”, לא יחזור, ויאמר ”עננו” בברכת ”שומע תפילה”, ויחתום ”ברוך אתה ה' שומע תפילה” כפי הנוסח הרגיל.

רק בתפילת הציבור, שאיננה התפילה הבסיסית, הוסיפו חכמים עוד ברכה וחרגו ממספר הברכות שתיקנו אנשי כנסת הגדולה. תפילת הציבור היא גם תפילה חשובה יותר, ולכן ראוי להוסיף בה ברכה²⁸. הטעם לכך שהסמיכו את תפילת "עננו" לברכת "גואל ישראל" בתפילת הציבור הוא שבספר תהלים, הפסוק "ה' צוֹרֵי וְגֹאֲלֵי" סמוך לפסוק "יַעֲנֶה ה' בְּיוֹם צָרָה", ובתפילת "עננו" אנו מתפללים להיוושע מהצרות שאנו מצויים בהן²⁹.

ברכת כהנים

מנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד שלא לומר ברכת כהנים בתפילת שחרית³⁰, כיוון שאסור לשאול לשלום בתשעה באב, ולמנהגם, ברכת "וישם לך שלום" הנאמרת בברכת כהנים נחשבת כשאלת שלום³¹. ורבים מיוצאי ספרד נוהגים לומר ברכת כהנים בתפילת שחרית, כיוון שברכת "וישם לך שלום" היא תפילה, ולמנהגם, תפילה אינה נחשבת כשאלת שלום. ראיה לדבר היא שאין מנעיים בתשעה באב מאמירת ברכת "שים שלום" בתפילת עמידה³².

גם הנמנעים מאמירת ברכת כהנים בתפילת שחרית, אומרים ברכת כהנים בתפילת מנחה הסמוכה לשקיעת החמה, כפי שנוהגים בכל תענית ציבור³³, כדי שלא לבטל לגמרי את מצוות ברכת כהנים ביום זה.

28. עיין תענית יג ב, ותוס' ברכות כא ב ד"ה עד.

29. משנ"ב תקסו א.

30. עיר הקודש והמקדש חלק ג פרק כה עמ' שמב, לוח ארץ ישראל (טוקצ'ינסקי), ועיין שם, ששליח הציבור אינו אומר "אלוקינו ואלוקי אבותינו וכו'", קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקה סעיף ו.

31. דגול מרובה על שו"ע תקנט ד. ועיין שיירי כנסת הגדולה תקנט הגהות הטור אות יא, שכתב טעמים נוספים.

32. עיין כף החיים סימן קכח ס"ק רסב וסימן תקנט ס"ק ל, עיין חזון עובדיה עמ' שעד, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 218.

33. קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקה סעיף ט, לוח ארץ ישראל (טוקצ'ינסקי), עיין כף החיים תקנט ל.

אמירת תחנון ו"למנצח"

אין אומרים וידוי ותחנון בתשעה באב, לא בתפילת שחרית ולא בתפילת מנחה, וכן אין אומרים את הפרק "לְמַנְצַח וְכוּ' יַעֲנֶה ה' בְּיוֹם צָרָה", שקודם "ובא לציון". זאת כיוון שתשעה באב נקרא 'מועד', כפי שנאמר במגילת איכה: "קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשִׁבְרִי בַחֲזוֹרִי"³⁴, ואין אומרים תחנון ו"למנצח" במועדים³⁵.

הלכה זו מפליאה. תשעה באב הוא היום שמצטערים בו יותר מכל יום אחר בשנה, ולכאורה אין יום מתאים ממנו לומר בו תחנון. אמנם תשעה באב נקרא 'מועד', אך אין הוא מועד של שמחה אלא מועד של פורענות, כפי שנאמר בפסוק: "קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשִׁבְרִי בַחֲזוֹרִי", ומדוע אין אומרים בו תחנון?

התשובה לשאלה זו היא שאכן, תשעה באב הוא זמן של פורענות, אך ירמיהו הנביא קרא לו 'מועד', כדי לרמז על הישועה הטמונה בעומקה של פורענות זו. כיצד? זאת נוכל ללמוד על פי הנאמר בגמרא, שבזמן החורבן כאשר הגויים נכנסו להיכל, הם ראו את הכרובים שבקודש הקודשים חבוקים זה בזה³⁶. ונשאלת השאלה: הרי מסופר בגמרא שכאשר עם ישראל לא עשה את רצון ה', היו הכרובים נפרדים זה מזה³⁷, ואין לך זמן שעם ישראל לא עשה בו את רצון ה', כמו הזמן שבו נחרב המקדש מחמת עוונותיהם; ואם כן מדוע היו הכרובים חבוקים זה בזה בזמן החורבן?

התשובה לכך היא שגם בשעה הקשה שבה עם ישראל התדרדר וחטא בחטאים גדולים וחמורים, עד שהיה ראוי לעונש כה חמור, לא הסיר הקב"ה את אהבתו מעם ישראל. אדרבה, החורבן התרחש דווקא מתוך האהבה העזה של ה' לעם ישראל, ואמון במעלתו וביכולתו להתגבר על כל הנפילות והמשברים; ולא חלילה מתוך שנאה וייאוש ממעלתו. תכלית החורבן והגלות הייתה להוביל את עם ישראל לתהליך של תיקון, שבסופו הם יהיו ראויים

34. איכה א טו.

35. שו"ע תקנט ד, ומשנ"ב שם, וספר הרוקח הלכות תשעה באב סימן שיב. ועיין רמ"א שם, שאין אומרים גם את חלק התפילה שפותח במילים "אל ארך אפים", שנהגים לומר לפני פתיחת הארון.

36. יומא נד ב.

37. בבא בתרא צט א.

לבניין בית המקדש השלישי. הדבר דומה לתרופה המחלישה מאוד את הגוף, אך מסייעת לו להתגבר על מחלה מסוכנת. לכן בזמן החורבן, היו הכרובים חבוקים זה בזה, כי בשעה זו התעוררה האהבה הגדולה של ה' לעם ישראל, והוא החל לתקנם מעוונותיהם³⁸. זו גם כוונת מאמר חז"ל שבתשעה באב נולד המשיח – בתשעה באב נפתח תהליך התיקון, שעל ידו עם ישראל יטוהר ויתעלה לגלות את מעלתו הפנימית בשלמות. אם כן, נמצא שבעומק הפורענות טמונה ישועה, וחורבן בית המקדש השני הוא הצעד הראשון לקראת בנייתו של בית המקדש השלישי. לכן כאשר ירמיהו תיאר את החורבן, הוא השתמש במילה "מועד", כדי לרמוז שאמנם בצד החיצוני, החורבן הוא פורענות, אך בעומקו הוא התחלת התיקון השלם. לכן תשעה באב הוא יום מועד, ובשל כך הוא גם ייהפך לששון ולשמחה³⁹, וכדי לבטא זאת, אין אומרים בתשעה באב תחנון.

הפטרה

לאחר קריאת התורה, קוראים במנגינת איכה את הפטרת "אָסֶף אֶסִּיפִים"⁴⁰ שיש בה דברי תוכחה ופורענות⁴¹. קריאת הפטרה בתפילת שחרית בתשעה באב היא בשונה מכל תעניות הציבור, שבהן אין קוראים הפטרה בשחרית. הטעם לכך הוא שבתשעה באב נהגו שלא לעשות מלאכה, לכן אין בקריאת הפטרה טרחה, אך בשאר התעניות עושים מלאכה, ולכן חכמים לא רצו להאריך את התפילה ולעכב את המתפללים בקריאת הפטרה⁴².

38. מעייני השועה לגר"מ חרל"פ חלק ב פרק טז אות ב.

39. עיין אלה הם מועדי חלק ד סימן עז.

40. ירמיה ח יג.

41. רמ"א תקנט ד. עיין קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקה סעיף ט, שמנהג מרוקו שלא להגביה את ספר התורה בתשעה באב, ועיין חזון עובדיה עמ' שפח, שהסתייג ממנהג זה.

42. עיין רש"י מגילה כא א ד"ה ואין, וספר מטעמים (ליפיץ) עמ' 23.

אמירת הקינות

נכון להאריך באמירת הקינות עד סמוך לחצות, כדי שלא יבואו לעשות מלאכה לפני חצות⁴³. בזמן אמירת הקינות, אין לדבר דברים שלא מעניין הקינות, ואין לצאת מבית הכנסת שלא לצורך, כדי שלא להסיח את הדעת בשעה שהציבור עוסק באבלות בית מקדשנו⁴⁴.

אמירת 'שיר של יום' ו'פיטום הקטורת'

יש הנוהגים שלא לומר בסוף תפילת שחרית 'שיר של יום'⁴⁵, כיוון שמזמור זה היה נאמר על ידי הלויים בבית המקדש בשיר ובזמר, ואחת המטרות שלשמה אומרים אותו היא כדי לעורר את האדם לעבוד את ה' בשמחה, ואין לעורר את הלב לשמחה בתשעה באב⁴⁶. וכן יש הנוהגים שלא לומר 'פיטום הקטורת'⁴⁷, כיוון שבתשעה באב פסקה עבודת הקטורת⁴⁸. בתפילת מנחה משלימים את אמירת חלקים אלו של התפילה⁴⁹, כיוון שתוקף האבלות נחלש מעט לאחר חצות היום. ויש הנוהגים לומר 'שיר של יום' ו'פיטום הקטורת' בתפילת שחרית כבכל יום⁵⁰, וכל אחד יעשה כמנהגו.

קריאת מגילת איכה ביום

טוב לקרוא את מגילת איכה שוב ביום, כיוון שיש סוברים שזמן קריאת מגילת איכה הוא ביום. ואף שאנו פוסקים כדעת הסוברים שזמן קריאתה מגילת

43. רמ"א תקנט ג, ומשנ"ב שם.

44. שו"ע תקנט ה.

45. עיין מעשה רב אות ה, אשל אברהם (בוטשאטש) תקנט ד.

46. אשל אברהם שם.

47. רמ"א תקנט ד, ועיין משנ"ב שם כ, שאמירת 'פיטום הקטורת' אינה חלק מסדר התפילה, כיוון שאין כולם רגילים לאומר, ועיין לבוש תקנט ו, שגם במקום שכולם רגילים לאומר, אין אומרים אותו, כיוון שבתשעה באב פסקה עבודת הקטורת.

48. לבוש שם. ועיין אשל אברהם (בוטשאטש) תקנד ד, שכתב טעם אחר, שמטרת אמירת הקטורת להראות את שמחתנו בעבודת ה', כמו שנאמר (משלי' כד ט): "שָׁקֶן וְקִטְרֹת יִשְׁפַח לֵב", ובתשעה באב אין מראים סימני שמחה.

49. עיין לוח ארץ ישראל (טוקציינסקי).

50. עיין כף החיים תקנט מח, חזון עובדיה עמ' שצא.

איכה הוא בלילה, ראוי להחמיר ולקוראה שוב ביום, כדי לצאת ידי כולם⁵¹.
ויש הנוהגים לקוראה בציבור לאחר התפילה⁵².

החזרת הפרוכת

מחזירים את הפרוכת למקומה לקראת תפילת מנחה. הטעם לכך הוא שדווקא האבלות על החורבן מבטיחה את הופעת הגאולה, ולכן עושים מעשה המבטא ביטחון זה. אבלות על אובדן שאינו עתיד לחזור, הולכת ודועכת עם הזמן, כמו שאמרו חכמים: "גזרה על המת שישתכח מן הלב". אבל אבלות על אובדן שעתידי לחזור, אינה דועכת, כמו שהורים המצפים שבנם הנעדר ישוב הביתה, אינם מתנחמים לעולם. נמצא שהאבלות ארוכת השנים של עם ישראל על החורבן מוכיחה שאובדן המקדש הוא אובדן שעתידי לחזור. לכן, לאחר שרוב היום עבר באבל, מבטאים את הביטחון בגאולה בהחזרת הפרוכת למקומה⁵³.

תפילת מנחה

הנוהגים שלא להתעטף בטלית ושלא להניח תפילין בתפילת שחרית, מתעטפים בטלית ומניחים תפילין בתפילת מנחה, כמבואר לעיל⁵⁴. והנוהגים להתעטף בטלית ולהניח תפילין בתפילת שחרית, אינם מתעטפים בטלית ואינם מניחים תפילין במנחה⁵⁵.

51. של"ה תענית נר מצוה אות א, ומשנ"ב תקנט ב.

52. ערוך השלחן תקנט ב, לוח ארץ ישראל (טוקצ'ניסקי).

53. עיין כף החיים סימן תקנט ס"ק יט וסימן תקנא ס"ק רכג. ועיין קדושת לוי על מגילת איכה ד"ה ואומר אבד.

54. שו"ע תקנה א, ערוך השלחן תקנה ב. ועיין משנ"ב תקנה ד, שהרגיל להניח תפילין של רבנו תם, ניחם בשעה זו. ועיין משנ"ב תקנה ה, שאין לקרוא בתפילין קריאת שמע ולומר את פרשת 'קדש', כיוון שאסור ללמוד תורה כל היום, ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כג, שיש הנוהגים לאומרם כיוון שאמירתם היא לשם כבוד התפילין וכדי לקבל עול מלכות שמיים, ולא לשם לימוד, וכל אחד יעשה כמנהגו. ועיין משנ"ב ל' ח, וכף החיים ל' ה, שיש לחלוץ את התפילין עד השקיעה, כיוון שאין מניחים תפילין בלילה.

55. הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 220.

הפטרה במנחה

בתפילת מנחה קוראים בתורה, כבכל תענית ציבור⁵⁶, ולאחר מכן קוראים הפטרה. יוצאי אשכנז קוראים את הפטרת "דְרָשׁוּ ה' בְּהַמְצָאוֹ קְרָאָהוּ בְּהִיּוֹתוֹ קְרוֹב"⁵⁷, שאותה הם רגילים לקרוא בתעניות⁵⁸, ויוצאי ספרד קוראים את הפטרת "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֶלְקֵינוּ כִּי כָשַׁלְתָּ בְּעֵוֹנֵנוּ"⁵⁹. בשתי ההפטרות יש פנייה לעם ישראל לשוב בתשובה, וקוראים אותן בתשעה באב, כיוון שחורבן המקדש נגרם בעקבות חטאינו, וחזרתנו בתשובה תביא לבניינו במהרה⁶⁰.

"נַחֵם"

בתפילת עמידה מוסיפים את תפילת "נַחֵם ה' אלוקינו", בברכת "בונה ירושלים", כדי להזכיר בתפילה את עניין היום. אומרים את תפילת "נחם" בברכת "בונה ירושלים", כיוון שבתפילה זו מתפללים על בניין ירושלים, ותוכן זה מתאים לברכת "בונה ירושלים"⁶¹.

56. עיין שו"ע תקסו ו, ומשנ"ב שם, ותשובות והנהגות חלק ב סימן רסא, שאין להעלות לתורה אדם שאינו מתענה, כיוון שהקריאה תוקנה למתענים.

57. ישעיהו נה ו.

58. הושע יד ב. רמ"א תקסו א, לבוש תקנט י.

59. הושע יד ב. כף החיים תקנט מב, חזון עובדיה עמ' קב-קה, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 220.

60. עיין לבוש תקסו ב, וכנסת הגדולה סימן תקעה הגהות בית יוסף אות ג.

61. עיין שיחות הרב צבי יהודה ארץ ישראל עמ' 249, שעל אף שירושלים נמצאת בשליטתנו והיא מיושבת ברובה בישראל, אין לשנות את נוסח תפילת "נחם" כל עוד הר הבית בידי זרים, ועיין חזון עובדיה עמ' שעז, ובשובי לירושלים (ציון) עמ' קמט ואילך, בשם הגרי"ד סולוביצ'יק, הגר"א שפירא, הגר"ש ישראל' והגר"א נבנצל, שסוברים כעין זה, ועיין שם, בשם הגר"ד הלוי, שבזמנו יש לשנות את הנוסח, ועיין שיחות הרב צבי יהודה שם עמ' 250, שאדם שמילים מסוימות בתפילת "נחם" מפריעות לו לכוון ולהתפלל בלב שלם, הרי שהוא כאיש פרטי יכול לדלג עליהן. והגר"א אריאל שליט"א הציע להחליף את המילה "העיר" בתפילת "נחם", ב"הר המוריה", והוסיף שמי שלא משנה מהנוסח הרגיל, סובר שהעיר בלא המקדש היא כמלכה ללא כתר, ולכן אפשר לומר שהעיר כולה אבלה.

התפילות שאומרים בהן "נחם"

יוצאי אשכנז אינם אומרים "נחם" בתפילת ערבית ובתפילת שחרית, אלא בתפילת מנחה בלבד⁶². הטעם לכך הוא שעד חצות היום אבלות החורבן היא בכל תוקפה, ואנו נדמים לאבל שמתו מוטל לפניו, שאין מנחמים אותו בשעה זו⁶³.

בקרב יוצאי ספרד נחלקו המנהגים. יש הנוהגים לומר "נחם" בתפילת ערבית, בתפילת שחרית ובתפילת מנחה⁶⁴, כפי שבשאר ימים שמזכירים בהם את עניין המאורע, נוהגים להזכיר את המאורע בכל תפילות היום⁶⁵. ויש הנוהגים לומר "נחם" רק בתפילת מנחה, כמנהג יוצאי אשכנז⁶⁶. וכל אחד יעשה כמנהגו⁶⁷.

השוכח לומר "נחם"

אדם ששכח לומר "נחם" בתפילת עמידה, אינו צריך לחזור ולהתפלל⁶⁸. אמנם אם הוא שם לב לכך לפני ברכת "רצה", יאמר "נחם" (ללא חתימת הברכה) בברכת "רצה", במקום שאומרים בו "יעלה ויבוא" בימים טובים. זאת כיוון שתוכן ברכת "נחם", שייך גם לברכת "רצה", שמתפללים בה על חידוש עבודת המקדש⁶⁹. אם אדם שם לב שלא אמר "נחם" לאחר ברכת "רצה",

62. רמ"א תקנז א.

63. לבוש תקנז א, ועיין רמ"א תקנז א, שכתב טעם הפוך, שמנחה היא עיקר הזמן שבו צריך נחמה, כיוון שלעת ערב הציטו הרומאים את בית המקדש.

64. עיין שו"ע תקנז א, ומשנ"ב שם, וכף החיים שם ז, חזון עובדיה עמ' שנז, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כא.

65. עיין ב"י סימן תקנז, בשם הריטב"א.

66. עיין כף החיים תקנז ז, ברית כהונה מערכת תי"ו אות י, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 217: מנהג הספרדים הרגיל, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקג סעיף ב. ועיין כף החיים שם, שמנהג בית אל על פי האר"י ז"ל, לומר "נחם" בתפילת שחרית רק בחזרת הש"ץ, ובתפילת מנחה בין בתפילת הלחש ובין בחזרת הש"ץ, כפי שנוהגים יוצאי אשכנז באמירת "עננו".

67. כף החיים תקנז ז.

68. שו"ע תקנז א.

69. משנ"ב תקנז ב, חזון עובדיה עמ' שעה. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 220, שחולק וסובר שאין להזכיר "נחם" בברכת "רצה", אלא בברכת "שומע תפילה" אחרי הזכרת "עננו".

יאמר "נחם" (ללא חתימה הברכה) אחרי תפילת "אלוקי נצור", לפני "יהיו לרצון"⁷⁰.

אמירת "נחם" בברכת המזון

למנהג יוצאי אשכנז, אנשים הפטורים מהתענית, חולים או ילדים קטנים, שאכלו לחם, צריכים להזכיר בברכת המזון את עניין היום. זאת כשם שבאירועים מיוחדים אחרים כשבתות, מועדים וראשי חודשים, מזכירים את עניין היום הן בתפילה והן בברכת המזון. לכן אדם שאכל לחם בתשעה באב, יאמר "נחם" בברכת המזון, במקום שאומרים בו "רצה והחליצנו" בשבת, ויחתום "ובנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו, ברוך אתה ה' מנחם ציון ובונה ירושלים". זוהי דעת הרמ"א⁷¹, וכאמור כך נוהגים יוצאי אשכנז⁷². בין יוצאי ספרד נחלקו הדעות: יש סוברים שיש לומר "נחם" רק בברכת המזון הנאמרת מזמן מנחה גדולה ואילך (כלומר לאחר שעה שישית ומחצה זמנית), אך אין לומר "נחם" קודם זמן זה, כשם שאין אומרים "נחם" בתפילת שחרית, כיוון שהאבלות אז בכל תוקפה, ואנו נדמים לאבל שמתו מוטל לפניו, שאין מנחמים אותו בשעה זו⁷³. אך הדעה הרווחת בין חכמי ספרד היא שאין לומר כלל "נחם" בברכת המזון, כיוון שלא תיקנו חכמים לומר מעין המאורע בברכת המזון בתשעה באב, שכן יום זה אסור באכילה⁷⁴.

70. ערוך השלחן תקנז ג, כף החיים תקנז ב.

71. רמ"א תקנז א, ומשנ"ב שם ה. ועיין משנ"ב שם, שיש חולקים וסוברים שאין לומר "נחם" בברכת המזון. ועיין סידור בית יעקב ליעב"ץ דיני תשעה באב שער הדלק דלת ב חלון ג אות ז (עמ' 313), ומקור חיים תקנז א, שדין ילדים קטנים כדין חולים, ועיין הליכות שלמה פרק טז הערה 16, שבבית הגרש"ז אוירבך לא הרגילו את הילדים הקטנים בכך.

72. עיין הליכות שלמה פרק טז הערה 16, עיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רמד.

73. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כז, עיין הליכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 211.

74. כף החיים תקנז יא, חזון עובדיה עמ' רפח, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה ז, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקא סעיף מא. ועיין משנ"ב תקנז ה, שכן דעת הגר"א. ועיין כף החיים שם, ואור לציון שם, שטוב לומר "נחם" ללא חתימת הברכה, ב"הרחמן", במקום שרגילים להזכיר בו את המועדים.

פרק סב

תשעה באב שחל בשבת

דברים שבצנעה

כאשר תשעה באב חל בשבת, התענית נדחית ליום ראשון משום כבוד השבת, ואין נוהגים בשבת שום דיני אבלות; זוהי דעת מרן השלחן ערוך, וכך נוהגים יוצאי ספרד¹. אבל דעת הרמ"א היא שהתענית אינה נדחית לגמרי, ויש להתנהג בשבת זו כפי שנוהג אדם שאחד משבעת הקרובים לו נפטר בחג. אדם כזה אינו נוהג את דיני האבלות הניכרים לאחרים ('דברים שבפרהסיה'), כדי שלא לפגוע בכבוד החג, אבל נוהג את דיני האבלות שאינם ניכרים לאחרים ('דברים שבצנעה'), כיוון שאין בקיומם פגיעה בכבוד החג. לפי עיקרון זה, כל דיני האבלות אינם נוהגים בשבת, מלבד איסור תשמיש המיטה² ואיסור רחיצת כל הגוף, כיוון שדברים אלו נעשים בצנעה ואינם ניכרים לאחרים; וכדעה זו נוהגים יוצאי אשכנז³.

1. שו"ע תקנד יט, חזון עובדיה עמ' שד, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 222, ועיין שם, ואור לציון חלק ג פרק כט שאלה יז, שאם האישה מוחלת, טוב שגם יוצאי ספרד יחמירו וימנעו מתשמיש המיטה בשבת זו, כדעת הרמ"א המובאת בסמוך.
2. רמ"א תקנד יט, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם מ, שבביל טבילה, יש להקל כדעת השולחן ערוך. ועיין דיני תשעה באב ביום א, לגר"ש דבליצקי, סעיף יז, שרק תשמיש המיטה אסור, אבל שאר ענייני קרבה שבין איש לאשתו מותרים, ועיין שם בהערה שיש חולקים.
3. עיין רמ"א תקנד יט, ומשנ"ב שם לט. ועיין משנ"ב שם, שרחיצת הפנים הידיים והרגלים במים חמים אסורה, ועיין מנחת חינוך מצוה שיג אות יא, ומקור חיים (בכרך) סימן תקנד סעיף יט, שרחיצת כל הגוף אסורה אף במים קרים, ועיין מנחת חינוך שם, שהטעם לכך שרחיצת הפנים, הידיים והרגלים במים קרים מותרת, אף שבתשעה באב היא אסורה, הוא משום שבתשעה באב ישנם דברים האסורים מדין אבלות, וישנם דברים האסורים מדין תענית. הדברים האסורים מדין תענית נדחים לגמרי ליום ראשון, כיוון שאיסור אכילה ושתיה, שהוא עיקר התענית, נדחה ליום ראשון, והוא גורר אחריו את כל שאר איסורי התענית והם נדחים עימו ליום ראשון. לעומת זאת, הדברים האסורים מדין אבלות, אינם נדחים לחלוטין ליום ראשון, אלא יש בהם הבחנה בין דברים

טיול לשם תענוג

כאשר תשעה באב חל בשבת, גם יוצאי ספרד נוהגים שלא לטייל לשם תענוג במשך השבת⁴. זאת כיוון שהטיול לשם תענוג מעורר את שמחת הלב, ועוד, שמפגש עם אנשים תוך כדי טיול, שאינו מכוון לתכלית מעשית אלא לשם תענוג, עלול להביא לידי שחוק והיתול⁵.

חובת התענית לנשים מעוברות ולנשים מניקות כאשר התענית נדחית ליום ראשון

כאשר תשעה באב חל בשבת והתענית נדחית ליום ראשון, חובת התענית קלה יותר מאשר בשנים רגילות, שבהן התענית חלה בתשעה באב, היום בו נחרב המקדש. יש סוברים שבשנים אלו נשים מעוברות ונשים מניקות פטורות מהצום לגמרי⁶, ויש חולקים וסוברים שעליהן להתחיל ולצום, ואם תרגשנה שלא בטוב תאכלנה ותשתינה, וכן יש לנהוג⁷.

הנעשים בפרהסייה לדברים הנעשים בצנעה. דברים הנעשים בפרהסייה אינם נוהגים בשבת, והם נדחים ליום ראשון, ודברים הנוהגים בצנעה, נוהגים בשבת. רחיצת כל הגוף במים קרים ורחיצת הפנים, הידיים והרגליים במים חמים אסורות מדין אבלות, ולכן הן נוהגות בשבת, כדיני אבלות שנעשים בצנעה. אך רחיצת הפנים, הידיים והרגליים במים קרים אסורה מדין תענית, ולכן היא איננה נוהגת בשבת. ועיין הלכות חג בחג הלכות בין המצרים עמ' קמו, בשם הגר"ש אלישיב, שהנוהגים לטבול במקווה בכל שבת, רשאים לטבול במקווה בשבת זו. ועיין מגן אברהם תקנ"ז, שאסור גם ללמוד תורה בתשעה באב שחל בשבת (מלבד בדברים המותרים בתשעה באב), כיוון שמניעת הלימוד היא דבר שבצנעה, ועיין ט"ז תקנ"ב, ומור וקציעה שם ד"ה במג"א, שחולקים ומתירים ללמוד כרגיל, כיוון שהחובה לנהוג אבלות בדברים שבצנעה היא חומרה, ולא החמירו בדבר הנוגע ללימוד תורה (עיין מחצית השקל תקנ"ז), ועיין משנ"ב תקנ"ט-י, שהכריע להקל כדעת הט"ז.

4. ברכי יוסף תקנ"ה, כ"פ החיים תקנ"ג כ. ועיין אור לציון חלק ג פרק כט שאלה יח, שמקל בזה לבני ספרד.
5. עיין מטה משה סימן תשי"ט.
6. חזון עובדיה עמ' סב. עיין ביאור הלכה תקנ"ט ט ד"ה ואינו, שאישה מעוברת שיש לה מיחוש קל, פטורה מהצום כאשר תשעה באב נדחה, ועיין הלכות שלמה פרק טז דבר הלכה ג: "נשי דידן רובא דרובא כבעלי מיחוש קל חשיבי, ולכן אין להחמיר, רק תבדיל ותאכל ותשתה, אך מובן מאליו שאם תהיה הרגשתה טובה תצום עד הבוקר".
7. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין קרא עלי' מועד פרק א הערות הגר"ח קנייבסקי הערה א בשם החזון איש, וקובץ מבית לוי יג עמ' יז, בשם הגר"ש וזנר.

פרק סב - תשעה באב שחל בשבת

דיני סעודה מפסקת בשבת, ושאר הדינים הנובעים מכך שתשעה באב חל במוצאי שבת, מובאים להלן בפרק סד.

פרק סג

מוצאי תשעה באב

ועשרה באב

נטילת ידיים במוצאי תשעה באב

יש המהדרים לטוול את ידיהם שלוש פעמים לאחר צאת הכוכבים, כדי לטהר את הידיים בשלמות, כיוון שבנטילת הבוקר נטלו רק את אצבעות הידיים¹.

ברכת הלבנה

נוהגים לומר את ברכת הלבנה במוצאי תשעה באב², כדי לבטא שאף שנחרב בית המקדש וגלינו מארצנו, אנו עתידים להתחדש ולחזור למעלתנו הראשונה, כפי שהלבנה מתחדשת³. וטוב לטעום משהו לפני אמירת ברכת הלבנה, וללבוש נעליים, כיוון שברכת הלבנה צריכה להיאמר בשמחה ולא מתוך עינוי⁴. אך אין להימנע מאמירת ברכת הלבנה עם הציבור לשם כך, כיוון שמעלת אמירת ברכת הלבנה ברוב עם, חשובה יותר⁵.

1. בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כח, לוח ארץ ישראל (טוקצניסקי), ארחות רבנו חלק ב עמ' קעט, שכן נהג החזון איש, הליכות שלמה תפילה פרק כ הערה 88, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 221.
2. משנ"ב תכו יא, בן איש חי שנה ראשונה פר' דברים אות כח, כף החיים תכו כט, חזו"ע עמ' תי.
3. ברכי יוסף תקנט ח, בשם רבי חיים ויטאל.
4. משנ"ב תכו יא, חזון עובדיה עמ' תי. ועיין חודש בציון עמ' שלה. ועיין מורה באצבע לחיד"א סימן ח אות רלט, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 221, שטוב לרחוץ את הפנים והידיים לקראת ברכת הלבנה. ועיין אמת ליעקב סימן תכו אות ב, וכל המתאבל עליה עמ' תקמ, בשם הגרי"ש אלישיב, ושולחן ערוך המקוצר סימן קה סעיף כב: וייתכן, שדי ללבוש מנעלים מכובדים מבד או מגומי, ואין צורך ללבוש דווקא מנעלים של עור, ועיין אשי ישראל פרק מ הערה נא, בשם הגר"ח קנייבסקי, שחולק, וכן משמע מדברי החזון עובדיה עמ' תיא.
5. עיין שער הציון תכו ט, חזון עובדיה עמ' תיא, כל המתאבל עליה עמ' תקמא, בשם הגר"ם פיינשטיין.

אכילת בשר ושתית יין בעשירי באב

מנהג כשר הוא שלא לאכול בשר ולא לשתות יין במוצאי תשעה באב וביום עשירי באב עד השקיעה, כיוון שבתשעה באב לעת ערב, הציתו הגויים אש בהיכל, והוא נשרף עד שקיעת החמה של עשירי באב; זוהי דעת מרן השלחן ערוך, וכן נוהגים יוצאי ספרד⁶. לדעת הרמ"א, נמנעים מאכילת בשר ומשתית יין רק עד חצות היום של י' באב, כדי שלא להכביד על הציבור יותר מדי, וכן מנהג יוצאי אשכנז⁷.

רחצה תספורת וכיבוס בעשירי באב

כשם שיוצאי אשכנז נוהגים לא לאכול בשר ולא לשתות יין עד חצות היום של עשירי באב, כך הם גם נוהגים לא להתרחץ, לא להסתפר ולא לכבס עד חצות היום של עשירי באב⁸.

בקרב יוצאי ספרד נחלקו המנהגים: יש הנוהגים להסתפר, לכבס ולהתרחץ מיד בצאת הצום. לדבריהם, המנהג שכתב השלחן ערוך, להמשיך את מנהגי האבלות ביום עשירי באב, כולל רק אכילת בשר ושתית יין. זאת כיוון שיש

6. שו"ע תקנח א, חזון עובדיה עמ' תיג, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כו, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 225, נתיבות המערב עמ' רכג. ועיין קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקד סעיף א. ועיין משנ"ב תקנח ב, שמנהג זה קל יותר מהמנהג שלא לאכול בשר בתשעת הימים, ולכן בכל המצבים שמותר לאכול בשר בתשעת הימים, מותר גם בעשירי באב. ועיין הלכות ומנהגי בין המצרים (קארפ) פרק י הערה 11, בשם הגר"ש אלישיב, שילדים קטנים מגיל בר מצווה אינם כלולים במנהג זה, והם יכולים לאכול בשר מיד אחרי תשעה באב.

7. רמ"א תקנח א, ולבוש שם. ועיין ברכת אברהם (ארלנגר) תענית כט א ד"ה ובשו"ע, שהטעם שנהגים רק עד חצות, משום שרוב היום ככולו, ועיין שו"ת התעוררות תשובה חלק ג סימן שנז, שהטעם הוא משום שלא רצו להנהיג אבלות כל היום העשירי, כדי שיהיו רק תשעה ימי אבלות שלמים ולא עשרה, כיוון שעשר הוא מספר של שלמות וקדושה, ותשעה הוא מספר של פורענות וטומאה.

8. משנ"ב תקנח ג. ועיין מקור חיים תקנח א, והלכות ומנהגי בין המצרים (קארפ) פרק ח הערה 11, בשם הגר"ש אלישיב, שרחיצה בצונן מותרת. ועיין הלכות ומנהגי בין המצרים שם, בשם הגר"ש אלישיב, שלבישת בגדים מכובסים מותרת, ועיין קרא עלי מועד פרק ח הערה סב, בשם הגר"ם קרליץ, שחולק. ועיין משנ"ב תקנח ב, שטוב שלא לקיים יחסי אישות בליל עשירי באב, אלא אם כן חלה בו מצוות עונה. ועיין משנ"ב תקנח ב, ואשרי האישי פרק עא סעיף מ, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 197, שאין לשמוע מוזיקה עד חצות היום של עשירי באב.

לאיסור אכילת בשר ושתיית יין טעם מיוחד, שבזמן שנשרף המקדש ובטלו הקרבנות ונסכי היין, לא ראוי ליהנות מאכילת בשר ומשתיית יין. אבל שאר מנהגי האבלות מסתיימים מיד בצאת הצום⁹. ויש הנוהגים כמנהג יוצאי אשכנז, שלא להתרחץ, לא להסתפר ולא לכבס עד חצות היום של עשירי באב¹⁰.

כאשר עשירי באב חל ביום שישי, לדעת כולם מותר לכבס מיד בצאת הצום, כדי שיום שישי יהיה פנוי להכנת צרכי השבת¹¹.

ברכת "שהחיינו"

טוב להימנע מלברך ברכת "שהחיינו" בעשירי באב, מכיוון שלא מתאים לומר "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", ביום שנשרף בו בית המקדש. לכן יש להימנע ביום זה מאכילת פרי חדש או לבישת בגד חדש שמברכים עליו "שהחיינו"¹², וכבר התבארו פרטי דין זה בפרק מב.

9. חזון עובדיה עמ' תטו, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כו.
10. עיין כף החיים סימן תקנח ס"ק ו' וס"ק י', הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 225, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקד סעיף א. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שבשעת הדחק אפשר להקל כדעה שבהערה הקודמת. ועיין נתיבות המערב עמ' רכג, שיש מחמירים שלא להתרחץ, לא להסתפר ולא לכבס כל יום עשירי באב.
11. עיין משנ"ב תקנח ג, וחוט שני שבת חלק ב עמ' שכח, שרק כיבוס מותר מיד בצאת הצום, כדי שיום שישי יהיה פנוי להכנת צרכי השבת, אך רחיצה ותספורת מותרים רק ביום שישי בבוקר, וכעין זה כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שאם ביום שישי יהיה תור גדול אצל הספר, מותר להסתפר כבר לבילה. ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצ'ניסקי), ואשרי האיש פרק עא סעיף מא, שסוברים שגם כיבוס מותר רק ביום שישי בבוקר. ועיין קרא עלי' מועד פרק ח הערה מב, בשם הגר"ן קרליץ, שמותר לכבס במוצאי תשעה באב גם דברים שאינם נצרכים לשבת, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק מב ס"ק טז, בשם הגרש"ז אוירבך, שההיתר לכבס במוצאי תשעה באב הוא רק לצורך שבת. ועיין חזון עובדיה עמ' תטו, שו"ת אבן ישראל חלק ז סימן כז, שו"ת מחזה אליהו חלק א סימן פו, שסוברים שמותר גם להסתפר במוצאי תשעה באב.
12. מחזיק ברכה סימן תקנח ס"ק ג, כף החיים תקנח ח, חזון עובדיה עמ' קכט, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 225, ועיין שם שיוצאי ספרד נמנעים מלברך "שהחיינו" כל היום, ויוצאי אשכנז נמנעים מלברך "שהחיינו" רק עד חצות היום.

מנהגי אבלות אחר תשעה באב נדחה

כאשר תשעה באב חל בשבת, והתענית נדחית ליום ראשון, עשירי באב, לדעת כולם מותר להסתפר, לכבס, להתרחץ ולברך "שהחיינו" במוצאי התענית (ליל אחד עשר באב). זאת כיוון שרק בליל עשירי באב נוהגים קצת אבלות, משום שבו נשרף בית המקדש, אך אין שום צורך לנהוג קצת אבלות בליל אחד עשר באב¹³. ומכל מקום, יוצאי אשכנז נמנעים מאכילת בשר ושתית יין במוצאי הצום, כיוון שאין זה מתאים להתענג בבשר ויין בסעודה שאחר התענית¹⁴.

13. רמ"א תקנח א, ומשנ"ב שם, ושו"ת התעוררות תשובה חלק ג סימן כא, ושו"ת שבט הלוי חלק ו סימן ע אות י, כף החיים תקנח יט, חזון עובדיה עמ' תיד, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כו. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 225, שמחמיר כמנהג יוצאי אשכנז המובא בסמוך.
14. רמ"א תקנח א, ומשנ"ב שם.

פרק סד

תענית תשעה באב

שחלה ביום ראשון

סעודה מפסקת בשבת

כאשר צום תשעה באב חל ביום ראשון, מותר לאכול בסעודה שלישית בשר ולשתות יין, ולהרבות בה בתבשילים, משום כבוד השבת, אף שסעודה זו היא סעודה מפסקת¹. וכן מותר לשבת על כיסאות סביב השולחן, לאכול בחבורה, לשיר זמירות שבת ולברך ברכת המזון בזימון, כפי שנוהגים בכל שבת². ואסור להגביל את הסעודה בשום דבר שניכר שהוא נעשה מחמת האבלות, כיוון שאין אבלות בשבת בפרהסייה³. לדוגמה, אדם שרגיל לארח חברים בסעודה שלישית, לא יימנע מאירוחם בשבת זו, מכיוון שבהימנעותו יהיה ניכר שהוא עושה כן מחמת האבלות. אך אדם שאינו רגיל לארח חברים

1. שו"ע תקנ"ב י, ועיין שם שאפשר להרבות בסעודה זו "כסעודת שלמה בעת מלכותו".
2. עיין משנ"ב תקנ"ב כג, ושו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קיב, ועיין אגרות משה שם, שגם אדם שאינו רגיל לאכול בשר ולשתות יין או לשיר זמירות שבת בסעודה שלישית, רשאי לאכול בשר ולשתות יין ולשיר זמירות שבת בסעודה זו, כיוון שעושה כן לכבוד שבת. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 33, שהגרש"ז אורבך בישיבת קול תורה הורה לשיר רק את הזמירות הקבועות בסידורים, ושרגילים לזמן בכל שבתות השנה. ועיין אור לציון חלק ג פרק כח שאלה ד, וירושלים במועדיה עמ' רטז, שאפשר לשיר בסעודה שלישית כרגיל. ועיין אור לציון שם, שיש להפסיק לשיר בשקיעת החמה, ועיין נטעי גבריאל פרק צא הערה ד, שכמה מגדולי החסידות נהגו לשיר עד צאת השבת, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שמותר לשיר עד צאת השבת רק שירים שיש בהם אזכור לירושלים ולמקדש. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רטז, שגם כשמברכים ברכת המזון אחרי השקיעה, מותר לזמן.
3. משנ"ב תקנ"ב כג. ועיין משנ"ב שם, שיש לשבת בסעודה בדאבון נפש ולא לנהוג בשמחה, ועיין פרי צדיק פרשת דברים אות יז, שהכוונה היא שלבו יהיה בדאבון נפש, אך כלפי חוץ ינהג בשמחה כמו בכל שבת.

פרק סד - תענית תשעה באב שחלה ביום ראשון

בסעודה שלישית, לא יזמין אליה חברים בשבת זו, כיוון שבהימנעותו מכך, לא ניכר שעושה כן מחמת האבלות.⁴

התחלת התענית

אף שאוכלים סעודה שלישית כרגיל, אסור לאכול ולשתות משקיעת החמה, כיוון שמשעה זו חלה התענית.⁵ ואף שהשבת יוצאת רק בצאת הכוכבים ואין נוהגים אבלות בשבת, איסור האכילה והשתייה בתשעה באב אינו מדיני האבלות אלא מדיני העינוי, והימנעות מאכילה לזמן קצר אינה פוגעת בכבוד השבת.⁶ משקיעת החמה חלים גם איסורי הרחיצה והסיכה.⁷ ואף שאין נוהגים אבלות בשבת, הימנעות מרחיצה וסיכה אינה ניכרת, ודברי אבלות שאינם ניכרים ('דברים שבצנעה') נוהגים בשבת.⁸

חליצת נעלי העור ולבישת בגדי חול

אין חולצים את נעלי העור בשקיעה אלא בצאת השבת, משום שחליצת הנעליים ניכרת, ואבלות בפרהסייה אסורה בשבת.⁹ וכן פושטים את בגדי השבת ולובשים בגדי חול לאחר צאת השבת, כיוון שלבישת בגדי חול בשבת

4. עיין משנ"ב תקנב כג. ועיין מג"א תקנב יד, שאין לשבת בסעודת חברים, ועיין שדי חמד כרך ד-ה-אסיפת דינים ערך בין המיצרים סימן ב אות ט, שכוונת המגן אברהם לאדם שאינו רגיל להזמין חברים לסעודה שלישית.
5. רמ"א תקנב י, ומשנ"ב שם.
6. דמשק אליעזר סימן תקנא ס"ק ג, וכעין זה בעמק ברכה (פומרנצ'יק) עמ' קלג.
7. חיי אדם כלל קלו סעיף א, קיצור שלחן ערוך סימן קכה סעיף א.
8. עיין חיי אדם שם, ועמק ברכה עמ' קלג.
9. חיי אדם כלל קלו סעיף א, שו"ת שלמת חיים (תשע"ח) סימן שכ, הליכות שלמה פרק טו סעיף יב, ועיין שם, שיש לחלוץ את נעליים שלושים דקות לאחר שקיעת החמה, שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן עז, חזון עובדיה עמ' שלד, ועיין שם, שהשוה בביתו יחלוץ את הנעליים עשרים דקות לאחר השקיעה, והשוה בחוץ, יחלוץ את הנעליים בתחילת תפילת ערבית, לאחר "ברכו", הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 222, עיין ארחות רבנו חלק ב עמ' קסט. ועיין קובץ תשובות לגר"ש אלישיב חלק ה סימן קה, שחולק וסובר שיש לחלוץ את הנעליים בשקיעת החמה, ואין זו אבלות בפרהסייה, כיוון שפעמים אדם הולך בביתו ללא נעליים, ולא ניכר שעושה כן מחמת אבלות. והגר"ם אריאל שליט"א כתב לנו, שאין לחלוץ את הנעליים בשקיעה, אלא אם כן לא ניכר שחליצת הנעליים היא מחמת האבלות, כגון שאדם הולך לנוח וכיוצא בזה.

היא אבלות בפרהסייה, האסורה בשבת¹⁰. לכן רצוי לאַחַר מעט את זמן תפילת ערבית במוצאי שבת, כדי לאפשר לאנשים להחליף את בגדיהם לבגדי יום חול¹¹. לפני החלפת הבגדים יש לומר "ברוך המבדיל בין קודש לחול"¹².

הבדלה

כאשר תשעה באב חל במוצאי שבת, אין מבדילים על הכוס במוצאי שבת, כיוון שאסור לשתות את כוס היין של ההבדלה, אלא מבדילים על הכוס במוצאי הצום¹³. את ההבדלה בתפילת ערבית ("אתה חוננתנו") אומרים כרגיל¹⁴. נשים שאינן מתפללות ערבית, תאמרנה "ברוך המבדיל בין קודש לחול", כדי שתוכלנה לעשות מלאכה¹⁵.

ברכת הנר

אף שאין מבדילים על הכוס במוצאי שבת, מברכים בו את ברכת הנר ("בורא מאורי האש"), כיוון שמעיקר הדין, ברכה זו יכולה להיאמר בפני עצמה, ואין חובה לאומרה על כוס יין כחלק מסדר ההבדלה¹⁶.

נוהגים לברך ברכה זו בבית הכנסת לפני קריאת מגילת איכה, כדי להסמך את כיבוי נר ההבדלה לקריאת המגילה, שנאמר בה "בְּמַחְשָׁפִים הוֹשִׁיבֵנִי כְּמַתִּי עוֹלָם"¹⁷. וטעם נוסף לכך הוא שהגויים החריבו את בית המקדש על

10. עיין הליכות שלמה פרק טו סעיף יב, וחזון עובדיה עמ' שלה, וזה השולחן חלק ב סימן תקנט. ועיין נטעי גבריאל פרק צד סעיף ב, שאין לשבת על הקרקע לפני צאת השבת, ובמקום שמאחרים להתפלל ערבית, מותר לשבת על כיסא עד התחלת התפילה.

11. עיין חזון עובדיה עמ' שלה, עיין הליכות הגים לגר"ס אליהו עמ' 223.

12. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק סב סעיף מב.

13. שו"ע תקנו א.

14. רמ"א תקנו א. ועיין שו"ע רצד ג, שאדם ששכח לומר "אתה חוננתנו" בתפילה, אינו צריך לחזור ולהתפלל, כיוון שהוא עתיד להבדיל על הכוס במוצאי הצום.

15. משנ"ב תקנו ב.

16. שו"ע תקנו א, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שבדיעבד אפשר לברך את ברכת הנר כל הלילה.

17. משנ"ב תקנו א, ופסקי תשובות תקנו הערה 1. ועיין מחשבת עם עמ' שעג הערה 9, שביאר דברי המשנ"ב בדרך אחרת, שלאחר שאומרים "במחשכים הושיבני" לא ראוי להדליק נר של מצווה ולברך עליו. ועיין משנ"ב רצד יג, והליכות שלמה טו דבר הלכה כא, וחזון עובדיה עמ' שלט,

פרק סד - תענית תשעה באב שחלה ביום ראשון

ידי שריפתו באש, לכן מברכים על הנר לפני קריאת המגילה, כדי שלא להזכיר ברכה על אש אחר שמבכים את שריפת המקדש¹⁸. נשים שאינן הולכות לבית הכנסת, תברכנה את ברכת הנר בביתן לאחר צאת השבת¹⁹.

ברכת הבשמים

אין מברכים את ברכת הבשמים במוצאי שבת²⁰. זאת כיוון שהמטרה שלשמה מריחים בשמים במוצאי שבת היא כדי לשמח את הנפש עם הסתלקות הנשמה היתרה השורה על האדם בשבת, ובתשעה באב, שהוא יום של צער ואבל, אין לטרוח לשמח את הנפש²¹. וטעם נוסף הוא שהרחת בשמים גורמת לעונג, ואין להתענג בתשעה באב²².

הבדלה על הכוס במוצאי תשעה באב

במוצאי תשעה באב מבדילים על הכוס²³, אך אין אומרים את פסוקי השמחה שלפני ההבדלה, אלא מתחילים מיד בברכת "בורא פרי הגפן"²⁴, וכן אין אומרים את ברכת הנר ואת ברכת הבשמים, כיוון שזמנם הוא רק במוצאי שבת. זמן ברכת הנר הוא רק במוצאי שבת, כיוון שבמוצאי שבת נתן ה' דעה

שעדיף שאחד המתפללים יברך ויוציא את כל הציבור בברכתו, משום שנאמר "בָּרַב עִם הַדָּרַת מִקֶּלֶף".

18. הלכות ומנהגי בין המצרים (קארפ) פרק ח הערה 12.

19. חזון עובדיה עמ' שמג, עיין שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן עז אות ב. ועיין ביאור הלכה רצו ח ד"ה לא, שנשים אינן חייבות בברכת בורא מאורי האש, ועיין חזון עובדיה שם, שרבים חולקים על זה וכן מבואר בכמה ראשונים, ועיין ציץ אליעזר חלק חלק יד סימן מג, ואגרות משה חושן משפט חלק ב סימן מז אות ב, וקצות השלחן סימן צו ס"ק יב, ומשנ"ב מהדורת דרשו רצו הערה 34, בשם הגר"ח קנייבסקי, שגם אם הן פטורות, הן רשאיות לחייב את עצמן ולברך. ועיין הליכות שלמה פרק טו סעיף יד.

20. שו"ע תקנו א.

21. מג"א תקנו א.

22. עיין לבוש תקנו א, וט"ז תקנו א, ומשנ"ב תקנו א. ועיין שער הציון תקנו א, שלפי טעם זה אסור להריח בשמים כל היום, ועיין משנ"ב תקנט כז, וחזון עובדיה עמ' שמא, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 216, שפסקו כדעה זו, ועיין אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כ, שמתיר.

23. שו"ע תקנו א.

24. חזון עובדיה עמ' שלח, שמירת שבת כהלכתה פרק סב סעיף מד.

לאדם הראשון, שחיכך שתי אבנים זו בזו, ויצא מהן אש. וזמן ברכת הבשמים הוא רק במוצאי שבת, כיוון שתכלית ברכת הבשמים היא לשמח את הנפש עם סילוק הנשמה היתרה השורה על האדם בשבת²⁵.

אף שאין שותים יין במוצאי תשעה באב, מותר לשתות את כוס ההבדלה, כיוון שזהו יין של מצווה²⁶.

הבדלה על ידי נשים

נשים הנוהגות שלא להבדיל בעצמן²⁷, וכיוון שאסור לאכול לפני הבדלה, קשה להן להמתין עד שהגברים יחזרו מהתפילה ויעשו הבדלה, רשאיות להבדיל בעצמן בצאת הצום. זאת כיוון שמעיקר הדין, אישה יכולה להבדיל בעצמה, והזהירות שתימנע מכך היא חומרה, וכאשר הימנעותה מכך כרוכה בקושי, אין צורך להחמיר בחומרה זו²⁸.

הבדלה לחולה האוכל בתשעה באב

חולה האוכל בתשעה באב, צריך לעשות הבדלה לפני אכילתו, כיוון שאסור לאכול לפני הבדלה²⁹. את ההבדלה יש לעשות על חמר מדינה, ולא על

25. שו"ע תקנו א, ומשנ"ב שם.

26. משנ"ב תקנו ג, ועיין שער הציון תקנו ז, שאף שבמוצאי שבת חזון, יוצאי אשכנז נוהגים לתת את יין ההבדלה לילד קטן, במוצאי תשעה באב אין נוהגים כן, כיוון שאיסור השתייה במוצאי תשעה באב קל יותר מאיסור השתייה בתשעת הימים.

27. עיין משנ"ב רצו לה, שנהגו הנשים שלא לשתות מיין ההבדלה, ולכן לכתחילה אין להן להבדיל בעצמן. ועיין רמ"א רצו ח, ומשנ"ב שם, ושו"ת יחיה דעת חלק ד סימן כז.

28. שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן נד אות ז, שמירת שבת כהלכתה פרק סב הערה פו, שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנו ס"ק ה, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן נא, שחולק וסובר שנשים לא תבדלנה בעצמן גם במקרה זה.

29. שערי תשובה תקנו א, כף החיים תקנו ט, חזון עובדיה עמ' שמח, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 224, שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק סב סעיף מו. ועיין כף החיים שם, והלכות חגים לגר"מ אליהו שם, ושמירת שבת כהלכתה שם, שאם החולה אינו צריך לאכול בלילה, לא יבדיל בלילה אלא ביום, לפני שיאכל, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין חזון עובדיה עמ' שנ, שחולק וסובר שאם החולה יודע שיזדקק לאכול במהלך היום, יבדיל כבר בלילה. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם סעיף מח, שאישה חולה שצריכה לאכול בתשעה באב, טוב שבעלה יבדיל על הכוס, ויוציא אותה ואתו ידי חובה, והאישה תשתה את תכולת הכוס, כיוון שיש סוברים

יין³⁰. 'חמר מדינה' הוא משקה חשוב, ששותים אותו לכבוד הסעודה, ולא כדי להרוות את הצמא³¹, ויש סוברים שהוא צריך להיות גם משקה משכר³². הטעם לכך שאין להבדיל על יין הוא משום שמלבד חובת התענית הכללית, ישנו איסור מיוחד בתשעה באב על אכילת בשר ושתיית יין, כיוון שבשר ויין משמחים את הלב. לכן גם חולה שפטור מחובת התענית הכללית, אינו רשאי לאכול בשר ולשתות יין בתשעה באב³³.

כאשר אדם חולה עושה הבדלה בתשעה באב, אנשים שאינם חולים יכולים לשמוע את ההבדלה, ולצאת בה ידי חובה³⁴.

שאישה פטורה מהבדלה כאשר תשעה באב חל ביום ראשון. הטעם לפטור אישה מהבדלה כאשר תשעה באב חל ביום ראשון הוא שיש לצרף שתי סברות לפוטרה: סברה אחת היא דעת הראשונים שאישה פטורה מהבדלה כל השנה, כיוון שהבדלה היא מצוות עשה התלויה בזמן. וסברה שניה לפוטרה היא סברת הרמב"ן, הסובר שאין חובה - בין לגברים ובין לנשים - להבדיל על הכוס כאשר תשעה באב חל ביום ראשון, כיוון שבמוצאי שבת, שזהו הזמן בו חל עיקר חיוב הבדלה, אסור לאכול ולשתות.

30. כף החיים תקנו ט, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 224, שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק סב סעיף מו. ועיין חזון עובדיה עמ' שמח, שחולק וסובר שיש להבדיל על יין. ועיין כף החיים שם, ושמירת שבת כהלכתה שם, שאפשר להבדיל על יין, ולתת לילד קטן (בין גיל שש לגיל תשע) לשתות את היין. ועיין אשרי האיש פרק עב סעיף ג, ושמירת שבת כהלכתה שם, שכאשר אין לחולה חמר מדינה, ואין גם ילד קטן שיכול לשתות את היין, יש להבדיל על יין, ועיין אשרי האיש שם, שכאשר עושים כן יש לשתות יין רק כפי הנצרך לצאת ידי חובת הבדלה, ושיעור זה הוא כ-45 סמ"ק (רוב רביעית), ועיין תשעה באב שחל ביום ראשון פרק ט הערה כז, בשם הגר"ן קרליץ, שחולק וסובר שיש לשתות רביעית יין, כדי שלא להיכנס לספק לגבי ברכת מעין שלוש, והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שאפשר למהול את רוב הרביעית במים להשלים לשיעור רביעית, ולברך לאחר מכן ברכת מעין שלוש, ואם אי אפשר, די ברוב רביעית, עכ"ד. ועיין ילקוט יוסף שבת סימן רעב עמ' תקצא ואילך, שיש סוברים שמיץ ענבים שעירבו בו מים, אין מברכים עליו "בורא פרי הגפן" וברכת מעין שלוש.

31. עיין שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק ס סעיף ג ואילך, ועיין שם סעיף ה, שמציץ פירות טבעיים נחשבים חמר מדינה, ועיין שם סעיף ו, שבשעת הדחק אפשר להבדיל גם על תה ממותק או על קפה.

32. עיין שו"ת יביע אומר חלק ג אורח חיים סימן יט וחזון עובדיה שבת חלק ב עמ' תח ואילך. לדעה זו, חמר מדינה הוא בירה לבנה, ליקר, ומשקאות חריפים אחרים. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שאין להחמיר כדעה זו לילדים קטנים.

33. שו"ת להורות נתן חלק ב סימן לו.

34. חזון עובדיה עמ' שמח, שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק סב סעיף מו.

הבדלה לילדים קטנים

גם ילדים קטנים שהגיעו לגיל חינוך ואוכלים בתשעה באב, צריכים לעשות הבדלה לפני אכילתם, כיוון שהם חייבים במצוות הבדלה מדין חינוך³⁵. ויעשו את ההבדלה על חמור מדינה המתאים לגילם³⁶.

כל שאינו מתאבל על ירושלים, אינו רואה בשמחתה, וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה³⁷.

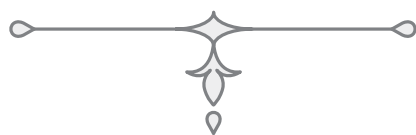
35. שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן עז, דברי יציב חלק אורח חיים סימן רמג, חזון עובדיה עמ' שנב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הליכות שלמה פרק טז דבר הלכה י, ושו"ת רבבות אפרים חלק ג סימן שעא, בשם הגר"ש אלישיב, שחולקים וסוברים שילדים קטנים אינם צריכים להבדיל לפני אכילתם, כיוון שמותר לילדים קטנים לאכול לפני הבדלה.

36. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

37. תענית ל ב, שו"ע תקנד כה.

ט"ו באב

פרק סה ט"ו באב

ט"ו באב - יום שמחה ואחדות

ט"ו באב הוא יום שמחה לישראל, כמו שאמרו חכמים: "לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים"¹. במשך הדורות אירעו ביום זה כמה אירועים שעניינם הגברת האהבה והאחדות בישראל², ומאירה ביום זה הארה של תיקון פגם שנאת החינם, שהביא לחורבן בית המקדש³. בט"ו באב "תשש (-נחלש) כוחה של חמה"⁴, והוא יום של נקודת מפנה מימי שיא הקיץ אל סופו וקמילתו, לקראת מחזור עונות חדש בסתיו. וכשם שט"ו באב מציין מפנה בעונות השנה בעולם הטבע, כך הוא גם מציין מפנה מגלות לגאולה ומחורבן לבניין⁵. לאחר סיום ימי האבלות על החורבן, ששיאם ביום ט' באב, והם מציינים את הריחוק והפירוד מה', בא יום ט"ו באב, ומציין את הפיוס והנחמה והחזרה אל קרבת ה', ואת תיקון החורבן, שעיקר סיבתו בפירוד

1. תענית כו.ב. ועיין סדר היום סדר חמשה עשר באב, מורה באצבע סימן ח אות רמב, חזון עובדיה תעניות עמ' תכו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לב סעיף ז.
2. עיין תענית ל ב, וליקוטי שיחות חלק כד עמ' 66: "מהותו של יום טוב חמשה עשר באב הוא האחדות בין ישראל", ותורת מנחם תשמ"ד חלק ד עמ' 2346: "זובה רואים את הדגשת הענין של אהבת ישראל בנוגע לחמשה עשר באב שכן ביום זה ארעו כמה מאורעות חשובים שבהם הודגש הענין של אהבת ישראל, ומטעם זה נקבע חמשה עשר באב ליום טוב".
3. פרי צדיק דברים לחמישה עשר באב (אחרי פרשת ואתחנן) אות ג ד"ה והנה איתא. ועיין שערי המועדים לאדמו"ר מלובביץ' חודש מנחם אב עמ' ש, שביום זה "מתבטלים ומתקנים הענינים הבלתי רצויים של תשעה באב".
4. תענית לא א.
5. עיין נצח ישראל למהר"ל פרק ח, ובעקבות המועדים והזמנים עמ' 276.
6. עיין שם משמואל פרשת ואתחנן תר"ע ד"ה במשנה תענית. ועיין קדושת לוי דברים לט"ו באב (אחרי פרשת ואתחנן) ד"ה חודש אב: "חודש אב וכו' מתחילת החודש עד ט"ו באב ארוך, ומט"ו באב הינו ברוך".

הלבבות ובשנאת חינוך.⁷

האירוע המרכזי שאירע בט"ו באב ומחמתו נקבע יום זה ליום שמחה הוא ש"הותרו השבטים לבוא (להתחתן) זה בזה"⁸. בשעה שנכנסו ישראל לארץ, בת היורשת נחלה (- אישה שאין לה אח והיא יורשת את נחלת אביה), יכלה להינשא רק לבן השבט שלה, כדי למנוע מעבר של נחלה משבט לשבט.⁹ נישואי בת שיוורשת נחלה לבן שבט אחר גורמים למעבר נחלה משבט לשבט, כיוון שההלכה היא שאם אישה מתה, בעלה או בניה יורשים אותה; ולכן אילו בת יורשת נחלה הייתה נישאת לבן שבט אחר, במותה היו בעלה או בניה יורשים את הנחלה שהיא ירשה מאביה, והנחלה הייתה עוברת משבט אביה לשבט בעלה¹⁰. דין זה נהג רק בדור באי הארץ, אך לאחר שמת הדור ההוא, פסקו חכמי ישראל שאיסור זה אינו נוהג יותר, ורשאים השבטים להינשא זה עם זה. פסק זה ניתן בט"ו באב¹¹, ורבתה השמחה בעם ישראל על כך שנתרבתה בו האחדות¹².

ביום ט"ו באב גם הותר שבט בנימין לבוא בקהל בימי השופטים. בעקבות מעשה 'פילגש בגבעה', שהייתה בו השחתה מוסרית ורוחנית קשה, התחוללה

7. שערי המועדים לאדמו"ר מלובביץ' חודש מנחם אב עמ' רעא. ועיין לב שמחה לאדמו"ר מגור פרשת ואתחנן תשל"ז: "ט"ו באב הוא תיקון על תשעה באב, שלא נחרב בית המקדש אלא בשביל שנאת חינוך ובט"ו באב הותרו שבטים לבוא זה בזה, ענין של אהבה, תיקון לשנאת חינוך".
8. תענית ל' ב, וכן יהודע שם ד"ה בשלמא: "זהו הטעם העקרי של יום זה לכולי עלמא, ושאר אמוראי כל אחד בא להוסיף מעלה יתירה לאותו יום". ועיין תענית שם, וכן יהודע שם, שזהו גם האירוע העיקרי שמחמתו היו בנות ישראל יוצאות בט"ו באב אל הכרמים ומחוללות במחול, ולשם היו הולכים הבחורים שברצונם להקים משפחה כדי למצוא את זיווגם, ועיין דרשות ר"י אבן שועיב (תלמיד הרשב"א) פרשת ואתחנן ד"ה ויש בכאן: "ויש בכאן מקום עיין שיראה תימה גדולה, היאך בנות ישראל הצנועות נוהגות כמנהג הזה? וכו' ומזה המעשה נלמד כי הדור היה כשר מאד והיה טהור בתכלית הטהרה, והבחורים לא היה בהם יצר הרע והיו מכוונים בכל הפעולות לעבודת השם יתברך לא לכוונתם ולהנאתם כלל", ועיין ריטב"א בבא בתרא קכא א, שכתב כעין זה, ועיין ים של שלמה גיטין פרק א אות יח ד"ה והנה מה, ושול"ת בנימין זאב סימן שה ד"ה אלופים מסובלים.
9. עיין במדבר פרק לו פסוקים ח-ט.
10. עיין רש"י במדבר לו ג.
11. בבא בתרא קכא א, ורשב"ם שם ד"ה לבא זה. ועיין רש"ש שם.
12. עיין הערה 2, דרשות בית דוד לבעל הנחלת דוד (מהדורת מוסד הרב קוק) דרוש ו אות לג עמ' ריז, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לב סעיף ט.

מלחמת אחים בין שבט בנימין לשאר השבטים, ובזמן המלחמה נשבעו ישראל שלא ישיאו את בנותיהם לבני בנימין¹³. ביום ט"ו באב בדור שלאחר מכן, קבעו חכמי ישראל כי השבועה חלה רק על בני אותו הדור שנשבעו, אך מכאן ואילך רשאים ישראל להשיא את בנותיהם לבני בנימין¹⁴. וכך שבה האחדות לישראל¹⁵.

גם בתקופת פילוג הממלכה למלכות ישראל ולמלכות יהודה, היה מאורע של הגברת האחדות ביום ט"ו באב. לאחר שירבעם בן נבט מרד ברחבעם בן שלמה והקים את מלכות ישראל, הוא הציב שומרים שמנעו מהיושבים במלכותו לעלות לרגל לירושלים, כדי למנוע את איחוד הממלכה מחדש. בט"ו באב לאחר כמאתיים שנה, הושע בן אלה, המלך האחרון למלכי ישראל, הסיר את המחסומים ואִפשר לעולי הרגל לעלות לירושלים¹⁶, ובכך הגביר את האחדות בישראל¹⁷.

נוסף על אירועים אלו, אירעו בט"ו באב שני אירועים משמחים, שהיה בהם סיום לתקופות של ייסורים ומשבר, וגם הם סיבה לשמחה ביום זה.

בט"ו באב בזמן דור המדבר "כלו מתי מדבר"¹⁸. לאחר חטא המרגלים, נגזר על דור יוצאי מצרים שלא ייכנסו לארץ ישראל וימותו במדבר. ארבעים שנה הלכו בני ישראל במדבר, עד שמתו בני כל אותו הדור, וכל הזמן הזה היו ישראל כנזופים, ולא דיבר ה' עם משה כבתחילה¹⁹; ובכל שנה משנים אלו, בליל ט' באב, מתו כחמישה עשר אלף איש מישראל. בשנה האחרונה ללכתם במדבר, ריחם ה' על חמישה עשר אלף האנשים הנותרים, ובליל ט"ו באב נודע לישראל שה' ביטל את הגזרה, ואותם

13. עיין שופטים פרקים יט-כא.

14. בבא בתרא קכא א.

15. דרשות בית דוד לבעל הנחלת דוד (מהדורת מוסד הרב קוק) דרוש ו אות לג עמ' ריז, שפתי צדיק לאדמו"ר מפליץ דברים לט"ו באב (אחרי פרשת ואתחנן) אות ה, תורת מנחם תשמ"ד חלק ד עמ' 2346.

16. תענית ל ב, בבא בתרא קכא ב.

17. עיין דרשות בית דוד לבעל הנחלת דוד (מהדורת מוסד הרב קוק) דרוש ו אות לה עמ' ריח, ליקוטי שיחות חלק כד עמ' 64 הערה 62, וחלק כט עמ' 261 הערה 103.

18. תענית ל ב, בבא בתרא קכא ב.

19. רשב"ם בבא בתרא קכא ב ד"ה לא היה דיבור.

חמישה עשר אלף אנשים הנותרים אינם עתידים למות²⁰, ועשו ישראל משתה, שמחה ויום טוב²¹. בעקבות זאת חזרו ישראל לחוש רצויים ואהובים לפני ה' לאחר כל השנים שבהן היו מרוחקים ממנו, ושמחו שמחה רבה²², וחזר הקב"ה לדבר עם משה רבנו כבתחילה²³.

ביום ט"ו באב גם ניתנו הרוגי ביתר לקבורה, בתקופה שלאחר חורבן בית המקדש השני²⁴. כחמישים שנה לאחר חורבן בית המקדש השני, פרץ מרד בר כוכבא²⁵, והרומאים דיכאו אותו באכזריות, ולאחר כשלוש שנים ביום ט' באב, נפלה העיר ביתר בידי הרומאים, ונהרגו בה אלפים ורבבות מישראל²⁶. כדי להניא את לב העם מהתקוממות נוספת, לא הרשו הרומאים לישראל לקבור את ההרוגים במשך זמן רב, ולאחר שבע שנים, ביום ט"ו באב, ניתנה רשות לקבורם²⁷. על כך שהרוגי ביתר ניתנו לקבורה ואף לא הסריחו כל זמן שלא נקברו, גם תיקנו חכמים את ברכת "הטוב והמיטיב" בברכת המזון²⁸.

לכאורה מאורע זה אינו נראה מאורע מרכזי בדברי ימי עמנו, ונשאלת השאלה מדוע משמעותו כה גדולה עד שמציינים אותו לדורות ואף תיקנו עליו ברכה מיוחדת בברכת המזון? מדברי מרן הרב קוק ניתן ללמוד כי מאורע זה הוא אות על חייו ועל קיומו של עם ישראל בגלותו בין האומות, בשעה שכוח החיים הלאומי ניטל ממנו. אחרי חורבן בית המקדש, אבדה התקווה האחרונה למניעת היציאה לגלות בכישלון מרד בר כוכבא, והאומה חשה כי קיומה בגלות הוא בלתי אפשרי והיא חלילה עתידה להיאבד, כפי שכל עם שגולה אובד מן העולם. מאורע זה, שבו הייתה שמירה מיוחדת על גופותיהם

20. עיין בבא בתרא קכא א, ותוספות שם ד"ה יום שכלו.

21. רשב"ם בבא בתרא קכא א ד"ה שכלו.

22. עיין פרוש המשניות לרמב"ם תענית פרק ד משנה ח.

23. בבא בתרא קכא ב, ורשב"ם שם ד"ה לא היה. ועיין חידושי הרמב"ן שם א ד"ה יום שכלו מתי מדבר.

24. תענית לא א, בבא בתרא קכא ב.

25. תפארת ישראל תענית פרק ד יכין אות מז. ועיין שם, שיש אומרים שהמרד התרחש כשבעים שנה לאחר חורבן בית המקדש.

26. רמב"ם תענית פרק ה הלכה ג, ותפארת ישראל שם.

27. בבא בתרא קכא ב, ורא"ש ברכות פרק ט סימן טו.

28. ברכות מח ב.

של הרוגי ביתר, היה לאות לאומה כי גם בשעה שהיא יוצאת לגלות והיא כנטולת חיים מחרב אויביה, טמון בתוכה כוח חיים פנימי, השומר על צורתה הלאומית העצמית ומקיימה. כוח חיים זה אינו ניתן לביטול מחמת צרות הגלות, והוא השומר על האומה עד עת הגאולה, שבו תשוב אל ארצה ואל חייה המלאים, כפי שהקבורה שומרת את המתים עד עת תחייתם. וכפי שהקבורה מורה על ודאות האמונה בתחיית המתים, כך אנו בטוחים בשיבתם של ישראל לגדולתם, ובהתקיימות כל נבואות הגאולה וכל התקוות העליונות של עמנו²⁹.

סיום כריתת עצי המערכה בט"ו באב

נוסף על אירועים אלו, יום ט"ו באב הוא היום שבו סיימו בזמן המקדש לכרות עצים למערכה³⁰, והיו שמחים ביום זה כיוון שהשלימו בו מצווה גדולה זו³¹. הטעם לכך שסיימו לכרות את העצים דווקא בט"ו באב הוא שעצים לחים פסולים מלשמש עצי מערכה למזבח³², כיוון שהם מעלים עשן רב, והם עלולים להתליע³³, ואין זה כבוד להדליק את אש המערכה בעצים מתולעים³⁴. לכן בזמן המקדש הקפידו לכרות את העצים למערכה דווקא בימות הקיץ, כדי שחום השמש ייבש את העצים. בט"ו באב, נחלש כוח החמה ואין בכוחה לייבש את העצים, לכן פסקו לכרות עצים למערכה ביום זה³⁵.

רבנו גרשום מפרש שהשמחה בסיום כריתת העצים למזבח איננה משום שביום זה סיימו את מצוות כריתת העצים למערכה, אלא משום שכל עוד היו עסוקים בכריתת העצים, היו מתבטלים מלימוד תורה, ובט"ו באב פסקו לכרות את העצים והיו פנויים לעסוק בתורה, ולכך עשאוהו יום טוב³⁶.

29. עיין עין איה ברכות ב פרק ז אות לא. ועיין משך חכמה דברים ח י, שכתב כעין זה.

30. תענית לא א, בבא בתרא קכא ב.

31. רשב"ם בבא בתרא קכא ב ד"ה דאמר.

32. רמב"ם איסורי מזבח ו ב.

33. רשב"ם בבא בתרא קכא ב ד"ה דאמר.

34. רמב"ם איסורי מזבח ו ב, ושפת אמת שבת קב ב ד"ה דכוותה.

35. תענית לא א, ורש"י שם ד"ה מלכות.

36. רבנו גרשום בבא בתרא קכא ב ד"ה יום שפסקו.

מפירוש רבנו גרשום ניתן ללמוד על חשיבותו הרבה של לימוד התורה. כורתי העצים עסקו במצווה חשובה של כריתת עצים לצורך המקדש, ואף על פי כן היום שבו סיימו לעסוק בדבר ויכלו להתפנות ללימוד התורה בלא כל עיסוק אחר – נחשב יום טוב, שאותו מציין כלל ישראל לדורות³⁷.

נוהגים אפוא ביום ט"ו באב שמחה³⁸ – אין מתענים בו³⁹, ואין אומרים בו תחנון⁴⁰ ולא במנחה שלפניו⁴¹.

תוספת לימוד תורה מליל ט"ו באב ואילך

נוסף על השמחה ביום ט"ו באב בשל המאורעות שאירעו בו בעבר, הורו חכמים כי יש לאדם להשתדל להוסיף בלימוד תורה בשעות הלילה, מליל ט"ו באב ואילך⁴². ומדוע? מצוות לימוד תורה נוהגת בכל השנה, וכל אדם מישראל מצווה לקבוע זמן מסוים ללימוד ביום ובלילה⁴³. אך דרך העולם היא שבמשך היום האדם טרוד בפרנסתו ובעסקיו, ואילו בשעות הערב והלילה הוא פנוי יותר, ויש לו אפשרות להקדיש זמן רב יותר ללימוד תורה. לכן בחודשי הקיץ, כאשר הימים ארוכים והלילות קצרים, יש פחות זמן ללימוד, ואילו בחודשי החורף, כאשר הלילות ארוכים והימים קצרים, ניתן להקדיש ללימוד התורה זמן רב יותר. ליל ט"ו באב הוא נקודת המפנה בין עונות השנה, ובכל שנה

37. חתן סופר על הש"ס עמ' 2 מילין זעירין ד"ה ובוא, שפע חיים לאדמו"ר מצאנז חלק כ עמ' מז, בנין אב שיחות ומאמרים חלק ג עמ' רמ, חוט שני שבת ד עמ' לט.

38. סדר היום סדר חמשה עשר באב, מורה באצבע סימן ח אות רמב, חזון עובדיה תעניות עמ' תכו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לב סעיף ז.

39. משנ"ב תקעג ז, כף החיים תקעג יא.

40. שו"ע קלא ו.

41. משנ"ב קלא לב, חזון עובדיה עמ' תכז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לב סעיף ח.

42. רמ"א יורה דעה רמו כג, משנ"ב רלח ב, חזון עובדיה תעניות עמ' תכו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לב סעיף יא.

43. שו"ע יורה דעה רמו א.

בליל ט"ו באב (או בלילות הסמוכים לו) מתחילים הימים להתקצר והלילות להתארך, ולכן יש להוסיף בלימוד התורה מלילה זה ואילך⁴⁴.

44. עיין רשב"ם בבא בתרא קכא ב ד"ה מט"ו. ועיין לשלשה באלול חוברת א אות נח, שמרן הרב קוק זצ"ל הקפיד לקיים הלכה זו כשבועיים לפני פטירתו, אף שהיה חולה וחלוש. ועיין פסקים ותשובות סימן רמו אות נח הערה 657, שבזמנו לא ראינו שנזהרים להוסיף בלימוד מליל ט"ו באב, ואולי עניין זה נאמר בדורות קודמים, שאנשים היו הולכים לישון לאחר החשכה, ולכן בתקופת תמוז, שהלילות מתארכים, הורו חז"ל שיש להוסיף בלימוד תורה במקום להוסיף בזמן השינה, אך בזמנו, שהולכים לישון זמן רב אחרי החשכה, אין משמעות מיוחדת לט"ו באב, ועיין חזון עובדיה תעניות עמ' תכו, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לב סעיף יא, שהביאו דין זה להלכה אף שבזמנו הולכים לישון רב זמן אחרי החשכה, והגר"מ אריאל שליט"א כתב לנו שאמנם בימינו יש תאורה חשמלית ואנשים עובדים בשעות קבועות, אך בכל זאת יש להזכיר שמצוות תלמוד תורה חלה גם בזמנו, ואדרבה, התאורה החשמלית מאפשרת ללמוד בלילה טוב ביותר. לכן גם היום ראוי להרבות בלימוד תורה מליל ט"ו באב ואילך, ובעיקר במקומות נופש שמרבים להימצא בהם בט"ו באב ובימים שלאחריו.

הערות למעיין

- א. המשפט הראשון בכל הערת שוליים מציין את המקורות שמהם נלקחו הדברים.
- ב. כאשר מופיעים במשפט הראשון כמה מקורות המופרדים על ידי פסיק (ללא וי"ו החיבור ביניהם), הדברים מופיעים **בכל אחד** מהמקורות המצוינים. לדוגמה: כאשר מצוין "חיי אדם קלח ב, משנ"ב תקנד ה", הכוונה היא שהדברים מופיעים במלואם גם בחיי אדם וגם במשנה ברורה.
- ג. כאשר מופיעים במשפט הראשון כמה מקורות המופרדים על ידי פסיק עם וי"ו החיבור ביניהם, הדברים אינם מופיעים במלואם בכל מקור בפני עצמו, אלא רק בצירופם יחד. לדוגמה: כאשר מצוין: "שו"ע תקנד ב, ומשנ"ב שם יג", הכוונה היא שהמקור לדברים הוא בצירוף דברי השלחן ערוך והמשנה ברורה יחד.
- ד. כאשר מקור מופיע במשפט הראשון ללא המילה "עיין" לפניו, הדברים מפורשים במקור.
- ה. כאשר במשפט הראשון המילה "עיין" מופיעה לפני המקור, אפשר שהדברים אינם מפורשים במקור אלא קרובים לו.

